

SLAVICA IUVENUM X

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

**Mezinárodní setkání mladých slavistů
pořádané pod záštitou
Slavistické společnosti Franka Wollmana**

Ostrava
31. 3. a 1. 4. 2009

SLAVICA IUVENUM X
Mezinárodní setkání mladých slavistů
Filozofická fakulta Ostravské univerzity

© Filozofická fakulta Ostravské univerzity

ISBN 978-80-7368-741-0

Obsah

Literatura, kulturologie

ЛЮДМИЛА АДЯСОВА <i>Концепт «русалка» в концептосфере русского народного творчества</i>	7
ZUZANA KOVÁČOVÁ <i>Pár slov o interpretácii hádaniek a kritickom myslení</i>	15
GABRIELA OLCHOWA <i>Autostereotypy Polaka i Słowaka</i>	21
KATARZYNA LACHOWICZ <i>Stereotypy a badania obrazu grup etnicznych w literaturze. Uwagi teoretyczne</i>	29
AGNIESZKA BARAN <i>Františka Halasa inspiracje sztukami plastycznymi: interpretacja mitu o Heraklesie Emila Filly i Františka Halasa</i>	37
PETR HORÁK <i>Vladimír Gamza – ruský příspěvek k počátkům české divadelní avantgardy?</i>	47
NATALIA CHUVELEVA <i>Několik poznámek k recepci Karla Čapka a jeho Kritiky slov a úsloví v ruském prostředí</i>	53
LUCIE KNĚŽOURKOVÁ <i>Spisovatel a jeho deník (Deníky Jaroslawa Iwaszkiewicze, Leopolda Tyrmanda a Witolda Gombrowicze z roku 1954)</i>	61
MICHALA BENEŠOVÁ <i>Po stopách židovské religiozity v poezii Aleksandra Wata</i>	67
ANTON SOMOV <i>Творчество Бориса Акунина (Григория Чхартишвили) в современной русской литературной критике</i>	75
ПОЛИНА ЗОЛИНА <i>Постмодернизм в России</i>	85

JAKUB KOSTELNÍK	
<i>Kuročkinova civilizační perzifláž</i>	97
ANNA POMYKACZ	
<i>Kolor czerwony jako fragment językowego obrazu świata w ramach lingwistyki kognitywnej</i>	107
PIOTR BARAN	
<i>Retoryczne i poetyckie opisy dzieł malarskich w utworach Filostratosza Starszego i Jacka Kaczmarskiego</i>	115
MARIOLA KRAKOWCZYKOVÁ	
<i>Leksyka twórczości Anieli Kupiec</i>	121
Lingvistika	
JAKUB KONEČNÝ	
<i>Отражение развития вычислительной техники в лексическом составе русского языка</i>	129
MICHALA MRAČKA	
<i>Sémantika slovies s predponou iz- v chorvátčine a ich ekvivalenty v slovenčine</i>	135
JIŘÍ PRUDÍK	
<i>Vyjádření násobenosti děje v ruštině</i>	145
LADISLAV GYÖRGY	
<i>Syntaktické konštrukcie hovorenej podoby jazyka v okrese Veľký Krtíš</i>	151
STANISLAV OPLATEK	
<i>Структурный анализ русской археологической терминологии и моделирование её развития</i>	157
МАРІЯ ГАВЛО	
<i>Іменник дрогобичан середини хх – початку ххі ст.</i>	165
АНДРІЙ М'ЯЗИК	
<i>Мікротопоніми Дрогобиччини (лексико-семантичні моделі)</i>	169
URSZULA KOLBEROVÁ	
<i>Język propagandy komunistycznej w Głosie Ludu</i>	175
PETRA FOJTŮ	
<i>„Staré“ a „nové“ tendence ve výběru jazykového materiálu pro výzkum frazeologie</i>	183

JAKUB BOBROWSKI	
<i>Leksykalne wykładniki archaizacji w Legendzie I i II Stanisława Wyspiańskiego</i>	189
WOJCIECH HOFMAŃSKI	
<i>Kognitywne i glottodydaktyczne aspekty czesko-polskich interferencji składniowych</i> ...	197
ЮЛИЯ КУВАНДЫКОВА	
<i>Лексический состав и тематическая организация имен существительных, обозначающих объекты природного ландшафта, в Псалтири царя Давида</i>	203
NATÁLIA ĎURNÍKOVÁ	
<i>Štandardizácia – nepriateľka štylistickej slobody</i>	207
MIKULÁŠ HORSKÝ	
<i>Lakoff-Johnsonova kritika Aristotela z pozic kognitivní lingvistiky</i>	211
ANDREJ HANIC	
<i>Konceptológia a jej odraz v kognitívnej lingvistike</i>	217
Translatologie	
MAJA ŽIVKO	
<i>Strojový překlad</i>	223
НАТАЛЬЯ ДОКУЧИЦ	
<i>Анализ фонетических ошибок студентов, допускаемых в процессе синхронного перевода со словацкого языка на русский</i>	229
JAN HAVERNAL	
<i>Чеські еквіваленти українських неузгоджених означень, виражених прийменниково-відмінковою формою іменника</i>	237
EVA SCHWARZOVÁ	
<i>Problematika motivácie lekárskeho termínov v slovensko-nemeckej komparácii</i>	245
JANA MIŠKOVSKÁ	
<i>Verbonominálne spojenia a ich preklad do slovenčiny</i>	251
ZDENKO DOBRÍK	
<i>Substantívne deminutíva a prechýlené názvy v nemčine a slovenčine</i>	257
EVA ČULENOVÁ	
<i>Vokálny systém v slovenčine a v arabčine</i>	263
GABRIELA GOMBALOVÁ	
<i>Problematika prekladu samosprávnej terminológie v Poľsku a na Slovensku</i>	271

JANA LAUKOVÁ	
<i>Formálno-syntaktické a funkčné diverzity vedľajších viet v slovenčine a nemčine</i>	
<i>Problematika prekladu samosprávnej terminológie v Poľsku a na Slovensku</i>	277
ANNA PIECHNIK	
<i>Etnolingwistyczne badania obszarów wiejskich</i>	283
JOZEF ŠTEFČÍK	
<i>Výučba soft skills</i>	289
URŠKA KERIN	
<i>Učenie slovenštiny na dvojezični osnovni šoli v špetru</i>	
<i>in interference iz italijanščine</i>	295

— — —

Концепт «русалка» в концептосфере русского народного творчества

Людмила Адясова

The Concept of „Rusalka” („water nymph” or „undine”) in the Concept Sphere of the Russian Folklore.

Abstract: *The article is devoted to the research in the sphere of linguistic representations of the concept “rusalka” (water nymph), based on the material of such a Russian folklore genre as “bylichka”. At first, we define the notion of the concept and follow its history. Then, we determine the cognitional signs and the nucleus to describe this cogitative unit.*

Key words: *concept, concept sphere, folklore, rusalka (water nymph), cognitional signs, notion.*

Contact: *Nizhni Novgorod State University of Lobachevski, Nizhni Novgorod, e-mail: milokj@list.ru.*

В настоящее время бурно развивается такое направление в языкознании, как лингвокультурология. Основанная на идеях В. Гумбольдта о взаимосвязи характера языка и характера народа, лингвокультурология оперирует «национально маркированными языковыми единицами»¹ – предмет ее изучения. Так, базовым понятием данного направления, но и не только его, является концепт. Само слово «концепт» (от лат. «conceptus» – зачатый, зародыш) восходит еще к работам средневекового ученого Пьера Абеляра (XII век) и вводится в область современных гуманитарных знаний С.А. Аскольдовым в статье «Концепт и слово». С.А. Аскольдов обращает внимание на заместительную функцию концепта. «Это почки сложнейших соцветий мысленных конкретностей»². Идею о концепте как заместителе всего родового объема продолжает и развивает Д.С. Лихачев в статье «Концептосфера русского языка», привязывая концепт к каждому словарному значению.

Продолжая начатое С.А. Аскольдовым Д.С. Лихачевым, целый ряд ученых приступил к описанию и определению концепта. Среди большого количества исследований хотелось бы выделить работы З.Д. Поповой и И.А. Стернина, – «Очерки по когнитивной лингвистике» (2001), «Язык и национальная картина мира» (2003) –

¹ Ручина, Л. И.: *Место лингвокультурологии в ряду лингвистических дисциплин* Вестник Нижегородского государственного университета им. Лобачевского: Серия Филология. – Издательство ННГУ. – Нижний Новгород. – №1. – 2000. с. 185.

² Аскольдов, С. А.: *Концепт и слово*. Русская словесность: От теории словесности к структуре текста. Антология. Под ред. проф. В.П. Нерознака.– Academia, М. 1997, с. 269.

² Dtto, с. 272.

в которых формулируется такая дефиниция концепта: «Концепт – глобальная мыслительная единица, представляющая собой квант структурированного знания»³ – которую мы и будем считать рабочим определением.

Итак, еще раз вернемся к самой сущности концепта. Известно, что культура и история народа в своих особенностях переосмысливаются, входят в представление народа о мире, становятся составной частью его концептосферы, а затем уже, получая языковое выражение, включаются в семантическое пространство языка этноса и в нём проживают свою жизнь.

Концепт, как единица концептосферы может иметь словесное выражение, а может и не иметь его. Таким образом возникает проблема вербализации концептов и их непосредственного изучения. Слово представляет концепт не полностью – оно своим значением передает лишь несколько концептуальных признаков, но слово является единственным средством доступа к концептуальному знанию (фактически средства языка нужны не для существования, а для сообщения, передачи концептов во время коммуникации), поэтому, изучая концепты, мы должны опираться на слова.

Поскольку концепт принадлежит национальному культурному сознанию, материалом для изучения концептов должны быть и становятся памятники народного творчества, представляющие собой источник знаний и ценностей нации, хранилище ее культуры.

Фольклорные тексты для лингвокультурологии привлекательны, поскольку коллективно-анонимны и традиционно устойчивы. В отличие от художественных и публицистических, где представлена индивидуально-авторская модель культуры, фольклорные тексты являют собой стабильный источник, отражающий общенародный обиходный язык.

Для исследования концептов важен и отбор жанров. Если сказка объективирует абстрагированное представление о действительности, представляя условно-сказочных хронотоп, то в таком жанре, как быличка (рассказы о конкретных случаях контакта человекамифическим существом) повествование максимально приближает действие к хронотопу современности и выдвигает на первый план реально существовавших или существующих людей. Нам важна эта (целевая) установка на достоверность, так как она говорит о том, что информант излагает своё понимание, фольклорное видение мира, искренне веруя в рассказываемое. Такой подход к выявлению концепта помогает нам ближе подойти к самой мыслительной единице, избегая условно-обобщенного характера информации.

Но здесь стоит оговориться, что исследование концепта на материале быличек, да и вообще устного народного творчества, сталкивается с проблемой «диалектности» фольклора. По словам Н.И. Толстого, «...Вся народная культура диалектна, все ее явления и формы функционируют в виде вариантов, территориальных и внутрдиалектных вариантов с неравной степенью различия»⁴. То есть наше исследование проводится на региональном материале, – былички Нижегородского Поволжья, впервые опубликованных в сборнике «Мифологические рассказы и поверья Нижегородского Поволжья»⁵ – что позволяет соотнести его результаты с данными

³ ПОПОВА, З. Д., СТЕРНИН, И. А.: *Язык и национальная картина мира*. «Истоки», Воронеж 2003, с. 10.

⁴ ТОЛСТОЙ, Н. И.: *Язык и культура*. In: ТОЛСТОЙ, Н. И.: *Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. М., 1995, с. 20.

⁵ *Мифологические рассказы и поверья Нижегородского Поволжья*. К.Корепова, Н.Б. Храмова,

свободного ассоциативного эксперимента.

Итак, среди всех мифологических персонажей наибольшей разработанностью выделяется образ **русалки**, получивший немало литературных интерпретаций. К нему обращались и обращаются писатели не только отечественной литературы, но и зарубежные авторы. Этот персонаж имеет и свои аналогии в западной фольклорной традиции: восточнославянской русалке соответствуют южнославянская **вила** и западноевропейская **ундина**. Таким образом, выбор данного концепта в качестве предмета изучения обусловлен его культурной значимостью. Но в нашей работе планируется исследование слова-концепта «русалка» не только в концептосфере русского устного народного творчества, но и далее в пространстве отечественной и зарубежной художественной литературы.

Вначале мы обратимся к этимологии слова «русалка». Название «русалка» писатели и ученые соединяли со словами: русло (по местожительству русалок в реках, Ягич полагает, что от «русло» – «рушить, рыть, рвать», ср. лит. Ruseti «течь»⁶) и русый, русявый (по русому цвету волос у русалок), а также выводили от древних имен священных рек: Росса и Руса. Первое словопроизводство не объясняет окончание – алка. Второе не соответствует обычному представлению о русалках, у которых волосы не всегда русые, а большей частью зеленые.

Вернее словопроизводство от древнерусского названия РУСАЛИИ – «языческий праздник весны», «воскресение святых отцов перед троицей», «игры в этот праздник»⁷; и теперь у малороссов кое-где первый день Петрова поста зовется русалии. Источник этих слов западноевропейский: латинское *rosalia*, греческое средневековое название праздника и игр (лат. ROSALIA – «праздник роз»). Эти игры и празднества были заимствованы с запада и распространялись вместе с христианством. Христианские *rosalia* совпали на Руси, по времени, с древним языческим праздником в честь заложных покойников. К этому языческому празднику и привилось новое, христианское название: русалии, Русальная неделя. Отсюда уже вполне естественное появление название: «русалки», то есть те существа, которых чествуют в праздник русалий, на Русальной неделе.

Рассмотрение дефиниций в Толковом словаре живого великорусского языка В.И. Даля, в Новом словаре русского языка под редакцией Т.Ф. Ефремовой и в Толковом словаре русского языка Д.Н.Ушакова позволяет выделить нижеследующие семы данной семемы.

Словарь Ушакова предлагает нам такое определение:

РУСАЛКА – В древних народных поверьях – живущее в воде сказочное существо в образе обнаженной женщины с длинными распущенными волосами и рыбьим хвостом.

Новый словарь русского языка под редакцией Т.Ф. Ефремовой:

РУСАЛКА – живущее в воде сказочное – по древним народным поверьям – существо в образе прекрасной обнаженной женщины с длинными распущенными волосами.

Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля:

РУСАЛКА – сказочная жилица вод; на юге русалки, мавки и майки, веселые, шаловливые создания, на сев. и вост. злые, из числа нежити; в малоросс. это некрещенные

Ю.М. Шеваренкова. – СПб.: Тропа Троянова, 2007. 496 с.

⁶ ФАСМЕР, МАКС. *Этимологический словарь*. Т.4 – М.: АСТ, 2007, с. 105.

⁷ *Дitto*, с. 105.

дети; они наги, с распущенными волосами, прельщают, заманивают, щекотят до смерти, топят и пр.

Итак, семема ключевого слова получается такой: «существо в образе обнаженной женщины с длинными распущенными волосами, живущее в воде и относящееся к сказкам и народным поверьям», то есть семемами будут:

- нагота;
- распущенные волосы;
- женский образ;
- место обитания – вода;
- сказка, поверья – то есть им отказывают в существовании в реальном мире, таким образом, русалка – это «продукт» народных «поверий»;
- наличие хвоста – это отмечает только Ушаков;
- вредоносность (по Далю): «прельщают, заманивают, щекотят до смерти, топят»;

Если сравнить эти семы с результатами ассоциативного эксперимента, то можно сказать, что данные семы являются когнитивными признаками. Можно сделать вывод, что наличие хвоста (т.е. полуженщина-полурыба) у образа русалки – это маркировочный признак, относящий персонаж либо к литературной традиции, либо к сфере восточнославянского фольклора.

Заметим, что в последнее время идет активный процесс наслаивания и замещения первым образом второго в русской концептосфере, хотя литературный образ изначально строился на базе западноевропейского фольклора, а не восточнославянского. Напомним, многие произведения мировой культуры ссылаются на образ русалочки, появившийся в одноименной сказке датского романтика Г.Х. Андерсена (1836). Именно там мы видим мифическое существо, представляющее собой девушку (т.е. женский образ) с рыбьим хвостом. На сюжет данной сказки пишут оперы Антонин Дворжаки А.С. Даргомыжский. Непосредственно в немецкой традиции существует еще и такой персонаж, как ундина – русалка без хвоста, с красивыми волосами, – к разработке этого образа обращался Гейне, также существует балет Адольфа Алана «Жизель». Но опять же нельзя категорично решать вопрос о концепте «русалка», реализуемом в художественной литературе. Например, А.С. Пушкин в своей пьесе «Русалка» строит образ на фольклорных представлениях («Русалочка выходит на берег», «Входит русалочка», «Выдь ему навстречу»⁸ – это эксплицируется через использование глагола «ходить»), то же самое можно сказать и про «Майскую ночь или Утопленницу» Н.В. Гоголя.

Теперь перейдем к непосредственному анализу концепта «русалка» с точки зрения фольклора.

Как было сказано выше, русалка – это «продукт народных поверий», народной традиционной культуры, это представитель низшей народной демонологии.

Итак, в текстах быличек мы встречаем такие речевые синонимы для ключевого слова, как: «баба», «женщина», «девушка», «девка», «девица», «кто-то», «утопленница», «красавица», «девочка» (1 раз), «шишига» (мифическое существо, образ которого наслаивается на образ русалки), «колотовка» (местное название русалки по выполняемому ею действию – стирка – колотит вальками при стирке), «проклятая»⁹. Если обобщить, то это всё женские образы, но здесь еще важна дифференциация по

⁸ Пушкин, А. С.: *Собрание сочинений в трех т.* / А.С. Пушкин, 1985, том 1. с. 653.

⁹ Здесь и далее по сборнику: *Мифологические рассказы и поверья Нижегородского Поволжья.* К.Корепова, Н.Б. Храмова, Ю.М. Шеваренкова. Тропа Троянова, СПб. 2007.

возрастному признаку и по наличию или отсутствию красоты, по причине перехода в разряд русалок (утопленница, проклятая), по выполняемому действию (колотовка). Русалки изображаются как очень красивыми («красавица»), так и некрасивыми: они «большие черные бабы», «косматы», с непомерно большими грудями («титищи-то!»). В изображении современного информанта, они «как обезьяны, у нее лапы мохнатенькие». Длинные волосы («до пояса», «по самую задницу», «до колен прямо»), обычно черные (в единичных рассказах – белые), отмечаются как характерный признак русалки. Даль приводит такое выражение: «Ходит, как русалка (о девке, нечесаная)»¹⁰ – в этой паремии эксплицируется когнитивный признак **«распущенные волосы»**. Во внешнем облике русалки обязательно выделяются признаки, свойственные представителям потустороннего мира: у нее распущенные волосы, что было недопустимо в поведении русской женщины-крестьянки, иногда она «космата», «голая». В языке наличествует дериват «русалочий»: 1. прил. к русалка; 2. Такой, как у русалки, **загадочный**, манящий. *Русалочий взгляд.* □ [Войницкий:] *В ваших жилах течет русалочья кровь, будьте же русалкой.* Чехов, Дядя Ваня. [Девушка] *ответила русалочьим хохотом и убежала.* А.Н. Толстой, Сестры. Таким образом, «русалочий» во втором значении – качественное прилагательное, синонимами которого являются «манящий, загадочный» – тем самым объективируются признаки: **«привлекательность», «загадочность»**.

Известен в Нижегородском Поволжье и книжный по происхождению образ: «девка до этого места <пояса>, а низ-то как у рыбы – хвост», «голова у ней человечья, а сама рыба». Такая русалка покрыта чешуей, волосы у нее зеленые, похожие на тину. В некоторых локальных традициях одновременно присутствуют оба образа. В таком случае информанты образ девы-рыбы воспринимают как фантазию, «выдумку», а антропоморфный как реальность: «а хвоста-то у них нет – это все выдумки, они такие же, как мы», «и вот никакого хвоста у ней не было, ноги будто у человека». Под влиянием сказочной традиции русалки изображаются иногда как девушки-утицы. Заметим, что исходя из результатов ассоциативного эксперимента наиболее яркими когнитивными признаками можно назвать именно визуальные. Это, во-первых, **наличие хвоста** (отсюда слова-реакции: «хвост», «рыба», «девушка-рыба»), **длинных**, чаще **зелёных**, **волос** (иногда светлых). Русалка осознается **«красивой» «девушкой»**, реже **«женщиной»**. С ней ассоциируется **зелёный цвет**.

В быличках местом обитания их (*пространственный признак*) обычно являются водные источники: река, озеро, пруд, реже болото.

По народным верованиям, характерным для Нижегородского Поволжья, русалками становятся утопленницы, проклятые или некрещеные дети.

Встреча с русалкой всегда бывает неожиданна. Ее видят сидящей на мосту или на мостках, устроенных для стирки белья. Она расчесывает волосы, болтает ногами в воде, стирает. При виде человека русалка часто тут же скрывается в воде: «они бух в воду», «кувырк», «бульк», «мырк», «ноги вверх, а головой-то туда, вниз и поплыла». Или люди по звукам догадываются о присутствии русалок: слышат их пение, как они колотят вальками, стирая белье (отсюда их название – *колотовки*). Так эксплицируется *аудиальный признак*. Встреча с русалкой происходит «на закате солнца», в полночь, ночью – «русалки выходят после 12 ночи», «бегают только ночью, днем не показываются», обязательно летом или в конце весны – *темпоральный признак*.

¹⁰ Даль, В. И.: *Толковый словарь живого великорусского языка в 4х тт Т.3.* Русский язык, М. 1948, с. 358.

Русалки – существа зловредные. Они заманивают людей в воду, особенно молодых парней («молодых людей на дно утаскивают, заместо женихов»). Их боялись и ими пугали детей. Есть упоминание о том, что они могут защекотать до смерти, хотя чаще этот мотив связан с лесным духом. В результате ассоциативного эксперимента когнитивный признак «*зловредность*» выявляется в таких словах-реакциях: «смерть», «щекотка», «ведьма», «колдовские чары», «омут», «яд» и др.

Интересно, в результатах ассоциативного эксперимента отразились когнитивные признаки, присущие как фольклорному образу, так и литературному. Наблюдается смешение признаков: доминирующим пространственным признаком становится «море», шире – «вода»; реже встречаются «омут», «река», «озеро», «лодка», «тина», «болото». Многие слова-реакции подтверждают обращение информантов к литературному образу – это «Андерсен», «памятник в Дании», «Русалочка», «Нева», «Ундина», «Пушкин» (здесь с оговоркой, что этот автор строит свой образ на основе фольклорного аналога), «море», «моряки» – или к традиции, идущей от древнегреческого эпоса (наяды, сирены). Но есть и чисто фольклорные ассоциации: «Иван Купала», «ночные танцы», «весна», «фольклор», «славяне», «водяной», «утопленница» и др. Как ни странно, но есть связь и с мультипликационным диснеевским образом («Дисней», «Ариэль»).

Можно сделать промежуточные выводы о том, что концепт «русалка» является широко используемым в мировой культуре, в том числе и в художественной литературе. На данном этапе наблюдается наложение когнитивных признаков, присущих литературному образу русалки (женщины-рыбы) и фольклорному. Можно поставить вопрос: а один ли это концепт? Или в современном сознании присутствуют два концепта, взаимодействующие друг с другом. Дальнейшее исследование предполагает не только углубление этой проблемы, но и сопоставительное исследование русского и чешского концептов «русалка».

Summary

This article reflects the initial period of our research, suggested future comparative approach with the corresponding concept in the Czech concept sphere. Furthermore, the work sheds some light on the problem of diffusion of the tendencies in the perception of „rusalka” (water nymph). The deep literary tradition of the given personage, having its roots in the fairy-tale *The Little Mermaid* by H. Ch. Andersen, influenced the mythical personage. Nowadays, it becomes evident that the literary image of „rusalka” substitutes the other one in the context of a different culture that came from the folklore point of view and it is reflected in the “bylichky”. Moreover, using the method of constructing the cognitive model of the certain concept gave the cognitional signs and the nucleus which is the only way how to describe concepts. We suppose the research is going to continue as an analysis of the concept in the context of Russian literature, paying attention to the foreign literary and folklore traditions.

Библиография

1. АСКОЛЬДОВ, С. А.: *Концепт и слово*. In: АСКОЛЬДОВ, С. А.: *Русская словесность: От теории словесности к структуре текста. Антология*. Под ред. проф. В.П. Нерознака. Academia, М. 1997, с. 267-279.
2. ВИНОГРАДОВА, Л. Н.: *Славянская народная демонология: проблемы сравнительного изучения*. Автореф. Докт. диссерт. РГГУ, М. 2001.
3. ВОРКАЧЕВ, С. Г.: *Концепт как «зонтиковый термин»* In: ВОРКАЧЕВ, С. Г.: *Язык, сознание, коммуникация*. Вып. 24. М. 2003, с. 5-12.
4. ВОРКАЧЕВ, С. Г.: *Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропологической парадигмы в языкознании*. In: *Филологические науки* 2001, №1, с. 64-72.
5. ВОРОБЬЕВ, В. В.: *Лингвокультурология: теория и методы*. М. 1997.
6. ГУМБОЛЬДТ, В.: *О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода*. In: ЗВЕГИНЦЕВ, В. А.: *Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX веков*. М. 1956.
7. ДАЛЬ, В. И.: *Толковый словарь живого великорусского языка в 4х тт.* Русский язык, М. 1948.
8. ЗЕЛЕНИН, Д. К.: *Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественной смертью и русалки*. М. 1995.
9. ЛИХАЧЕВ, Д. С.: *Концептосфера русского языка*. In: ЛИХАЧЕВ, Д. С.: *Русская словесность: От теории словесности к структуре текста. Антология*. Под ред. проф. В. П. Нерознака. Academia, М. 1997, с. 280-287.
10. *Мифологические рассказы и поверья Нижегородского Поволжья*. К. Корепова, Н.Б. Храмова, Ю.М. Шеваренкова. Тропа Троянова, СПб. 2007, 496 с.
11. *Новый словарь русского языка*. Под ред. Т.Ф.Ефремовой. АСТ, М. 2006.
12. ПОПОВА, З.Д. - СТЕРНИН. И.А.: *Язык и национальная картина мира*. Истоки, Воронеж 2003, 59с.
13. РУЧИНА, Л. И.: *Место лингвокультурологии в ряду лингвистических дисциплин*. In: *Вестник Нижегородского государственного университета им. Лобачевского: Серия Филология*. Издательство ННГУ, Нижний Новгород. - №1, 2000, с. 185.
14. СТЕПАНОВ, Ю. С.: *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва, 1997.
15. ТОЛСТОЙ, Н. И.: *Язык и культура*. In: ТОЛСТОЙ, Н. И.: *Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. М. 1995.
16. УШАКОВ, Д. Н.: *Толковый словарь русского языка*. Альта-Пресс, М. 2005.
17. ФАСМЕР, МАКС.: *Этимологический словарь*. АСТ, М. 2007.

Pár slov o interpretácii hádaniek a kritickom myslení

Zuzana Kováčová

Riddle and a Critical Thinking

Abstract: *Man feels his life through senses. He understands the relative coherences between things and phenomena on the base of the psychical process – thinking. The critical thinking is individual, independent thinking, that allows people to get a new knowledge through exploration, research, comparing or examination his own ideas or the ideas, which he gets from others. In this sheet we attend to possibilities of the interpretation the riddle text in consideration of the critical thinking development, which is the priority in a lot of key competences received in school. It is very important to develop thinking especially nowadays when our priority is not shallow, memory learning but qualitative learning with its important part – the critical thinking.*

Key words: *folklore riddle, thinking, critical thinking, text interpretation.*

Contact: *Matej Bel university, Faculty of Humanities, Department of Slovak Language and Literary Science, e-mail: zuz.kovacova@centrum.sk.*

Ľudové hádanky

Ľudové umenie bolo odjakživa súčasťou života človeka od jeho detstva až po starobu. Aj napriek tomu, že mnohokrát nevedel písať a čítať, zabával sa hrou so slovami, rozumel obrazom skrytým v hádankách, chápal prenesený význam slov. Dôkazom nášho tvrdenia je predovšetkým množstvo zachovaných hádaniek /aj s variantmi/ v rukopisných zborníkoch našich popredných zberateľov – J.Kollár (Hádanky), P.Dobšinský (Prostonárodné hádky či hádanky), J. Francisci-Rimavský (Hádky). Hádanky tvoria súčasť slovesného pokladu folklóru všetkých etnokultúrnych spoločenstiev a zároveň sú odrazom myslenia a stupňa jazykovej zručnosti toho-ktorého spoločenstva. Ľudové hádanky v súčasnosti patria k tej skupine žánrov slovesného folklóru, ktoré nie sú v centre záujmu literárnej vedy a predpokladá sa, že aj naďalej ostanú na okraji jej záujmu.

„Myslím, teda som,“ povedal svojho času René Descartes. Myslenie je schopnosť daná jedine človeku. Každý človek myslí sebe vlastným spôsobom, na základe vedomostí a zručností, ktoré si osvojil počas prípravy na svoje povolanie, v škole, v rodine, v spoločenstve. Spôsoby, akými človek uvažuje, rozhoduje sa, či získava poznatky, alebo myslí nevznikli len tak náhodou v dospelom veku. Už od malička prostredníctvom výchovy a vzdelávania získava určité vzory a spôsoby ako zvládať životné situácie a prežiť kvalitný a plný život.

V rôznych slovníkoch možno nájsť rôzne definície myslenia a zároveň delenia myslenia na rôzne skupiny napr. tvorivé myslenie, kritické myslenie, nekritické, reflektívne, logické

myslenie atď. V tejto práci sa budeme venovať predovšetkým kritickému myslieniu. Najmä v posledných rokoch sa ukazuje dôležitosť tohto druhu myslenia, ktoré sa stalo jednou z kľúčových kompetencií a zároveň hádankám, ktoré by pri rozvíjaní kritického myslenia vo veľkej miere mohli pomôcť.

Na počiatku bol Sokrates

Definícií kritického myslenia je veľmi veľa, sú rôzne, niekedy aj protichodné. Ich skúmanie, porovnávanie by možno bolo zaujímavé pri podrobnejšom výskume. Naším cieľom však v tejto práci je predovšetkým navrhnuť možnosť, ako pracovať s hádankovým materiálom, aby sme u žiakov takýto typ myslenia rozvíjali.

Podstatnými vlastnosťami kritického myslenia sú odhadovanie, hodnotenie, predpokladanie, klasifikovanie, kategorizácia, hľadanie princípov, hypotézy, zdôvodňovanie názorov, hľadanie hĺbky, podstaty problému, pátranie, skúmanie, originálne myslenie a mnohé iné, ktoré na základe porovnávania s nekritickým myslením uvádza Ivan Turek v publikácii *Kritické myslenie*. (2003, s. 9)

Myslieť kriticky, znamená myslieť do hĺbky o informáciách, ktoré človek získava rôznymi spôsobmi. Taktiež to znamená, že pri premýšľaní o nejakom probléme nikdy nie sme na konci a môžeme sa stále vracieť a odhaľovať nový pohľad na daný problém. Tento spôsob hľadania riešení na problémy má svoje korene už v Grécku a „objavil“ ho známy filozof Sokrates. Poprední predstavitelia pedagogiky, psychológie ale aj filozofie spájajú práve tohto človeka s počiatkami kritického myslenia. Podľa neho je pomenovaná aj jedna z mnohých metód, ktoré tento typ myslenia rozvíjajú – sokratovská metóda, alebo aj metóda sokratovského rozhovoru. Jeho metóda hľadania odpovedí bola zaujímavá tým, že akúkoľvek otázku dokázal neskutočne dlho s kýmkoľvek rozoberať aby nakoniec aj tak prišiel k poznaniu, že nič nevie a viedol ich k tomu, aby začali poznávať sami seba. To, čo praktizoval Sokrates počas svojich denných rozhovorov s ľuďmi vo svojom okolí vo veľkom korešponduje s princípmi kritického myslenia, o ktorom by sme mohli povedať, že je na kladení otázok založený. Návod na rozvoj kritického myslenia metódou kladenia otázok možno nájsť aj v Turekovej príručke *Kritické myslenie*, ktorý podľa vzoru Paula a Eldera odporúča jasne a presne formulovať otázky, rozkladať otázku na podotázky, zisťovať, či má otázka len jednu odpoveď alebo viac odpovedí a množstvo ďalších rád. (2003, s. 28) To, čo spája sokratovskú metódu, kritické myslenie a hádanky je práve tento princíp hľadania odpovede na hádanku a predmety alebo javy v nej zobrazené. Hádajúci podobne ako Sokratovi žiaci hľadá pri hádaní hádanky odpovede na otázky, ktoré ho dostávajú do stavu nepokoja a samozrejme, ak sa nájde odpoveď, tá so sebou prináša pochybovanie, či je správna alebo nie a aj ďalšie a ďalšie otázky.

O interpretácii hádanky

Ak sa na hádanku nebudeme pozerieť len ako na zaujímavú súčasť ľudovej slovesnosti, alebo časť kultúrneho a historického bohatstva a nebudeme si primárne všímať definície a teórie venujúce sa tomuto žánru, hádankový text je nepochybne zaujímavou a špecifickou formou vyjadrenia poznania a myslenia autora/autorov/ hádanky, ktorý by sme takisto ako ostatné literárne texty mohli podrobiť analýze a interpretácii za použitia podobných literárnovedných postupov.

Ak sa na hádanku pozeráme ako na text, ale aj keď sa na ňu dívame z hľadiska žánru, je jedným z najstarších prejavov literárneho, či umeleckého videnia sveta a spolu s inými žánrami, ako napr. rozprávka sa nachádza v dejinách takmer každého národa. Hádanka ako text existuje v dvoch podobách – v ústnej podobe, kedy existuje vo forme hry, resp. hľadania odpovede na kladené otázky a v písomnej podobe, ktorá je zachytením, teda záznamom ústnej podoby. Ústna podoba hádanky je špecifická tým, že jej realizácia je podmienená existenciou najmenej dvoch komunikujúcich – jedného, ktorý hádanku zadáva a druhého, ktorý na ňu odpovedá a hľadá riešenia. V istom zmysle sa obaja stávajú spoluvtorcami hádanky (hádkového textu) v prebiehajúcom dialógu. Táto podoba hádanky existovala dávno predtým, než došlo k zapisovaniu ústnych prejavov a ľudovej slovesnosti ako prejavu kultúrnosti a kultúry, teda umenia ľudu. Písomná podoba hádanky je teda mladšou verziou, ale nemožno tvrdiť, že menej hodnotnou. V tejto podobe sa ústny variant zakonzervoval do podoby písomného textu, ktorý už nebolo možné pri riešení meniť a ktorého súčasťou bola odpoveď, resp. riešenie hádanky. V tejto podobe už postačuje na hľadanie riešenia aj jeden účastník, ktorý hádanku, ktoré sa k nemu dostávajú rieši pomocou vnútorného dialógu v sebe samom. Stredobodom záujmu interpretácie môže byť v súčasnosti jedine text hádanky v písomnej podobe, preto je dôležitá táto skutočnosť zohľadňovať aj pri interpretácii.

Hádanka je text, ktorý je predovšetkým určený na zábavu, rozptýlenie, ale je zrejme, že pri hľadaní riešenia nastávajú také procesy, v ktorých si hádajúci môže „cibriť svoj mozog“ a „zapájať mozgové závitky“ do zdokonaľovania svojho myslenia. A nielen to. Ako hovorí Popovič, „prostredníctvom tohto žánru sa v literárnej výchove kultivujú štylistické dispozície a návyky.“ (Slavica slovača, 1976, s. 364)

V nasledujúcich riadkoch podávame malý návod na to, ako sa pozerat' alebo ako pracovať s ľudovou hádankou.

„Sú dvadsiati štyria páni, ktorí ani nejedia, ani nepijú, a celý svet spravujú.“

(Záturecký – Borovohájsky, 1894, s. 5)

Citovaná hádanka je súčasťou zbierky hádaniek, ktorá ako prvá vyšla tlačou zo zberov štúrovskej romantickej generácie a je ukážkou myslenia obyčajného prostého ľudu žijúceho na našom území oddávna až po spomínaný zber. Hádanky patria k ľudovej múdrosti zahŕňajúcej chápanie sveta, prírody, života okolo a sú vysvetlením jednoduchých i zložitých predmetov a javov, s ktorými sa obyčajný človek denne stretával. Hádanky, ako aj iné žánre ľudovej slovesnosti ako porekadlá, pranostiky, príslovia (drobné žánre ľud. slovesnosti) či povesti, piesne a rozprávky sú zároveň aj formou nepísanej literatúry a odrazom kultúry a duchovných hodnôt týchto ľudí. Patria zároveň aj do oblasti folklóru, kde sa nimi z rôznych hľadísk zaoberá folkloristika a etnografia, ale zároveň patria aj do oblasti literatúry, a to najmä od chvíle, kedy sa ústne podávané formy zapísali a sú v nezmenenej podobe k dispozícii literárnym bádateľom a taktiež kritikom. Neprináleží nám hodnotiť či a akým spôsobom sa jedni alebo druhí tomuto žánru už venovali a či je vôbec vhodné, aby sa literárna kritika zaoberala textami, ktoré nemajú konkrétneho autora a teda je zrejme, že si z ich štúdií nevezmú žiadne poučenie a taktiež kritici nemôžu očakávať konkrétnu spätnú väzbu. Napokon – úlohou kritikov aj tak nie je poučať autorov literárnych textov o vhodnosti a spôsobe ich písania. Je však namieste, ak kriticky zhodnotia prínos daného textu.

Ak sa na chvíľu vrátíme k citovanej hádanke, mohli by sme povedať, že tento text musel „vyrobiť niekto, kto pozná riešenie, pozná vec, ktorá je v hádanke skrytá, mal s ňou skúsenosť a vlastne ju slovami opísal inak. Tu sa dostaneme aj k podstate hádanky, ktorou je prostredníctvom opisu predmetu alebo javu v hádanke skrytým pomocou obrazov alebo metafor

„prinútiť“ hádajúceho rozmyšľať a uhádnuť skrytý jav alebo predmet. Ak je úlohou a jedným z cieľov hádanky človeka naučiť niečo, upozorniť na nejakú vlastnosť hádaného predmetu, je evidentné, že tu platia Kantove myšlienky o tom, že poznávať môžeme len niečo, čo sa už „dotklo“ našich zmyslov a máme s tým už nejakú skúsenosť. Týmto sa aj potvrdzuje pravidlo, že nemožno dávať hádať hádanky človeku o veciach, s ktorými sa ešte nikdy v živote nestretol a nemá veľké šance nájsť riešenie. Darmo by sme napríklad dávali hádať nasledujúcu hádanku dieťaťu, ktoré nepozná ešte zákonitosti kolobehu vody a ľadu v prírode,

„Stvorila ma matka a ja matku, kto neverí, nech uhádne túto hádku.“

(Borovohájsky, s. 14)

keď by nemalo šancu nájsť správnu odpoveď. Ako na túto, tak aj na iné hádanky je však možné hľadať odpovede pridávaním pomocných otázok, ale je potom na šikovnosti pýtajúceho sa, aby dával len také otázky, ktoré môžu pomôcť a zároveň v nich už nebude prezradená správna odpoveď. A takisto je nutné opierať sa o vedomosti o svete, skúsenosti, zážitky.

Množstvo hádaniek kedysi vzniklo tak, že ľudia jednoducho pomocou obrazov (metafor) opísali predmety a javy, ktoré sa nachádzali v ich okolí, denne sa s nimi stretávali, pracovali s nimi. Poznali z čoho sa skladajú, ako veci fungujú a toto svoje „poznanie“ skryli do „slov“.

*„Štyri mám nohy a štyri rohy, nekráčam nohami, nekolem rohami.
Čo na mňa naložíš, musím niesť, zo mňa žiješ a mne nedáš jiesť.“*

(Borovohájsky, s. 25)

Samozrejme, že tvorili hádanky nielen o predmetoch okolo seba, ale aj životných zákonitostiach, ktoré riadili ich život alebo skrývali nejakú životnú filozofiu, či pravdu, ktorou sa riadili.

*„Čo robí Pán Boh, keď dážd' prší?
Čo beží bez nôh?“*

(Borovohájsky, s. 6-7)

Odhliadnuc od toho, že hádanka je zároveň aj hrou, ktorú pedagógovia v súčasnosti používajú v školách aj ako didaktickú hru (zaradené sú aj v rôznych učebniciach) alebo v minulosti, kde boli pomôckou na výučbu niečoho (viď stredovekú zbierku latinských hádaniek Enigmaticus od Klareta, ktorá sa používala v stredovekých školách na precvičovanie latinčiny odriekavaním hádaniek vo veršoch), nemožno hádankám „poznávací a učiaci“ zmysel upierať.

Aby sme si kritické myslenie osvojili a zdokonalili, musíme si klásť čo najčastejšie otázky. Je niekoľko druhov a typov otázok. Okrem množstva iných autorov napr. Alica Petrasová vo svojej práci Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov hovorí, že „taxonómia vzdelávacích cieľov, ktorú v roku 1956 predložil Benjamin Bloom a jeho kolegovia, by nám mohla poslúžiť ako užitočný nástroj na hodnotenie i používanie rôznych „úrovní“ myslenia, ktoré sú potrebné pri vyučovaní. Táto taxonómia nám umožňuje deliť otázky, ktoré učiteľ kladie, na otázky „nižšieho rádu“ a otázky „vyššieho rádu“,“ (2003, s. 16).

Medzi otázkami nižšieho rádu sú

- pamäťové /vyžadujú doslovnú odpoveď – povedz, vymenuj, čo vieš o.../
- interpretačné /otázky na porozumenie – opíš, porovnaj, daj do vzťahu.../
- zovšeobecňovacie /otázky na aplikáciu – použi na riešenie, uveď príklad, kde to použiješ/.

Otázky vyššieho rádu sú:

- posudzovacie /otázky na analýzu –prečo, uprav, špecifikuj podmienky, aké sú príčiny.../
- preformulovávacie /otázky na syntézu, vytváranie alternatív – vymysli, vytvor, navrhni, ako ináč,.../
- usudzovacie /otázky na hodnotiace posúdenie – posúď, uváž, rozhodni, ohodnoť.../

(spracované podľa Petrasovej, s. 16-18)

Takéto rozdelenie otázok podľa kognitívnych funkcií umožňuje učiteľovi vytvoriť si svoj vlastný systém otázok podľa toho, čo chce u žiaka rozvíjať. Petrasová tiež tvrdí, že „väčšinou existuje spojitosť medzi typom či úrovňou otázok, ktoré učiteľ kladie, a typom či úrovňou myslenia, ktoré prebieha u žiakov. Keď si učiteľ uvedomuje typy otázok, ktoré kladie, môže ovplyvniť spôsob myslenia, ktoré chce dosiahnuť. Žiaci, ktorí dokážu premýšľať na „vyššej“ úrovni, dokážu lepšie použiť to, čo sa naučili, než žiaci, ktorých myslenie zotrváva len na úrovni rozpoznania faktov a ich vyvolania z pamäti. Je preto dôležité uvedomiť si, že otázky sú spúšťacím mechanizmom odlišných druhov myšlienkových procesov na odlišných úrovniach a že cieľom vyučovania by malo byť podnecovať žiakov k vyššej úrovni myslenia, aby mohli svoje vedomosti a nápady zužitkovať.“ (tamtiež)

Pre inšpiráciu a na záver tohto zamyslenia sa nad možnosťou použitia hádanky na rozvoj kritického myslenia ponúkame ako príklad, ľudovú hádanku, ktorá bola zapísaná v rôznych zborníkoch /Hlaváč, Borovohájsky, Hajnál.../ a v rôznych podobách.

Čak čaká, vis visí, vis odpadne, čak uchmatne.

(Borovohájsky, s. 12, č. 112)

Bez toho, aby sme si to uvedomili, do svojho uvažovania nad riešením zapájame už doteraz získané vedomosti a väčšina z nás si predstaví niečo, čo visí niekde hore a pod tým niečo iné čaká, kým to, čo visí, spadne a on si to vezme. Popri tom sme zapojili pamäť, predstavivosť, interpretujeme si jednotlivé časti tejto hádanky tak, aby sme jej porozumeli. Uvedomením si, že „niečo tam hore visí a niečo iné čaká, kým to spadne“ sme vlastne zovšeobecňovali, čím sme sa dostali bližšie k možnosti analyzovať hádanku a „vec“ v nej ukrytú. Kladenie si otázok, čo všetko a kde vlastne môže visieť, prečo to niečo visí a prečo to druhé čaká, sme analyzovali¹. Preformulovaním hádanky pri zachovaní jej zmyslu sa dostávame ďalej k syntetizovaniu, odkiaľ je už len krôčik k hodnoteniu a mysleniu, kedy vlastne po výbere dôležitých faktov a zhodnotení riešení, ktoré sa počas procesu hľadania ukazovali, vyberieme to riešenie, o ktorom sme presvedčení, že je správne.

Samozrejme, že sa môže stať, že sa počas hľadania odpovede vyberieme iným smerom, prípadne, že hádanka môže mať aj viac riešení.

Ak sa predchádzajúca hádanka zdala veľmi ťažká, môžu k jej riešeniu dopomôcť varianty, ktoré sú vlastne alternatívou pri analýze a syntéze, teda pri hľadaní spôsobu, ako „to povedať inak“. Práve variant pôvodnej hádanky by mohol byť zároveň aj akýmsi šepkárom, keď sa zdá, že riešenie už ďalej nevedie.

*Visí, visí visaté, poňním stojí chupaté,
a to chupaté, rado by to visaté.*

(Hlaváč)

¹Samozrejme otázok pri analýze, ale aj pri ktorejkoľvek fáze riešenia môže byť oveľa viac, z dôvodu obmedzenia rozsahu práce sa im však nemôžeme venovať v dostatočnej miere.

Záverom

Cieľom tejto práce nebolo dokazovať, že hádanky sú jedinou možnou alternatívou na rozvoj nejakého myslenia, lebo to nie je pravda, sú len jednou z mnohých alternatív. Ani sme nechceli tvrdiť, že kritické myslenie je jediná možná cesta ako sa dopracovať k určitému poznaniu.

Možno sa mi však podarilo ukázať, že oshádanky – kritické myslenie – poznanie existuje a že prácou s hádankovým textom môžeme obohatiť výchovno-vzdelávací proces v škole.

Summary

The paper presents that the riddle and playing with riddles is one of lots of ways how to develop the critical thinking. It shows the folklore type of riddle and gives some indication like working with text interpretation on the Bloom's taxonomy base and also give an instruction how to work with old riddles when we don't know the answer.

Bibliografia

1. DOBŠINSKÝ, P.: *Prostonárodné hádky či hádanky*. Hádky, rukopis, SNK, Archív literatúry a umenia, signatúra C 470.
2. FRANCISCI-RIMAVSKÝ: *Hádky, rukopis*. SNK, Archív literatúry a umenia, signatúra M 20 F 8.
3. HLAVÁČ, M.: *Hádky z Trenčianska*. In: *Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 5, 1902, s. 97-98.
4. KRČMÉRY, Š.: *Poézia slovenských hádanôk*. In: *Slovenské pohľady*, 45, 1929, s. 488-499.
5. LEŠČÁK, M.: *Slovenské ľudové hádanky*. Tatran, Bratislava 1998.
6. PETRASOVÁ, A.: *Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov*. MPC, Prešov 2003.
7. POPOVIČ, A., LIBA, P., ZAJAC, P., ZSILKA, T.: *Interpretácia umeleckého textu*. SPN, Bratislava 1981
8. TUREK, I.: *Kritické myslenie*. MPC, Banská Bystrica 2003.
9. ZÁTURECKÝ-BOROVHÁJSKY, A. P.: *Slovenské hádky*. Turč. Sv. Martin 1894.
10. ŽATKO, R.: *Slovenské hádanky*. In: *Slovo a tvar II.*, 1948, s. 47-51.

Autostereotypy Polaka i Słowaka

Gabriela Olchowa

Pole and Slovak autostereotypes

Abstract: *The author will study autostereotypes that is the group of positive and negative features attributed to the own group, created by her and on her directed. Autostereotypes have autoidentification and defensive function. The article will present reconstruction Pole and Slovak autostereotype for the help of the anonymous inquiry and shows similarities and differences between both autostereotypes.*

Key words: *stereotypes, Pole autostereotypes, Slovak autostereotypes.*

Contact: *Matej Bel university, Faculty of Humanities, Department of Slavic Languages, e-mail: ginginha@go2.pl*

Stereotypowe widzenie świata jest cechą zarówno jednostek, jak i grup społecznych. Model świata koncentruje się na przeciwieństwach „swój – obcy”, co jest pomocne przy definiowaniu własnej grupy, w tym przypadku narodowej, w opozycji do innych grup – narodowości. Taki obraz własnej grupy czyli zespół cech i właściwości przypisywany własnej grupie, wytworzony przez nią i na nią skierowany, rodzaj naszego mniemania o nas samych, ogólnego sądu, samooceny stanowi autostereotyp¹. Specyficzny charakter autostereotypu wiąże się przede wszystkim z takim rodzajem relacji percepcyjnej, w której podmiot postrzega siebie samego; podmiot i przedmiot autostereotypu jest ten sam. Autostereotyp zatem jest nierozdzielnie związany z całością procesów stereotypizacji; zajmuje centralne miejsce w systemie stereotypów, wypełniając ważne funkcje autoidentyfikacyjne i obronne.²

Rekonstrukcja autoportretu Polaka daje obraz dość tradycyjny, z dominacją rysów typowo rycersko-szlacheckich, katolika aspirującego do kultury zachodniej i zarazem odstającego od niej swoimi sarmackimi wadami.³ Dzieje narodu i polskiej kultury na pewno odzwierciedlają przysłowia, frazeologizmy, czy też skrzydlate słowa, w których widoczna jest skłonność Polaków do mitologizowania siebie i swojej roli. Historyczne korzenie mają też inne cechy zestawione na podstawie literatury przez Joannę Szadurę, do której należą po patriotyzmie i odwadze, także znajomość historii, katolicyzm, duma, przywiązanie do wolności, romantyzm,

¹ PIĄTKOWSKA, R.: *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*, [w:] *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, pod red. A. Achtelek, J. Tambor, Katowice 2007, s. 100.

² BŁUSZKOWSKI, J.: *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa 2005, s. 117.

³ TOKARSKI, R.: *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, s. 85.

skłonność do poświęceń, a z drugiej strony: lenistwo i pijaństwo.⁴ Cechy właściwe dla polskiego szlachcica dominują również w obrazie Polaka zawartym w książce „Charakter narodowy Polaków i innych” Edmunda Lewandowskiego, który sprowadził syndrom narodowy Polaków do siedmiu punktów: labilność i słaba wola, przywiązanie do równości i wolności, skłonność do sejmikowania, prymat walki i zabawy nad pracą, wielkopańska duma i zawiść, kompleks niespełnionych możliwości, światopogląd tolerancji i nadziei.⁵

W niniejszym artykule rekonstrukcję współczesnego wizerunku Polaka uzyskaliśmy za pomocą anonimowej ankiety. Respondentami było 40 studentów polonistyki Uniwersytetu Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy w Słowacji i 40 studentów słowacystyki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach w Polsce. Ankieta została przeprowadzona w listopadzie 2008 roku. Polscy respondenci mieli za zadanie odpowiedzieć na dwa pytania:

Jakie cechy pozytywne posiadają Pana/Pani zdaniem Polacy?

Jakie cechy negatywne posiadają według Pana/Pani Polacy?

Odpowiednio słowaccy respondenci:

Ktoré pozitivné vlastnosti majú podľa Vás Slováci?

Ktoré negatívne vlastnosti majú podľa Vás Slováci?

Poniżej w tabeli zostały zaprezentowane odpowiedzi na wyżej wymienione pytania. Cechy pozytywne i negatywne ułożone zostały według frekwencji ich występowania, od najczęściej występujących do pojawiających się najrzadziej.

Pozytywne cechy Polaków			
Cecha	Ilość	Cecha	Ilość
Gościnnność	15	Uprzejmość	1
Otwartość	11	Kombinatorstwo	1
Patriotyzm	9	Przywiązanie do tradycji	1
Szczerłość	8	Skromność	1
Odwaga	7	Inteligencja	1
Zaradność	6	Szlachetność	1
Towarzyskość	6	Buntownik	1
Chęć niesienia pomocy	5	Bezinteresowność	1
Serdeczność	5	Zdecydowanie	1
Pracowitość	5	Pamięć o historii	1
Dobroduszność	4	Wytrzymałość psychiczna	1
Uczciwość	4	Katolik	1
Pomysłowość	3	Hojność	1
Poczucie humoru	3	Rzetelni	1
Ambicja	3	Braterstwo	1
Wysoki stan edukacji	3	Sympatyczni	1
Uczynność	3	Wierność	1
Prostolinijność	2	Bojowość	1

⁴ SZADURA J.: *Z badań nad autostereotypem Polaka*, [w:] J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne I*, Lublin 1993, s. 239-256.

⁵ LEWANDOWSKI, E.: *Charakter narodowy Polaków i innych*, Londyn-Warszawa 1995.

Honor	2	Dobry gust	1
Mili	2	Szczodrość	1
Tolerancyjni	2		
Pobožność	2		
Życzliwość	2		

Pozytywne cechy Słowaków			
Cecha	Ilość	Cecha	Ilość
Pohostinnosť	19	Národovci	1
Pracovitosť	11	Veselosť	1
Dobrosrdečnosť	10	Nadšenie	1
Ochota pomáhať	8	Oddanosť	1
Serdečnosť	6	Rozvaha	1
Milí	6	Vernosť	1
Priateľskí	5	Poctivosť	1
Hrdosť	4	Dôveryhodnosť	1
Odvaha	3	Mierumilovnosť	1
Skromnosť	3	Nenáročnosť	1
Láskavosť	2	Priebojnosť	1
Obetavosť	2	Jednoduchosť	1
Šikovnosť	2	Hrdí na svoj pôvod	1
Prispôsobivosť	2	Statočnosť	1
Bojovnosť	2	Bohabojnosť	1
Vytrvalosť	2	Zodpovednosť	1
Ústretovosť	2	Čestnosť	1
Inteligencia	2	Trpezlivosť	1
Láska k vlasti	2	Úprimnosť	1
Otvorení	1	Spontánnosť	1
Priamočiari	1	Rodinne založení	1
Vždy usmiati	1	Usilovní	1
Temperamentní	1	Poctiví	1
Komunikatívni	1	Kresťanskí	1
Miernosť	1	Optimistickí	1
Nevzdávajú sa	1	Vďačnosť	1
Slušní	1		

Negatywne cechy Słowaków			
Cecha	Ilość	Cecha	Ilość
Závistliví	13	Hlúposť	1
Alkoholici	5	Povrchnosť	1
Lenivosť	3	Podceňujú sa	1
Pesimizmus	3	Málo pribojní	1
Lakomí	2	Nie sú kritickí	1
Neprajnosť	2	Chamtiví	1
Nacionalizmus	2	Nechajú sa utláčať	1
Rasizmus	2	Nedokážu sa postaviť autoritám	1
Dajú sa ľahko zmanipulovať	2	Konzervatívnosť	1
Agresivita	2	Neustále sa sťažujú	1
Nedokážu presadiť svoj názor	2	Naivita	1
Nízke sebavedomie	2	Sebaľútosť	1
Chamtiví	2	Nevedia sa presadiť	1
Sebaľútosť	2	Nevedomosť	1
Úslužnosť	1	Málo komunikatívni	1
Nepriateľskosť	1	Sú až prehnane opatrní	1
Nesmelosť	1	Málo sebavedomí	1
Málo podnikaví	1	Nedôverčiví	1
Zatrpknutosť	1	Škodoradosť	1
Pasívni	1	Bezohľadnosť	1
Xenofóbia	1	Nebránia sa	1
Vulgárni	1	Bojazlivosť	1
Sedliackosť	1	Sú zakomplexovaní	1
Nevzdelanosť	1	Nadáujú	1
Zastaralosť	1		
Nerozhodnosť	1		
Ľahko sa vzdávajú	1		

Negatywne cechy Polaków			
Cecha	Ilość	Cecha	Ilość
Pijaństwo	17	Lubią imprezować	1
Lenistwo	9	Agresja	1
Kłótność	9	Niezgoda	1
Brak tolerancji	7	Wywyższanie się nad inne narody	1
Pesymizm	5	Mała wrażliwość	1
Naiwność	4	Niska kultura osobista	1
Głupota	4	Brak pewności siebie	1
Ksenofobia	3	Brak poczucia własnej wartości	1
Rasizm	3	Nie są dumni ze swego	1

		pochodzenia	
Zazdrość	3	Lekkomyślność	1
Obłuda	2	Egocentryzm	1
Zarozumiałość	2	Idący po trupach do celu	1
Pycha	2	Zamknięci	1
Chamstwo	2	Brak samokrytycyzmu	1
Egoizm	2	Ponuractwo	1
Złodziejstwo	2	Ślepa wiara w kościół	1
Rozwiązłość	2	Zacofanie	1
Cwaniactwo	2	Nieuczciwość	1
Nieuczciwość	2	Samowolność	1
Niezadowolenie	2	Porzucanie tradycji	1
Brak krytycznego spojrzenia na siebie	1	Uleganie wpływom	1
Kombinatorstwo	1	Zapatrzanie w siebie	1
Niechlujność	1	Konfliktowość	1
Bałaganiarstwo	1	Nietakt	1
Nieumiejętność uczenia się na błędach	1	Brak kultury w miejscach publicznych	1
Skłonność do wyolbrzymiania problemów	1	Brak szacunku do prawa	1
Brak zdrowo rozsądkowego myślenia	1	Wyrzekanie się swoich korzeni	1
Uparci	1	Porywczość	1
Zręczliwość	1	Niezdecydowanie	1
Bigoteria	1	Zadufanie w sobie	1
Niedomycie	1	Czarnowidztwo	1
Skłonność do używek	1	Mściwość	1
Porywczość	1	Niechęć do obcych	1
Antypatia	1	Szowinizm	1
Chciwość	1	Pseudoreligijność	1
Skłonność do przesady	1	Przechwalanie się	1
Zbyt dumni	1		

Polscy respondenci wymienili 43 swoje zalety, jednak ogółem 132, co daje średnią 3.3. Z kolei słowaccy respondenci wskazali 53 cechy pozytywne, ogółem zaś 127, gdzie średnia wynosi 3.2. Jeżeli weźmiemy pod uwagę ilość nie powtarzających się cech to Słowacy podali więcej niż Polacy zalet. Jednak patrząc przez pryzmat ogólnej liczby, a co za tym idzie średniej, to Polacy oznaczyli ich więcej. Najczęściej przytaczaną zaletą zarówno przez Polaków jak i Słowaków okazała się gościnność. Jest to typowa cecha narodów słowiańskich, o czym świadczy choćby przysłowie występujące w tych językach: Bóg w dom, gość w dom. Dalsze wielokrotnie powtarzane przez słowackich respondentów zalety to: pracowitość, dobrosrdeczność, ochota pomagać, serdeczność, sú milí, priateľskí. Natomiast polscy respondenci często wskazywali następujące pozytywne cechy: otwartość, patriotyzm, szczerłość, odwaga, zaradność, towarzyskość, chęć niesienia pomocy, serdeczność, pracowitość. Potwierdziły się tu

więc badania socjologiczne, że typowy Polak przypisuje sobie trzy cechy „kanoniczne”, które określa Antonina Kłoskowska jako rycersko-szlacheckie, mianowicie patriotyzm, gościnność (towarzyskość) i odwaga.⁶ Oprócz wcześniej wspomnianej gościnności wspólne dla obu autostereotypów pojawiły się takie cechy jak: pracowitość, chęć niesienia pomocy i serdeczność. Jacek Żakowski w artykule „Polak, czyli kto?”⁷ pisze: „Polakowi przyzwyczajonemu do swego stereotypu aż trudno uwierzyć, że na tle Europy plasujemy się już w ścisłej czołówce miłośników pracy. (...) W Unii Europejskiej nie ma drugiego narodu deklarującego, iż praca jest w jego życiu tak ważna.”

Analizując najczęściej występujące cnoty wśród Słowaków, należy stwierdzić, że większość można zaliczyć do zbioru Dobroć, w którym znajdują się takie wyrazy bliskoznaczne jak dobrosrdeczność, srdečnost', milí, priateľskí, ochotní pomáhať. Również zalety określone przez Polaków stanowią część zbioru Dobroć, ale znalazły się także inne – patriotyzm, odwaga ze zbioru Ojczyzna. Cytowany wyżej J. Żakowski pisze w swoim artykule: „Polak tęskni za wspólnotą czasów heroiczych, za chwilą wielkiego zrywu, za narodową bliskością. Tym bardziej jest dumny ze swojego narodu jak mało kto w świecie (a zwłaszcza w Europie), i to coraz bardziej dumny.” Aż 72 % Polaków jest bardzo dumnych ze swojego narodu, a zaledwie 25 % Słowaków. Tworząc ankietę, można było założyć, że wśród polskich wartości zostaną podane te, które bezpośrednio kojarzą się z polskim zawołaniem – Bóg, honor, ojczyzna. Jednak wbrew oczekiwaniom cechy związane z wiarą, owszem respondenci wypisali, ale nie należą one do najczęściej oznaczanych.

Wspólną płaszczyznę dla obu autostereotypów tworzy 26 cech pozytywnych, czyli około połowy. Należą do nich: wspomniana wyżej gościnność, otwartość, patriotyzm, szczerłość, odwaga, zaradność, towarzyskość, chęć niesienia pomocy, serdeczność, pracowitość, dobroduszość, uczciwość, uczynność, prostolinijność, honor, mili, pobożność, życzliwość, uprzejmość, skromność, inteligencja, rzetelni, sympatyczni, wierni, bojowość, szczodrość. Oczywiście pojawiają się także różnice. Polacy podali następujące cnoty, które nie znajdziemy wśród autostereotypu słowackiego. Są to: pomysłowość, poczucie humoru, ambicja, wysoki stan edukacji, tolerancyjni, przywiązanie do tradycji, szlachetność, bezinteresowność, zdecydowanie, pamięć o historii, wytrzymałość psychiczna, hojność, braterstwo, dobry gust oraz buntownik i kombinatorstwo uznane przez respondentów za dodatnie właściwości. Z kolei w polskim autostereotypie brakuje wartości podanych przez słowackich respondentów takich jak: ústretovosť, vždy usmiati, temperamentní, komunikatívny, miernosť, nevzdávajú sa, veselosť, nadšenie, rozvaha, poctivosť, dôveryhodnosť, mierumilovnosť, nenáročnosť, pribojnosť, zoodpovednosť, trpezlivosť, spontánnosť, rodinne založení, usilovní, optimistickí, poctivosť, vďačnosť. Możemy tu zauważyć, że słowacki autostereotyp tworzą antonimy cech z autostereotypu polskiego np. buntownik-ústretovosť, mierumilovnosť.

Co dotyczy cech negatywnych to Słowacy podali ich 49, ogółem 79 ze średnią 2,0. Natomiast Polacy wymienili 73, a ogółem 137, co daje średnią 3.4. Wypływa z tego, że Polacy oznaczyli więcej swoich wad niż Słowacy, a co za tym idzie Słowacy więcej zalet. Wzrost samokrytycyzmu wśród Polaków można uznać za dominującą tendencję w kształtowaniu się polskiego autostereotypu ostatniej dekady XX wieku. Potwierdzają te tendencje badania porównawcze polsko-francuskie i polsko-niemieckie. Polacy są bardziej krytyczni wobec siebie niż Francuzi czy zwłaszcza Niemcy, zarzucają sobie zwłaszcza niezdyscyplinowanie, nieuczciwość i nadużywanie alkoholu.⁸ Dalej możemy wnioskować, że słowaccy respondenci

⁶ KŁOSKOWSKA, A.: *Z historii i socjologii kultury*, Warszawa 1969.

⁷ ŻAKOWSKI, J.: *Polak, czyli kto?*, „*Polityka*” nr 25 (2457), 19 czerwca 2004, s. 4.

⁸ SOŁTYK, R.: *Sądzenie adwokatów*, „*Gazeta Wyborcza*”, 17-28 I.

widzą w sobie więcej dobrego, pozytywnego. Jeden z respondentów napisał, że Słowacy nie mają wad.

Do najczęściej występujących cech negatywnych słowaccy respondenci zaliczyli; *závistliví* i alkoholicy. Za polskie najczęstsze wady respondenci uznali: pijaństwo, lenistwo, kłótność, nietolerancyjność i pesymizm. Ponownie wśród najczęściej zaznaczanych przywar wiele cech jest zgodnych w autostereotypie słowackim i polskim. Należać tu będą eufemistycznie ujęta skłonność do alkoholu, lenistwo i pesymizm. Wspólną płaszczyznę stanowi 12 cech negatywnych: pijaństwo, lenistwo, pesymizm, głupota, naiwność, rasizm, nieżyczliwość, chciwość, agresja, brak pewności siebie, uleganie wpływom, niezdecydowanie. Jeśli porównamy to z wspólną płaszczyzną zalet to zobaczymy, że Polacy i Słowacy mają więcej wspólnych cech pozytywnych niż przywar.

Jacek Żakowski zinterpretował badania wartości i przekonań Polaków na tle 80 społeczeństw. Pisze „zauważyliście Państwo, że Polak rzeczywisty przestał pasować do Polaka wyobrazonego? (...) Świat wokół nas się zmienił. My się zmieniliśmy. A nasze wyobrażenia o sobie zostały z grubsza takie, jakie były. Pora zacząć się uczyć naszego nowego wizerunku.”⁹

Summary

The author of the article studies Polish and Slovak autostereotypes. The applied research method is the anonymous inquiry thanks to which she could analyse positive and negative features Poles and Slovak in their autostereotypes. She presents tables with answers arranged according to their frequency of occurrence. She shows the common plane for both autostereotypes.

Literatura

1. BARTMIŃSKI J., *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007.
2. BARTMIŃSKI J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2007.
3. BŁUSZKOWSKI J., *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa 2005.
4. KŁOSKOWSKA A., *Z historii i socjologii kultury*, Warszawa 1969.
5. LEWANDOWSKI E., *Charakter narodowy Polaków i innych*, Londyn – Warszawa 1995.
6. PIĄTKOWSKA R., *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*, [w:] *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, pod red. A. ACHELIK, J. TAMBOR, Katowice 2007.
7. SOŁTYK R., *Sądzenie adwokatów*, „Gazeta Wyborcza” 17-28 I.
8. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, pod red. J. ANUSIEWICZA, J. BARTMIŃSKIEGO, „Język a kultura” t. 12, Wrocław 1998.
9. SZADURA J., *Z badań nad autostereotypem Polaka*, [w:] J. BARTMIŃSKI, M. MAZURKIEWICZ-BRZOZOWSKA, *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne I*, Lublin 1993.
10. TOKARSKI R., *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. BARTMIŃSKI, Lublin 1999.
11. ŻAKOWSKI J., *Polak, czyli kto?*, „Polityka” nr 25(2457), 19 czerwca 2004, s. 3-10.

⁹ ŻAKOWSKI, J.: *Polak, czyli kto?*, „Polityka” nr 25(2457), 19 czerwca 2004, s. 3-10.

Stereotypy a badania obrazu grup etnicznych w literaturze. Uwagi teoretyczne

Katarzyna Lachowicz

Stereotypes and study of vision of ethnical groups in literature. Theoretical approach

Abstract: *This article touches upon and describes the problem of stereotypes in the literature. It proposes the analysis of the vision of the ethnical groups in the literature on three levels:*

1. *theoretical – it studies the problem of definitions;*
2. *historical – it is connected with historical, political and social context;*
3. *artistic – it studies the connection of the literature with the reality and the problem of stereotypical form of the written world.*

Key words: *stereotypes, ethnical groups, image, theory of literature, social studies.*

Contact: *Uniwersytet Jagielloński, Kraków, katarzyna.lachowicz@wp.pl*

Charakterystyka obrazu grup etnicznych w utworach literackich nie może obejść się bez wstępnego i jednocześnie kluczowego pytania: co będziemy uznawać za obraz? Co składa się na literacki obraz danego zjawiska? Jakie określenia można uważać za synonimiczne? Jaki jest zakres tego pojęcia i na jakich zasadach łączy się ono z innymi pojęciami popularnymi w badaniach z pogranicza kulturoznawstwa i literatury?

Odwołując się do pojęcia obraz w rozumieniu używanym w krytyce literackiej XIX wieku (między innymi uznawanym przez Kraszewskiego), trzeba przyjąć, że oznacza ono w odniesieniu do interpretowanego wycinka prozy „stypizowane ujęcie zjawisk społecznych, obyczajowych, kulturowych itp.”¹ W takim kontekście obraz wiąże się z problemem *mimesis*, odwzorowania rzeczywistości (dokładnie jej zewnętrznych przejawów, czyli wspomnianych zjawisk społecznych, politycznych, kulturowych). Analiza obrazu grup etnicznych, mimo licznych odniesień i wyjaśnień natury pozaliterackiej, pozostaje jednak omówieniem wizji artystycznej. Kwestią podstawową, którą trzeba mieć nieustannie na uwadze będzie pytanie o to, jak proza określonego czasu odbijała świat zewnętrzny i z jakich przyczyn go deformowała. Takie podejście, co oczywiste, wyklucza radykalny pogląd o wiernym powielaniu rzeczywistości przez literaturę. Nie wyklucza jednak traktowania obrazu jako częściowo odzwierciedlającego pozaliteracki świat, i tym samym jako zjawiska „podpadającego – pozytywnie lub negatywnie – pod kryterium prawdy”² (oczywiście z uwzględnieniem roli

¹ *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachorza, A. Kowalczykowej, Wrocław 2002, s. 625.

² *Słownik terminów literackich*, M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień – Sławińska,

artystycznej transformacji). Stanowisko takie uprawomocnia liczne w badaniach „imagologicznych” odwołania do publicystyki epok oraz tekstów historycznych i socjologicznych zarówno ówczesnych jak i współczesnych.

Jedną z trzech podstawowych przypisywanych obrazowi literackiemu właściwości uwidacznia się w stwierdzeniu, „że jest uogólnieniem określonego wycinka rzeczywistości zewnętrznej”³. Określenia „stypizowane ujęcie” i „uogólnienie rzeczywistości” przybliżają obraz do pojęcia „stereotyp”, które czasem jest używane w literaturze przedmiotu wymiennie. Ustalenie jasnej granicy pomiędzy obrazem a stereotypem jest jak do tej pory zganieniem nierozstrzygniętym i prawdopodobnie takim pozostanie. Najczęściej używane są obydwa pojęcia, przy czym obraz rozumiany być może jako „kategoria zbiorcza oznaczająca każde odzwierciedlenie rzeczywistości społecznej, bez względu na jego charakter i cechy”, zaś stereotyp jako kategoria wydzielana na podstawie bardziej szczegółowych przesłanek. Stereotyp jest więc często uznawany za pojęcie nieco węższe, zawierające się w treści obrazu.

Stereotyp

Nie jest możliwa refleksja nad obrazem grup etnicznych w literaturze bez przybliżenia i wykorzystania pojęcia „stereotyp”. Słowo to, a raczej zjawisko pod nim się kryjące, sprawia od wielu lat kłopot przedstawicielom różnych dziedzin nauki. Wieloaspektową analizę tego pojęcia odnaleźć można w pracach etnograficznych, historycznych, socjologicznych, antropologicznych, psychologicznych, a także teoretycznoliterackich. Co więcej, jest to typ pojęcia zakorzenionego w tzw. potocznej świadomości, chętnie i często używanego w różnych kontekstach. Stereotyp należy do zjawisk, które wydają się powszechnie zrozumiałe i oczywiste, a w rzeczywistości są niezwykle skomplikowane i trudno definiowalne.

Określenia „stereotyp”, „stereotypowe” wielokrotnie pojawiają się podczas analiz z pogranicza kulturoznawstwa i literaturoznawstwa. Próba uporządkowania związanych z tymi słowami treści służyć ma przede wszystkim sprecyzowaniu zakresu i sensu w jakim będą używane, a tym samym umożliwić klarowność i jednoznaczność interpretacji, czyli pracy z konkretnymi tekstami.

Oczywiście przywoływanie w tym miejscu wszystkich lub choćby większości naukowych poglądów na stereotyp przynajmniej z dwu powodów nie byłoby sensowne. Po pierwsze, stan badań nad stereotypami i kwestiami z nimi związanymi jest obszerny i zadowalający; po drugie, niezwykle różnorodny⁴. Zjawisko to

J. Sławiński, Wrocław 2002, s. 349.

³ Tamże.

⁴ W bogatej bibliografii polskojęzycznej na ten temat odnajdujemy m.in. pozycje: BYSTROŃ, J. S.: *Megalomania narodowa*, Warszawa 1995; ZNANIECKI, F.: *Studia nad antagonizmem do obcych* [w:] „Przegląd Socjologiczny”, 1931/1932, nr 2-4 (Poznań 1931); SZAROTA, T.: *Stereotypy narodowe jako temat badań historycznych w Polsce*, „Dzieje Najnowsze”, rocznik XXVII – 1995, nr 2, s. 3-12; JAROSZ, D.: *Uwagi o polskiej literaturze naukowej na temat stereotypów*, „Dzieje Najnowsze”, rocznik XXIII – 1991, nr 2, s. 93-103; *Mity i stereotypy w kulturze, literaturze i języku*, red. Kozłowska, M., Tierling, E., Szczecin 1993; WALAS, T.: *Narody i stereotypy*, Kraków 1995; MITOSEK, Z.: *Literatura i stereotypy*, Wrocław 1974; *Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, red. Bonusiak, Wł., Rzeszów 2002; *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania psychiczne i kulturowe*, red. Jasińska, A., Kania, M., Kofta, Warszawa 2001; Wilska-Duszyńska, *Rozważania o naturze stereotypów* [w:] „Studia Socjologiczne” 1971 nr 3, s. 97-110; KAPISZEWSKI, A.: *Stereotyp Amerykanów polskiego pochodzenia*, Wrocław 1977; T. Szarota, *Stereotyp Polski i Polaka*, Katowice 1979; SCHAFF, A.: *Stereotypy a działanie ludzkie*, Warszawa 1981; KĘPIŃSKI, A.: *Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, Warszawa – Kraków 1990; BARTOSZYŃSKI, K.: *Zagadnienia komunikacji literackiej w utworach narracyjnych* [w:] tegoż, *Teoria i interpretacja*, Warszawa 1985; NAWROCKI, W.: *Patrioci i wrogowie*, Piotrków

tłumaczone było i jest przy użyciu metodologii różnych dziedzin nauki oraz egzemplifikowane za pomocą różnorodnego materiału.

Poniżej zasygnalizowane więc zostaną wyłącznie te aspekty zjawiska, które wydają się użyteczne w opracowaniu problematyki podejmowanej w referacie. Tak, by określenia „stereotyp”, „stereotypowe”, „niestereotypowe” stały się kategoriami świadomie używanymi i w miarę możliwości porządkującymi, nie zaś niedookreślonymi lub rozumianymi potocznie. Rozważania nad istotą i rolą stereotypu sprowokują do uściślenia innych kwestii terminologicznych i metodologicznych.

Za ogólną definicję stereotypu uznać można encyklopedyczne sformułowanie: „funkcjonujący w świadomości społecznej, skrótowy, uproszczony i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości”.⁵ By móc analizować to zjawisko na płaszczyźnie literaturoznawstwa, należy zwrócić uwagę na podstawowe wyjaśnienia jego genezy z perspektywy psychologii i socjologii.

Percepcja rzeczywistości przez człowieka jest nieodłącznie związana z deformacjami. Nie ma możliwości bezpośredniego i wiernego odzwierciedlenia obrazu rzeczywistości zewnętrznej w świadomości ludzkiej. Czynniki subiektywne jest wynikiem między innymi różnic indywidualnych, emocjonalnego stosunku do przedmiotu, potrzeb, inteligencji i posiadanego doświadczenia. Pomijając całą, niezwykle bogatą i skomplikowaną analizę zjawiska stereotypu proponowaną przez psychologów, podkreślić trzeba wniosek podstawowy, że człowiek odbiera świat subiektywnie, a na obraz percypowany przez niego składają się nie tylko cechy obiektywne obserwowanego zjawiska, lecz również stan psychofizyczny odbiorcy oraz jego społeczne ukształtowanie.

Prawdopodobnie stereotyp jest najszerszej badany i opracowywany przez na gruncie socjologii. Jest to przecież zjawisko związane z życiem społecznym rozmaitych grup, plemion, narodów. Literaturę na ten temat podzielić można na dwie podstawowe grupy. Pierwsza zawiera teoretyczne rozważania nad stereotypami, druga – szczegółowe badania nad stereotypowymi wizjami konkretnych grup, w określonym miejscu i czasie.⁶

Najbardziej reprezentatywnym i wyczerpującym wydają się te prace⁷, które oprócz definicji stereotypu zawierają typologię, wykaz funkcji oraz ról, które pełni on w życiu grup społecznych. Cechy stereotypu w ujęciu socjologicznym stanowią ważny i porządkujący punkt odniesienia podczas analizy obrazów grup etnicznych/narodowych.

Po pierwsze, stereotyp – „(...) sąd wartościujący (negatywny lub pozytywny) połączony z przekonaniem”⁸ – dotyczy zawsze grupy ludzkiej. W grupie takiej jest więc zrodzony

Trybunalski 2002; *Sąsiedzi i inni*, red. A. Garlicki, Warszawa 1978; BŁUSZKOWSKI, J.: *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa 2005; BENEDYKTOWICZ, Z.: *Portrety „obcego”. Od stereotypu do symbolu*, Kraków 2000;

⁵ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 11, Warszawa 1968, s. 7.

⁶ Choć czasami i tego typu prace posiadają interesującą teoretyczną podbudowę. Przykładem może być książka A. Kapiszewskiego, *Stereotyp Amerykanów polskiego pochodzenia*, Wrocław 1977 (z zestawieniem definicji i bogatą bibliografią przedmiotu), czy też A. Kępińskiego, *Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, Warszawa-Kraków 1990 (której część interpretacyjna poprzedzona została interesującym wprowadzeniem do problematyki).

⁷ A. Schaff, *Stereotypy a działanie ludzkie*, Warszawa 1981; tegoż, *Język i działanie ludzkie* [w:] *Szkice z filozofii języka*, Warszawa 1967, s. 39-56; tegoż, *Język – myślenie – działanie (Język a stereotypy)*, „Kultura i Społeczeństwo” 1976, nr 3, s. 29-36; tegoż, *Stereotyp: definicja i teoria*, „Kultura i Społeczeństwo” 1978, nr 3, s. 43-47; tegoż, *Pragmatyczna funkcja stereotypów*, „Kultura i Społeczeństwo” 1979, nr 4, s. 55-65; A. Kapiszewski, dz. cyt.

⁸ SCHAFF, A.: *Stereotypy a działanie ludzkie*, dz. cyt.

i rozwijany oraz grupę ocenia. Szczególnie ważny wydaje się stereotyp w relacjach grup etnicznych i narodowościowych. Stereotyp jest bytem, który nie zależy od świadomości czy doświadczenia konkretnej jednostki. Można więc nie zetknąć się nigdy z ocenianą zbiorowością i jednocześnie mieć bardzo silne i głęboko zakorzenione przeświadczenia na jej temat.

Po drugie, stereotyp bazuje zazwyczaj na jakiejś prawdziwej lub sprawiającej pozór prawdy, przesłance. Może to być drobny element zachowania, obyczajów, religijności itp., który staje się pożywką dla szerszych i fałszywych interpretacji. Zajęcie charakterystyczne dla znacznej części przedstawicieli danej grupy (np. handel w przypadku Żydów) staje się podstawą do przypisywania im nimi negatywnych cech w jakikolwiek sposób związanych z tą profesją. Stereotyp stwarza pozory prawdziwości. Uchodzi za drogę wytłumaczenia zjawisk trudnych i złożonych. Pozornie porządkuje skomplikowany świat społeczny.

Po trzecie, stereotyp cechuje długotrwałość i brak podatności na zmianę. W literaturze spotkać można pogląd, że oceny przypisane danej grupie etnicznej czy religijnej są właściwie odwieczne. Nikt oczywiście nie wie i nie usiłuje dociec, kto i kiedy po raz pierwszy wyartykułował określone przekonania. One po prostu są. Stan taki wiąże się ze wspomnianą powyżej niebezpośredniością doświadczenia i przekazywalnością stereotypów (w kulturze XIX wiecznej przekazywalność ta nakładała się często na hierarchiczny system autorytetów – co wzmacniało rangę ocen); oraz z ładunkiem emocjonalnym, który niesie ze sobą stereotyp.

Po czwarte, z omawianym zjawiskiem wiążą się emocje i uczucia (na dwa sposoby). Emocje powodują zazwyczaj wyrażającymi sądy, emocjonalne bywają też reakcje odbiorców takich ocen. Ta cecha stereotypu niezwykle komplikuje i tak wieloaspektowe i rozpatrywane na różnych płaszczyznach zjawisko. Stereotyp nie tylko wyzbyty jest obiektywizmu, trudno również mówić o stereotypach, badać je i oceniać w sposób obiektywny, zwłaszcza, gdy badacz, czytelnik jest członkiem którejś z zaangażowanych w stereotyp grup. Podszycie postaw stereotypowych emocjami jest jedną z przyczyn siły ich oddziaływania. Środowisko wieloetniczne, w którym krzyżują się interesy różnych grup jest szczególnie podatne na konfliktowe, zawsze emocjonalnie nacechowane sytuacje, a tym samym na obecność stereotypowych sądów.

Po piąte, stereotyp wyraża się zawsze w języku. Najczęściej wiąże się go z określonym słowem-nazwą, przysłowiem. Jednak wydaje się, że stereotyp może kryć się po prostu w wypowiedzi, która nie posiada sztywnego ukształtowania stylistycznego, ale ma charakter oceniający, generalizujący cechy określonej grupy społecznej. Przyjmując taki mniej restrykcyjny sposób wyrażania za uprawniony, możemy wskazywać stereotypowe elementy w wypowiedziach bohaterów literackich czy też komentarzach odautorskich, które nie zawsze przyjmują formę utartych określeń lub zwrotów.

Typologia definicji stereotypów odwołuje się ponadto do kilku pojemnych kategorii, którymi warto się posługiwać, podczas interpretacji literackich obrazów grup etnicznych. Kategorie te to: generalizacja (a dokładnie nieuzasadniona generalizacja, która nie posiada potwierdzenia w faktach życia społecznego), kategoryzacja (czyli tworzenie „typu”, przypisywanie członkom grupy całego zestawu cech powiązanych, w przypadku, gdy zaobserwowana zostaje jedna cecha należąca do tego zbioru)⁹ i wyobrażenie (uznane społecznie i powszechnie występujące).

Sądzę, że kategorie te ubogacają rozumienie wyjściowego pojęcia i dają możliwość prowadzenia szerszych i wnikliwszych badań pod hasłem „imagologii”. Używając ostatniej z nich, można zdefiniować stereotyp etniczny (czyli ten, który najbardziej interesuje nas

⁹ „Ludzie w mocno ustalonych grupach etnicznych rozwijają odrębną kulturę; osoby z zewnątrz chwytają cechy rzucające się w oczy i wyolbrzymiają je dla skonstruowania uproszczonego ich obrazu”. (SHIBUTANI, T. - KWAN, K. M.: *Ethnic Stratification, A Comparative Approach*, New York 1969, s. 85, cyt. za: A. Kapiszewski, dz. cyt., s. 21.).

w kontekście tytułu referatu) jako: „wyobrażenia o danej grupie etnicznej istniejące w świadomości członków innej grupy w postaci zbioru powiązanych ze sobą sądów przekonaniowych”¹⁰. Autor tej definicji sam przyznaje, że rozszerzenie tego pojęcia w stosunku do uformowanej już tradycji „pozwoли włączyć także do analizy różnego typu odzwierciedlenia stereotypu występujące w (...) literaturze i sztuce (...)”.¹¹

Dotychczasowe wywody dotyczyły stereotypu rozpatrywanego na płaszczyźnie teoretycznej, skupiały się wokół trudności definicyjnych, interdyscyplinarności oraz podstawowych cech tego pojęcia.

Kolejnym ważnym szczeblem ich rozpatrywania jest płaszczyzna, którą nazwać można konkretną. Nie sposób przecież badać literackich obrazów grup etnicznych bez odniesienia do rzeczywistości historycznej, społecznej czy politycznej. Wśród czynników, które determinują treść stereotypów etnicznych pojmowanych zgodnie z powyższą definicją wyróżnia się więc najczęściej: czynniki kulturowe (związane z tradycjami oraz procesem wychowawczym i edukacyjnym), czynniki społeczno-ekonomiczne (czyli szeroko rozumiane interesy poszczególnych wspólnot) oraz czynniki sytuacyjno-emocjonalne¹² (pozakulturowe i niewypływające z konkretnych potrzeb grup społecznych). Klasyfikację tę można traktować jako zbiór pytań stawianych konkretnym obrazom grup etnicznych w utworach prozatorskich. Rozpatrywanie literackich wizerunków w kontekście tych właśnie czynników ułatwi prawdopodobnie dotarcie do przyczyn ich powstania.

Na granicy teoretycznej i konkretnej płaszczyzny rozpatrywania stereotypów umiejscowić należy badania dotyczące tzw. *kernel of truth* (ziarna prawdy) oraz kwestie istnienia charakteru narodowego. Obydwa te zagadnienia doczekały się dość bogatego opracowania, a świadomość istnienia i znajomość tych kwestii może poszerzyć zakres prowadzonych badań.

Kolejną, trzecią, płaszczyzną rozpatrywania zjawiska stereotypu, która jeszcze bardziej komplikuje badania, jest płaszczyzna działa literackiego. W literaturze przedmiotowej wymienia się trzy podstawowe sfery związków pomiędzy stereotypem a literaturą: „literacką stabilizację stereotypu”, wynikającą z „ekspansji petryfikowanych form świadomości na teren dzieła”; proces ze znakiem przeciwnym, czyli „kreację stereotypów literackich”; oraz „działalność artystyczną nastawioną na deszyfrację stereotypów”.¹³ W relacji pierwszego typu literatura stanowi punkt docelowy, drugiego – punkt wyjścia dla kształtowania pożądanych postaci świadomości społecznej.

Wszystkie z działań podjętych na tekście dotyczyć więc mogą jednej z dwu sfer: treści i formy. Czy jednak należy mówić o stereotypach odnośnie do struktury fabularnej utworów¹⁴? Sądzę, że warto oddzielić te dwie sfery. Przyjmuję za właściwe określanie mianem stereotypu zjawisk, które choćby pośrednio odnoszą się do rzeczywistego funkcjonowania grup społecznych, narodowych, etnicznych. To, co nazywane jest „stereotypową” strukturą utworu literackiego można z powodzeniem nazywać schematem (np. schematy powieści popularnej takie jak: „happy end”, miłość z przeszkodami, kontrastowe zestawienie bohatera pozytywnego i negatywnego, przemiana poglądów bohatera na przestrzeni czasu akcji). Nie są to w moim

¹⁰ KAPISZEWSKI, A.: dz. cyt., s. 27.

¹¹ Dtto.

¹² por. A. Kapiszewski, dz. cyt., s. 27.

¹³ MITOSEK, Z.: *Literatura i stereotypy*, Wrocław 1974, s. 174-175. Książka ta jest jedną z nielicznych prac literaturoznawczych, w całości poświęconych relacjom stereotyp-literatura. Nie jest to studium, które może uchodzić za całościowe opracowania tego zagadnienia, niemniej jednak rozprawa ta porządkuje niektóre aspekty omawianej relacji.

¹⁴ por. *Słownik terminów literackich*, dz. cyt., s. 522.

rozumieniu stereotypy, ponieważ te zawsze mają związek ze społeczną egzystencją człowieka.

Sfera treści na poziomie dzieła literackiego wiąże się z kwestią stereotypu znów na wiele różnych sposobów. Na przykład: warto uświadomić sobie połączenie takich rozważań z problemami komunikacji autor-czytelnik, oraz odbiorem dzieła literackiego; przyjrzeć się zagadnieniom ideologizacji tekstu (użycie stereotypowych obrazów lub przełamywania stereotypów), działań propagandowych, stereotypizacji wynikającej z tendencyjnego charakteru utworów, czy też funkcjonowaniu stereotypów w dziełach w kontekście cech tzw. literatury popularnej.

Te przykładowe konotacje, oraz wiele innych nasuwających się podczas analizy, uzmysławiają z jednej strony rolę pojęcia stereotyp, z drugiej wielopłaszczyznowość badań obrazu literackiego grup etnicznych. Wielopłaszczyznowość, którą najprościej wyrazić można przez zestawienie: rzeczywistość kulturowa-społeczna-polityczna (w ujęciu historycznym) a ideologizacja, stereotypizacja, modyfikacja rzeczywistości w świadomości poszczególnych grup a obraz artystyczny (odzwierciedlenie w literaturze).

Rozpatrywane w powyższym artykule pojęcie zostało wprowadzone do nauki przez Waltera Lippmanna w 1922 roku¹⁵, ale zjawisko, które pojęcie to nazwa wydaje się być od dawna związane ze społeczną egzystencją człowieka. Przywołanie, jak było to już zasygnalizowane, dowolnie wybranych (użytecznych o wybranym typie badań) aspektów stereotypu miało na celu doprowadzenie do bardziej precyzyjnego i świadomego (nie opartego wyłącznie na potocznym rozumieniu) operowania tą kategorią.

Przyjęło się wartościować stereotypy negatywnie. Faktycznie kategoryzacje i generalizacje niwelują to, co wyjątkowe i jednostkowe. Określenie „stereotypowy”, czyli sztywny, uproszczony, powielony, zastosowany do obrazów literackich nie zawsze musi jednak nieść ujemne konotacje. Paradoksalnie bowiem to, co stereotypowe, uwypukla czasem i karykaturalnie przerysowuje faktyczne problemy i zagadnienia kulturowe. Z jednej strony zaciera więc obraz, z drugiej jednak umożliwia badania najistotniejszych dla danej grupy etnicznej kwestii; umożliwiając tym samym badania na pograniczu kulturoznawstwa i literaturoznawstwa.

Summary

The characteristic image of ethnic group in literature cannot be looked at without a key question: how we going to describe this image? The definition of the term *image* is connected with the term *stereotype*. It is an issue of the overlapping areas various fields of study. The most important characteristics of stereotyping are:

- It is always applicable to human groups
- It is difficult to modify
- It is based on the true message or appearance thereof
- It is connected with emotions
- It expresses itself verbally.

The stereotype from the overlapping area between the science of literature and the social studies can be looked at on several levels above all with regard to broad historical prospective.

Traditionally the term stereotype has a not positive association. This term does not always have a negative connotation especially when it is used as a study tool in order to analyzed image in literature. Paradoxically, that which is stereotypical sometimes emphasizes and like caricature

¹⁵ LIPPMANN, W.: *Public Opinion*, New York 1965.

over describes real cultural problems. On one hand the image becomes blurry, on the other hand it even allows a study of the most fundamental elements of a given ethnic group.

Františka Halasa inspiracje sztukami plastycznymi: interpretacja mitu o Heraklesie Emila Filly i Františka Halasa

Agnieszka Baran

Inspirations of František Halas by plastic arts: the interpretation of the myth of Heracles by Emil Filla and František Halas

Abstract: *The paper is on the poem of F. Halas entitled 'Heracles', which is an ecphrase to the series of etchings under the same title by painter Emil Filla. Both works are interpretations and metatextual comments to the myth about Heracles.*

Key words: *Emil Filla, František Halas, Heracles, intertextuality, ecphrase.*

Contact: *University of Bielsko-Biala, Faculty of Humanities and Social Science, Department of Central European Studies, e-mail: agnieszka.baranowa@gmail.com*

W niniejszym szkicu pragnę zająć się szczególnym rodzajem ekfrazy¹; szczególnym o tyle że powstała ona w konsultacji z autorem dzieła plastycznego i na jego wyraźną prośbę. Chodzi mi tu o poemat F. Halasa *Hérakles* i cykl akwafort² Emila Filly o tym samym tytule.

Zachowała się korespondencja między malarzem i poetą, świadcząca o takiej właśnie współpracy. W liście do poety, Emil Filla przedstawia i interpretuje swoje dzieło, szkicując jednocześnie ramy poetyckiego „doprowodu” – akompaniamentu. Przedstawia on najpierw historię mitologicznego Heraklesa, streszcza pokrótce jego prace, następnie przedstawia swój pogląd i swoją interpretację mitu, którą starał się wyrazić w swym dziele. Píše on:

Dívám se na Hérakla jako na symbol řeckého ducha, vyzdvíhujícího apollinský řadný „rozmysl“, jasnost a úsilí po svobodě. V něm je ztypizováno vše, co původní Řekové přinašeli jako boj usměvavé apollinské moudrosti a úměrnosti nad vášní,

¹ Przez ekfrazę będę tu rozumieć szczegółowy opis dzieła sztuki w poezji. Również taki opis, który wykracza poza ramy samego dzieła, stanowiąc jego interpretację, apokryf, dopowiedzenie. Opieram się tu na definicji przytoczonej przez S. Wysłouch. Vide: WYSŁOUCH, S.: *Literatura i obraz. Tereny strukturalnej wspólnoty sztuk* [in:] *Intersemiotyczność. Literatura wobec innych sztuk (i odwrotnie) studia*. red. Balbus S., Hejmej A., Niedźwiedz J., Universitas, Kraków 2004, s. 19-22.

² Akwaforta – inaczej kwasoryt; technika polegająca na stworzeniu metalowej formy drukowej z rysunkiem uzyskanym za pomocą trawienia w kwasie azotowym. Cynkową lub miedzianą płytę pokrywa się najpierw werniksem, który nie rozpuszcza się w kwasie, a potem na tak przygotowanej płycie tworzy się rysunek przy pomocy stalowej igły. Rysunek odsłania powierzchnię metalu, która jest potem wgłębnie wytrawiana w kwasie. Po wytrawieniu usuwa się werniks, a płytę pokrywa farbą drukową, która zatrzymuje się we wgłębieniach. Farba zostaje pod naciskiem prasy wklęsłodrukowej przeniesiona na papier. Na podstawie: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, PWN, Warszawa 2009.

pudem, a co později bylo nazváno „dionýským“. Nejtypičtější v tomto smyslu je jeho zápas s Antaiem, synem Země a Neptuna, jenž byl nepřemožitelný, poněvadž stykem s matkou Zemí nabýval stále nových sil. Hérakles ho vyzdvihl do výše a uškrtil. Antaios je typem všeho, co se později označuje slovem: Dionýsos. (...) Tento héros musí sloužit, ač byl typem toho nejvyššího za čím jde zúmyslně celý řecký duch. Jeho práce jsou osvobozováním, vykupováním a tím, co Řekové první dovedli pojmově sestavovat a ustanovit: svoboda.^{3 4}

Filla stworzył 10 akwafort, przedstawiających kolejno następujące sceny:

1. karta tytułowa z greckimi inskrypcjami
2. młody Herakles zabija węże, które na niego zesłała Hera
3. pokonanie byka kreteńskiego
4. przepędzenie drapieżnych ptaków stymfalijskich
5. uśmiercenie koni Diomedesa jedzących ludzkie mięso
6. bój z Antaiosem
7. bój z lwem nemejskim
8. pokonanie odyńca erymantejskiego
9. pokonanie Cerbera
10. wstąpienie Heraklesa na Olimp

Akwaforty utrzymane są w konwencji nawiązującej do sztuki (przede wszystkim rzeźby) starożytnej Grecji okresu klasycznego i hellenistycznego: przedstawione postacie są nagie, silnie podkreślona jest muskulatura, starannie zarysowane pasma i pukle włosów (np. broda Heraklesa z karty tytułowej przypominająca brodę Homera przedstawionego rzeźbą z II w.p.n.e.), często brakuje także zaznaczenia źrenic oczu (karta tytułowa, akwaforta przedstawiająca pojedynek z Antaiosem, bój z lwem nemejskim) co przywodzi skojarzenie z praktyką stosowaną przy przedstawianiu postaci na posągach. Filla stosuje jednak charakterystyczne dla większości swoich dzieł deformacje: zaburzone proporcje ciała, nienaturalne wygięcia, które zwiększają dynamikę obrazu. Niektóre detale przedstawione są nad wyraz szczegółowo (np. lew nemejski – rys. 6), z wielką drobiazgowością i realizmem, inne zaś zaznaczone zupełnie schematycznie. Co ciekawe, sam Herakles często naszkicowany jest za pomocą pojedynczej kreski, jego sylwetka jest zdeformowana, sprawia wrażenie narysowanej w pośpiechu. Na większości z akwafort Filla umieścił swego rodzaju ozdobne ornamenty dla sceny przedstawionej w środku, które tworzą motywy roślinne lub zwierzęce, motywy jednoznacznie kojarzące się ze starożytną Grecją, twarze bogów itp.

Poemat Halasa składa się z sześciu głównych części, rozdzielonych refrenami brzmiącymi: „Jméno jeho Hérakles, símě jeho lidstvo“ – „Imię jego Herakles, nasienie jego ludzkość“... Każda z części ma dodatkowo, wyróżnione poprzez kapitaliki pierwszego słowa

³ Filla E, list do F. Halasa [in:] HALAS F.: *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968, s. 245-246.

⁴ „Patrzę na Herkulesa jako na symbol greckiego ducha podkreślającego apollińskie uporządkowaną „rozważę” jasność i dążenie do wolności. W nim jest stypizowane wszystko, co pierwotnie było przez Greków przedstawiane jako bój między uśmiechniętą apollińską mądrością i umiarem a chucią i popędem, a co później było nazywane „dionizyjskim”. Najbardziej typowym, jest w tym sensie jego pojedynek z Antaiosem, synem Ziemi i Neptuna, który był niepokonany, ponieważ poprzez kontakt z matką Ziemią nabierał ciągle nowych sił. Herakles go podniósł i udusił. Antaios jest typem wszystkiego, co się potem oznacza słowem Dionizos. (...) Ten heros musiał służyć, chociaż był typem tego najwyższego, za czym świadomie podążał cały grecki duch. Jego prace są osvobodzaniem, wykupywaniem i tym, co Grecy jako pierwsi umieli pojęciowo sformułować i ustanowić: wolność.” [tłumaczenie własne].

w wersji, podczęści.

Pierwsza część odnosi się wyłącznie do postaci herosa, opisany jest jego wygląd, czyny oraz cechy. Początek poematu zdaje się być niemal dokładnym opisem karty tytułowej Filly (rys. 1):

Podívejte, tu vesmírnu, myslivou tvář syna Jovova, vyhlédající nepohnutě s obočím svráštělým zpod přilbice lvím tvář těžkou a zrytou, prolámanou a rozklovanou! Podívejte, to tělo bitce prokvané, potřhané a zjitřene solí potů. Je mladím světa.^{5 6}

(1)

(2)

Na rysunku Filly widać twarz Herkulesa, o poważnym wyrazie, ze ściągniętymi brwiami, okoloną lwią skórą. Halasowski heros wydaje się być nieco bardziej zmęczony, jego twarz bardziej zniszczona niż ta przedstawiona przez Fille. Rysunek jednak przywołuje na myśl oblicza starożytnych greckich posągów, w których ciało ludzkie było przedstawiane jako piękne a jego nieregularności i znaki czasu były wygładzane. W poemacie wyliczone są dokonania herosa oraz jego prace (rys. 2):

To je on! Už v kolébce drtil obludné hady, rdousil pak lvy, zavaloval hydry, svazoval kance, štval kovonohé laně, zaháněl a pobíjel zlověstné ptáky, zbavoval královny pásů, smýčil neřádstva chlevů, přivlékal supící byky, proháněl lidožravá koňstva, přeplavoval stáda, otrhával zlaté plody, a vyvlékal obludy z temnot, zvoliv si cnost povinnosti a oběti před užívачností rozkoši.^{7 8}

⁵ Halas F., Hérakles [in:] HALAS F.: *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968, s. 74.

⁶ „Popatrzcie na tę kosmiczną, myślącą twarz syna Jowisza, wyglądającą nieporuszenie spod przyłbicy lwiej, twarz ciężką i zrytą, przebitą i rozdziobaną! Popatrzcie na to ciało bitwie przekłete, stargane i zjatrzone solą potów. Jest młodością świata” [tłumaczenie własne].

⁷ Dtto, s. 75.

⁸ „Oto on! Już w kolebce zgniatał ohydne węże, potem dusił lwy, zawałał hydry, wiązał odyńce, szczał

Nie wszystkie z tych scen zostały przedstawione na akwafortach Filly (por. wymienione wcześniej tytuły akwafort).

Opis Heraklesa poprzedza krótkim prologiem kilkuwersowy opis pojedynku z Antaiosem, który zarówno malarz, jak i poeta uznali za kluczowy dla interpretacji całości poematu. Świadczą o tym wskazówki i opinie wyrażone przez Fillę w liście do Halasa, przytoczone powyżej. (rys. 3):

Zmítá se a chrčí zvráčená hlava Antaiova, ta hlava světa zdvíhaného do Svobody. Nesmírnost zápasících údů lomcuje časem a historií trnoucích pokolení.^{9,10}

(3)

(4)

Pojedynek z Antaiosem, jako jedyny z dokonań Herkulesa, które zostały w poemacie opowiedziane, odgrywa szczególną rolę w utworze. Dla obu autorów Antaios symbolizuje świat zniewolony nie znający jeszcze wolności i rozumu – „svět zdvíhaný do Svobody“ – „świat podnoszony do Wolności“. W rękopisie pierwotnie Halas użył słów „svět nucený do Svobody“ – „świat zmuszany do Wolności“, czyli wyrywany siłą ze swojego pierwotnego stanu zniewolenia.

želazonogie łanie, odpędzał i pobijał złowieszcze ptaki, pozbawiał królowny pasów, czyścił ohydztwa stajni, przywlekał dyszące byki, przeganiał konie ludojady, przepławiał stada, zrywał złote płody i wywlekał potwory z ciemności, wybrawszy cnotę obowiązku i ofiary przed uciechami rozkoszy.” [tłumaczenie własne].

⁹ Dtto.

¹⁰ „Miota się i charczy zwyrodniała głowa Antaiosa, ta głowa świata podnoszonego do wolności. Niezmierność walczących ud szamocze czasem i historią odrętwiałych pokoleń.” [tłumaczenie własne].

Filla pisze w liście do Halasa, że według niego Antaios uosabia wszystkie te cechy, które potem określa się jako dionizyjskie, czyli: „vášeň, pud“ – „chuć i popęd“, „Heraklesa zaś utożsamia malarz z pierwiastkiem apollinijskim – napisze on: „Dívám se na Hérakla jako na symbol řeckého ducha, vyzdvíhujícího apollinský řadný ‚rozmysl‘, jasnost a úsilí po svobodě.

V něm je ztypizováno vše, co původní Řekové přinašeli jako boj usměvavé apollinské moudrosti a úměrnosti“ – „Patrzę na Herkulesa jako na symbol greckiego ducha podkreślającego apollinijskie uporządkowaną ‚rozważę‘ jasność i dążenie do wolności. W nim jest stylizowane wszystko, co pierwotnie było przez Greków przedstawiane jako bój między uśmiechniętą apollinijską mądrością i umiarem¹¹“. Mozolne pokonywanie Antaiosia tożsame jest więc związane z odwieczną walką pierwiastka dionizyjskiego z apollinijskim, z powolnym przebudzaniem świadomości, nabywaniem mądrości, dążeniu do wolności, wychodzeniem poza podszepty instynktu i posłuszeństwo popędom.

Poglądy Filly wyraźnie wpisują się w nietzscheańską teorię opozycji dionizyjsko-apollinijskiej w sztuce. W *Narodzinach tragedii, albo Grecy i pesymizm*, Nietzsche pisze:

(...) rozwój sztuki wiąże się z dwoistością wymiaru apollinijskiego i dionizyjskiego (...). Do tych dwóch bóstw, Apolla i Dionizosa nawiązuje nasze ustalenie, iż w greckim świecie istnieje zasadnicze co do źródła i celu przeciwieństwo między sztuką plastyczną, apollinijską i nieplastyczną sztuką muzyki, jako sztuką Dionizisa¹².

W innym miejscu włącza Nietzsche do wymiaru dionizyjskiego liryka, a do apollinijskiego epika. Sztuka związana z Dionizosem wiąże się z połączeniem z „pra-jednią“, „pra-bólem“, tworzenie wiąże się ze stanem podobnym do upojenia. Natomiast wymiar apollinijski wiąże się ze stanem snu, śnienia, przez co opiera się w głównej mierze na pozorze. Problem pozoru w sztukach plastycznych i epice otwiera, z resztą, ogromne zagadnienie mimezis, którego to wątku Nietzsche w tym dziele niestety szerzej nie rozwija.

W Heraklesie Filly i Halasa odzwierciedlone są cechy artysty apollinijskiego, który działając poprzez rozum, a nie uczucia, porządkuje i wskazuje ludzkości drogę. Halas na końcu swego poematu wprost zestawia malarza z postacią herosa, przyrównując tym samym zadania stojące przed sztuką do prac herkulesowych.

Druga część pokazuje Heraklesa jako pozostającego w nieustannym ruchu (ruch jest elementem niezwykle znaczącym, zostaje podkreślony w tekście jeszcze wiele razy), który chroni go od strachu przed nicością.

Běží a struny jeho podkolení drnčí. Nevyhladitelně vetkána do kamení hlín, rud a dřev je nedočkavost jeho bojovného kličkování. / Nezastavuje se, aby úzkost z nicoty přepadající bojovníka, když stane, neochromila stoupání plodivých sil.^{13 14}

Dynamika postaci Heraklesa, uzyskana przez artystę poprzez zastosowanie pojedynczej, pospiesznej kreski i deformację proporcji ciała (rys. 3, 4), została oddana także w poemacie poprzez anaforyczne początki wersów opisujących herosa:

¹¹ Cytaty z listu Filly (przytoczone wcześniej w oryginale) w tłumaczeniu własnym.

¹² NIETZSCHE F.: *Narodziny tragedii, albo Grecy i pesymizm*, tłumaczenie Bogdana Barana, Inter esse, Kraków, 1994, s.33.

¹³ Dtto, s. 76.

¹⁴ „Biegnie a struny pod jego kolanami brzęczą. Niewygodzalnie wetkane w kamienie glin, rud i drzew jest niedoczekanie jego bojowego kluczenia. Nie zatrzymuje się, aby strach przed nicością napadająca na bojownika, kiedy stanie, nieochromiła wzrastania płodnych sił.” [tłumaczenie własne].

Běží; Běží a zápasí!; Běží a struny jeho podkolení drncí¹⁵. itd.

Również w drugiej części, mowa jest o „ukrytym podziwie i zawiści“ bogów w stosunku do Herkulesa. Słowa te wydają się odnosić do ornamentu rysunku przedstawiającego pojedynek z Antaiosem,

Běží, nikdy v koncích, z časů vlčích do časů beráncích za tajného podivu a závistí nepřejících přihlížečů olympských, opovrhuje jejich pletkami a povýšeností.^{16 17}

Ramę dla rysunku tworzą twarze bez źrenic, możemy się domyślać iż są to twarze bogów przyglądających się walce. Twarze z prawej strony obrazu, przedstawione z profilu, mają wyraz zdumienia, nawet swego rodzaju lęku, o czym świadczą wpółotwarte usta.

Ta sama część zestawia ze sobą dwa porządki – dionizyjski – dziki, niebezpieczny, szaleńczy i apolliński – pełen harmonii, stanowiący jedność, uporządkowany.

Sesouvá se zdivočely, rozvrácený, propastný svět, vrhnoucí krev s vínem a zlatém, svět zpítý bubny a smrtítanci ve vytl šelem říší, které se přepadají za praskotu zániku, pod povětřím litic a netopyrů. / Divočák Dionýsos obíha s thyrsem a hnátem.^{18 19}

Na przeciwnym biegunie dionizyjskiej dzikości znajduje się apolliński umiar i mądrość:

A zase svět vstává do číhavostí jiter. Utrácivá radost hmot, vtéka do harmonií tvarů a zpěvů práce konejšící živly, za křiku rození a v povětří orlů, živých ledvím Prométheovým. Rozběhlé, zbloudilé a roztrhované vrací se k přirozenosti jednoty. / Mírný a úsměvný Apollo obzíra přemýšlivě.^{20 21}

Tym razem to Halas bezpośrednio odnosi się do teorii Nietzschego, przy czym należy zauważyć, że opis porządku dionizyjskiego przedstawiony został w sposób nacechowany negatywnie, a apolliński – pozytywnie. Takiego wartościowania unika Nietzsche, pomimo faktu, że wyraźnie skłania się ku pierwiastkowi dionizyjskiemu i podkreśla jego rolę w historii i w sztuce, Trzecia część ukazuje Heraklesa jako następcę Prometeusza, który pomaga ludzkości w zrzuconiu jarzma i dojrzeniu do wolności.

Vzpomínáje tam toho z úbočí kavkazského přihání k plamenům ustrašence prchající do ohrad ovčích. Prodírá se tlačenicí hrnoucích se do jha, vztahuje ruce vstříc těm, kteří je shazují.^{22 23}

¹⁵ „Biegnie; Biegnie i walczyl!; Biegnie a struny pod jego kolanami brzęczą” [tłumaczenie własne].

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ „Biegnie, nigdy nie bez wyjścia, z czasów wilków do czasów baranków, przy tajnym podziwie i zawiści niezycliwych widzów olimpijskich, pogardza ich miłostkami i wzniosłością.” [tłumaczenie własne].

¹⁸ Dtto, s. 75.

¹⁹ „Osuwa się zdziczały rozburzony, przepaścisty świat, wymiotujący krwią z winem i złotem, świat spity bębnami i tańcem śmierci, w wyciu bestii rzeszy, które się napadają przy trzasku zaniku pod powietrzem furii i nietoperzy. / Dziki Dionizos krąży z thyrsem i gnatem” [tłumaczenie własne].

²⁰ Dtto.

²¹ „I znów świat wstaje do czyhania poranków. Traci radość materii, wcieka do harmonii kształtów i śpiewu pracy kojącej żywoły, przy krzyku rodzenia i w powietrzu orłów żywionych wnętrzościami Prometeusza. Porozbiegane, zblądzone i rozerwane wraca do naturalnej jedności. / Umiarkowany i uśmiechnięty Apollo spogląda w zamyśleniu” [tłumaczenie własne].

²² Dtto.

²³ „Wspomniawszy tam tego ze zbrocza kaukazkiego przygania do płomieni tchórzy uchodzących do zagród owczych. Przedziera się przez ciżbę cisnących siędo jarzma, wyciąga ręce naprzeciw tym,

Nawiązaniu do postaci tytana Prometeusza i porównaniu znaczenia zadań Herkulesa do czynu prometeuszowego wyraźnie wpisuje się w sugestię z listu malarza – koncepcji herosa jako wiecznego bojownika o wolność.

Kolejna, czwarta część zapowiada triumf pierwiastka apollińskiego nad dionizyjskim.

*Čas díla osvobozujícího bude rozpoznán a oddělen od času veselí a opojení.
Hlučivost*

Dionýsova ustoupí tichu Apollóna^{24 25}. (...) Běží, on bez rozměrů, plodí velikosti, popuzuje a uspišuje vzpouru věcí zneužívaných a proud činů podemílá tyranie, rve obojky a láme zlodějská křídylka Hermova. S bolestnou něhou rozvíječe ducha musí však přechoasto sloužit i malosti a malým.^{26 27}

Herakles opisany jest jako „wielki, który musi służyć małym“ (jest to wyraźne nawiązanie do wskazówek malarza – „Tento héros musí sloužit, ač byl typem toho nejvyššího za čím jde zúmyslně celý řecký duch“ – „Ten heros musí służyć, choć był typem tego najwyższego, za czym świadomie podąża cały grecki duch“), przez co przyczynia się do zwycięstwa „greckiego ducha“, będącego według Filli, duchem apollińskim.

W piątej części przedstawiony jest sposób, w jaki Herakles uwalnia i uczy ludzkość: poprzez podszeptywanie jej praw i ustroju, przywracanie porządku, by na koniec „rzucić się na stos dokończonego dzieła“ i zyskać tym samym nieśmiertelność na Olimpie (rys. 5). Herakles przedstawiony jest jako ten, który niesie wolność poprzez wypędzanie pierwiastka dionizyjskiego i zastępowanie go apollińskim.

Vnuknutím řádu a uzrálou kázní ustaluje víry nestálosti. Dávaje, kam co patří, neporušuje věčnou záračnost a překvapivost země. Rozlišuje časnost nepoznaného od tajemství věčného, pln pokory před ním. Rozevláté, tušené a hledající řetězí duchem, korunuje jeho cílení láskou.^{28 29}

którzy je zrzucają” [tłumaczenie własne].

²⁴ Dtto, s. 77.

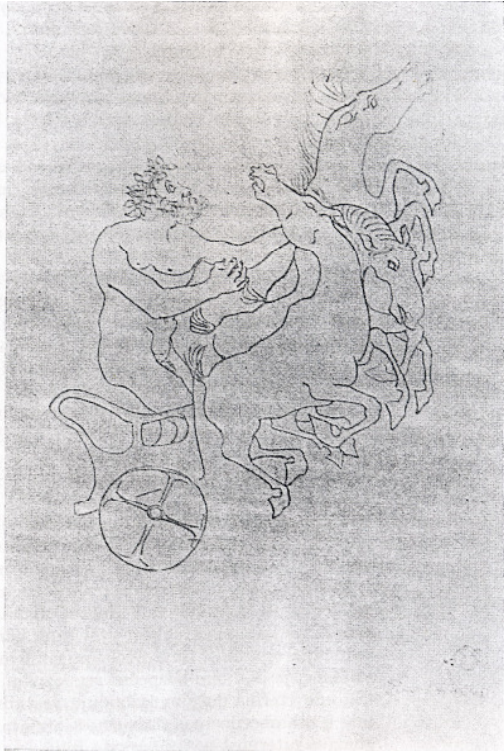
²⁵ „Czas dzieła oswobodzającego będzie rozpoznany i oddzielony od czasu wesela i upojenia. Głośność Dionizosa ustąpi ciszy Apollina” [tłumaczenie własne].

²⁶ Dtto, s. 77.

²⁷ „(...) Biegnie, on bez wymiaru, ten, który płodzi wielkość, podżega i przyspiesza bunt rzeczy nadużywanych a prąd czynów podmywa tyranie, zrywa obroże i łamie złodziejskie skrzydełka Hermesa. Z polesną czułością tego, który rozwija ducha, musi wszak tak często służyć również małości i małym” [tłumaczenie własne].

²⁸ Dtto, s. 77.

²⁹ „Poprzez podszeptywanie ustroju i dojrzałą dyscyplinę stabilizuje wiry niestałości. Oddawszy rzeczy tam gdzie ich miejsce, nie psuje wiecznej cudowności i niespodzianek ziemi. Odróżnia wczesność niepoznanej tajemnicy od tajemnicy wiecznej, pełen pokory przed nią. Łopoczące, przeczuwane i szukające zakuwa duchem, koronuje jego zamierzenia miłością.” [tłumaczenie własne].

(5)

(6)

Pod přĺbící plamenů, sám se klada na hranici ukončeného díla, trvání svoje obětuje trvání nezrozených, a projda nesmrtelností svobodné smrti, zvítěziv zánikem, vejde mezi bohy^{30 31}.

Ostatnia, szósta część ukazuje umowę zawartą między Apollinem i Dionizosem; umowę, która pozostawia w świecie zarówno jeden jak i drugi pierwiastek. Dzieło Heraklesa przyczynia się do tego, że dwa pierwiastki połączą się i stopią w harmonijną całość:

Půjde Apollo, držitel míry, lásku si nevynucující, půjde stranou poddanství věcem, daleko od předpisovačů pravd, smiřuje okamžik s věčností. Půjde pobratřen s Dionýsosem v dohodě snášelivé, k tancům po práci a ke zpěvům po myšlence. Její samotou zabydlí lidství. / A jasný Apollo, znaje meze svého rozmyslu, položí výpočty své k nevypočítatelnu Dionýsovu a laskavě mu pokyne, aby roztačil révou a žárem strážlivost, počne-li propadat chladu^{32 33}.

Podkrešlit trzeba, że również Nietzsche mówił o jedności, jaką razem tworzą elementy apollińskie i dionizyjskie. Píše on: „I spojrz! Oto Apollo nie może żyć bez Dionizosa! Strefa

³⁰ Dtto.

³¹ „Pod przyłbicą płomieni, sam się kładzie na stosie ukończonego dzieła, trwanie swoje ofiarowuje trwaniu nienarodzonych, a przeszedłszy nieśmiertelność wolnej śmierci, zwyciężywszy zánikem, wejdzie między bogów.” [tłumaczenie własne].

³² Dtto, s. 78.

³³ „Pójdzie Apollo, właściciel miary, nie wymuszający sobie miłości, pójdzie stroną poddaństwa rzeczom, daleko od zapisywaczy prawd, godzi chwilę z wiecznością. Pójdzie zbratany z Dionizosem w umowie znośnej, do tańców po pracy i do śpiewu po myśli. Jej samotność zaludni człowiekiem. A jasny Apollo poznawszy granice swej rozwagi, położy swe obliczenia przed nieobliczalnym Dionizosem i laskawie mu skinie, aby roztańczył winoroślą i żarem trzeźwość, jeśli zacznie popadać w chłód.” [tłumaczenie własne].

‘tytaniczna’ i ‘barbarzyńska’ okazała się być co do konieczności równa apollińskiej³⁴’. Umowa między Apollinem i Dionizosem zapewnia światu równowagę.

Podobnie, do stopienia obu porządków dochodzi w sztuce. Nietzsche uznaje sztuki plastyczne za domenę apollińską, natomiast lirykę za dionizyjską. Ekfrazą akwafort Filli stanowi więc przykład stopienia się obu pierwiastków w harmonijną całość.

Poeta pisze także o ludzkości, która idzie w ślady Heraklesa, dążąc cały czas do wolności: „wolności panowania nad sobą, dobrowolności ponad rozkazem“. Tak rozumiana wolność jest triumfem woli i to woli rozumianej po nietzscheańsku. Heros jest uznany za ojca ludzkości, ponieważ istota człowieczeństwa tkwi w wolności. Jego duchowi dziedzice mają przez całe życie zmagać się z brzemieniem tej wolności:

Vzešle símě půjde pak za nimi v neustálém zápase s nehotovostí světa, ve svobodě vlády nad sebou, zvednuvší nad zákon daný zákon vydobytý a dobřovolnost nad příkaz, poputuje stále se otáčejíc k útočišti a žářovišti svému, jehož jméno je Héřakles, v bážni, ale bez strachu a živeno jeho světlem, vejde pak do středu Radosti samé.^{35 36}

W ostatnich wersach autor odwołuje się do postaci malarza, jako godnego następcy Herkulesa, jako tego, który „przewodniczy w boju na nowo rozpoczętym“, walce o wolność. „Vedoucí a zápasící malíř k boji znovu započatému stvořil pak tato podobenství, vešla do jeho lásky a do umění jeho služby³⁷“ – „Przodujący i bojujący w boju na nowo rozpoczętym malarz, stworzył te przedstawienia, weszły w jego miłość i do sztuki jego służby“. Malarz według niego „przoduje“ i „walczy“ – podobnie jak Herakles. Przez to zestawienie postaci malarza z herosem sztuka plastyczna zostaje podniesiona do rangi dzieł wiecznych. Poprzez sztukę malarz ofiarowuje ludzkości wolność, bo w sztuce wolność wyraża się najpełniej. Jest również w stanie wyrazić sprzeczności świata, przez co ma moc przekazywania prawdy. Sztuka jest tym samym uznana za wartość i za wyznacznik człowieczeństwa.

Utwór reinterpretuje postać rolę Heraklesa, w sposób wyraźny trzymając się linii nakreślonej w liście Filli: Herakles jest w nim przedstawiony przede wszystkim jako bojownik o wolność, następca Prometeusza, który wykupuje się poprzez kolejne prace. Towarzyszy mu od zawsze zawiść i ukryty podziw bogów. Herakles uosabia pragnienie wolności oraz dążenie do ładu, porządku. Równie wierny jest Halas sugestiom Filli w ukazaniu opozycji apollińsko-dionizyjskiej. Malarz dał wyraźne wskazówki interpretacyjne, jednak pozostawił poecie swobodę twórczą „To by bylo tak krátce vše. Ostatně s tím můžeš dělát vše, co za dobré užáš³⁸“ – „To by byłopokrótce wszystko. Poza tym, możesz z tym robić wszystko, co uznasz za dobre“. Halas wydaje się doskonale rozumieć zamysł artysty. Nie odchodzi od ducha dzieła, od jego głównej interpretacji, uzupełniając ją przy tym o elementy, które tworzą wspólnie z rysunkami komplementarną całość.

³⁴ NIETZSCHE F., op.cit.

³⁵ Dtto, s. 78.

³⁶ „Wzeszle nasienie pójdzie potem za nimi w nie ustającym boju z niedojrzałością świata, w wolności panowania nad sobą, podniósłszy ponad prawo dane prawo wydobyte i dobřovolnost ponad rozkaz, będzie pielgrzymować ciągle się obracając w stronę przytułka i paleniska swego, którego imię jest Héřakles, z obawą ale bez strachu i żywione jego światłem, wejdzie do wnętrza Radości samej.” [tłumaczenie własne].

³⁷ Dtto.

³⁸ Filla E, list do F. Halasa [in:] HALAS, F.: *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968, s. 246.

Spis ilustracji:

1. FILLA E., *Vstupní list s epitetami řeckými* [in:] Halas F., *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968.
2. FILLA E., *Usmrcení Diomédoých koni pojídajících lidské maso* [in:] Halas F., *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968.
3. FILLA E., *Zápas s Antaiem* [in:] Halas F., *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968.
4. FILLA E., *Zahnání stymfalských dravých ptáků* [in:] Halas F., *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968.
5. FILLA E., *Vstup Héraklův na Olymp* [in:] Halas F., *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968.
6. FILLA E., *Zápas s nemejským lvem* [in:] Halas F., *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968.

Summary

The paper is on the poem of F. Halas entitled 'Heracles', which is an ekphrasis to the piece of the painter Emil Filla under the same title. This ekphrasis is inasmuch special as it had been created with the approval of the painter and by his request. The outline and the central ideas for the poem had been suggested by the painter, while the poet complemented them and expressed them in words. Both works are the interpretations of the myth about Heracles. The hero is presented as a person who is fighting all his life for the freedom for himself and for the others. Heracles' fight is compared to the antithesis between the Apolline and the Dionysiac.

Bibliografia:

1. CZEKALSKI S., *Intertekstualność i malarstwo, problem badań nad związkami międzyobrazowymi*, PWN, Poznań 2006.
2. HALAS F., *Obrazy*, Československý spisovatel, Praha 1968.
3. *Intersemiotyczność. Literatura wobec innych sztuk (i odwrotnie) studia.* red. BALBUS S., HEJMEJ A., NIEDŹWIEDŹ J., Universitas, Kraków 2004.
4. KUNDERA L., *František Halas, o životě a díle / 1947 – 1999*, Atlantis, Brno 1999.
5. MARKOWSKI M. P., NYCZ R., *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, Universitas, Kraków, 2006.
6. MRUGALSKI M., *Ekfrazja jako dialog z innym*, Przegląd Humanistyczny 5/2004.
7. NIETZSCHE F., *Narodziny tragedii, albo Grecy i pesymizm*, Inter esse, Kraków, 1994.
8. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, PWN, Warszawa 2009.

Vladimír Gamza – ruský příspěvek k počátkům české divadelní avantgardy?

Petr Horák

Vladimír Gamza – a Russian contribution to the origins of the Czech avant-garde theatre?

Abstract: *This paper abstract discusses the life and the artistic activities of Vladimir Gamza, an actor, director and theatre organizer. It suggests that Russian and Czech theatre poetics intersect in Gamza's creative activities, especially in the case of the „theatre studios“. Both of the theatre institutes, The Czech Studio and The Art Studio, whose establishment was originated by Vladimír Gamza, are traditionally considered part of the Czech avant-garde theatre. This abstract tries to polemize with this theory through the characteristics of the creative personality of Vladimír Gamza.*

Key words: *theatre, avant-garde, Czech theatre, Russian theatre, „theatre studios“, Vladimír Gamza, K. S. Stanislavskij, Jevgenij Vachtangov.*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, e-mail: kvidovi@seznam.cz*

Téma, které můžeme vymezit jako průniky a inspirace české s ruské divadelní avantgardy, laika překvapí zejména svou šíří. Zastupuje je totiž celá řada rozličných uměleckých postupů, uplatňujících se v tvorbě množství osobností – Rusů V. Mejercholda, J. Vachtangova, A. Tairova aj.; Čechů J. Honzla, J. Frejky, E. F. Buriana. Co naopak ani laika nepřekvapí, je jistá – lze-li to tak říci – „jednosměrnost“ působení ruské avantgardy na avantgardu českou.

Obě výše naznačené charakteristiky, mohutnost a „jednosměrnost“ působení ruské divadelní kultury na českou, se s mimořádnou zřetelností projevují v tvůrčí činnosti herce, režiséra, divadelního organizátora, pedagoga a scénografa Vladimíra Gamzy. Není těžké pojmenovat příčiny. Vladimír Gamza se narodil 20. února 1902 v Petěrburgu ve smíšené česko-ruské rodině, v předrevolučním Rusku se mu dostalo výchovy i gymnaziálního vzdělání. V Rusku také zahořel pro divadlo. Jako nadšený příznivec Moskevského uměleckého divadla absolvoval hodiny herecké výchovy u jeho předního herce V. I. Kačalova a snad i samotného K. S. Stanislavského.¹ Je pravděpodobné, že se pohyboval v blízkosti Prvního a Třetího Studia

¹ Je na místě zdůraznit, že prakticky jediným zdrojem informací o Gamzově životě v Rusku je kniha-nekrolog jeho blízkého spolupracovníka Vladimíra Kolátora (KOLÁTOR, V.: *O Vladimíru Gamzovi*. Praha, 1931.). Jedná se o dosti nekritický portrét Vladimíra Gamzy, vycházející z jeho vlastních informací o sobě samém. U Gamzy přitom nelze vyloučit snahu o autostylizaci. Jediným –

MCHAT, byl ovlivněn jeho vedoucími, režiséry a pedagogy L. Suleržickým a J. B. Vachtangovem. Zejména seznámení s osobností J. B. Vachtangova mělo pro mladého divadelního nadšence Gamzu určující význam, neboť se stal jeho celoživotním oddaným obdivovatelem a stoupencem. V Rusku a atmosféře Studií MCHAT začal Gamza také svou hereckou dráhu. Po socialistické revoluci se rodina Gamzových ocitla v početných řadách ruské emigrace. Vladimír Gamza byl nucen opustit rodnou vlast a ve svých sedmnácti letech začínat znova v českém prostředí. Jeho umělecká činnost přitom vyrůstala z ruského kulturního ovzduší desátých let 20. století. Svou příslušnost k Rusku manifestoval také pseudonymem, v němž zanechával ruský pravopis svého vlastního jména Vladimír Hamza. Mladý ruský emigrant měl o své budoucnosti v Československu jasno: Bude hercem. Svůj plán začal uskutečňovat s přísloušným odhodláním a houževnatostí. Svědectví o tom podává třeba někdejší šéf Městského divadla na Královských Vinohradech Karel Hugo Hilar: „1919 na podzim. Do kanceláře, která se podobala spíše válečnému stanu, než kanceláři divadelní, přišel kdosi se vzkazem od Vojana. Je přijat. Mladý Rus, uprchlík, jeden z rodičů Čech. Chce ke mně do Studia. Chce být českým hercem. Studia nemáme. Táhne se, co umí, mohl by být volonterem. Umí rusky celého Orlíka. Jdeme na temné jeviště. Chrlí verše, lomí ruce, zmítá gesta. Oheň chlapce. Vracíme se do kanceláře. A co telefon drnčí, dveře praští, dispozice se udělují mezi dveřmi, vypravuje mi blouznivě o práci ruského divadla, Stanislavském, Vachtangovu, Tairovovi, Gronovském. Učte se česky, pravím. Ale vždyť je to napolo jeho mateřština. Budeme dělati Orlíka. Ať se naučí česky Orlíka. Vezme knihu, odchází. Za krátký čas je tu zpět. Umí Orlíka česky. Ruské přízvuky. A ta děsná gesta rukou a nohou. Vystoupit? Ještě to nejde – bojím se. Ale ten hubený chlapec je zázrak. Jaká píle, tisíce veršů v tak krátké době! Aby se trochu otloukl, bude hrát i malé úložky – vesměs staré šarže – staré sluhy a klíčníky, v Husitech atd. Až jednoho dne se hraje Orlík, Sedláčková poprvé za Tumu. V půl kusu má šok, nemůže dále. Odříká, jede domů. Kdo dohraje kus? Obleku Gamzu do bílé uniformy. Hraje klidně a dále dohraje, tuží se jako lev.“² Po několika reprízách Rostandova Orlíka a změně vedení Městského divadla odešel roku 1921 Gamza do nově zřízeného Tylova divadla v Nuslích. V sezóně 1922-23, kterou strávil jako herec Národního divadla v Brně, začíná promýšlet odvážný plán na založení vlastní divadelní společnosti. Rozčarování ze stavu českých divadelních poměrů, neusilujících o moderní divadelní projev a znemožňujících umělecký rozvoj herců, sdílel s brněnským kolegou Josefem Bezdíčkem a spisovatelem Jiřím Mahenem. Tito na jaře roku 1924 v Brně založili „České studio“. Jednalo se o první profesionální avantgardní divadelní skupinu v Československu, hlásící se nejen svým názvem, ale i programovými dokumenty, Stanovami a Divadelním řádem, k příkladu studií MCHATu. Soubor „Českého studia“ se skládal převážně z čerstvých absolventů pražské a brněnské konzervatoře, F. Sedláře, E. Hráské, J. Šáry, J. Tumlíře, K. Dostála, J. Švabíkové, V. Očáska, G. Kaulfusové, I. Kubáskové, K. Režného, M. Hajského; vůdčími osobnostmi skupiny se pak stali J. Bezdíček a V. Gamza. Naprostou novinkou byla v českém divadle forma řízení a správy „Českého studia“, převzatá od ruských předchůdců. Společnost měla charakter jakéhosi družstva, řízena byla kolektivně na zásadách naprosté rovnoprávnosti všech členů ansámblu. O všech záležitostech života podniku, mj. o volbě repertoáru či režiséra každého představení, se rozhodovalo hlasováním na pravidelných schůzích. Studio se jako atypická cestující společnost programově obrátilo k venkovskému divákovi a do prostředí nedotčeného konvencí soudobých oficiálních scén. (Během svého jednorozhodného působení navštívilo „České studio“ např. tato moravská města:

a neprobádaným – zdrojem objektivních informací o ruských studiích Vladimíra Gamzy tak zůstávají tamní archivy.

² Cit. HILAR, K. H.: *Jaký byl Gamza*. In Národní a Stavovské divadlo, 1929, 11. 1.

Kuřim, Frenštát pod Radhoštěm, Valašské Meziříčí, Rožnov pod Radhoštěm, Krásno, Místek, Hodonín, Holešov, Napajedla, Uherský Ostroh, Uherské Hradiště.) Na svých cestách propagovalo „České studio“ vlastní pojetí čistého divadla, nepodléhajícího komerčním ani politickým zájmům. Nespokojenost členů souboru s ohlasem vlastní produkce u venkovského publika vedla Jiřího Mahena, patrona a aktivního protektora „Českého studia“, k tvůrčímu hledání jeho programové tváře. Výsledkem Mahenova úsilí je kniha poetistických libret Husa na provázku (1925), jedno ze základních děl české divadelní avantgardy. „Rozhodující programový činitel souboru, V. Gamza, silně ovlivněný poetikou MCHATu a jeho Prvního a Třetího studia, se však s Mahenovou koncepcí neztotožnil.“³ V „Českém studiu“ začal Gamza také režisovat. Premiérou se mu stal Čechovův „Strýček Váňa“, nejvýznamnější inscenací pak labutí píseň „Českého studia“ – „Periferie“ Františka Langera, uvedená v Třebíči 23. dubna nebo 20. května 1925. Pro tuto inscenaci Gamza navrhl laťkovou výpravu a postaral se tak o zřejmě vůbec první slohový projev konstruktivismu na české scéně. (O označení této výpravy za konstruktivistickou lze nicméně pochybovat. Po vzoru sovětského konstruktivismu nekladla požadavky na dynamiku pohybu účinkujících herců ani nedemonstrovala opojení moderní technikou či krásu obnaženého surového materiálu.) Gamzovi, který zde současně v postavě tanečníka Franciho vytvořil jeden ze svých nejlepších hereckých výkonů, se podařilo zrytmizovat a zdynamizovat jevištní dění do té míry, že připomínalo film. Ačkoli se především Gamzovou zásluhou podařilo „Českému studiu“ dosáhnout mimořádných uměleckých výsledků, jeho projekt přežil, zejména kvůli finančním problémům a rozpadu vnitřní soudržnosti souboru, jen jedinou sezónu. Finanční kolaps „Českého studia“ vedl Gamzu ke sloučení s divadelním skupinou Emila Artura Longena; v létě 1925 tak pod názvem SEČESTEAL (tj. Spojené ensemble Českého studia a E. A. Longena) vznikl nový divadelní podnik. Další hospodářský neúspěch a nesourodost obou vůdčích osobností – Gamzy a Longena – vedla však k jeho brzkému rozpadu. Sezónu 1925-26 strávil Vladimír Gamza jako režisér Stálého divadla v Kladně. Repertoárový soupis divadla vypočítává 21 Gamzou uvedených představení, přičemž za nejvýznamnější z nich je pokládán Čechovův Višňový sad. Je pochopitelné, že prostředí podobné „divadelní fabriky“ nemohlo uměleckou osobnost Gamzova typu uspokojovat. V sezóně 1926-27 proto tedy zakládá svůj další samostatný divadelní podnik, „Umělecké studio“. Na stálé scéně malostranské Umělecké besedy pokračuje v realizaci svých představ studiového divadla tak, jak je známe z kočujícího „Českého studia“. Odtud si ostatně přivádí některé herce (Ilonu Kubáskovou, Emilii Hráskou, Viktora Očáska); základnu souboru dále rozšiřuje o studenty pražské konzervatoře a členy nepravidelně fungujícího Osvobozeného divadla: Světlu Svozilovou, Ladislava Boháče, Bohuše Záhorského, Václava Trégla a Josefa Schettinu. Po zkušenostech z „Českého studia“ došel Gamza k přesvědčení, že základní abecedu hereckého umění – realizmus – jeho skupina patřičně zvládla. Další vývojové úsilí pojmenoval jako „krytalizaci a stylizaci hereckého výrazu, standardizaci slov a pohybů.“⁴ Tuto linii zahájil premiérou „Uměleckého studia“, Bouhélierovým sociálním dramatem „Dětský karneval“ (13. 10. 1926). Znatelnému posunu hereckého projevu souboru směrem ke stylizaci předcházela, stejně jako v případě inscenací „Českého studia“, důkladná práce na osvojení realistického pojetí hry, rozpoznání psychologie a motivací jednajících postav. I v „Uměleckém studiu“ se uplatňovalo Gamzovo krédo: „Modernost v umění je dokonalost práce.“ Vlastnímu ideálu divadla zcela oddaný Gamza dokázal soubor strhnout k nebývalému entuziasmu. Na jeho atmosféru vzpomíná kunsthistorička, rovněž ruská exulantka, Naděžda Melniková-Papoušková, kterou Gamza pozval na úvodní zkoušku hry „Růže a kříž“, aby soubor uvedla do dramatického

³ Cit. *Česká divadla. Encyklopedie divadelních souborů*. Divadelní ústav, Praha 2000. s. 32.

⁴ Cit. KOLÁTOR, V.: *O Vladimíru Gamzovi*. Praha, 1931.

díla Alexandra Bloka. „V jeho (Gamzově) tmavém bytu v jedné z uliček za Národním divadlem shromáždila se hrstka stejně mladých lidí, věřících v sílu umění. Nebyla to prostě jen divadelní společnost, ale jakýsi druh církevní sekty, kde všichni věřili bezvýhradně vůdci. Málokdy jsem měla příležitost vidět tak těsně semknutou skupinu, semknutou nejen materiálně, ale i morálně. Na paměť přicházejí středověké cechy nebo původní formy Studií při moskevském Uměleckém divadle.“⁵ Na MCHATu a jeho pobočných scénách byl závislý také literárně náročný repertoár „Uměleckého studia“; v MCHATu se pokoušeli inscenovat Blokova „Růži a kříž“, Kačalovova skupina uvedla během svého pražského pobytu Bergerovu „Potopu“ (kterou ostatně za doby Gamzova pobytu v Rusku hrálo i První studio MCHATu), První studio MCHATu na svém pražském zájezdě (16. – 23. 8. 1922) předvedlo také dramatisaci Dickensova „Cvrčka u krbu“ nebo Shakespearův „Večer tříkrálový“. Všechny tyto inscenace převzal a režíroval Gamza. „Večer tříkrálový“ pod názvem „Dvanáctá noc aneb Jak chcete“ jako poslední inscenaci „Uměleckého studia“, prozrazující přímou inspiraci legendární „Princezny Turandot.“ J. B. Vachtangova, Gamzova celoživotního uměleckého vzoru. Během svého jednorozhodného fungování vypravilo „Umělecké studio“ deset premiér.⁶ Preciznost nastudování uvedených inscenací a kvalitní souhra ansámblu dávala dobová kritika za vzor Osvobozenému divadlu, které se ostatně dělilo od ledna 1927 s „Uměleckým studiem“ o scénu Umělecké besedy. Kritické výtky pak padaly na adresu anachroničnosti repertoáru studia a jeho eklektického inscenačního slohu, jakési syntézy realizmu, symbolizmu, expresionizmu a civilizizmu. Na rozdíl od tvůrců Osvobozeného divadla nedokázal V. Gamza navázat tvořivé kontakty s mladým českým uměním; náročný repertoár studia se neseťkal se zájmem obecnosti, brzy se tedy dostavily potíže s financováním podniku. Nový nápor Gamzovy nemoci, který mu na konci sezóny 1926-27 znemožnil pokračování v divadelní práci, pak vedl k definitivnímu zániku „Uměleckého studia“. Talentu Vladimíra Gamzy důvěřoval šéf činohry Národního divadla v Praze K. H. Hilar. V sezóně 1928-29 tam na jeho pozvání Gamza hraje a režíruje (ve svých šestadvaceti letech snad jako nejmladší režisér v historii Národního divadla vůbec). Úvodní představení sezóny, Turgeněvův „Měsíc na vsi“, známý z repertoáru moskevského Uměleckého divadla, se stal pro Gamzu, překladatele, autora úpravy textu a režiséra v jedné osobě, největším uměleckým úspěchem na první české scéně. Do konce roku 1928 zde hrál ještě v několika menších rolích a inscenoval Tolstého hru „Ona je vším vinna“ a rodinné drama Otokara Fischera „Kdo s koho“. Kvůli náhlému zhoršení zdravotního stavu musel odstoupit od práce na své čtvrté režii v ND, Suchovo-Kobylinovu „Procesu“. Vladimír Gamza zemřel 7. ledna 1929 v Praze.

Vladimír Gamza má mnoho tváří. Je to herec, režisér, divadelní organizátor, pedagog, překladatel z ruštiny, spisovatel. Existuje také legenda o Vladimíru Gamzovi. Jmenuje se „O Vladimíru Gamzovi“, má podobu knihy-nekrologu a napsal ji jeden z jeho obdivovatelů,

⁵ MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ, N.: *Má setkání s Vladimírem Gamzou*. In Československé divadlo 1929, č. 2, s. 19.

⁶ Chronologicky: 13. 10. 1926 Bouhélierův „Dětský karneval“, 27. 10. 1926 Blokova „Růže a kříž“, 10. 11. 1926 Achardovu „Chcete si se mnou hrát?“ (režie J. Schettina), 17. 11. 1926 Bérencovu „Rodinnou fantazii“, 5. 12. 1926 Dickensova „Cvrčka u krbu“, 15. 12. 1926 Molièrovu „Školu manželů“ (režie V. Kolátor), 23. 1. 1927 Gogolovu „Ženitbu“, 16. 2. 1927 Shawovu „Candidu“ (režie E. Hráská), 9. 3. 1927 Bergerovu „Potopu“ a také matiné F. Šrámka, kde byla uvedena jeho hra „Červen“, 20. 4. 1927 Shakespearův „Večer tříkrálový“ uváděný pod názvem „Dvanáctá noc aneb Jak chcete“. Gamza, který většinu her režíroval, se představil také jako herec širokého stylového rozpětí (od realistického Johna Pearrybingla ve „Cvrčkovi u krbu“ až k expresionistickému Podkolesinovi v „Ženitbě“); ve většině inscenací se uplatnil i jako scénograf.

Vladimír Kolátor. Ta legenda vypráví příběh o člověku neobyčejného talentu, který s očima planoucíma nadšením hlásá své divadelní ideály, sdružuje kolem sebe skupinu souvěrců a dříve, než společně stačí své vize uskutečnit, umírá nespravedlivou, mučednickou smrtí. Legenda je to dobře vystavěná, nechybějí jí základní atributy svého žánru: nevinná, čistá duše ústředního hrdiny, apoštolové, strastiplné putování, askeze i smrt za víru v divadlo. Je proto snadné a svůdné této legendě „O Vladimíru Gamzovi“ uvěřit. (A je přitom dokonce možné, že se z velké části zakládá na pravdě.) Nezapomínejme však, že Vladimír Gamza se jako člověk mnoha tváří uměl – a vzhledem ke svému postavení ruského exulanta v Československu také musel umět – tvářit. Při kritickém pohledu na Kolátorovu knihu-nekrolog-legendu, která je mimochodem jedním z hlavních zdrojů poznání osobnosti a díla Vladimíra Gamzy v české kultuře, shledáme, že se skládá z několika částí. První je životopis, psaný perem a slohem nesporného Gamzova obdivovatele. Další část cituje text samotného Vladimíra Gamzy „Vznik a historie Uměleckého studia“. Jedná se o výňatky z divadelního řádu „Českého studia“ a rozbor činnosti „Českého“ a „Uměleckého studia“, jakési memorandum určené Ministerstvu školství a národní osvěty. „Okázalost či poněkud sebepropačnická dikce“⁷ dokumentu musí být kriticky reflektovány. (Kolátor dále připojuje vcelku bohatou fotografickou dokumentaci z představení obou studií a povídku Vladimíra Gamzy „Co se nestalo“.) Zdá se, že v dějinách moderního českého divadla zaujímá nejvýraznější místo tvář Gamzy-divadelního organizátora. Charakter obou jeho divadelních podniků, Českého a Uměleckého studia, lze bez nadsázky označit jako divadlo-komunu. Nesporná genetická souvislost mezi Gamzovými českými snahami a praxí studií moskevského Uměleckého divadla je teatrology často konstatována. Její prokázání a pregnantní pojmenování, realizované na základě komparace divadelních stanov studií MCHAT a správních dokumentů Českého a Uměleckého studia, je úkolem pro další bádání. Za osobité rozvinutí Gamzova, původem ruského správního modelu, je považována institucionálně-organizační struktura pozdějšího Burianova divadla D 34. Rozsah vzájemné příbuznosti či vlivu rovněž čeká na své ověření. Gamzova bohatá tvůrčí činnost je obvykle také vřazována do rámce českého avantgardního divadelnictví. Je to pochopitelné z mnoha důvodů; V. Gamza se s J. Honzlem a J. Frejkou sešel ve stejném čase a na stejném místě, (dokonce na jednom jevišti!), jejich tvorba byla dobovou kritikou pravidelně srovnávána, a to často ve prospěch Vladimíra Gamzy. A byl to opět on, kdo na základě Stanislavského „systému“ a Vachtangovových stylizačních postupů vychoval pro české avantgardní režiséry základní kádr herců. „Cílevědomostí svého inscenačního úsilí, systematickostí a experimentálním rázem svých režii se (...) v mnoha směrech sblížoval s českými avantgardními režiséry.“⁸ Je ovšem otázkou, zda o takové sblížení divadelník Gamza, značnou částí své bytosti jakoby stále žijící v předrevolučním Rusku svého mládí, vlastně stál, zda jej nebylo dosaženo – v důsledku výše naznačených skutečností – vlastně bezděky. Za většinou z české Gamzovy divadelní činnosti jako by se totiž skrýval stesk po minulosti a touha vrátit se do „ztraceného ráje“ nedobrovolně opuštěného Ruska. Introvertu Gamzovi byla zřejmě česká cizina dosti cizí; lapal v ní po dechu, nacházeje jej v prostředí uměleckého salónu ruské exulantky N. Melnikové-Papouškové, uprostřed práce na překladech z ruské literatury a nakonec – a vlastně především – ve svých divadelních studiích, jakýchsi v Československu zpřítomněných ostrůvcích ruské předrevoluční divadelní kultury. „České“ a „Umělecké“ studio tak lze vnímat jako Gamzovo „jindy“ a „jinde“, zaujímající nicméně pevné a platné místo u počátků české divadelní avantgardy. Důkladné vymezení tohoto místa dnes bohužel není k dispozici.

⁷ Cit. Kraflová-Pospěchová, H.: *Inscenace Českého a Uměleckého studia ve svědectví Vladimíra Gamzy*. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada teatrologická*, Q 5. Masarykova univerzita, Brno 2002.

⁸ Cit. *Postavy brněnského jeviště, sv. I*. Brno: Státní divadlo v Brně, 1984. S. 220.

Summary

Vladimír Gamza (whose proper name was Vladimír Hamza) was born to Czech parents in Petrohrad in 1902 and until his 17 years he lived in Russia. As an enthusiastic theatre-goer he got into contact with the production of the Moscow Art Theatre and its studios: The First Studio, managed by Leopold Sulerzicky, and the Third Studio, managed by Jevgenij Vachtangov. In Czechoslovakia, where Hamza's family had to move after revolution changeovers in Russia, Gamza's artistic activity developed under the strong influence of this early experience.

The studio theatre of the Russian type asserted itself in the theatre groups of The Czech Studio (1924 – 1925) and The Art Studio (1926 – 1927) both of which were initiated and managed by Vladimír Gamza. An early death in 1929 stopped Vladimír Gamza's further artistic progress.

The work of Vladimír Gamza, understood as a Russian contribution to the origins of the Czech avant-garde theatre, represents one chapter in Russian-Czech cultural relations.

Bibliografie

1. *Postavy brněnského jeviště, sv. I. Státní divadlo v Brně*, Brno 1984.
2. *Česká divadla. Encyklopedie divadelních souborů*. Divadelní ústav, Praha 2000.
3. *Prolegomena scénografické encyklopedie, sv. 19. Scénografický ústav*, Praha 1973.
4. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada teatrologická a filmologická, Q 4*. Masarykova univerzita, Brno 2001.
5. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada teatrologická, Q 5*. Masarykova univerzita, Brno 2002.
6. *Dějiny českého divadla IV*. Academia, Praha 1983.
7. ИНОВ, И.: *Литературно-театральная, концертная деятельность беженцев-россиян в Чехословакии (20–40-е годы 20-го века). I*. Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, Praha 2003.
8. CÍSAŘ, J.: *Přehled dějin českého divadla II. Od roku 1862 do roku 1945*. Akademie múzických umění v Praze, Praha 2004.
9. JOCHMANOVÁ, A. *Kontexty české divadelní avantgardy a tvorba režiséra Jiřího Frejky ve dvacátých letech XX. století*. FF MU v Brně, Brno 2006.
10. KOLÁTOR, V.: *O Vladimíru Gamzovi*. Praha, 1931.
11. ВОНÁČ, L. *Tisíc a jeden život*. Odeon, Praha 1981.
12. HONZL, J. *Divadelní a literární podobizny*. Orbis, Praha 1959.
13. OBST, M. – SCHERL, A.: *K dějinám české divadelní avantgardy*. Nakladatelství československé akademie věd, Praha 1962.
14. СТАНИСЛАВСКИЙ, К. С.: *Моя жизнь в искусстве*. Искусство, Москва 1972.

Použité prameny

- Československé divadlo 1929, č. 2.
Národní a Stavovské divadlo, 1929, 11. 1.

Několik poznámek k recepci Karla Čapka a jeho *Kritiky slov a úsloví v ruském prostředí*

Natalia Chuveleva

Reception of Karel Čapek's *Kritika slov a úsloví* in cultural sphere of Russia.

Abstract: *This contribution deals with the creative activity of Karel Čapek. The author makes an attempt to characterize some peculiarities of the contemporary reception of Karel Čapek's *Kritika slov a úsloví* in Russia and to analyze the possible reasons for such a reception.*

Key words: *Karel Čapek, *Kritika slov a úsloví*, Russian reception, limitations, revaluation, new standpoint, philosophical problematics, topicality.*

Contact: *Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic studies, e-mail: chuvel1@yandex.ru.*

Při dnešní kulturní a společenské situaci, když již neexistuje pevná hranice mezi uměním "elitním" a uměním "masovým" (tzv. „uměním pro zábavu“), je pro spisovatele čtenář mnohem otevřenější, než kdykoliv jindy. Autor jde svobodně tou cestou, která podle jeho názoru vede nejlépe k vědomí čtenáře. Už pro něj nejsou rozhodující „jakési“ definice žánrů nebo kdysi zavedená literární tradice. Neexistuje žádné „rozvodí“ mezi „jedině správnou“ ideologií a nepohodlnými omyly. Nikdo nemůže označit ten či onen literární projev jako nevídaný.

Proto se stal možným přímý dialog mezi čtenářem a autorem. Může být plný porozumění a prolínání myšlenek, nebo naopak plný konfliktů a diskusí, ale v každém případě představuje otevřenou komunikaci, pro niž autor nachází velké množství způsobů. Nemusí už však volit způsob komunikace především s ohledem na to, aby se vyhnul cenzuře.

Za této situace se ruským čtenářům konečně dostalo do rukou publicistické dílo (soubor novinových článků) Karla Čapka *Kritika slov a úsloví*. Z pochopitelných důvodů bylo vydání této knihy během dlouhé doby socialistického režimu zakázáno, neboť mnohé myšlenky vyjádřené v jednotlivých člancích ani politicky, ani esteticky neodpovídaly soudobým požadavkům.

Fenomén Karla Čapka, novináře a publicisty, byl v jeho době nepochybně nutný. Myslíme si však, že jeho důležitost se pro dnešní společnost ještě zvýšila. Dnes, v době takzvané postmoderny, se prakticky v každé životní sféře setkáváme se stíráním těch či jiných hranic. Toto se pravděpodobně nejzřetelněji projevuje v oblasti slova – zejména v jeho zhuštěné formě. A proto právě teď mnohdy hledáme orientační body, abychom zvládli a plodně využili nabytou svobodu. Moderní člověk v sobě skrývá zajímavý paradox: nepřijímá od umění žádné pokyny a poučení, ale znenáhla a často podvědomě reaguje na nejrůznější vlivy. Proto dnes potřebujeme autora, který by pomocí slova a s plným pochopením své zodpovědnosti pomáhal hledat východiska z možných slepých uliček, ale přitom by k tomu čtenáře nikdy nenutil.

Karel Čapek patří k nejzajímavějším a nejvýznamnějším myslitelům naší doby. Zatímco dnešní novinářství bojuje spíše o zvýšení své popularity a tisku, Čapek se nikdy nespokojuje s pouhým poskytováním faktů a používá novinový prostor pro řešení důležitějších otázek a závažnějších problémů. To ovšem nelze říci o novinářích dneška, kteří zjednodušení všech zásad, které lze nyní obecně pozorovat, spíše preferují. V protikladu k tomu Čapek klade na čtenáře vysoké požadavky, čímž pozvedá jejich úroveň na úroveň vlastní.

Ve své *Kritice slov a úsloví* Čapek dokazuje, že právě slovo nejlépe odhaluje náchyllost duchovně slabého člověka k těm či jiným vlivům. Jedním z nejmocnějších vlivů je moc společenských standardů, které pronikají do vědomí člověka a nedovolují mu vidět, co se skutečně děje. Tak se vlastní živé myšlenky člověka postupně proměňují na šablony a klišé. Noviny zde hrají roli zrcadla odrážejícího tento proces v lidské společnosti.

Čapek objevuje konkrétní jazykové jevy, slova, nebo jejich formy, které jsou podle jeho názoru důsledkem duchovní nemoci společnosti. Většinou jim člověk nevěnuje pozornost, protože při tak rychlém tempu společenského života nemá čas na to, aby vnikal do hlubin svého vědomí. Proto Čapek činí svůj „novinový“ experiment. I když moderní člověk, jak už bylo řečeno, nemá čas téměř na nic, na noviny mu čas přece zbývá, takže spisovatel souhlasí s tímto společným místem setkání. Čtenář listuje novinami a neočekávaně naráží na paradoxy, kterých si nikdy nevšiml. Tyto paradoxy se ukrývají za obvyklými slovy.

Jak jsme už zmínili, nebyl literární osud *Kritiky slov* snadný, a to i v českém prostředí – je známo, že v českém literárním prostředí Čapkova *Kritika slov* vyšla v roce 1969 v rámci souboru publicistických statí *V zajetí slov* sestaveného Miloslavem Halíkem. Avšak v Rusku v této době ještě nemohlo být toto dílo svobodně zveřejněno. Teprve nedávno, v roce 2005, vyšla v Petrohradu pod vedením významného ruského bohemisty a čapkologa O. M. Maleviče kniha *Письма из будущего. Неизвестный Чапек*¹, která zahrnuje právě ta Čapkova díla, jež se dosud nemohla dostat ruským čtenářům do rukou. Mezi nimi konečně nacházíme i *Kritiku slov*². I přes politické obtíže byla tedy její cesta ke čtenáři konečně nalezena, i když s určitým zpožděním. To je samo o sobě důkazem toho, že je toto dílo klíčové pro moderní myšlení.

A tady si můžeme všimnout, že současná recepce *Kritiky slov* může v Rusku narazit na „úskalí“: tímto „úskalím“ je zkoumání *Kritiky slov* jen jako „díla znovuzrozeného“ po pádu režimu (SSSR). Přitom dnes v ruské společnosti existuje silná tendence jednoduše měnit znaménko plus na minus. To znamená principiálně negativní postoj ke všemu, co dříve, v době nadvlády režimu bylo chápáno jako ideální a jediné možné, ať už na příkaz či z vlastní iniciativy občanů. V důsledku takového spojení vzniká riziko vidět v Čapkovi pouze zvěstovatele ztroskotání konkrétní ideologie.

Je sice pravda, že se o některých věcech dlouho nemluvilo. Nemohla zaznít Čapkova kritika třídní koncepce, natož aby se čtenář seznámil s jeho pamfletním článkem *Proč nejsem komunistou*. Není divu se tomu, že sloupky jako *Žádné „vy“*, *Povinnost*, *Zvířecí*, *Třída*, *Politika*, a *Bůh* byly považovány za nebezpečné. Již samotné názvy dost jasně vysvětlují příčinu, proč byly zakázány. Z tohoto hlediska také zasluhují pozornost jako pramen pro zkoumání takzvaného „rituálního“ jazyka a ideologických klišé. Kromě toho je nepochybné, že Čapka upřímně zajímaly otázky politických procesů ve společnosti. Ale brát v úvahu pouze tento

¹ Письма из будущего. Неизвестный Чапек. – Составление и предисловие О. М. Малевич, перевод с чешского И. А. Бернштейн, И. В. Инов, В. А. Каменская, В. А. Мартемьянова, О. М. Малевич. – С.-Пб.: Глобус, 2005, 560 стр.

² Jak víme, *Kritika slov a úsloví* je cyklem publicistických miniatur. Čapek je publikoval v Národních listech roku 1918. V roce 1920 vyšla *Kritika slov* v rozšířené podobě a zahrnovala 52 sloupků. Kniha *Письма из будущего. Неизвестный Чапек* seznamuje čtenáře se patnácti články.

aspekt znamená značně zúžit problematiku jeho tvorby. Je to jen jedna plocha krystalu Čapkovy tvorby. Avšak existují i jiné plochy.

Položme si nyní otázku, co je příčinou výše nastíněného charakteru recepce Čapkovy tvorby v Rusku. Za prvé je Čapek v Rusku fakticky teprve objevován. Současný ruský čtenář má možnost přečíst si skoro všechna díla Karla Čapka, protože se dnes konečně publikují bez omezení, což ovšem nic nemění na tom, že pro většinu čtenářů stejně zůstávají neznámá. Ti se sice s tvorbou tohoto spisovatele občas setkávají během studia na vysoké škole, ale i toto je bohužel jen v malé míře.

Osobnost Karla Čapka vždy přitahovala pozornost ruských literárních vědců. Ovšem většina těch nejvýznamnějších prací spadá do 50. až 70. let minulého století. Doba vzniku těchto děl do značné míry určuje jejich charakter a zaměření. Největší stupeň zevšeobecnění vidí kritici zpravidla v antifašistickém zaměření jeho tvorby. Co se týká filozofické problematiky vůbec, mnozí literární vědci v ní viděli útek od skutečných problémů. Na druhou stranu, jak už bylo řečeno, jinak se tehdy psát ani nemohlo.

Ať je tomu jakkoli, dnešní čtenář projevující zájem o Čapka, stejně jako mladý vědec nové generace, kvůli těmto pohledům vnímá spisovatele a priori z určitého stanoviska av zúženém zorném úhlu. Tím se vytváří do značné míry uzavřený kruh: omezenost pohledu vyvolává nepochopení ze strany čtenáře, jeho zájem slábne a stereotypní pohled na Čapka naopak sílí. V důsledku toho nové vědecké práce o Čapkovi téměř nevznikají.

Nemůžeme však zapomenout na opravdu důležitá jména ruských literárních vědců, kteří se zabývali různými oblastmi Čapkovy tvorby. Jsou to především Oleg Michajlovič Malevič, Sergej Vasiljevič Nikolskij, Alexej Romanovič Volkov a Inna Abramovna Bernštejn. Jejich práce překonávají ideologická omezení, a proto zůstávají základními i pro dnešní dobu³. Ale i v těchto pracích lze vystopovat stopy sovětské epochy. Projevuje se to právě v tom, že nejnadšeněji a s největším zájmem pojednávají o dříve (před r. 1991) zakázaných tématech spojených s politickými otázkami. Kromě toho si zde občas všímáme některých rysů, které přece jen odhalují, že jejich autoři patří k starší generaci badatelů. Nejsou tak zřetelné, ale nacházíme je například v některých zvláštnostech překladu Čapkových textů do ruštiny.

Nejnovější recepce Čapkovy tvorby v 90. letech se nejčastěji objevují jako krátké příležitostné články v periodících. Často jsou to oslavné projevy k výročím, nebo další texty podobného žánru⁴. Nestačí samy o sobě pro plnohodnotné bádání, ale samozřejmě dávají možnost seznámit se s tímto autorem, což otevírá nové perspektivy.

Myslíme si, že v současné době je připravena vhodná živná půda pro nové přečtení Čapkova literárního odkazu a především publicistiky. Důležité přitom je, abychom se posunuli ve vnímání Čapkova díla dále, na vyšší úroveň recepce. Dnes bychom mohli věnovat větší pozornost Čapkovým textům z hlediska současného myšlení na začátku 21. století. Nejspíše by to znamenalo vzdálit se do jisté míry od klasických otázek sociologických a přiblížit se k otázkám nadčasovým a všeobecnějším (ovšem sociologická problematika také může být

³ Níže v seznamu literatury jsou uvedeny některé důležité práce těchto literárních vědců.

⁴ Jako příklad uvádíme některé články publikované v ruských periodících: БЭЛЗА, С.: «Чапек – это богатство»: к 90-летию со дня рождения К. Чапека. Лит.газета, 1980, 16 янв, с. 3.

ВИШНЯКОВ, В.: *Тень саламандры: К 100-летию со дня рождения К. Чапека*. Сов. Торговля, 1990, 11 янв.

ГАКОВ, В.: *Саламандра – в огне!: к 50-летию романа К. Чапека «Война с саламандрами»*. В мире книг, 1986, №11, с. 68-69.

КОВТУН, Е. Н. К. Чапек: «Творчество, достойное жизни». Новая и новейшая история, 1990, №2, с. 123-139.

chápána v širším smyslu).

Zdá se, že sám Čapek usiloval o to, aby se vědomí člověka neuzavíralo v jakémkoliv uměle vytvořeném kolektivu. Místo toho vyzýval k jinému pohledu: každý člověk žije ve vesmíru a uvnitř sebe samého také má celý vesmír. Člověk má vyřešit mnohé důležité otázky před tvářící universa a nespolehat se na to, že mu nějaká společenská struktura přidělí konkrétní algoritmus. Tento přístup vždy musíme brát v úvahu, když mluvíme o jakémkoliv Čapkově textu.

V tomto smyslu je publikace některých článků z *Kritiky slov a úsloví* v ruském vydání opravdu příznačná. Vždyť není náhoda, že ze všech padesáti dvou textů ruský vydavatel zvolil právě tyto práce⁵. Jejich volba může být ilustrací toho, které oblasti dnešního (ruského) myšlení potřebují přetváření a přehodnocení a dále dává možnost včlenit současné ruské myšlení do širšího, obecně lidského kontextu, což je také velmi důležité.

Jako ilustraci uveďme např. článek *Příroda*⁶. Čapek zde ukazuje "vyšší přímočarost", která je neodmyslitelnou součástí pravdy a úplné nezištnosti. Uvádí jako příklad proces stvoření světa. Člověk sice často dává přednost pseudosložitosti, ale autor upozorňuje, že tato "vychytralá myšlenková křivolakost" není přirozená. Je to podvědomá záměna pojmů. Čapek píše: „Pravdy jsou jednodušší, přímočařejší a geometričtější než omyly; ctnosti jsou méně složité a geometričtější než hříchy... Otázka geometrické jednoduchosti není jen otázka vkusu, nýbrž i morálky“⁷. To je jeden z nejaktuálnějších problémů současnosti – také je spojen s hledáním určitých orientačních bodů, vždyť každá přímá čára se přece kreslí přes alespoň dva body, které dnes naléhavě potřebujeme.

Další charakteristický rys současnosti je zobrazen v článku *Otázka čili problém*. Naše společnost konce 20. století si vymyslela a teď stále vyvíjí svůj umělý jazyk, který se snaží nazývat vědeckým. Ale nedělá nic jiného, než že se ukrývá za slovy „otázka“ nebo „problém“, což nemá se skutečnou vědou nic společného. Místo toho, abychom hledali nutné řešení, spíše zjednodušujeme složité jevy, a jednoduché naopak komplikujeme. Tady se znovu objevuje téma harmonické přirozenosti. V podstatě je tento umělý jazyk konce dvacátého století srovnatelný s „rituálním“ jazykem sovětského období. Zaslouhuje stejnou pozornost a zkoumání, i když patří jiné smyslové rovině.

⁵ Ruský čtenář se může seznámit s těmito články:

Příliš – Слишком

Šedý – Серый, седой

Žádné „vy“ – Никаких «вы»

Povinnost – Долг

Ismus – Изм

Příroda – Природа

Kultura – Культура

Zvířecí – Звериный

Voj, zápas – Борьба, сражение

Třída – Класс

Duch doby – Дух эпохи

Politika – Политика

Bůh – Бог

Zítřek – Завтра

Otázka čili problém – Вопрос или проблема

⁶ Český originál se dále vždy cituje z knihy KAREL ČAPEK: *Kritika slov. O věcech obecných čili Zóon politikon*. Československý spisovatel, Praha 1991.

⁷ Dtto, s. 35.

Víc než kdykoliv předtím bychom dnes měli porozumět naší minulostí. Přitom nejde jenom o to, abychom odsoudili nebo přehodnotili konkrétní historickou etapu. Čapek přemýšlí vůbec o tom, kde je hranice mezi minulostí a budoucností, co je přítomnost a jakou roli hraje člověk ve spojování těchto časových čar. Jde o celé myšlení a vztahy k lidstvu, k přírodě a umění a tak dále. Proto by bylo velmi přínosné a užitečné, kdybychom odhlédli od vlastní politické problematiky a podívali se z jiného pohledu například na Čapkův článek *Duch doby*.

Je věnován stejnojmennému klišé. „Duch doby“ nutí, aby lidé ctili jeho zákony jako axiomy, a nárokuje si místo vlastního ducha člověka. Přitom je duch doby na nejvyšší míru omezen: „nepřežije svou dobu a zaniká s ní s podivuhodnou dochvilností“⁸. Navíc je toto klišé spojeno s odmítáním budoucnosti: „Kdyby duch doby věděl, že budoucnost bude jiná, než on, prokrel by ji“⁹. A proto dnes nás může tento článek poučit, abychom si nevybírali jako porovnávací etalon nebo měřítko konkrétní epochu, ať už tu, kterou nazýváme vlastní, nebo jakoukoliv jinou.

Pokoušení "etalonu doby" je zjevně větší dnes, kdy se díváme na naši minulost z výšin 21. století. Nebude pravdivým tvrzení, že odmítáme budoucnost jako takovou. Naopak k ní směřujeme. Ale mezitím si vědomě volíme skutečnost v podobě jakéhosi bludiště, protože duch naší doby pochybuje o existenci základních principů. Je však v našich silách zformulovat alespoň jedno proroctví: „Zítřejší bude, co se udrží z dneška... Je-li na dnešní zemi jen jiskřička věčnosti, bude jasnou jiskřičkou také zítra a pozítří. Ale pak nemusíme zítřek prorokovat, nýbrž můžeme jej rovnou dělati bez nejistot a otázek. Aspoň v některých svých částech bude zítřek takový, jakým jej dnes děláme. A některé rysy budoucnosti se vždycky dají číst z dlaní, které dělají dnešek“¹⁰. Ale to jsou již slova dalšího článku s názvem *Zítřek*, jenž se také objevil v knize *Письма из будущего. Неизвестный Чапек* a tak přesně vyjádřil tento aktuální a složitý problém současného vědomí.

Je smutné, že má ruský čtenář dosud málo možností seznámit se s texty *Novota*, *Dávno* a *Zkušenost*. Možná by to pomohlo na základě společné lidské existence najít některé ztracené souvislosti a hlubší vztahy.

V našem příspěvku jsme zachytili jen několik postřehů o tom, jaké mohou vzniknout aktuální úvahy a nové inspirace díky tomu, že změním čtenářský a vědecký zorný uhel na Čapkovu tvorbu. V případě ruské recepce Čapka je to však asi jeden z nejdůležitějších cílů, který nejenom dále rozšíří horizonty zkoumání, ale také pomůže objevit jednoho nejvýraznějších českých spisovatelů a filozofů dvacátého století, Karla Čapka, ve vši celistvosti jeho myšlení a tvorby.

⁸ KAREL ČAPEK: *Kritika slov. O věcech obecných čili Zóon politikon*. Československý spisovatel, Praha 1991, s. 59.

⁹ Dtto.

¹⁰ Dtto, s. 68.

Summary

The Czech author Karel Čapek is one of the most outstanding writers and thinkers of the 20th century. Nevertheless only now his works can be presented in their completeness to cultural sphere of Russia. Moreover, the contemporary reception of Karel Čapek's creative activity is still considerably influenced by stereotypes and limitations of the Soviet period of the Russian history. It is reflected either in the majority of scientific works devoted to this author, or in the individual reader's perception. Now we can make a new scientific research of some Čapek's works banned during the Soviet period and newly published (in the year 2005). The main attention is devoted to Čapek's *Kritika slov a úsloví*, his collection of articles. In this connection there is expressed an idea that the contemporary situation in Russia has paved the way for revaluation and new interpretation of this book. In conclusion several articles from *Kritika slov a úsloví* are regarded from a new philosophical angle without sociological orientation.

Bibliografie

1. ČAPEK, K.: *Kritika slov. O věcech obecných čili Zóon politikon.* Československý spisovatel, Praha 1991.
2. *Письма из будущего. Неизвестный Чапек.* Составление и предисловие О. М. Малевич, перевод с чешского И. А. Бернштейн, И. В. Инов, В. А. Каменская, В. А. Мартемьянова, О. М. Малевич. Глобус, СПб. 2005, 560 с.
3. BRADBROOK, V. R.: *Karel Čapek: hledání pravdy, poctivosti a pokory* [z anglického originálu přeložila a upravila autorka]. Academia, Praha 2006.
4. KLÍMA, I.: *Karel Čapek: life and work by Ivan Klíma*; translated from the Czech by Norma Comrada. Catbird Press, Nort Haven 2002.
5. БЕРНШТЕЙН, И. А.: *Карел Чапек. Творческий путь.* Наука, М. 1969.
6. БЕРНШТЕЙН, И. А.: *Карел Чапек в Советском Союзе (20 – 30е гг.).* In: *Чехословацко-советские литературные связи.* М. 1964.
7. БЕРНШТЕЙН, И. А.: *Утопии К. Чапека и проблемы современного критического реализма.* In: *Пути реализма в литературах стран народной демократии.* М., 1965.
8. БЕРНШТЕЙН, И. А.: *Современная чешская литература.* М. 1961.
9. ВОЛКОВ, А. Р.: *Карел Чапек и проблема реалистической условности в драматургии XX века: Автореферат дисс. на соискание ученой степ. доктора филол. наук.* М. 1979.
10. ВОЛКОВ, А. Р.: *Трагедия Карела Чапека «Белая болезнь» (Проблематика, художественные принципы, жанр).* In: *Критический реализм в литературах западных и южных славян.* М. 1965.
11. ВОЛКОВ, А. Р.: *Трагедия Карела Чапека «Мать» (Проблематика, художественные принципы, жанр).* In: *Литература славянских народов.* Вып.7, М. 1962.
12. МАЛЕВИЧ, О. М.: *Карел Чапек. Критико-биографический очерк.* Худ. лит., М. 1968.
13. МАЛЕВИЧ, О. М.: *Путь Карела Чапека к реализму (К вопросу о взаимосвязи мировоззрения и творческого метода писателя).* In: *Развитие реализма в славянских литературах.* Л. 1962.
14. МАЛЕВИЧ, О. М.: *Раннее творчество К. Чапека. – автореферат дисс. на соискание учен. степ. канд. филол. наук.* Л. 1964.
15. МАЛЕВИЧ, О. М.: *Два социально-фантастических романа К. Чапека.* In: ЧАПЕК К.: *Война с саламандрами. Кракатит.* Кемеровское кн. изд-во 1984.

16. МАЛЕВИЧ, О. М.: *Карел Чапек и Россия*. Вопросы литературы, 1965, №7, с. 87-96.
17. НИКОЛЬСКИЙ, С. В.: *Драма Чапека «RUR»* In: *Зарубежные славянские литературы. XX век*. М. 1970.
18. НИКОЛЬСКИЙ, С. В.: *К. Чапек и некоторые проблемы творческого процесса*. In: *Критический реализм в литературах западных и южных славян*. М. 1965.
19. НИКОЛЬСКИЙ, С. В.: *Карел Чапек – фантаст и сатирик*. Наука, М. 1973.
20. НИКОЛЬСКИЙ, С. В.: *Сатирические утопии К. Чапека. Автореферат дисс.* М. 1971.
21. НИКОЛЬСКИЙ, С. В.: *Роман К. Чапека «Война с саламандрами» (Структура и жанр)*. Наука, М. 1968.

Spisovatel a jeho deník (Deníky Jaroslawa Iwaszkiewicze, Leopolda Tyrmanda a Witolda Gombrowicze z roku 1954)

Lucie Kněžourková

A Writer's Diary (Diaries of Jarosław Iwaszkiewicz, Leopold Tyrmand and Witold Gombrowicz from the year 1954)

Abstract: *The article aims to show how questionable is the border between fiction and non-fiction on three examples of a writer's diary – texts of Polish authors Jarosław Iwaszkiewicz, Leopold Tyrmand and Witold Gombrowicz from the year 1954. There are two different approaches to a writer's diary – extra-textual (literary communication) and intra-textual (e.g. narrative strategies). The author of the article tries to characterize genesis and reception and reveal the game with autobiographical pact, identity of author, narrator and hero in the diary.*

Key words: *diary, author, narrator, non-fictional genre, Polish literature.*

Contact: *Charles University in Prague, Faculty of Philosophy and Arts, Institute of Slavistic and East-european Studies, e-mail: owec@seznam.cz*

Deníky bývají tradičně řazeny mezi ne-fikční žánry. Hranice, která je od tzv. fikčních žánrů odděluje, je ale podle všeho spíše konvenční než textová. Často se směšují dvě hlediska: fungování deníku jako žánru v literární komunikaci organizace samotného textu. Na jedné straně stojí naše dobově podmíněné vnímání autenticity, autorství a literárnosti. Na straně druhé pak vyprávěcí postupy, stylizace vyprávěče a textové strategie. Chtěla bych se na příkladu deníku spisovatele blíže věnovat dvěma aspektům z těchto odlišných rovin: vnětětové kategorii autobiografického paktu a vnitřetové problematice vyprávěče. Deníky Jaroslawa Iwaszkiewicze, Leopolda Tyrmanda a Witolda Gombrowicze z roku 1954¹ představují zajímavou možnost porovnat texty zapisované ve stejném historickém období, ale zároveň odlišné ve způsobu a okolnostech svého vzniku i čtenářské recepci.

První díl Iwaszkiewiczových deníků vyšel nedávno, v roce 2008, a byl připraven na základě archivních materiálů, ze zápisků v různých sešitech. Můžeme ho tedy zdánlivě považovat za intimní, osobní deník, jakoby neurčený veřejnosti. S mírnými úpravami vydal Iwaszkiewicz jen část zápisků z období 2. světové války anebo dalších fragmentů. *Deník 1954* Leopolda Tyrmanda existuje ve dvou verzích. První psal Tyrmand v komunistickém Polsku v lednu až březnu 1954. Druhá vznikla v roce 1980, kdy autor v emigraci připravoval text

¹ Vycházíme z těchto edic: GOMBROWICZ, W.: *Dziennik 1953-1956*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1989.; IWASZKIEWICZ, J.: *Dzienniki 1911-1955*. Czytelnik, Warszawa 2008.; TYRMAND, L.: *Dziennik 1954*. Res Publica, Warszawa 1989. TYRMAND, L.: *Dziennik 1954*. TenTen, Warszawa 1995.

deníku k prvnímu vydání v Londýně a zásahy do původního znění přerostly míru pouhých nezbytných oprav. Až do vydání tzv. originální verze ve varšavském nakladatelství TenTen v roce 1995, kterou objevil a připravil Henryk Dasko, nebylo jisté, zda text již v 50. letech skutečně existoval. Witold Gombrowicz začal psát svůj deník v Argentině pro emigrační pařížský časopis *Kultura* vedený Jerzym Giedroycem. Zápisky, publikované po větších částech, později vyšly jako kniha, doplněné o některé původně neuveřejněné texty.

Nejdříve obraťme pozornost k autobiografickému paktu, pojmu, který rozpracoval nejdůkladněji profesor Philippe Lejeune². Je to smlouva mezi autorem a čtenářem autobiografie, stvrzená formálně shodností jmen autora, vypravěče a hrdiny, v níž čtenář přistupuje na fakt, že text pojednává o skutečné osobě, jež vypráví o vlastním životě. Stojí proti paktu fiktivnímu, kde čtenář vstupuje do světa smyšlených postav. Sám Lejeune své vývodymnohokrát zpřesňoval a vymezoval. Nám se zdá jeho pojetí přínosné především při studiu recepce deníku spisovatele, tedy toho, jakým způsobem deník funguje na knižním trhu, jak vytváří svého autora a jaký „způsob čtení“ nabízí. Naše texty ukazují tři různé možnosti a rozkrývají tak konvenčnost autobiografického paktu.

Deník Jarosława Iwaszkiewicze je ztělesněním klasického přístup k vydávání rukopisu nežijícího spisovatele se všemi náležitostmi: předmlouvou, poznámkou editora, jmenným rejstříkem a vyčerpávajícími poznámkami pod čarou, které doplňují především informace o osobách zmíněných v deníku a podtrhují tak propojení zápisků se skutečností. Tyto paratexty³ zároveň nastavují komunikační situaci, navrhují čtenáři způsob čtení. Přímým návodem už je samotná anotace na obálce: „Czytelnik zostaje więc dopuszczony do najintymniejszych uczuć, jest wtajemniczany w najskrytsze pragnienia i myśli pisarza, słyszy jego najboleśniejże skargi.“⁴ Deník je představován jako pravdivá a autentická zpověď, odkrývající skrytá tajemství a myšlenky skutečného spisovatele. I předmluva profesora Andrzeje Gronczewského svým metaforickým jazykem deník uvádí jako záznam o minulém, neocenitelné svědectví času: „Domyślał się, że i ludzie, i rzeczy trwać będą przede wszystkim dzięki zasobom jego pamięci, dzięki obrotom wyobraźni. Dzięki lampom jego słów, rozjarzonym po to, by nie wygasła pamięć o dawnych całopaleniach, okrucieństwach, widomych zwyrodnieniach i bezsensach historii.“⁵ A dále: „W tomie, który otwiera dziennik, śledzimy pierwsze stopnie schodów, wiodące do tej monumentalnej, przerażającej i zachwycającej budowli, jaką okazała się w końcu starość Jarosława Iwaszkiewicza.“⁶

Gronczewski tvoří portrét Iwaszkiewicze: je pro něj básníkem v každé minutě svého života, člověkem-institucí. „Doprawdy, autor Sławy i chwały – jak mało kto – znał chłopskie izby i królewskie komnaty. Potrafił godzić dawne formy życia z nowymi koniecznościami i warunkami. Umiał opowiadać o tej zgodzie w swoim dzienniku.“⁷ Paratexty představují

² Vycházela jsem z polského překladu. Viz LEJEUNE, P.: *Wariacje na temat pewnego paktu o autobiografii*. Ed. a přel. Regina Lubas-Bartoszyńska. Universitas, Kraków 2001.

³ Pojmem paratexty, který zavedl Gérard Genette, nazýváme speciální doprovodné texty, které se vydělují ze samotných zápisků. Náleží jednak editorovi, jednak deníkovému autorovi, který jimi může uvádět své dílo, existuje tak časový odstup mezi psaním deníkových záznamů a paratexty. Viz GENETTE, G.: *Seuils*. Paris: Seuil, 1987. Cit. z GENETTE, G.: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Transl. Jane E. Lewin. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Česky viz HODROVÁ, D.: *...na okraji chaosu... . Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha 2001.

⁴ IWASZKIEWICZ, J.: *Dzienniki 1911-1955*. Czytelnik, Warszawa: Czytelnik, 2008. Obálka.

⁵ Dtto, s. 6.

⁶ Dtto, s. 24.

⁷ IWASZKIEWICZ, J.: *Dzienniki 1911-1955*. Czytelnik, Warszawa 2008. s. 15.

čtenáři Iwaszkiewiczova deníku zápisky jako svědectví velkého člověka o své době, nestylizované odkrývání pozadí velkých událostí i přiblížení každodennosti.

Deník 1954 Leopolda Tyrmanda existuje ve dvou verzích. Edice Henryka Daska z roku 1995 vychází z rukopisů, které editor získal od Tyrmandovy ženy po smrti spisovatele. Dasko v předmluvě zdůrazňuje, že se ke čtenáři konečně dostávají autentické zápisky, neupravené autorem. Vydání doplňuje množství fotografií, navozujících atmosféru dokumentu, svědectví. Nás ale více zajímá verze londýnská, z roku 1980. Tyrmand po letech doplňoval do textu deníku z 50. let nové informace i celé odstavce o autenticitě a pravdivosti zápisků, upravoval styl, radikalizoval své antikomunistické názory. Přesto jeho vlastní předmluva pracuje s totožnou konvencí autobiografického paktu, když říká: „Fakty są następujące: (...) niniejsza książka zawiera całość dziennika nie naruszoną przez względy edytorskie, rozterki moralne, polityczne konieczności, towarzyskie koncesje.(...) Rzecz jasna, rejestrując codzienne wieści, nastroje, pogłoski, pobieżnie zasłyszane informacje, dziennik podatny jest do przeinaczeń, błędów rzeczowych, czasem grubych, wręcz do deformacji prawdy. Porajac się z tym problemem zdecydowałem **niczego w tekście nie zmieniać** [zvýr. aut.] –niech przejdzie do historii wraz z moim niedowiedzeniem, ignorancją, niedbalstwem, pomyłkami.“⁸ Autor tedy upravený text vydává ve své předmluvě za nezměněný soukromý deník – autobiografická smlouva se stává narativním nástrojem.

Deník Witolda Gombrowicze v našem vydání doprovází poznámka profesora Jerzyho Jarzębského, která ukazuje zajímavou neshodu editora a autora deníku.*Dziennik* je podle Jarzębského literárním dílem, protože neplní jako jiné deníky spisovatelů „(...) rolę kroniki faktów życia artysty, notatnika intelektualnego bądź autokomentarza do twórczości. (...) Nie jest więc *Dziennik* narastającym bezplanowo sprawozdaniem z życiowych przypadków autora, ale próbą autokreacji, modelowania własnej postaci i biografii na użytek odbiorcy.“⁹ Gombrowiczovy zápisky skutečně představují hraniční variantu deníkového žánru, ale ne výjimku. Svým obsahem jsou kronikou života autora, zápisníkem myšlenek, autokomentářem tvorby, zároveň všakrýsují autoportrét, obraz pro čtenáře, stejně tak, jako další deníky spisovatelů. Zajímavé je zmínit i krátkou, úvodní poznámku Gombrowicze: „*Dziennik* ten, to pisanina dosyć bezładna, z miesiąca na miesiąc – zapewne nieraz się powtarzam, nieraz sobie zaprzeczam. Uładzić to? Oczyścić? Wolę aby nie było zanadto wylizane.“¹⁰ Ačkoli se tedy v poznámce editora dozvídáme, že deník je „literárním dílem v pravém slova smyslu“, sám autor nám to v předmluvě vyloučuje, a představuje ho jako surovou, neučesanou hmotu.

Viděli jsme, že v paratextech funguje autobiografický pakt ne jako smlouva, která by popisovala vnitřní organizaci a konkrétní znaky textu, ale součást konstruované hry na pravdu. Stává se konvencí, jež nepracujedeníkem samým, ale představami o deníku. Přitom zásadně ovlivňuje a předurčuje naše čtení, nastavuje modus, v němž bychom měli interpretovat předkládaný text.

Zkoumané deníky jsou i určitými pokusy vytvořit před čtenářem vlastní portrét. Je přitom nezbytné oddělit psychofyzického a vnitrotextového autora, kterého chápeme jako vypravěče, nositele narativních strategií. Autobiografie je verbálním aktem, vyprávěním, ne prostým odrazem skutečného života. Deník bývá často charakterizován jako synkretická „forma bez formy“ s otevřenou, uvolněnou kompozicí a libovolným obsahem. Heterogenní tvar ale není zcela náhodným a chaotickým shlukem asociací, přiřazených k jednotlivým dnům, skrze vyprávění dostávají životní události svůj smysl. Charakter vypravěče je jaksi dvojlomný: jméno

⁸ TYRMAND, L.: *Dziennik 1954*. Res Publica, Warszawa 1989, s. 11-12.

⁹ GOMBROWICZ, W.: *Dziennik 1953-1956*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1989, s. 365.

¹⁰ TYRMAND, L.: *Dziennik 1954*. Res Publica, Warszawa 1989, s. 5.

ho spojuje autorem a světem jeho prožitků a vlastností, akt vyprávění ho od něj odděluje. Pronikání reálného a fiktivního má dva směry: text čerpá látku ze skutečnosti, ale postupně si ji přivlastňuje, nachází v ní opakující se motivy, přelomové momenty, hrdiny a epizodní postavy. Deníkový Iwaszkiewicz, Tyrmand a Gombrowicz přijímají – dobrovolně i pod diktátem vyprávění – role v textovém životě. Shodujeme se tedy s názorem profesora Petra Bílka: „Při takovémto pohledu pak nelze analýzu autobiografického psaní zaměřovat pouze na autorský předobraz, k němuž text odkazuje. Součástí tohoto psaní, tak jako jakéhokoli jiného psaní, je určitá modelová, stylizační uspořádanost, dodržování určitých postupů, naplňování vědomě či nevědomě fungujících strategií. Předmětem ani tady není jen život před textem, ale i život, který se rodí až a toliko v textu.“¹¹

Na příkladu zápisků Tyrmanda můžeme pozorovat, že se způsob kreace hrdiny při přechodu z modu „deník osobní“ k „deníku určenému k vydání“ jen málo proměňuje. Ačkoli autor text doplnil, zůstál a radikalizoval své postoje a upravil některé scény, jeho vypravěčská strategie zůstává totožná. Představuje stále obraz Tyrmanda-legendy: svůdce, jemuž málokterá dívka nebo žena odolá, mentora a milence mladinké Krystyny, nezávislého antikomunisty, novodobého Petronia, soudce vkusu, ale i morálky jiných. Deníkový Tyrmand v textu vysvětluje: „Że można mówić na głos to, co się myśli, z prostego rozpedu niezależności, umiłowania prawdy i wolności, z odwagi płacenia za te wartości, z gotowością znoszenia prześladowań za noszone w sobie wiary. Że można być oryginalnym, samotnym, niedostępnym, nie upijającym się publicznie, niezonatym i nieprzywiązanym do kariery, bywającym w nocnych lokalach, a pełnym werwy, pozbawionym mieszkania i bezrobotnym, a odmawiającym przyjęcia zwykłej, urzędniczej posady, znać mnóstwo ludzi, być dobrze ubranym, a nie otoczonym przez wierzycieli, mieć piękne kobiety, a nie mieć rodziny – i przy tym wszystkim: nie pracować w UB!“¹²

V deníku Iwaszkiewicze se v období po 2. světové válce prolínají motivy zklamání, zápiskyprovází stálý pocit nedocení, zbytečnosti. Pocit, že je figurkou, využívanou státním aparátem k legitimizaci moci, vede deníkového Iwaszkiewicze jednak k obhajování svých pozic a rozhodnutí, jednak k melancholickým úvahám o nesrozumitelném a nepřátelském světě a nemožnosti naplnit vlastní osud. Čas běží, vše jsem viděl a nic už mě nepotěší ani nepřekvapí, stěžuje si „starý básník“. „Najwięcej zadziwia to, że nic się już nie może stać, los mi nie gotuje nic, chyba jakieś bardzo smutne i przykre rzeczy, chorobę, stratę Stawiska, stratę drogich osób. Ale nowej przygody przeżyć już nie sposób, miłość, podróż (w prawdziwym znaczeniu podróż – nie jazda na posiedzenia!) to już się nie może stać. Nie chcę zamknąć księgi życia – a trzeba.“¹³ Svou roli reprezentanta literárního a kulturního života, balancující na hraně kompromisu, vidí jako oběť pro Polsko, jeho obhajobu a snahu uhájít, co je možné: „Z mojego przemówienia (powiedzmy to w największej dyskrecji, nie piszę tych notatek do druku) jestem prawdziwie dumny. Postawiłem się jak Wielopolski – i zdobyłem szacunek. Ja jeden przemawiałem jak członek dużego, prawdziwego narodu, który prowadzi w tej chwili taką i nie inną politykę, ale jest oddzielnym, osobnym narodem.“¹⁴ Povšimněme si v citátu jedné věty, uvedené v textu závorce: „powiedzmy to w największej dyskrecji, nie piszę tych notatek do druku“. Z jakého důvodu vypravěč umísťuje v textu tuto zprávu? Chtěl snad říci, že se jedná o soukromé zápisky? Ale komu by to sděloval, nemá-li je číst nikdo jiný? Tato věta musí být určena budoucímu čtenáři a nepředává tedy informaci o tom, že zápisky jsou soukromé, ale má nepřímo vyjádřit

¹¹ BÍLEK, P.: *Možnosti „já“: Autenticita, autobiografie, autor(ský obraz)*. Tvar 14/1996. s. 9.

¹² TYRMAND, L.: *Dziennik 1954*. Res Publica, Warszawa 1989, s. 209.

¹³ IWASZKIEWICZ, J.: *Dzienniki 1911-1955*. Czytelnik, Warszawa 2008. s. 443.

¹⁴ GOMBROWICZ, W.: *Dziennik 1953-1956*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1989, s. 444-445.

skromnost autora, který se nechce sám chválit. Je součástí portrétu deníkového Iwaszkiewicze, ne známkou autenticity textu.

Gombrowiczovy zápisky se podílely na změně uvažování o žánru deníku a řada badatelů je uvádí jako krystalické příklady posunu vnímání deníkovosti. Gombrowicz-vypravěč svou autokreativní strategií přímo tematizuje, mnohokrát opakuje, že se musí stát vlastním obhájcem a literárním kritikem, vydobýt si „mezi lidmi“. „Czy przeceniam siebie? Naprawdę, wolałbym odstąpić komu innemu niewdzięczną i ryzykowną rolę komentatora własnych, wątpliwych osiągnięć, ale w tym sęk, że w warunkach w jakich się znajduję, nikt tego za mnie nie wykona.“¹⁵ Stylizuje se do role soudce a glosátora, který se skrývá do role šaška, svatého blázna, jenž může polským spisovatelům a Polákům sdělit i tu nejtvrďší pravdu, zahalenou ovšem do jazyka grotesky. „Z największą pokorą wyznaję, ja, robak, że wczoraj we śnie ukazał mi się Duch i wręczył mi Program, złożony z pięciu punktów. 1. Literaturze polskiej, fatalnie spłaszczonej i skapcaniałej, słabowitej i lękliwej, przywrócić pewność siebie. Stanowczość i dumę, rozmach i lot (...). U dołu widniał ironiczny napis: nie dla psa kielbasa!“¹⁶ Jeho tématem je i sám jazyk, neustálé demaskování jeho umělosti, podřízenosti vzorcům a konvencím: „Ptak leci. Jednocześnie zaszczekał pies. Zamiast powiedzieć: „Ptak lata, pies szczeka“ powiedziałem naumyślnie: „Lata pies, ptak szczeka“. Co jest w tych zdaniach mocniejsze – podmiot czy orzeczenie? Czy w „lata pies“ raczej „lata“ jest nie na miejscu, czy „pies“? A także: czy można by napisać coś opartego na takim perwersyjnym kojarzeniu pojęć, na rozpuszcie języka?“¹⁷

Gombrowiczovy zápisky hyperbolizují všechny vlastnosti deníků spisovatelů, hrají hru i se samotnými literárními kritiky. Přesto ale nejsou výjimkou, jen extrémním typem. Na rovině recepcce není autobiografický pakt zárukou, ale pouhou konvencí, způsobem čtení textu. Aktem zápisu vzniká vnitrotextový autor – deníkový vypravěč, jenž není odrazem autora psychofyzického. Nemůžeme tedy deníky vnímat jen jako historické dokumenty, ale musíme vzít v úvahu i kreaci obrazu autora, která vzniká v textu.

Summary

The article is focused on a questionable boundary between fictional and non-fictional genres. The analysis is realized on three examples of a writer's diary: texts of Polish authors Jarosław Iwaszkiewicz, Leopold Tyrmand and Witold Gombrowicz from the year 1954. There are two different understandings of a writer's diary: the first one aims to its function in literary communication, the way how is the text read, published and what kind of „reading strategy“ is proposed in the „paratexts“ – preface or footnotes. Professor Philippe Lejeune came with the conception of a pact between author and reader, divided into autobiographical and fictional pact. The author of the paper asks, whether this pact is not only conventional. On the other side stands the intra-textual narrative strategy and narrator of a writer's diary, which cannot be simply perceived as a reference to extra-textual world and real writer. The relation is more complicated and in the act of writing is created a new textual world, auto-creation of the author in the diary. The paper tries to reveal masks and strategies which are being used in three chosen diaries.

¹⁵ GOMBROWICZ, W.: *Dziennik 1953-1956*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1989, s. 147.

¹⁶ Dtto, s. 165.

¹⁷ Dtto, s. 101.

Bibliografie

1. BÍLEK, PETR, A.: *Možnosti „JÁ“*. Tvar, r. 1996, č. 14, s. 8-9.
2. BRODZKA, A. (RED.): *Sporne postaci polskiej literatury współczesnej*. IBL PAN, Warszawa 1994.
3. GENETTE, G.: *Fikce a vyprávění*. Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, Brno, Praha: 2007, přel. Eva Brechtová.
4. GENETTE, G.: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge: 1997, transl. Jane E. Lewin.
5. GŁOWIŃSKI, M.: *Powieść a dziennik intymny*. In: *Gry powieściowe*. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1973, s. 76-106.
6. HAUSENBLAS, K.: *Výstavba jazykových projevů a styl*. Univerzita Karlova, Praha 1971.
7. HOFFMANNOVÁ, J.: *Paradoxy deníkové a memoárové literatury*. Tvar, r. 1995, č. 20, s. 1, 4.
8. CHMIELEWSKA, K.: *Nadpodmiot, dandys, tożsamość posttradycyjna. Konstrukcja podmiotu w Dzienniku Witolda Gombrowicza*. [online] [cit. 2009-03-28] Dostupné z URL: <http://www.lik.ibl.waw.pl/teksty/Chmielewska.pdf>.
9. IWASIOŃ, I.: *Opowieść i milczenie*. Wydaw. Naukowe UŚ, Szczecin 2000.
10. JARZĘBSKI, J.: *Powieść jako autokreacja*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984.
11. KŘIVÁNEK, V. (RED.): *Autenticita a literatura. Sborník referátů z literární konference 41. Bezručovy Opavy*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Slezská univerzita, Slezské zemské muzeum, Praha – Opava 1999.
12. ŁAPIŃSKI, Z.: *Ja Ferdynurka. Gombrowicza świat interakcji*. Wydawnictwo Literackie, Lublin 1985.
13. LEJEUNE, P.: *Wariacje na temat pewnego paktu o autobiografii*. Ed. a přel. Regina Lubas-Bartoszyńska. Universitas, Kraków 2001.
14. LUBAS-BARTOSZYŃSKA, R.: *Między autobiografią a literaturą*. PWN, Warszawa 1993.
15. NICIŃSKI, K.: *Dwie wersje „Dziennika 1954“ Leopolda Tyrmanda*. Pamiętnik Literacki, r. 2006, z. 4. str. 71-94.
16. NY CZ, R.: *Sylwy współczesne*. Universitas, Kraków 1996.
17. PASTERSKA, J.: *Świat według Tyrmanda. Przewodnik po utworach fabularnych*. FOSZE, Rzeszów 2001.
18. PODOLSKA, J.: *Refleksje nad kształtem dziennika literackiego*. Prace polonistyczne. r. 1992, ser. 46, s. 197-223.
19. RITZ, G.: *Jarosław Iwaszkiewicz. Pogranicza współczesności*. Přel. A. Kopacki. Universitas, Kraków: 1999.
20. SULIKOWSKI, A.: *Egotyzm i egzotyzm. O „Dzienniku” Gombrowicza*. Pamiętnik Literacki. r. 1979, z. 3, s. 95-114.
21. VÁLEK, V.: *K specifičnosti memoárové literatury*. Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Brno 1984.
22. ZAWADA, A.: *Jarosław Iwaszkiewicz*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1994.
23. ZIMAND, R.: *Diarysta Stefan Ż*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990.

Po stopách židovské religiozity v poezii Aleksandra Wata

Michala Benešová

Jewish Religiosity in the Poetry of Aleksander Wat

Abstract: *Our text is an attempt to trace up some signs of Jewish religiosity in the poetry of Aleksander Wat concentrating on thy mystic structures and emblems deep-rooted in Jewish religious, mystic tradition. We deal with the Jewish roots and circumstances of Wat's poetic sacrum, with a kind of intertextual dialogue with many cultural symbols and concepts which come to make up the Judaistic character of his poetry.*

Key words: *Aleksander Wat, Jewish religiosity, kabbalah, sacrum, intertextuality, transcendent experience, Polish poetry.*

Contact: *Charles University in Prague, Faculty of Philosophy and Arts, Institute of Slavistic and East-european Studies, e-mail: michala.benes@seznam.cz*

Aleksandra Eliasze Chwata (1900 – 1967) znají mnozí pod jménem Aleksander Wat především jako futuristu, básníka, který se svým příznačně znějícím debutem – *JA z jednej strony i JA z drugiej strony mego mopsozelaznego piecyka* (1920) – zařadil mezi nejvýznačnější představitele radikální polské avantgardy. Watovo debutové dílo se však od literárních pokusů jeho vrstevníků v mnohém odlišuje. Již jím totiž probleskuje cosi, co prostupuje celou tvorbou Aleksandra Wata a co vystoupá výrazněji na povrch v jeho pozdějších dílech – více či méně skryté prvky židovské religiozity, včetně její polohy mystické. Transcendentální rozměr bytí je přítomný zejména v pozdější básnické tvorbě někdejšího čelního polského futuristy. Jedním (!) z kontextů, k němuž se Watovo pojetí *sacrum* (tedy toho, co člověka spojuje se sférou transcendentna) vztahuje, je rovněž judaismus. V tomto krátkém příspěvku se pokusíme poukázat na některé Watovy metaforické (a mnohdy spíše metonymické) obrazy zakořeněné v judaistické tradici, jež lze vřadit do širšího kontextu autorovy tvorby. Naše pozornost bude soustředěna zejména na pozdější básně z konce 50. a ze 60. let.¹

Dílo Aleksandra Wata lze jen stěží interpretovat bez přihlédnutí k jeho biografii, respektive pečlivě konstruované autobiografii. Celou řadu svých textů koncipoval Wat jako útvary na pomezí deníku, pamětí, esejů a fikce (svého druhu paratexty *Dziennik bez samogłosek*, 1986; *Mój wiek. Pamiętnik mówiony*, rozhovory s Czesławem Miłoszem, 1977; četné autokomentáře k vlastní tvorbě, poznámkový aparát doprovázející jeho básnické sbírky apod.), v celku Watova díla je tak obtížné, ba nemožné striktně od sebe oddělovat jednotlivé texty z hlediska čistě žánrového či pohlížet na ně bez vědomé reflexe autorovy hry s vlastní biografií

¹ Uvedené básně citujeme dle (dále uvádíme pouze zkratky): *Ciemne świcidło*, In: WAT, A.: *Poezje zebrane*. Kraków 1992 (CS); *Wiersze śródziemnomorskie*, in: tamtéž (WŚ); *Wiersze*, in: tamtéž (W).

– cestu k tomu, co je univerzální, hledá totiž Wat skrze to, co je navýsost soukromé, intimní, privátní.

Aleksander Wat se narodil v roce 1900 v rodině chasida a kabalisty Mendela Michała Chwata. To, jak sám Wat vzpomíná na své dětství, je příznačné pro osudy židovských rodin na prahu 20. století – a i později poznamenalo Wata mnohé z toho, co jeho generační vrstevníky: antisemitské nálady spojené v Polsku zejména s meziválečnou národní demokracií, těžké hledání vlastní identity „na soutoku“ několika různých kultur, ambivalentní vztah k židovské tradici, milované i zatracované, a v neposlední řadě zkušenost holocaustu. Watův otec nevychoval své děti k seznámení se s učením, které sám vyznával, ponechával jim svobodu volby. Možná i to zavedlo později Wata k pokusům stát se příkladným křesťanem (nebo příkladným komunistou); prostředí židovské religiozity, v němž vyrůstal, a zejména bohatá rodinná knihovna, v níž si čítával, na něj však bezpochyby měly svůj vliv. Řada evidentních textových odkazů i hlouběji skrytý dialog s židovskou religiózní tradicí prosycenost Watovy tvorby židovskou religiozitou jasně prozrazují.²

Zvrat ve Watově tvorbě a příklon k religióznějšímu vidění světa nastal za druhé světové války, kdy byl Wat ve Lvově zatčen a tři roky vězněn (mj. proto, že odmítl přijmout sovětský pas). Od programového zaštiťování se ateismem přešel – pod vlivem svých vlastních duchovních prožitků z doby věznění – k touze stát se aktivním křesťanem, aby nakonec, např. slovy S. J. Żurka, zakotvil v životním postoji evidentně inklinujícím k judaismu.³

Podstatným rysem Watova díla je intertextualita a otevřenost jeho textů. Na intertextualitu Watových děl obrátil pozornost Tomas Venclova, autor obsáhlé (a vůbec první komplexní) monografie o Aleksandru Watovi *Aleksander Wat. Obrazoburca*. Watovu poezii kladl do souvislosti s Jakobsonovými a Lotmanovými koncepty – lidské vědomí je podle něj u Wata implicitně vymezeno, ohraničeno kulturními kódy a *Piecyk* jako text se odvolává na nekončené množství jiných textů a nemá žádný zastřešující referent, jenž by mohl ustálit jeho význam.⁴ Adam Dziadek zase píše, že text je v takovém pojetí strukturací, nikoli strukturou; hrou, a ne objektem; množstvím navzájem promísených stop a náznaků, nikoli pevně daným souborem znaků, jejichž význam se dá snadno odkrýt; polem, na němž se střetávají nejrůznější významy, nikoli pouhým estetickým výtvozem.⁵ Specifickou „mnohohlasost“, kořenící v bohaté ústní

² Na religiózní rozměr Watovy tvorby poukazovala již řada autorů. Jarosław Borowski věnoval svou knihu *„Między bluźniercą a wyznawcą“* (Lublin 1998) zkušenosti *sacrum* ve Watově poezii, v níž považuje religiózní problematiku za klíčovou. Analyzuje Watovu snahu najít takovou formu teologie či víry, která by dokázala odpovídat jeho životním prožitkům a zkušenostem, věnuje se Watovu vztahu k mýtům i judaismu (otázky exegeze svatého textu, vztahu k holocaustu, vlastní komplikovaný vztah k židovské tradici). Všimá si i Watovy složité christologie, z níž pramení i takřka sakrální funkce bolesti a utrpení, u Wata nezvykle často opakovaná. Transcendentálního, duchovního rozměru Watovy tvorby si všimá i Józef Olejniczak (*W-Tajemniczenie – Aleksander Wat*, Katowice 1999). Z pohledu židovské religiozity analyzuje Watovo dílo nejpodrobněji Sławomir Jacek Żurek v knize *Synowie księżyca* (Lublin 2004), v níž se vedle Wata věnuje ještě reflexím židovské náboženské tradice v textech Henryka Grynberga. Pod patrným vlivem průkopnických prací jiného lublinského vědce Władysława Panase a jeho úvah o kabalistických motivech v povídkách Bruna Schulze vypracoval velmi podrobnou analýzu častých Watových obrazů (nicota, protiklad světla a temnoty, motiv zrcadla jako místa prostupování různých světů, metaforu mystických prožitků či jako symbol uspořádání vesmíru, idea Mesiáše aj.).

³ ŻUREK, S. J.: *Synowie księżyca*. Lublin 2004, s. 52.

⁴ VENCLOVA, T.: *Aleksander Wat. Obrazoburca*, Kraków 1997, zejména s. 305–320.

⁵ DZIADEK, A.: *Psychoanaliza tekstu Aleksandra Wata*. In: *W „antykwaracie anielskich ekstrawagancji“*, red. J. Borowski, W. Panas, Lublin 2002, s. 275–291.

tradici židovské kultury, v její zálibě v komentáři a do jisté míry rovněž v její exteritoriálnosti (jež posiluje bilingvismus, či přímo multilingvismus tzv. židovské literatury), která se v podobě složité intertextuální strategie projevuje i u Wata, lze vnímat jako echo Watova židovství.

Wat s oblibou střídá žánry, styly, jazyk, záměrně rozbíjí jednotu svých textů jak po stránce formální, tak tematické, obohacuje je, *JA z jednej strony i JA z drugiej strony mego mopsozelaznego piecyka* nevyjímaje, o odkazy na celou řadu idejí a symbolů z okruhu gnóze, mystiky (nejen židovské) či alchymie.⁶ Svobodně se mezi nimi pohybuje, hraje si s nimi – a tato svobodná hra se zdá tkvět v mystické ideji vzájemné korespondence, jež vede u celé řady autorů včetně Wata (vzpomeňme zde např. studii Renate Lachmann o Nabokovovi)⁷ k „estetice hry s písmeny“ a mozaikou významů skrytou za nimi.⁸ Sám Wat naznačuje možnost takovéto interpretace např. v básni *Noc jesienna w górach z oliwkami i pełnią księżyca (W): Tu drzewa mnie strzegą oliwne, stare symbole ciemne. / Ha, każda rzecz tu symbolem każdej innej rzeczy, / każda każdą potwierdza, każda każdej przeczy, / wszystko jest małopewne, wszystko jest wymienne. // Wszystko jest substytutem czegoś zgoła innego. / Nawet to małe ego, zwłaszcza to marne ego.* Watova hra však nedává povstat žádnému jednotnému, uzavřenému systému, jenž by sice přeskupoval tradiční obrazy, symboly a jim příslušející významy, ale nikoli na úkor maximálního zastření těchto významů. Watova koncepce poezie je záměrně natolik heterogenní, že se zdá vyzdvihovat svou „parodickou linii“ (nepostradatelnou v moderní literární verzi mýtu i mystiky)⁹ na úkor linie „sakrální“, řekněme transcendentální. Jednu polohu však nelze oddělit od druhé.

Watovy odkazy a aluze na židovskou mystickou tradici jsou v textech roztroušeny nenápadně – a nebo naopak až příliš okatě. Jednu rovnu totiž tvoří jednoznačně dešifrovatelné odkazy ukryté „na povrchu textů“, plníci ovšem mnohdy spíše roli tu ironické, tu čistě ornamentální ozdoby, případně expresivní, barvitě metafory – druhou rovnu pak hlouběji ve struktuře textu ukrytá echa (zašifrovaná nebo „jen“ přímo nenazvaná a nepojmenovaná), naznačující hlubší ontologickou koncepci autora. Lze je zároveň číst v několika různých kódech: od náboženského po čistě estetický, od psychologického po hermeneutický. Watovými texty tak nenápadně prostupuje cosi ze samotné podstaty židovské religiozity, jakkoli v podobě

⁶ Władysław Panas, přední polský znalec vzájemných vztahů polské literatury a židovské mystiky, upozorňuje v této souvislosti na inspirace postavami Raimonda Lulla, středověkého španělského mystika a křesťanského kabalisty, a Abrahama Abulafii, představitele tzv. extatické kabaly 13. století, jehož jméno si do svých románů vypůjčili Umberto Eco (*Foucaultovo kyvadlo*) i Manuela Gretkowska (*Podręcznik do ludzi*). Právě jeho kombinatorika písmen božího jména, resp. hebrejské abecedy připomíná podle Panase princip, na němž je založen „święty bełkot“ Watova *Piecyku*. Tedy vůdčí princip, na kterém celé dílo stojí: „esoterický koktejl“, „hermetický galimatyáš“, v němž se autor svobodně pohybuje a – jistě rovněž v duchu dobové futuristické inspirace – vytváří složitou a rozvětvenou heterogenní strukturu, kterou nelze v úplnosti interpretovat, protože jako každý „mystický text“ stojí do značné míry na autentickém, nepřeložitelném zážitku autora (PANAS, W.: „Antykwariat anielskich ekstrawagancji“ albo „święty bełkot“. *Rzecz o Piecyku Aleksandra Wata*. In: „antykwaracie anielskich ekstrawagancji“, s. 5–22).

⁷ LACHMANN, R.: *Mýtus nebo parodie*. In: *Memoria fantastika*. Praha 2002, s. 99–128.

⁸ Taková představa může vyrůstat i z židovské mystické tradice, v níž je svět vnímán jako šifra (zašifrovaný, příp. poškozený, a tedy špatně „čtený“ text), jež je klíčem k tajemství kosmu a stvoření. Pod viditelnou vrstvou věcí je třeba hledat vrstvu skrytou, zašifrovanou, obsahující skutečné poznání, pravdu o světě – absolutno, k němuž se Wat toužil skrze poezii vztáhnout, i přes uvědomovanou si nedosažitelnost takového cíle.

⁹ Srov. např. roli humoru a ironie v moderním mytologickém románu 20. století, jak ji nastiňuje Jejeazar Moisejevič Meletinskij (MELETINSKIJ, J. M.: *Poetika mýtu*. Praha 1989).

profanizované, literární, a jakkoli smíšené s četnými dalšími vlivy na čele s křesťanskou vizí Kristova utrpení, jež však ve Watově pojetí postrádá následný článek – zmrtvýchvstání.¹⁰

Za všechny zmiňme jen ve stručném výčtu několik podstatných rysů poezie Aleksandra Wata, které odkazují na prvky židovské religiozity:

Ozvukem židovské tradice se zdá být už sama zmíněná Watova záliba v komentáři a autokomentáři. Židovská religiózní tradice je postavena právě na tomto principu, na nikdy nekončícím výkladu Písma svatého. Watovy texty navíc připomínají vír komplikovaných jazykových konstrukcí, neologismů, významových hrátek, citátů či cizojazyčných výrazů. Nejedna z polských badatelů již upozorňoval na přesycenost Watovy literární tvorby obrazy, slovy a významy. Watův text (ať už tu výraz text chápeme jako komplex tvorby, nebo takřka jakýkoli z textů konkrétních) je silně heterogenní. Wat v nich usiloval podat maximálně komplexní obraz světa – a nejen tímto ohledem k završenosti, snaze o komplexnost, o maximální možnou sumu poznatků o světě, koresponduje „Watův text“ se strukturou textu mystického, jak ve své watovské monografii dokládá Jarosław Borowski.¹¹ Borowski navíc upozorňuje, že mystický text je rovněž silně eklektický, a to i ze žánrového hlediska – podobně jako texty Watovy.

Texty Aleksandra Wata přinášejí celou řadu obrazů vyjadřujících – zdánlivě – negaci (jen v básni [*Tu nie istnieje przestrzeń ni wola...*] (W) najdeme řadu výrazů typu „nie czas“, „bez wola“ a bez rzecz“, „bez sens“ či „bez deń“ – „nie ma ratunku“, jak sugeruje básník). Nejde však o pouhou jazykovou hratku, přeživší dědictví poněkud manýristicky vynalézavého futurismu. Watův svět zdánlivě „bez Boha“ je totiž postaven na protikladech, rozporech, nikoli odcizených jeden druhému, ale naopak na vzájemně se vyvažujících opozitech.

Povšimněme si také četných obrazů světla stavěných do protikladu k noci, temnotě.¹² V I. Snu ze sbírky *Wiersze śródziemnomorskie* najdeme motiv motýla, jehož si básník (pociťující v sobě rodící se úděl Ahasvera) obezřetně nosí v proutěné kleci, aby mu svítil na cestu. Nazývá ho „lucernou“, neboť je „utkaný ze světla“. Je básníkovi průvodcem, duchovním vůdcem a ochráncem. Bez něj je člověk ztracen, *Bo noc jest, i droga / przez duszące rozlewiska, a ja zostałem bez latarni, bez skrzydeł, / bez klatki, i nie wiem doprawdy, co robić z wolnością / bez mojego motyla?* Potřebu duchovního prožitku, zakoušení *sacrum* a přiblížení se poznání tu

¹⁰ Wat byl přesvědčen, že tajemství katolicismu se mělo skončit na tajemství ukřižování. Kristův příběh měl skončit slovy, který sám autor uzavírá svou báseň [*Długo bronilem się przed Tobą...*] (W): „Eli, Eli, lamma sabahtani“ – „Bože, proč jsi mne opustil?“ Ta jsou výrazem utrpení a bolesti, volají po účastenství na tomto utrpení, jež má potenciál vykoupit zlo světa (neboť očišťující funkce utrpení má smysl jedině v přítomnosti někoho druhého). Ježíš je Watovi zároveň „nejvyšším vtělením nejen židovské psychologie, ale i židovského osudu“ (WAT, A.: *Mój wiek. Pamiętnik mówiony*. London 1977, s. 335).

¹¹ BOROWSKI, J.: „*Między bluźniercą a wyznawcą*“. Lublin 1998, s. 201. Za básníka krajně somatického, ale zároveň mystického, označuje Wata i Stanisław Barańczak (BARAŃCZAK, S., Wat: cztery ściany bólu, in: *Pamięć głosów*, red. W. Ligęza, Kraków 1992, s. 33), mystického rozmětu Watovy poezie si povšimli již někteří z prvních recenzentů autorových pozdních sbírek, např. Jan Józef Lipski, který spatřuje ve Watově tvorbě z přelomu 50. a 60. let návaznost mj. na španělskou mystickou lyriku (LIPSKI, J. J.: *Noc ciemna*. In: *Szkice o poezji*. Paris 1987).

¹² Tomu napovídá již název jedné z Watových básnických sbírek – *Ciemne świecідło*. Na jiném místě k tomu Wat poznamenal: „...światło czyni niewidocznym to, co jest. Gwiazdy na niebie nigdy nie prestają być obecne, ale trzeba mroku, aby uczynić je widzialnymi.“ (WAT, A., *Moralia*, in: *Dziennik bez samogłosek*, Warszawa 1990, s. 62.) K této tematice rovněž viz STALA, M., *Od czarnego stońca do ciemnego świecідła*, *Teksty* 1980, č. 6; TRZNADEL, J., *O Aleksandrze Waciu*, *Zeszyty Literackie* 1983, č. 4 či ŻUREK, *Synowie księżycy*, zejména s. 105–119.

Wat spojuje s motivem světla prosvětlujícího temnotu, jež může odkázat na podobnou funkci světelné symboliky v mnoha mystických směrech, nejen v mystice židovské. (Tam se světlo rodí z temnoty, původní Nicoty a Ne-bytí, aby se – vyzařováno z Boha – stalo pramatérií, základem světů. Podobných obrazů světla či světelného paprsku pronikajícího temnotou najdeme u Wata mnohem více).¹³ Světlo má v tomto případě jasné pozitivní konotace, je symbolem naděje a poznání. V jiných básních však Wat pomyslná hodnotová znaménka s oblibou obrací a světelnou symboliku vybavuje atributy spíše negativními (viz např. báseň *Ciemne światło*, CŚ).

Temnota nabývá v některých Watových básních jednoznačně religiózního rozměru. V básni *Poezja* je kupříkladu matérií, tkání, do níž se člověk navrácí a do níž vrůstá (nebo by měl vrůst) ještě před okamžikem své definitivní smrti, aby dosáhl duchovního prozření či usmíření. Podobně jako jiné „rozdvojené“ watovské motivy je básníkův vztah k ní ambivalentní: jednou vyvolává obrazy smrti, zániku, rozpadu, zoufalství či strachu, jindy odkazuje k životu, novému počátku, zrodu, k rozkoši z možností, jež před člověkem otevírá.

Báseň *Przed weimarskim autoportretem Dürera* (W) nabízí ještě jiný obraz temnoty:

1

*Twoje ciało zielenieje z przerażenia,
gdy budzisz się w nocy. By grozie stawić czoło
godnie,
nagi stajesz przed lustrem ze świecą w rękę.
Każde włókno ciała
z grozy omdlewa
ze strachu truchleje.
Jak strasznie jest spotkać w nocy własny obraz,
gdy to budzi cię w nocy: „Przyjdź” woła „Przyjdź, kotku”.
A potem bez ceregieli: „Wróć!”
Jak kapral do rekruta, co łudził się zejść z pola walki,
Daremnie.
Piece już rozpalone. Dymy idą ku niebu.
„Wróć”
rozkazuje kapral. A ty wiesz, że donikąd.
Do nicości.
Która jest skłębieniem przerażeń
podnoszącym włosy na głowie praarchaicznej Meduzie.*

2

*„Skąd?” – „Od śmierci.” – „Dokąd?” – „Do śmierci.”
„A ty?” – „Z życia. Do życia.”
„Kto ty jesteś?” – „Ja jestem Ty.
Jak w lustrze:
ty jesteś moim odbiciem.
Albo odwrotnie.”
– „Jak ustalić, kto czym jest odbiciem?”
– „Nie ustalisz. Lustra nie ma.”
Lustra nie ma. A przecież widzę swoje ciało przerażone
oblewane wolno spływającymi dreszczami lęku*

¹³ Můžeme zde jen stručně odkázat např. na básně *Poezja* (WŚ) či *Ewokacja* (CŚ).

*w liturgicznej zieleni świecy.
 Lustra nie ma. Jest tylko oczarowanie.
 Jest tylko echo, które nie wie, czyim jest echem?
 Czy czyimś jest echem?
 Zawsze słyszało tylko głos swój własny,
 zawsze z siebie się tylko odradza, Feniks przedziwny,
 wieczna zjawisk partenogeneza.
 Dokąd? Do śmierci. Dokąd? Do życia.
 Jest tylko ja, lecz i ono nie wie, czyim jest ja?
 Czy czyimś jest ja?
 A nadzieja? Ona, owszem, odzywa się jak ptaszę w nocy,
 gdy wszystkie glosy zmilkły, gdy wszystko śpi,
 gdy wszystko umarło i wszystkie nadzieje wygasły.*

Noc je tu časem setkání s transcendencí, otevírá před člověkem nové dimenze bytí. Motiv zrcadla, mimochodem oblíbený kabalistický, tu pak funguje rovněž jako vůdčí princip kompoziční. Báseň je rozdělena na dvě části, v obou je užito nejen motivu zrcadla, ale také zeleně, zelené barvy – v první části je výrazem strachu, ba přímo děsu (ze smrti? z nadmíru intenzivního prožitku? z neznámého? nebo ze sebe sama?), ve druhé zaujaté, snad i lákavé fascinace (jak vypadá svět na druhé straně zrcadla?). Metafora zrcadla tu upomíná na mystickou cestu k poznání, které nás láká, přitahuje, a zároveň odmítá.¹⁴ Přiblížení se poznání nás od něj zároveň oddaluje. V závěru básně Wat konstatuje: Zrcadlo neexistuje. Symbolicky tak završuje svou dialektiku „dvou světů“ (světla a temnoty, ducha a těla, hmatatelné reality a duchovního prožitku). Tělo, odrážející se v zrcadle, oba světy spojuje. Nebo odděluje?

Wat tu mimo jiné poukazuje na transcendentální rozměr těla – nelze jej plně oddělit od duchovní sféry, vnitřním napětím nasycené verše básně *Przed weimarskim autoportretem Dürera* přinášejí výmluvné psychosomatické obrazy „vláken těla“, jež „hrůzou omdlévají, strachem trnou“. Tělo se stává místem setkání člověka s transcendencí, je jedním z „prostorů zasvěcení“ (máme-li si dovolit volně parafrázovat Danielu Hodrovou).¹⁵

Vede zároveň k dialogu jakožto základnímu principu, na němž stojí básnické vize Aleksandra Wata. Již zmíněné ukryté významy slov a touha proniknout k nim skrze jejich vnější plášť tu vedou ke hře s vnitřním monologem, rozštěpením subjektu, ke hledání významů ve

¹⁴ Báseň je otevřena nejrůznějším výkladům. Tradičně bývá interpretována v souvislosti s mýtem o Narcisovi a nymfě Echó, Edyta Mołęda spatřuje v postavě kaprála personifikaci smrti, neboť jej interpretuje v souvislosti s Hamletovými slovy „Smrt – přísný kaprál“ (MOŁĘDA, E.: *Mowa cierpienia*, Kraków 2001, s. 113–115). Interpretace v kontextu smrti je nepopíratelná – naznačuje-li např. první část básně svým grafickým uspořádáním analogii s lidským tělem, druhá může být „čtena“ jako rakev položená na katafalku (či jako v barokním Polsku oblíbený portrét zemřelého na rakvi, jak navrhuje Adam Dziadek). Takto naznačená perspektiva smrti však není jediným možným výkladem básně. Naopak, cesta ke smrti není zcela uzavřena životu, Watův výlet do jiných světů znejist'uje zdánlivě pevně dané hranice („Dokąd? Do śmierci. Dokąd? Do życia“), znejist'uje sám ontologický status subjektu, a v širší perspektivě je jakýmsi „archetypem“ cesty mimo běžnou zkušenost člověka – cesty rovněž mystické. Zrcadlo je navíc v židovské tradici neodmyslitelně spjato s obrazem lidské duše, vede nás tedy k významu hluboce duchovnímu, nikoli pouze tělesnému.

¹⁵ Poznání (zasvěcení) přitom nemusí nutně přinášet (pouze) pozitivní aspekty – hrůza, která číší z této básně, pochází právě z nahlédnutí poznání, jež člověka dalece přesahuje. Srov. HODROVÁ, D.: *Román zasvěcení*. Jinočany 1993.

spleti hlasů, jejichž původce zůstává skryt.¹⁶ Duchovní hledání smyslu vede právě skrze tázání, skrze dialog tradic, textů, skrze nekončící komentář. „Cizí“ hlas člověka vede, vymyká se pozemským regulím, ale má také nemilosrdnou moc člověka na jeho duchovní cestě zastavit.

Ocitujme ještě jeden krátký příklad. Watovu báseň s incipitem [*Tej znów nocy, dobrze po północy...*] (CS):

Tej znów nocy, dobrze po północy,
przyszedł do mnie P. B.
Tym razem w postaci dżdżownicy,
4 metry 20, tak wymierzyłem
z pierwszego wejrzenia. A pokój mój
ma niecałe 3 metry.
Przeto skurczył się
jak sprężyna pod palcem.
Poczem owijał się wokoło mnie, bez pośpiechu,
w miarowych ruchach. Coraz szczelniej.
Poprzez miękką włochatość jego czułem kręgi
twarde jak kauczuk. Nie krzyczałem, choć bolało.
Wiadomo: co czyni, czyni z miłości dla mnie.

Tuto zvláštní Watovu báseň, v níž k básníkovu „já“ přichází podivná bytost podobná obrovské žížale a obtáčí ho „stále těsněji“, označuje Małgorzata Łukaszuk-Piekara za anekdotu.¹⁷ Redukuje tím však její význam hlubší. I tady lze totiž upozornit na řadu zjevných podobností mj. se židovskou mystickou tradicí: básníkův popis „božského kroužkovce“ nápadně připomíná některé kabalistické texty, v nichž je nepopsatelné a nepoznatelné Božství zpodobováno v nejrůznějších bizarních podobách obřích rozměrů (a ostatně i starozákonní Bůh je bohem metamorfózy, který se prorokům zjevoval v mnoha různých podobách). Např. mystický spis *Šiur koma* („Měření postavy“, 5. stol.) uvádí popis postavy, kterou viděl Ezechiel na Božím trůně. Postava Boha tu nabývá obrovských rozměrů, které lze jen stěží vylíčit. Naznačuje tím, že Boha nelze vyměřit lidskými termíny. Zkušenost Boží transcendence je nepopsatelná a nepřenositelná. Úkolem mystika je však pokusit se přiblížit ji dosud nezasvěceným, aby mohla být tradice (ostatně kabala, židovská mystika, znamená v překladu právě „tradice“) předána dalším generacím. I tudy se ubírá intertextuální dialog Watových textů se starší tradicí. Jméno, resp. iniciály tajemné bytosti jsou pak lehce ironickou variací židovského tetragramu.

Pohyb podivné bytosti připomíná spirálu, symbol vyznačující se mnohými konotacemi: tradiční symbol plodnosti, vývoje, životní cesty, ale u Danta také například cesty na onen svět (vždyť „mystické spojení“, jež nám tu Watův obraz sugeruje, je rovněž z jedné strany koncem, a z druhé novým počátkem; dvojsečnost tohoto motivu opět potvrzuje Watovu zálibu v hraničních momentech, „momentech prolnutí“, v obrazech rozdvoujících se vedví, implikujících dvojice protikladů, na jejichž křehké rovnováze stojí svět). Ve všech těchto kontextech jsme – jak se domníváme – oprávněni Watovu báseň interpretovat.

¹⁶ Watova je poezie má však jen málokdy charakter invokace, jak upozorňuje např. J. Borowski („*Między bluźniercą a wyznawcą*“, s. 231). Bůh se podle něj objevuje ve Watových básních je výjimečně jako „Ty“, povětšinou vystupuje jako „On“. Mnohem spíše se básník táže sám sebe, obrací pohled do svého nitra, teprve skrze které hledá cestu k zakoušení Božství.

¹⁷ ŁUKASZUK-PIEKARA, M.: [*Tej znów nocy, dobrze po północy...*] Aleksandra Wata, In: *W „antykwaracie anielskich ekstrawagancji*“, s. 121–143.

Metafora pohlcení či pohlčování je tu symbolem spojení. Zakoušení bolesti je doprovázeno spoutáním člověka, jež však může být následováno duchovním osvobozením. O fenoménu poznání skrze utrpení a bolest v tvorbě Aleksandra Wata již psali mnozí badatelé.¹⁸ Přiblížení člověka Bohu (nebo naopak?) lze dosáhnout i skrze přijetí tělesné podoby. Báseň [*Tej znów nocy, dobrze po północy...*] je obrazem tělesného i duchovního setkání s Božstvím, jakkoli podkresleným jemnou ironií, náznakem odstupu člověka, jež zanevřel na veškeré doktríny a ucelené systémy. Přimknutí k Bohu (*d'evekut*) je ostatně jedním z klíčových témat židovské mystiky.¹⁹

Výše naznačené obrazy „mystického prožitku“ vedou k alespoň částečnému přiblížení se zkušenosti Božství, a zároveň sobě samému. Představují pochopenou nemožnost poznat svět čistě rozumově – snad ho tedy lze zakusit skrze duchovní prožitek, kontemplaci, pokus předat jej druhým. Nejen v *Piecyku* tolikrát exponované autorovo JÁ se tím vysvobozuje, přibližuje transcendentnu. A jakkoli je Watova tvorba podbarvena nadsázkou, ironií, specifickým smyslem pro humor až grotesku, nelze její hlubší religiózní rozměr podceňovat či přehlížet.

Summary

An article „Quest for the Jewish Religiosity in the Poetry of Aleksander Wat“ is an attempt to present Aleksander Wat's poetry interpreting his late poems. Keys to the interpretation are themes deep-rooted in Jewish religious, mystic tradition. In a number of works Wat refers to an intertextual dialogue and tradition of commentary (as one of essential concepts relevant to Jewish culture), antithesis “light – darkness”, mirror symbology or mystic experiences (experience in approximation of God). Wat's poetry is trying to propose a sacral, transcendental diagnosis of human being and modern civilization. It is trying to give sense to Wat's own biography with the aid of the poetics of the mystic text – and due to this strategy points to universal sense.

Bibliografie

1. BOROWSKI, J.: *„Między bluźniercą a wyznawcą“*. Lublin 1998.
2. DZIADEK, A.: *Psychoanaliza tekstu Aleksandra Wata*. In: *W „antykwaracie anielskich ekstrawagancji“*. Lublin 2002.
3. LIPSKI, J. J.: *Noc ciemna*. In: *Szkice o poezji*. Paris 1987.
4. MOŁĘDA, E.: *Mowa cierpienia*. Kraków 2001.
5. OLEJNICZAK, J.: *W-Tajemniczenie – Aleksander Wat*. Katowice 1999.
6. *Pamięć głosów*. red. W. Ligęza, Kraków 1992.
7. STALA, M.: *Od czarnego słońca do ciemnego świecidła*. *Teksty* 1980, č. 6.
8. TRZNADEL, J.: *O Aleksandrze Wacie*. *Zeszyty Literackie* 1983, č. 4.
9. VENCLOVA, T.: *Aleksander Wat. Obrazoburca*, Kraków 1997.
10. *W „antykwaracie anielskich ekstrawagancji“*. *O twórczości Aleksandra Wata*. red. J. BOROWSKI, W.: *Panas*. Lublin 2002.
12. ŻUREK, S. J.: *Synowie księżycy*. Lublin 2004.

¹⁸ OLEJNICZAK, J.: *W-Tajemniczenie. Aleksander Wat*. Katowice 1999; MOŁĘDA, E.: *Mowa cierpienia*. Kraków 2001.

¹⁹ Viz např. IDEL, M.: *Kabala. Nové pohledy*, Praha 2004.

Творчество Бориса Акунина (Григория Чхартишвили) в современной русской литературной критике

Anton Somov

The works of Boris Akunin (Grigory Chkhartishvili) in the context of contemporary Russian literary criticism

***Abstract:** In the present contribution the author presents a brief biography of Boris Akunin, contemporary Russian writer (his real name is Grigory Shalvovich Chkhartishvili), speaks about his other occupation (besides his activities in the field of literature) and presents different views concerning this extraordinary person in the context of contemporary Russian literary criticism. The writer is considered to be the creator of a new syncretic genre in Russian literature.*

***Key words:** fiction, detective story, post-modernism, allusion, literary criticism, literary traditions, syncretism.*

***Contact:** Nizhni Novgorod State University of Lobachevski, Nizhni Novgorod, e-mail: som-anton@yandex.ru*

Введение

На протяжении всей истории русской литературы наряду с писателями «первой величины», как их принято называть, ставшими воистину классиками, всегда существовала плеяда деятельных и талантливых беллетристов. Взаимоотношения между двумя этими типами писателей (безусловно, граница абстрактная, условная) всегда занимали особое место. Несколько условна и сама граница между беллетристикой и так называемой «настоящей литературой». Проблема современной «массовой» литературы и её положения относительно писателей-беллетристов – вопрос достаточно сложный и подлежит детальному анализу.

В качестве подтверждения автор работы хотел бы привести цитату из статьи Никиты Алексеева, обозревателя раздела «Культура» газеты «иностранец»: «либо мерзость, разноцветно переливающаяся на книжных развалах, либо "серьезная" литература, числящаяся в списках Букера, Анти-Букера, "Триумфа" и Госпремии. Иногда умелая, но почти всегда скучная, вязкая и до последней тоски идеологизированная. Интересная по большей части только участникам этих списков, друзьям, родственникам, литературным критикам и, возможно, издателям. Или – культовая мура писателя Пелевина, доносящего до умов незрелых россиян вульгаризированную версию "шизоанализа", заоблачных высот в котором достигли Павел Пепперштейн и Сергей Ануфриев с их романом "Мифогенная любовь каст" и Владимир Сорокин, проживающий

сейчас в Японии»¹. Так Алексеев высказывается именно в связи с недавно появившейся в отечественной литературе фигурой писателя Бориса Акунина.

Следует сказать, что Борис Акунин – действительно уникальный литературный проект в проекции на современное искусство.

Во-первых, его произведения пользуются огромной популярностью, что подтверждается размерами продаж и заинтересованностью персонажами (в сети Интернет существует сайт, посвященный самому известному герою Акунина – Эрасту Петровичу Фандорину – www.fandorin.ru), а также уже снятыми кинокартинами по произведениям писателя.

Во-вторых, писатель в череде современных «массовых» – наиболее интересный. Тому подтверждение то, что впервые за много лет интеллектуальная критика стала анализировать массового писателя среди обычных произведений арт-литературы.

Сперва автор этой работы хотел бы обратиться к личности писателя, дав краткую биографическую справку.

Биографическая справка

Настоящее имя писателя – Григорий Шалвович Чхартишвили. Родился 20 мая 1956 года в Грузии. С 1958 года проживает в Москве. Среднее образование получил в школах № 23 и 36. Высшее образование – выпускник историко-филологического отделения Института стран Азии и Африки МГУ, японоведение.

Григорий Чхартишвили в историю литературы вошёл не только как беллетрист, но и как эссеист, деятельный переводчик, публицист и редактор.

Работал заместителем главного редактора журнала "Иностранная литература", однако в начале октября 2000 года ушел оттуда, чтобы заниматься исключительно беллетристикой.

Главный редактор двадцатитомной «Антологии японской литературы», председатель правления мегапроекта "Пушкинская библиотека" (Фонд Сороса).

Автор книги "Писатель и самоубийство" (М.: Новое литературное обозрение, 1999), посвященной проблеме суицида писателей; литературно-критических статей; переводов японской, американской и английской литературы (Юкио Мисима, Кэндзи Маруяма, Ясуки Иноуэ, Корагессан Бойл, Кобо Абэ, Такако Такахаси, Малкольм Брэдбери, Питер Устинов и другие) и беллетристических произведений, написанных под псевдонимом Борис Акунин (романы и повести серий "Приключения Эраста Фандорина", "Приключения сестры Пелагии" и "Приключения магистра").

Григорий Чхартишвили – составитель сборника наиболее ярких произведений современных западных беллетристов «Лекарство от скуки».

В 2000 году Б. Акунин был выдвинут на соискание премии "Smirnoff-Букер 2000" за "Коронацию", однако в число финалистов не вошел. В сентябре 2000 года на Московской книжной ярмарке был назван российским писателем года. Лауреат премии "Антибукер" за 2000 год за роман "Коронация".

Книги об Эрасте Фандорине переведены и опубликованы и за рубежом: в Италии, Франции, Японии и некоторых других странах.

Г.Ш. Чхартишвили известен по ряду статей культурологического и литературоведческого характера: «Жизнь и смерть Юкио Мисимы, или Как уничтожить

¹ АЛЕКСЕЕВ, Н.: *Русско-японский сыщик* / Н. Алексеев // *иностранец*. 2000, № 5.

храм» (статья помещена в книге Юкио Мисимы «Золотой храм»), ряд публикаций в журнале «Иностранная литература» («Но нет Востока и Запада нет», «Журнал "Синтё": опыт выживания высоколобного журнала в условиях рыночной экономики» и др.)

Следует особо выделить его работу в качестве переводчика, так как в его произведениях часто звучат, помимо других, мотивы западноевропейской и японской литературы и культуры. В частности, благодаря Г.Ш. Чхартишвили было переведено на русский множество произведений Юкио Мисимы: «Золотой храм», «Исповедь маски», «Смерть в середине лета», «Патриотизм», «Любовь святого старца из храма Сига», «Море и закат», «Мой друг Гитлер», «Маркиза де Сад», «Ханьданьская подушка», «Парчовый барабан», «Надгробие Комати», «Солнце и сталь»; Маруямы Кэндзи: "Сердцебиение", «В небе снова радуга»; главы из книги Кайко Такэси «Всё дальше и дальше», Симады Масахико «Царь Армадилл», Ёко Тавада «Собачья невеста», Эндо Сюсаку «Мысли перед смертью», Тавары Мати (из цикла «моё любимое хайку»), Симидзу Тэцуо «Зелёный ящик». Совместно с И. Бернштейн и Л. Мотылевым переведено произведение «Восток есть Восток» (Бойл, Т. Корэгессан).

Как мы можем отметить, автор уже вписал своё имя в страницы литературного процесса XX века. Но мы в первую очередь будем акцентировать внимание на художественных произведениях Бориса Акунина.

Борис Акунин в литературной критике

Нельзя сказать, что в современной критике сложилось определённое мнение о Борисе Акуnine. Впечатления критиков так же разнообразны и неоднозначны, как и сам писатель. Кроме того, продолжая не только развлекать читателя своими произведениями, но и развлекаться сам, как сказал сам автор на пресс-конференции для Токийского университета («это всё как веселая игра», «я и развлекаюсь, так сказать, свойственным себе образом»²), автор в разных интервью даёт абсолютно разную информацию о начале своей творческой деятельности, задумках и т.п.

Хотя резко отрицательной критики Акунина практически нет, но всё же можно выявить ряд позиций, по которым расходятся современные литературоведы, публицисты в отношении автора, а также те, в которых мнения сближаются или идентичны.

Историзм в произведениях Бориса Акунина

Первое, на что сразу же обращают внимание произведения Б. Акунина – их несомненная ориентация на изображение исторических реалий Российского государства конца XIX века (при этом автор не только хронологически придерживается этой эпохи, он ещё и мастерски производит стилизацию). Тому подтверждение сама обложка традиционного издания «Приключений Эраста Фандорина» в чёрном переплёте, надпись на которой гласит: «Памяти XIX столетия, когда литература была великой, вера в прогресс безграничной, а преступления совершались и раскрывались с изяществом и вкусом». Но именно этот его приём, который вызвал восторг у массового читателя, вызвал споры среди критиков и историков.

² Борис Акунин в стенах Токийского университета / [подгот. к публикации Марией Лебедь] // [http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~slav/special/sp20050609akunin_ru.html].

Со злой критикой на писателя обрушивается Галина Ульянова, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Центра «История России в XIX веке» Института российской истории РАН в своей статье «Пародия на правду. Как обфандоривают историю России»³ (слово «обфандоривают» образовано от имени главного героя цикла Б. Акунина «Приключения Эраста Фандорина»). Само название статьи определяет её содержание: автор возмущённо и последовательно предьявляет обвинения писателю в искажении исторических событий в России конца XIX века: «г-н Акунин не просто рисует мрачные картины, а сознательно клеветает»⁴. Странно, что Г. Ульянова совершенно не обращает внимания на художественный аспект произведений, а также игнорирует сюжетообразующую роль исторического фона. Г. Ульянова, видимо, считая, что Акунин намеревался создать детектив, заполненный исключительно правдивым материалом отечественной истории, со всей неистовостью специалиста в этой области ловит автора на ошибках и пытается обвинять его в том, что он совершает неблагородное дело, коверкая события по собственному желанию.

В качестве доводов в свою пользу она пишет, что еще в "Азазеле", "Турецком гамбите", "Левиафане", "Особых поручениях" Борис Акунин вольно с ними обращался, но тогда это было лишь фоном. Зато в "Смерти Ахиллеса", "Статском советнике", "Коронации" и "Пелагии и белом бульдоге" Б. Акунин берет курс на небрежное отношение к истории России, но с определенных идеологических и политических позиций русского либерализма; русская история перед писателем – он "и кроит ее, как хочет". Г. Ульянова признает, что не все в России было идиллией, но не таким, каким Б. Акунин изобразил в "Смерти Ахиллеса", – полным мрака и хаоса; «не было того бандитского хаоса, о котором пишет Акунин, в существовании которого он хочет убедить своего читателя»⁵.

Однако тут же появляется вопрос о правомерности таких обвинений, основанных только на фактографическом материале описываемого Акуниным исторического периода (вопрос этот, в частности, также сложен, потому что и мнения историков часто разделяются). По нашему мнению, Г. Ульянова совершила поверхностный анализ текстов писателя, стараясь лишь закидать его обвинениями с точки зрения специалиста-историка. При этом учёный не делает литературоведческого анализа, а также забывает о тех многочисленных произведениях российской и мировой литературы, которые изображая конкретный исторический отрезок или лицо, не стремились к описательной, фактографической достоверности. Если идти дальше, то Б. Акунин вообще на это не ориентируется, так как его тексты – сочетание разных игр: писатель играет текстами, историей, характерами и т.п. Тексты Б. Акунина, конечно, отчасти выполняют просветительскую функцию, рассказывая про реалии конца XIX столетия, но она настолько затенена, что вряд ли её можно воспринимать как нечто большее, чем грамотно использованный художественный приём. Такая критика, как нам кажется, была бы куда благоразумнее и последовательнее, если бы критикуемым автором был, к примеру, Эдвард Радзинский.

Г. Ульянова игнорирует цель написания художественного произведения как такового (кстати, в этой же статье учёный говорит об отрицательном влиянии произведения «Три мушкетёра» на образ кардинала Ришелье), акцентируя внимание на исторической достоверности.

При этом совершенно другой взгляд на эту проблему представляет Р. Арбитман, который называет Б. Акунина, в отличие от Г. Ульяновой, не «либералом»,

³ УЛЬЯНОВА, Г.: *Пародия на правду: Как обфандоривают историю России*. Независимая газета. – 2000, 15 июня, № 22, с. 8.

⁴ Dtto.

⁵ Dtto.

а «консерватором». При этом подчёркивает, что автору свойственно романтизировать и приукрашивать пореформенную Россию: и в "Азазели", и в "Турецком гамбите", и в "Левиафане", и в "Смерти Ахиллеса" преступники состоят в иностранном заговоре; а "сам факт принадлежности к жандармскому ведомству не только не бросает тень на героя, но и оказывается главной человеческой добродетелью. Романтизация Третьего Отделения как единственной надежды победоносного Отечества превращается в лейтмотив акунинских сочинений. Страну, где главными бедами всегда считались дураки и дороги, сам автор по-шулерски подменяет пряничной державой, угроза которой исходит исключительно извне <...>. В романах мы видим внешне логичную, но на деле абсолютно фантастическую картину российской действительности последней четверти 19 в., откуда благоразумно изъяты едва ли не все "внутренние турки" – <...> обскуранты и держиморды, чиновные тупицы и полные бездари"⁶.

Принимая во внимание мнение Р. Арбитмана, не следует забывать, что эта рецензия появилась ещё до написания и публикации «Коронации», которая вызвала негодование Г. Ульяновой.

Конечно, историзм Акунина выглядит весьма правдоподобным: он выстраивает на первый взгляд исторически верную картину, где «всё сходится». Акунин-художник очень чётко моделирует причинно-следственную связь, при этом он нередко даёт свою собственную трактовку, подчас фантастического характера, известных событий в истории России.

Постмодернистский характер произведений Бориса Акунина

В некоторых ранних публикациях о творчестве Б. Акунина мы можем обнаружить тенденцию к закреплению за писателем статуса простого создателя бульварных детективов, который «всего лишь» умеет грамотно стилизовать. К примеру, Татьяна Блажнова ещё в 1998 году пишет рецензию на недавно вышедший из-под пера автора детектив, открывающий серию «Приключений Эраста Фандорина» в «Московской правде», где вскользь замечает: «Хотя Бакунин, вообще-то говоря, может быть, и не очень большое литературное дарование. Будь большое, не стилизовался бы под XIX век, не играл в литературные игрушки, а непременно хотел сказать свое»⁷. Пренебрежительное отношение к писателю чувствуется уже в том, что по непонятным причинам Акунин назван «Бакуниным». Кроме того, Т. Блажнова, строя своё суждение, не учитывает принципы построения постмодернистского текста, вероятно, не предполагая, что писателя возможно отнести и к этому направлению. Конечно, стоит оговориться: цитатность и интертекстуальность как признаки постмодернизма – вопрос, который вряд ли будет когда-то решён, но если придерживаться именно такого положения, то, соглашаясь со многими критиками, называть детективы Акунина «бульварными» – не слишком верно. Этот проект Г. Чхартишвили действительно выбивается из стандартного понятия об «интеллектуальной жвачке» и по модели построения во многом перекликается с традициями постмодерна.

На это, в частности, указывают такой критик как Лев Данилкин. Он считает, что детективы Б. Акунина «вырастают из литературного штампа, совершенно уже

⁶ АРБИТМАН, Р.: *Бумажный оплот пряничной державы*. Знамя 1999, №7, с. 217-219. – Рец. на кн.: АКУНИН, Б.: *Азазель. Турецкий гамбит*. М. 1998; АКУНИН, Б.: *Левиафан. Смерть Ахиллеса*. М. 1998.

⁷ БЛАЖНОВА, Т.: *Недолгое счастье Эраста Фандорина*. Московская правда 1998, 12 мая.

стёршегося, но общеизвестного»⁸. Он же в этой же статье нарекает писателя «литературным олигархом», «которому досталась естественная монополия – на русскую классическую литературу»⁹.

Похожую характеристику творчеству Акунина даёт А. Вербиева. При этом давая общую оценку произведений, она сразу конкретизирует, называя отдельные персоналии. Так, она утверждает, что детективы Акунина написаны «в манере Достоевского, Ивана Тургенева..., Булгакова, Аверченко, Рыбакова»¹⁰. Та же А. Вербиева уже в другой статье называет писателя «виртуозом имитации», «его романы состоят из стилистических и сюжетных элементов классической литературы», а сам автор для неё «читатель, ставший писателем»¹¹. Примеров сравнений можно привести множество. Кроме того, следует заметить, что каждый критик и рецензент находит всё новые и новые аллюзии. Действительно, критики отмечают, что от произведения к произведению Акунин всё больше обращается к текстам классиков. Это можно заметить и невооружённым глазом. Одно из его произведений в серии «Приключения магистра» – «Внеклассное чтение». Знающий читатель вскоре обнаружит, что названия глав – это названия произведений классиков мировой литературы. Название одного из последних произведений Акунина тоже совпадает с названием известнейшей драмы Чехова «Чайка». Кроме того, автор уже не прикрывает свои аллюзии и цитаты внешней канвой, собственной оригинальной фабулой, он напрямую пользуется чеховскими мотивами, текстом, создаёт свой необычный вариант знаменитой драмы. Вспоминается древняя традиция, которая берёт своё начало ещё с античных времён: пересказывание одной и той же изначальной сюжетной ситуации в новом виденье.

Татьяна Блажнова высказывает мнение о создании совершенно особого жанра, обозначая его как «постмодернистский детектив»¹²

Наверное, одна из самых главных аллюзий в творчестве Акунина – это аллюзия на современность. Она отмечается не только теми критиками, которые отзываются об авторе положительно, но и теми, которые ставят его в общий ряд с писателями современной коммерческой литературы.

Намеренные «напоминания» обнаруживает, например, Василий Пригодич: «Свойствен писателю и весьма своеобразный юмор, так, популярнейшая желтая газета именуется "Московский богомолец", недурно, а?»¹³.

А Лев Данилкин идёт ещё дальше, называя одну из повестей об Эрасте Фандорине «Декоратор» римейком рекламы: «я убежден, например, что повесть "Декоратор" – отчасти римейк рекламы Nescafe "Это Ангелина!"»¹⁴

⁸ ДАНИЛКИН Л.: *Три истории: Акунин охмуряет, Карпущенко наводит тоску, Юзефович радует*. Ведомости 2001, 15 марта, №15. – Рец. на кн.: Акунин, Б. Пелагия и Чёрный монах. М. – 2001; КАРПУЩЕНКО, С.: *Убийство в доме свиданий*. Спб. 2001.; ЮЗЕФОВИЧ, Л.: *Костюм Арлекина*. М. 2001.

⁹ ДАНИЛКИН, Л.: Dtto.

¹⁰ ВЕРБИЕВА, А.: *Эллинизм детективного жанра: Новые романы загадочного Б. Акунина*. Независимая газета 1999, №68, 15 апреля. – Рец. на кн.: АКУНИН, Б.: *Азазель. Турецкий гамбит*. М. 1998; АКУНИН, Б.: *Азазель. Левиафан. Смерть Ахиллеса*. М. 1998.

¹¹ ВЕРБИЕВА, А.: *Он не садовник, он и не цветок: Он убил и расчленил классическую литературу. Теперь кается*. Независимая газета 1999, №177, 23 сентября, с. 13. – Рец. на кн.: АКУНИН, Б.: *Особые поручения: повести о приключениях Э. Фандорина*. М. 1999.

¹² БЛАЖНОВА, Т.: *Ну что, брат Фандорин? или Игры патриотов*. Московская правда 1999, 18 мая.

¹³ ПРИГОДИЧ, В.: *Круче, чем Умберто Эко*. Лондонский курьер 2000, апрель.

¹⁴ ДАНИЛКИН, Л.: *Убит по собственному желанию*. Современная русская литература с В.Курицыным [<http://www.guelman.ru/slava/akunin/danilkin.html>].

Борис Акунин и его утопии

Кроме того, критиками отмечается важная функция этих «следов». Если следовать мнению Арбитмана, который утверждает об идеализации исторических реалий Акуниным, то писателя в некоторой степени можно назвать и утопистом. И утопическая идея достаточно последовательно выполнена в произведениях писателя.

Три основных цикла прекрасно передают эту тему, которая для Б. Акунина ещё и неразрывно связана с Россией и её историей. Как отметил В. Пригодич, «Борис Акунин великолепно знает реалии старой императорской России, тонко внедряет их в сознание и подсознание читателя, подводит к несложным сопоставлениям с современностью (разумеется, не в пользу последней)»¹⁵.

Характеризуя главного персонаж цикла «Приключения Эраста Фандорина», Е. Дьякова отмечает: «Стройный и синеглазый Эраст Петрович в безупречном фраке... он ведь в своем роде — Барби нормального российского человека. Его общепонятная игрушечная модель. На вырост. Ведь г-н Фандорин, если его разоружить, воплощает в себе не столько добродетели «арбатского европейца» XIX века, сколько то, чего здравомыслящий человек желает сегодня своим детям. Языки. Образование. Корректность, подтянутость. Пунктуальность. Здоровая грация в обхождении с разнообразными дамами. Самоощущение москвича, но и желанного, деятельного гражданина мира. И то свойство, которое Фандорин определяет как «самую ценную человеческую черту — стремление к самоусовершенствованию.»»¹⁶

Кроме того, нам видится, что воспитательный дом леди Эстер — тоже воплощение очередного утопического замысла писателя. Детей в интернате не просто обучают наукам, в них пытаются открыть их уникальный талант, развить его и направить в нужное русло. Здесь Акунин, конечно, опять играет историческими фактами, объясняя скачок мирового прогресса во второй половине XIX века деятельностью выпускников интерната. Мы видим идеальную модель образовательного органа.

Другой тип утопии предстаёт нам в цикле-трилогии «Провинциальный детектив» о владыке Митрофании и сестре Пелагии. На это также указывает в своей статье Е. Дьякова, сравнивая этих двух персонажей с отцом Брауном «из блаженного Заволжска». По мнению этого критика, писатель «моделирует идеально управляемый российский город, «Леголэнд» из мелких деталек Витте, Лескова, Розанова»; «игрушечная Россия Акунина всегда ненавязчиво многонациональна, и все терпимы друг к другу. И все говорят друг другу неглупые вещи о налогах, промышленном росте и необходимости медленно, но неустанно цивилизовать население»¹⁷.

Дьякова проводит сравнение детективов этого цикла с классической социальной утопией. По сути детективный роман воплотил в себе своеобразно «упакованный» «Город Солнца». Критик утверждает, что «легкий жанр» «стал тяжёлой артиллерией». Е. Дьякова в связи с этим говорит о большой вероятности «быть услышанным»¹⁸.

Продолжая разговор о цитатности и аллюзиях в произведениях Бориса Акунина, нельзя забывать о том, что писатель постоянно, как это отмечается критиками, пользуется традициями мировой литературы, её текстами.

¹⁵ ПРИГОДИЧ, В.: *Круче, чем Умберто Эко*. Лондонский курьер 2000, апрель.

¹⁶ ДЬЯКОВА, Е.: *Борис Акунин как успешная отрасль российской промышленности*. Новая газета 2001, №45, 2 июля.

¹⁷ ДЬЯКОВА, Е.: *Борис Акунин как успешная отрасль российской промышленности*. Новая газета 2001, №45, 2 июля.

¹⁸ Dtto.

Литературные традиции в творчестве Бориса Акунина

Особенно часто в критике встречаются сравнения Б. Акунина с Умберто Эко. Это же отмечено Н. Алексеевым в статье «иностранца»: «толкователи уже сравнили его с текстами Умберто Эко (особенно по поводу "средневекового детектива" "Имя розы")»¹⁹. Далее здесь же: «Не менее сведущ он и в рецептах великого культуролога и семиотика профессора Эко, умудрившегося на своей постмодернистской кухне испечь два мировых бестселлера». Упоминает об этом в своих работах В. Пригодич: «в романе, ориентированном отчасти на знаменитое сочинение Умберто Эко "Имя Розы"»²⁰.

Последовательно и подробно рассматривает связь двух писателей критик Лев Данилкин. В своей статье «Убит по собственному желанию» он к тому же даёт высокую оценку Акунину. Если одни критики с сомнением рассматривают возможность сравнения автора с кем-то на уровне Борхеса или Эко, то Л. Данилкин делает это совершенно безапелляционно. Для него Акунин – тот писатель, «книги которого лет через пять будут стоять в каждом приличном доме рядом с Дюма и Стивенсоном. Не только. В соседях наверняка окажется и "Имя розы" Эко, и Павич, и Борхес, и много еще кто.»²¹

Данилкин отмечает ошибку невнимательного чтения текста, анализируя два произведения в составе «Особых поручений» Бориса Акунина (более продуктивно их рассматривать именно вместе). Критик говорит о том, что на первый взгляд книга представляется на удивление банальной, в ней «всё просто – две совершенно разных повести, одна очень веселая, вторая – очень печальная. Общего между ними – только контрастность по отношению друг к другу». В принципе, Данилкин подмечает «болезнь» большинства произведений, направленных на массового, среднего читателя (кстати, далеко не всегда она «дотягивает» до уровня даже среднего). Но тут же Данилкин оговаривается: «если прочесть пятую книгу повнимательнее, все окажется гораздо сложнее». Автор статьи выдвигает своё мнение: «в "Особых поручениях" противник Эраста Фандорина – немного не мало сам Автор. Это детективная исповедь, очередной жанровый кунштюк г-на Акунина»²².

Выводы

- Борис Акунин (настоящее имя – Григорий Шавлович Чхартишвили) – незаурядный писатель, резко выделяющийся на фоне современной массовой литературы. Более того, вопрос о том, стоит ли относить писателя именно к этой категории, остаётся в критике открытым и по сей день. Единственное, против чего ни одна злая критика не восстаёт – уникальный стиль автора, его язык. Другие отмечают необычайно тонкие филологические находки. А такие критики как Ранчин и Данилкин идут дальше, анализируя произведения ставшего одним из самых популярных писателей современности с учётом эстетики постмодерна, опираясь на возможность существования теснейшей литературной связи между традициями итальянского писателя Умберто Эко и проекта под названием «Борис Акунин». В частности, критики отмечают многослойность акунинских текстов, возможность совершенно различного

¹⁹ АЛЕКСЕЕВ, Н.: *Русско-японский сыщик*. иностранец 2000, № 5.

²⁰ ПРИГОДИЧ, В.: *Круче, чем Умберто Эко*. Лондонский курьер 2000, апрель.

²¹ ДАНИЛКИН, Л.: *Убит по собственному желанию*. Современная русская литература с В. Курицыным [<http://www.guelman.ru/slava/akunin/danilkin.html>].

²² ДАНИЛКИН, Л.: *Убит по собственному желанию*. Современная русская литература с В.Курицыным [<http://www.guelman.ru/slava/akunin/danilkin.html>].

толкования. Фабула при этом ослаблена, сведена к банальным сюжетным ходам, в то время как затеянная автором литературная игра развёртывается в полную силу.

- Историзм писателя сложен и многогранен. Нельзя однозначно сказать, служит ли он только фоном. Разумеется, совершенно непоследовательна критика Ульяновой, которая рассматривает произведения литератора как исторические труды. Акунин не придерживается достоверности, а творит свою вселенную, свою Россию, объясняя некоторые события в истории иногда фантастически. Но тема России вообще – важный аспект в творчестве писателя, он не оставляет этот мотив ни в одном произведении. Но в одних акцентирует внимание только на этом, в других – переносится к творчеству или иным темам.
- По мнению большинства критиков, Акунин создал синкретичный жанр, соединяющий в себе литературу элитарную, ориентированную на ограниченный круг лиц и литературу массовую. Таким образом, получилось, что Акунин нашёл то связующее звено между «низким» и «высоким» жанрами. Этот писатель, благодаря которому «произошла реабилитация детективов» в глазах читателя. Причем реабилитация не только детектива, но и вообще «русское общество впервые узнало, что глянец может быть очень высокой (в смысле, очень хорошей) литературой»²³. В результате Б. Акунин "может апеллировать к разным голосам публики". И Сергей Дубин хорошо объясняет успех романов писателя: автор детективов сказал, что "массовое чтение – не проще и на условной шкале ценностей ничуть не ниже весьма эстетического". И Б. Акунин "не бежит ярлыка чтения и не становится тем писателем, который играет литературу класса Б"²⁴.
- Борис Акунин – писатель, к которому многие критики относятся скептически, примитивизируя его. Но в оппозиции им критики, которые сумели увидеть талант писателя и выявить наиболее важные тенденции и мотивы в его творчестве. Они ещё не разработаны, и не все «литературные игры» Акунина разгаданы. Кроме того, беллетрист продолжает писать, поэтому нам видятся различные возможные пути изучения его творчества.

Summary

At the very end of this paper we should say that the literary project „Boris Akunin” is a very complicated phenomenon of contemporary Russian literature. Great number of literary critics consider him to be the creator of syncretic genre based on classical detective story. He uses numerous allusions while creating his texts, therefore the majority of his „literary games” have not been deciphered yet. Arguments about his position in the contemporary literary process are continuing up to the present. But one thing could be said for sure: his works are not only considered to be „popular literature” and are outside the scope of this concept.

²³ Курицын, В.: *О Б. Акунине*. Современная русская литература с В.Курицыным [<http://www.guelman.ru/slava/writers/akunin/html>].

²⁴ Дубин, С.: *Детектив, который не боится быть чтивом*. Новое литературное обозрение 2000, №41, с. 412-414. - Рец. на кн.: АКУНИН, Б.: *Особые поручения. Две повести об Эрасте Фандорине*. М. 1999.

Библиография

1. АЛЕКСЕЕВ, Н.: *Русско-японский сыщик. иностранец* 2000, № 5.
2. *Борис Акунин в стенах Токийского университета [подгот. к публикации Марией Лебедь]* [http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~slav/special/sp20050609akunin_ru.html].
3. ДАНИЛКИН, Л.: *Убит по собственному желанию*. Современная русская литература с В.Курицыным [<http://www.guelman.ru/slava/akunin/danilkin.html>].
4. ДУБИН, С.: *Детектив, который не боится быть чтивом*. Новое литературное обозрение 2000, №41, с. 412-414. - Рец. на кн.: АКУНИН, Б.: *Особые поручения. Две повести об Эрасте Фандорине*. М. 1999.
5. ДЬЯКОВА, Е.: *Борис Акунин как успешная отрасль российской промышленности*. Новая газета 2001, №45, 2 июля.
6. КУРИЦЫН, В.: *О Б. Акунине*. Современная русская литература с В.Курицыным [<http://www.guelman.ru/slava/writers/akunin/html>].
7. ПРИГОДИЧ, В. *«Развлечение для взыскательного читателя» или Новая книга Б. Акунина о пращуре и внуке великого сыщика*. Лондонский курьер 2000, 28 октября.
8. УЛЬЯНОВА, Г.: *Пародия на правду: Как обфандоривают историю России*. Независимая газета 2000, 15 июня, № 22, с. 8.

Постмодернизм в России

Полина Золина

Postmodernism in Russia

Abstract: *This article deals with the problems and specifics of Russian postmodernism. For a long time Postmodernism was connected with the West (western world) only (was considered to be an entirely western phenomenon). The main focus of this article is to provide the listeners with information about its development (there are chronological problems), features and occurrence in Russian context as well as to present different points of view on these problems.*

Key words: *postmodernism, Russian literature, chronologic, soc-art, narrative postmodernism, lyrical postmodernism, schizophrenia, conceptualism, communism, citation, utopia, metaphysics.*

Contact: *Nizhni Novgorod State University of Lobachevski, Nizhni Novgorod, e-mail: linera22@list.ru, 362978@mail.muni.cz*

Специфика **русского постмодернизма** оказывается особым предметом пристального интереса как отечественных, так и зарубежных исследователей.

Долгое время постмодернизм считался исключительно западным явлением. Крушение тоталитаризма в СССР и снятие цензурных запретов обнаруживают факт существования постмодернизма в ряде славянских культур. Но если на Западе постмодернизм – скорее «культурный продукт» эпохи постмодернизма, то на славянской территории он возникает как её предтеча, закладывает основные программы нового миропонимания. Зарождается он в замкнутом пространстве «закрытого занавеса», и декларирует собой потребность в преодолении тоталитаризма и стремление к культурной открытости. Стоит заметить, что в силу неофициального статуса (на этапе его существования в советский период), влияние постмодернистской литературы в российском пространстве оказывается весьма ограниченным и сводится больше к внутренним взаимосвязям и взаимоотношению в среде самих постмодернистов.

В полной мере функционирование постмодернизма стало возможным уже в постсоветском пространстве.

Важным и противоречивым остаётся вопрос о **нижней временной границе** постмодернизма в России. Если относительно Запада всё вполне чётко определяется по рубежу 60-х – 70-х гг. XX века (хотя И. Ильин называет более раннее обнаружение

учеными постмодернизма на Западе, но его расцвет – именно 60-е гг.)¹, то в России, как отмечает М.Эпштейн в книге *«Постмодерн в русской литературе»*², она расплывается на десятилетия:

- считать ли началом русского постмодернизма рубеж **80-х – 90-х**, когда это понятие стало входить в обиход отечественной критики и стало определять самосознание писателей и художников (не случайна конференция 1991 года в Москве, посвященная именно постмодернизму);
- или **рубеж 70-х – 80-х**, когда на литературную сцену выходят концептуализм и метареализм, столь очевидные по своей постмодернистской эстетике поэтические течения;
- или десятилетием раньше – **60-е – 70-е**, когда создаются основополагающие для русского постмодернизма тексты «Пушкинский дом» А. Битова и «Москва-Петушки» В.Ерофеева;
- или это **50-е – 60-е гг.**, когда возникает «протоконцептуальная» лианозовская школа (в поэзии и живописи), и выходит работа Синявского/Терца «Что такое социалистический реализм?» – первое программное осмысление того, что будет называться соц-артом;
- некоторые исследователи полагают правомерным закрепить статус основоположников за И.Мандельштамом и М.Булгаковым;
- более того, иные готовы отнести начало постмодернистского проекта к «Евгению Онегину» А. Пушкина и даже строительству Санкт-Петербурга, основывая свою точку зрения на том, что «запоздалый приход Нового времени (так называемой «модерности») в Россию с самого начала свершался в формах сознательной вторичности, цитатности, то есть по сути модерное начало здесь явилось как «постмодерное».

И если вопросы о начале русского постмодернизма столь противоречивы, то ещё меньше определённости относительно его **верхней границы**.

М. Эпштейн предполагает, что не исключено, «что постмодернизм останется надолго (хотя и вряд ли «навсегда») последним интегральным мироощущением и философско-эстетической программой, которая имела общечеловеческий масштаб и более-менее целостно определяла историческую стадиальность в движении мировой культуры. Кажется, что всё, что сейчас возникает «после постмодернизма» носит более фрагментарный характер, локальный, с тенденцией к «саморазложению» и «самодеконструкции»³.

¹ «Другим спорным вопросом является дата возникновения постмодернизма. Для Хассана он начинается с "Поминок по Финнегану" (1939) Джойса. Фактически той же периодизации придерживается и К. Батлер. Другие исследователи относят время его появления примерно к середине 50-х годов, а к середине 60-х – его превращение в "господствующую" тенденцию в искусстве. Однако большинство западных ученых, как литературных критиков, так и искусствоведов, считают, что переход от модернизма к постмодернизму пришелся именно на середину 50-х гг.». Ильин И. П. Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм. <http://www.philosophy.ru/library/il/0.html>

² ЭПШТЕЙН, М.: *Постмодерн в русской литературе*. Высшая школа, М. 2005, с. 7.

³ *Idem*, с.10 с.

Вполне по-постмодернистски, например, решён этот вопрос в работе В. Новикова «*Роман с литературой*»⁴ в критической статье «**Призрак без признаков**», где автор остро, хотя и в игровой форме ставит вопрос о том «Существует ли постмодернизм?», последовательно (по-постмодернистски избегая единственно верного варианта ответа, прибегает к ризоматичному пути решения вопроса) доказывая очень подробно, убедительно и логично все четыре возможные версии как истинные. Считая, что «нет никакой возможности привести всю это вавилонскую разногласию мнений к общему знаменателю», приходит к выводу, что сообразным было бы говорить на эту тему, выбрав метод соответствующий, из чего получается нечто вроде гадания на картах. «**Версия пиковая**» констатирует, что в России никакого постмодернизма нет, «**Трефовая версия**» доказывает, что все мы постмодернисты, «**Бубновая версия**» утверждает, что постмодернизм уже позади, а «**Версия червовая**» – ещё впереди. В любом случае, это очень показательно, что практически равноценны оказываются самые противоположные мнения на этот счёт.

Среди отличительных черт постмодернизма в России Н. Б. Маньковская⁵, например, называет в первую очередь его политизированность, не столь свойственную западному постмодернизму в целом. Она говорит о стремлении оторваться от тотально идеологизированной почвы сугубо антитоталитарными методами в стремлении одновременно отвлечь и развлечь аудиторию путем театрализации безобразного. Но вместе с тем сеансы одновременной игры с архетипами высокого искусства и идеологическими кодами не позволяют отечественному постмодернизму полностью уйти от герметизма и изотеричности: характерное для западной ситуации стирание границ с массовой культурой, обеспечивающее массовый же успех, в России наметилось лишь в 90-е годы. Следующим шагом Н. Б. Маньковская называет стирание авторского начала: дискуссии о проблемах субъекта в постмодернизме актуальны и в отношении российского искусства.

Кроме того, говорится ещё об одной особенности русского постмодернизма – о создании **специфической культурной атмосферы**, компенсирующей ряд традиционных «комплексов» русской культуры, порождающих своеобразные псевдопалимпсесты. Но цитатность и полистилистика не заслоняют специфики отечественного постмодернизма, связанных с особенностями его возникновения и бытования. Ещё одним отличием от западного постмодернизма, который обычно начинается с визуальных искусств (и где он возникает), является то, что русский постмодернизм отмечет традиционным **литературоцентризмом**.

Н.Б.Маньковская выделяет две основных линии в развитии отечественного постмодернизма.

Первая произрастает из соц-арта (как пародийной рифмы соцреализму) с его тенденциозностью, политической озабоченностью, ритуалом двойничества и т.п. Его характерными чертами оказываются бунт против нормы и перенос акцента с характерной для русской культуры *духовности на телесность*. Принцип полной *десакрализации* выводит на авансцену пародийный симулякр «сверхчеловека» – циника, хама, хулигана и жертвы одновременно, общественную позицию и политический выбор подменяют инфантильные комплексы аутсайдера, сублимирующегося в разрушении. Подобная тенденция прослеживается в творчестве Э. Лимонова, Вик. Ерофеева, В. Пьецуха и др.

⁴ НОВИКОВ, В. И.: *Роман с литературой*. Intrada, М. 2007.

⁵ В первую очередь здесь опираемся на работу «Эстетика постмодернизма» (МАНЬКОВСКАЯ, Н.: «*Эстетика постмодернизма*». Алетейя, СПб 2000г., с 347).

Другая линия характеризуется стремлением сосредоточиться на чистой игре, стилизации, превратить пародию в абсурд. Происходит отказ от традиции в пользу многовариантности истины либо её отсутствия, возмущение переплавляется в ностальгию, критический сентиментализм. Созерцательная позиция рождает новый эстетизм (С.Соколов), и М.Липовецкий замечает, что «диалог с хаосом превращается во внутренний диалог хаосов свободы и насилия, их метаморфозы, амбивалентные взаимопревращения возвышенного и кошмарного снимают конфликт, позволяя воспринимать хаос как норму»⁶. Такие тенденции наблюдаем у Д. Пригова, Т. Кибирова, Л. Рубинштейна, В. Сорокина, И. Холина, Г. Сапгира, А. Еременко и др.

Чертой, объединяющей оба вышеназванных течения, Н. Б. Маньковская называет тяготение к созданию «**единого русского текста**», некоей ризомы – квинтэссенции национальной идеи. Исповедальность русской прозы причудливо сочетается с приёмами потока сознания, автоматического письма, нового романа, анонимного бормотания, деконструкции повествования, что порождает эстетический эффект остранный саморефлексии.

Игровой подход к литературе актуализирует попытки создания метакультуры, лигитимации воображаемых дискурсов. Вдохновляясь борхисовскими идеями опровержения хрестоматийного знания, отечественные литераторы предполагают мистификаторские варианты российской истории. Подобные варианты возникают и в литературоведении, киноведении и пр. Попытки создания новой мифологии сочетаются с откровенно коммерческой, масскультовской тенденцией сращения письма с развлекательностью, сюжетностью и жанровостью.

Отечественная литературы становится всё более видеоориентированной, включаясь в общую постмодернистскую игру смешения видов и жанров искусства.

Если говорить о **тенденциях русского постмодернизма**, И. Скоропанова⁷ считает важным упомянуть, что в период его становления в процессе переоценки ценностей основное внимание уделяется вопросам массового сознания, и с ходом времени добавляются проблемы коллективного бессознательного, а позднее проблемы постсовременности, получившие постфилософское освещение. Со временем всё более выявляется в русском постмодернизме национальная специфика.

Н.Маньковская в книге «**Париж со змеями**» (Введение в эстетику постмодернизма)⁸ выделяет ряд модификаций русского постмодернизма.

1. Нарративный постмодернизм. Для него характерны «эстетическая направленность и повышенный интерес к фигуративности», сохранение кода нарратора, который, всё же может быть нарушен, может подвергаться пародийно-ироническому перекодированию. Эту модификацию можно назвать самой умеренной и как бы переходной, т.к. на новой философско-эстетической основе писатели используют ряд признаков реализма. (Примеры: А. Битов «Пушкинский дом», Пьецух «Русские анекдоты», Л.Гиршович «Прайс» и др.)

2. Лирический постмодернизм. Здесь осуществляется лирическое самовыражение на как бы «чужом», гибридно-цитатном сверхязыке. Здесь актуально понятие авторской маски, по средствам которой преодолевается тоталитаризм языка и статус писателя-

⁶ ЛИПОВЕЦКИЙ, М.: *Мифология метаморфоз. Поэтика «Школы Дураков» С. Соколова*. Октябрь 1995г., №7.

⁷ СКОРОПАНОВА И. С.: «*Русская постмодернистская литература*». Учеб. пособие. Флинта: Наука, М. 2001.

⁸ МАНЬКОВСКАЯ: Н. Б.: «*Париж со змеями*» (Введение в эстетику постмодернизма). М. 1994.

пророка, изрекающего последнюю истину. (Примеры: Вен. Ерофеев «Москва-Петушки», А. Терц «Прогулки с Пушкиным», И. Бродский «20 сонетов к Марии Стюарт», Д. Пригов «Живите в Москве» и др.)

3. Противоположная тому модификация, где напротив максимально реализуется принцип «смерти автора» и создается обнажены безличностный тип моделирования текста – это «**шизоаналитический**» или «**меланхолический**» **постмодернизм**.

И если первые две модификации – это реализация начала постмодернизма в России (рубеж 60 – 70х гг.), то «шизоаналитический» постмодернизм – скорее его утверждение, так называемая вторая волна постмодернизма (рубеж 70 – 80х гг.). Представители данного типа опираются на принципы шизоанализа, осмысливают коллективное бессознательное, выявляют «либидо исторического процесса» (Скоропанова). (Примеры: Вик. Ерофеев «Жизнь с идиотом», «Страшный суд», «Пять рек жизни», Вл.Сорокин «Норма», «Месяц в Дохау» и др.)

В таких текстах происходит попытка осознать воздействие коллективного бессознательного на жизнь общества, попытка выявления русского национального архетипа.

Хочется отметить, что именно русский «шизоаналитический» постмодернизм – самый жуткий и разрушительный в мировой литературе. Деконструктивные импульсы коллективного бессознательного активизируются в негативном потенциале национального архетипа.

4. Шизоанализ используется и в меланхолическом постмодернизме, который характерен для позднего этапа развития постмодернистского искусства. Скоропанова уточняет, что он «отражает разочарование в ценностях эпохи модерна, отказ от линейно-позитивистского подхода к истории и прогрессу»⁹. Как правило, такие тексты проникнуты меланхолией и «исповедуют печальное примирение с историей, которая вообще может прекратиться, если баланс между культурой и хаосом в техногенную эпоху сместится в сторону хаоса. (Примеры: С. Соколов «Палисандрия», М. Берг «Рос и я», В. Кривулин «Сестры на полустанке Александрия», Б. Буйда «Борис и Глеб», В. Пелевин «Чапаяев и пустота»).

Здесь характерен исторический скептицизм, и если сравнивать с западной реализацией данной модификации, то можно отметить, что русский вариант – самый пессимистичный и печальный. Отвергается любая иллюзия по отношению к «светлому будущему» человечества.

Собственно национальные формы постмодернизма (не имеющие западных аналогов) – это **соц-арт** и **концептуализм**.

5. Соц-арт – это искусство деконструкции языка советской массовой культуры.

Таким образом, здесь советский культурный космос считывается как тотальная знаковая система, в которой любой объект идеологически маркирован.

Так, деконструкция идеологизированного и идеализированного образа и новая сублимация элементов современного языка культуры являет на выходе пародийно-абсурдистское целое.

Произведения соц-арта могут существовать не только как самостоятельные, но и становиться частью концептуальных произведений.

6. Концептуализм предполагает выход за границы текста в сферу его функционирования. Становится актуальным «представления», «обыгрывания»,

⁹ СКОРОПАНОВА И. С.: «Русская постмодернистская литература» Учеб. пособие. Флинта: Наука, М. 2001.

«перформансы». Концептуализм требует к себе отношения не как к вещи, а как к событию (по Делезу/Фуко). По Пригову: автор-концептуалист ощущает себя границей между искусством и жизнью, «квантом перевода» из одной действительности в другую. Различают **«московский концептуализм»**, **«ленинградский концептуализм»** и **«куртуазный маньеризм»**.

«Московские концептуалисты» (направление возникает в сер. 70-х гг.) – Вс.Некрасов, Л.Рубинштейн, Д. Пригов. (Последний, например, создает себе образ концептуальный образ-имидж официального писателя идеолога/диктатора/учителя – бездарности/эпигона/графомана). **«Ленинградские концептуалисты»** (начало 80-х гг.) – это популярная группа **«Митьки»** (Флоренский, Шагин, Шинкарев, Тихомиров, Филиппов). Это своеобразная игра в «Митьков» – сообщество юродивых, пародирующих образ «простого советского человека» как шарж на социалистический идиотизм.

В конца 80-х гг. в Москве возникает **«Орден куртуазных маньеристов»** (Степанцов, Пеленягрэ, Добрынин, Григорьев, Быков). Здесь создается миф о союзе пяти гениев-донжуанов и разыгрывается коллективное концептуальное произведение, с пародированием претензий на интеллектуальный аристократизм, порочность и антиэдипизацию литературы.

7. Противоположным концептуальному полюсу становится **«метареализм»**. По Эпштейну: «Метареализм – это реализм многих реальностей, связанных непрерывностью метаболических смещений», где метабола – «мгновенный переброс» значений, благодаря которому предметы связываются вневременно, как бы в пространстве многих измерений, где один может совпасть с другим, и в тоже время сохранить отдельность.

В постмодернизме элементы различных культур не синтезируются, как в модернизме, а сохраняют гетерогенность, потому в метареалии скорее важно понятие целостности, единства визуального (произведения Кривулина, Кенжеева, Цветкова, Парщикова и др.).

Кроме того, существует метафизическая эссеистика: В.Соснора, Вик.Ерофеев, В.Курицын и пр.

Так, по отношению к массиву русской литературы И.Скоропанова ставит постмодернизм как проявление определённого западничества. Но уникальность отмечает в:

- большей степени политизированности;
- использовании языка соцреализма как одного из деконструктивных языков;
- особых модификациях постмодернизма;
- приверженности к юродству;
- склонности к крайностям;
- радикальных, эпатирующих приёмах;
- историческом пессимизме.

В своих размышлениях о природе постмодернизма в России М. Эпштейн отмечает его парадоксальную общность с программой коммунизма. 1991-й год – официальный конец советского коммунизма, и том же 1991-ом – в Лит.институте в проводится конференция по постмодернизму. Уже в 1992-ом году В.Курицын пишет о постмодернизме как о единственно живом факте литературы, а М.Липовецкий – о глобальности претензий русского постмодернизма на идейно-эстетическое господство. Сходство постмодернизма и коммунизма как методов, по М.Эпштейну, не случайно: в России они представляют собой две фазы становления идейно-эстетического проекта. При этом *коммунизм* провозглашал грядущее торжество идей, преображающих реальность,

а *постмодернизм* – отсутствие какой-либо другой реальности, кроме реальности идей.

Основная мысль ученого в том, что хотя о постмодернизме на Западе говорят с 70-х, а в России – с конца 90-х гг., постмодернизм по сути – глубоко российское явление, и даже есть повод осмыслить Россию как родину постмодернизма.

В качестве аналогии предлагается обратиться к работе Бердяева «**Истоки и смысл русского коммунизма**», где идёт речь о странных заимствованиях у Запада. Коммунистические идеи пришли из Европы и по началу казались совершенно чуждыми отсталой полуазиатской стране. Но именно Россия становится первой в мире и сильнейшей коммунистической державой, так как общинный дух действовал в истории России задолго до знакомства с учением К.Маркса. Вопрос лишь состоит в моменте осознания миссии.

Подобный характер постмодернизма в России, предполагает М. Эпштейн. Он пришёл к нам главным образом из Франции и США, но мгновенная готовность принимать и размножить эти учения у себя – свидетельство некоей сопригодности постмодернизма российской почве. Таким образом, если коммунистическое движение в России существовало до Маркса, то, – говорит М. Эпштейн – может быть постмодернизм в России жил задолго до Бодрийера и Деррида. М. Эпштейн высказывает смелую и неожиданную мысль о том, что именно постмодернизм оказывается последней и высшей стадией коммунизма. Так или иначе, но постмодернизм многое наследует от коммунизма, это целый ряд параметров, в которых возможны толкования постмодернизма через коммунизм.

1. Создание гиперреальности

Ж.Бодрийяр говорит о симуляции реальности, и симулякре – как поддельном событии, которое якобы отражает некую реальность, а на самом деле заменяет её отсутствие. Так, рождается псевдособытие, но миллионам людей оно представляется более реальным, чем происходящее за окном. Другой термин – «гиперреальность» как максимальное, дотошное воспроизведение реального, настолько, что уже тщательно выписанным характером становится аллегория смерти. Соцреализм, таким образом, трактуется как двойной симулякр, удваивающий, как зеркало, гиперреальность, реальность, которой нет, т.к. нужна была семиотизация реальности, превращение её в текст.

Рождается в недостаточности в техническом плане того времени по отношению к явлению, и именно позднее – постмодернизм разворачивается в полную силу, и если коммунизм преобразовывал мир, физически исправляя лишнее, то постмодернизм работает с растворением реальности в системе искусственных знаков, идейных и видийных симуляций реальности.

2. Детерминизм и редукционизм

Здесь можно упомянуть такие аспекты как безклассовые общества коммунизма при классовом подходе к культуре и идеологии. В постмодернизме – это полная анархия иерархий и канонов, но при этом принципиальными оказываются гендерные, сексуальные, социальные и этнические вопросы.

3. Антимодернизм

Неприятие модернизма как устаревшего, «камерного» направления в искусстве.

4. Идеологический эклектизм

Постмодернизм расстается с «сверхповествованием» (по Лиотару), с большими идеологиями (марксизм, христианство, фрейдизм и т.д.), что приводит культуру в состояние идейной эклектики. Российский коммунизм в отличие от западной теории – это элементы просветительских, народнических, толстовских идеологий и т.д.

5. Критика метафизики. Диалектика и деконструкция

Метафизику Эпштейн называет общим философским врагом и постмодернизма, и коммунизма, как реализацию реальной воплощенности идей или «логосов» и возможности их чисто логического назначения. При этом коммунизм осуществляет критику через диалектику, а постмодернизм – через деконструкцию.

6. Эстетический эклектизм

Если в отношении постмодернизма данный пункт кажется достаточно очевидным, то подобное Эпштейн находит и в эстетике соцреализма.

Например, А. Синявский в трактате «О социалистическом реализме» (1959г.): характеризует этот творческий метод как соединение несоединимого: реалистического психологизма и социалистической теологии, героического энтузиазма и пристрастия к жизнеподобным деталям. Синявский осуждал соцреализм за отсутствие цельности и эклектизм.

7. Цитатность

Для постмодернизма этот принцип основополагающий, но и соцреализм – по оценке исследователя – эстетика многообразных цитат, так вживленных в текст, чтобы они срослись с его собственной плотью. Авторы должны были писать «по указке собственного сердца», которое, конечно, принадлежит «родной коммунистической партии» (М. Шолохов).

8. Среднее между массовым и элитарным

Снятие противопоставления массового и элитарного осуществлялось уже в рамках коммунистического проекта, причем обоюдным движением масс к культуре и культуры к массам.

9. Постисторизм и утопия

Данный пункт кажется нам вполне прозрачным и мы оставляем его без комментариев.

Такова неоднозначная, но любопытная теория ученого о природе русского постмодернизма, и хотя он отмечает поразительное сходство явлений, очевидно, что невозможно-таки ставить здесь знак тождества.

Далее хотелось бы обратиться к практике осмысления ситуации постмодернизма в России как бы изнутри, взглядом собственно практикующего постмодерниста В.Курицына. В своей книге о «Русский литературный постмодернизм» он пишет: *«Если исходить из того, что мы по-прежнему существуем в "ситуации постмодернизма", тот постмодернизм, к которому прилепляется "пост" в категории "постпостмодернизм", мы можем обозначить как героический этап этой эпохи /этап обретения имени/, а постпостмодернизм – как его более спокойное развитие, как мирную жизнь. Героический этап всякой новации отличается склонностью к теоретизированию, к объяснению и пропаганде свежих идей и положений. У нас, в России, 1991-го по, скажем, 1995-й год постмодернизм был главной темой литературной критики. У постмодернизма было очень много противников, считающих своим долгом высказаться по его злосчастному поводу. Одно время критиковали за то, что он слаб и не дает образцов "настоящей литературы". За то, что он подрывает основы нравственности и государственности. Либералы писали, что это нормальный "изм", нахально претендующий на то, чтобы быть "главным". Сравнивали его в этой претензии с соцреализмом. В результате такое сравнение оказалось вполне общепринятым: одна большая парадигма уступила место другой, и ничего странного в этом нет. Пока длились все эти споры, появилось поколение писателей, которые постмодернистскую теорию воспринимают как нечто само собой разумеющееся. Им смешно, когда кто-нибудь /скажем, ваш покорный слуга/ в очередной раз объясняет что-нибудь насчет категории истинности или насчет невозможности пользоваться оппозициями типа "искусственное – естественное": они прекрасно все это знают. Появились другие писатели – относящиеся к постмодернизму как к чему-то глубоко дряхлому, погрязшему в тяжелом бесплодном теоретизировании. Ни тем, ни другим, во всяком случае, теоретизирования по поводу постмодернизма не представляются насущным делом»¹⁰.*

Кроме того, В.Курицын не только говорит о снятии мессианского пафоса с фигуры литератора: *«Постмодернизм стал утверждать, что это вполне обыденная деятельность, ничем не лучше и не хуже, чем добыча нефти, рытье земли, финансовые спекуляции и т.д. Художник потерял харизму: он такой же субъект рынка, как и все остальные. В России это признать особенно трудно, ибо формулу "Поэт больше чем поэт" выдумал не конкретный Евтушенко, она имеет очень мощную укорененность в традиции. Тем не менее, в социально активных группах общества никому не придет в голову считать творческих людей особой элитой»¹¹*, но и отмечает о новой позиции читателя (потребителя): *«В потоке же живой жизни постепенно перестает быть обязательной социализация по элитарной линии: большое количество людей, прекрасно разбирающихся в современном искусстве, кино, литературе, вовсе не отягощены желанием творить, им достаточно потреблять. Постпостмодернизм приносит*

¹⁰ КУРИЦЫН, В.: *Русский литературный постмодернизм*. ОГИ, М. 2000.

¹¹ *Idem*, с. 83.

в Россию знание о том, что потреблять столь же почетно и нужно, как и производить. Стремление к духовным прозрениям и созданию шедевров – вещь неплохая, но она явится как-нибудь сама собой. Важнее чувствовать себя в культуре как дома¹²».

В конце 90-х всё отчетливее звучит тема кризиса русского постмодернизма. Иссякание его энергетики, взрывного импульса связывается с переходом из оппозиции андеграунда в истеблишмент, утратой статуса провакативного искусства, что обернулось стереотипизацией и клишированием арт-жеста.

Но, тем не менее, Н.Б. Маньковская отмечает, что постмодернизм в отечественном контексте, выйдя за рамки собственной эстетики, своеобразно вписался в общественно-политический контекст. И если модернистов в своё время пробило на истину, и пришла мода на террористические режимы, то постмодернизм учил на этом основании, что истине не следует доверять. Постпостмодернизм, знающий, что истине не следует доверять, открывает дорогу к заинтересованному с ней общению.

Кризисный момент развития хорошо осознаётся русскими постмодернистами и вызывает волну саморефлексии. И здесь вновь уместно обратиться к В.Курицыну. Его работы – хоть и «взгляд изнутри», но в первую очередь глубокие и тонкие научные филологические исследования. В той же книге о русском постмодернизме он, например, в заключении говорит о том, **что надоело в постмодернизме**. В первую очередь он называет **превращение безобидной «политкорректности» в большую идеологию**, где «*мягкий постмодернистский тезис о том, что вертикаль – это горизонталь, что все культуры равноправны... приводят к террору меньшинств*»¹³. В другом пункте В.Курицын пишет: «**надоела ирония**». *"Лет десять, даже пять назад ирония была универсальным языком для описания любых политических коллизий. Сейчас безотказное это средство все чаще дает сбой"*, – пишет один из главных иронистов последнего десятилетия Александр Тимофеевский в статье, которая так и называется: "Конец иронии". Курицын комментирует: «*Раньше безотказность обеспечивалась именно универсальностью: универсальностью тоталитарного культурного пространства, в котором иронисты выстраивали свои деконструкторские фигуры. Благодаря не в последнюю очередь именно их деятельности, универсальное пространство распалось на сотни локальных; и речь идет уже не о том, чтобы иронизировать над всеобщим, а о том, чтобы выбрать подходящую тебе часть Постмодернистский интеллект, справедливо полагавший симулякр ом окружающий макроконтекст, был вынужден делать себя содержанием текста /в грубой форме: романы о том, как пишутся романы/, что в итоге обернулось суцим самоедством, синдромом тусовки*»¹⁴.

В заключении также хочется привести ещё две цитаты из книги В.Курицына – теоретика и практика русского постмодернизма – симптоматично презентующие пафос данного явления сегодня. «Бесконечен бесхозный постмодернистский смысл. Мёртв текучий виртуальный постмодернистский автор. Но жив автор, который расписывается в ведомости, который осознал свои частные и классовые интересы, который замыкает свой смысл в жанр, чтобы выставить его на рынок»¹⁵. «Я называл здесь постпостмодернизмом, как и предупреждал в начале текста, не какое-то принципиально новое состояние мира, а уточнение, уплотнение представлений, конец героической эпохи постмодерна, конец битвы за места под солнцем, у кормушек, на экранах и на страницах.

¹² Курицын, В.: *Русский литературный постмодернизм*. ОГИ, М. 2000, с. 83.

¹³ Dtto, с. 91.

¹⁴ Dtto.

¹⁵ Dtto, с. 282.

Постмодернизм победил, и теперь ему следует стать несколько скромнее и тише»¹⁶.

Библиография

1. ИЛЬИН, И. П.: *Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм*. <http://www.philosophy.ru/library/il/O.html>.
2. КУРИЦЫН, В.: *Русский литературный постмодернизм*. ОГИ, М. 2000.
3. ЛИПОВЕЦКИЙ, М.: *Мифология метаморфоз. Поэтика «Школы Дураков» С.Соколова*. Октябрь 1995г., №7.
4. МАНЬКОВСКАЯ, Н. Б.: *"Париж со змеями" (Введение в эстетику постмодернизма)*. М., 1994.
5. МАНЬКОВСКАЯ, Н. Б.: *«Эстетика постмодернизма»*, Алетейя, СПб 2000.
6. НОВИКОВ, В. И.: *Роман с литературой*. Intrada, М. 2007.
7. СКОРОПАНОВА И. С.: *«Русская постмодернистская литература» Учеб. пособие*. Флинта: Наука, М. 2001.
8. ЭПШТЕЙН, М.: *Постмодерн в русской литературе*. Высшая школа, М. 2005.

¹⁶ КУРИЦЫН, В.: *Русский литературный постмодернизм*. ОГИ, М. 2000.

Kuročkinova civilizační perzifláž

Jakub Kostelník

Maxim Kurochkin's persiflage of civilization

Abstract: *The subject matter of present text is on interpretation of russian play-writer Maxim Kurochkin, which works appeared on russain stages at the beginning of 21th century. In his drama are mirroring the influence of traditional sources of russian playwriting. Plot of his dramatical texts is based on genre persiflage as the phenomenon avant-garde art. According to russian theatre-experts Kurochkin works are developing into new innovations and his creative process becomes into special genre charakter. The analysis of Kurochkin play-wright shows, that the relationship between tradition of russian playwriting and new russian generation is remarkable different from european playwright.*

Key words: *Maxim Kurochkin, russian theatre, tradition of russian playwriting, avant-garde art, genre persiflage.*

Contact: *Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, e-mail: Jakub.Kostelnik@seznam.cz*

Jedním z představitelů nastupující generace ruských dramatiků je Maxim Alexandrovič Kuročkin (*1970). Vystudoval archeologii na Historické fakultě Kyjevské univerzity. Zabýval se výzkumem památek Kyjevské Rusi. Doposud publikoval hry: *Opus mikstum* (1998), *Bablo poběždajet zlo* (1999), *Glaz* (2002), *Bezdomnyje* (2004), *Imago* (2006) a další. Na svou premiéru v České republice Kuročkinovy texty teprve čekají.

Jeho dramata mívají neurčitý chronotopos. Hranice mezi minulostí, přítomností a budoucností je v nich nezřetelná. Autor debutoval na divadelním festivalu *Ljubimovka*¹, později se stal členem jeho organizační komise. Dále spolupracuje na projektu *Dokumentární drama*. Svou hru *Imago* (Imago) napsal na motivy *Pygmaliona* G. B. Shawa. V červenci, listopadu a prosinci roku 1999 byla uvedena hra *Glaz* (Okno) v rámci projektu *Moskva – otevřené město* (režie Vladimír Mirzojev). Stejný titul uvedlo divadlo *Royal Court* (Londýn) a představil se na festivalu *International Playwrights*. Na scéně divadla *Teatr.doc* byla uvedena hra *Bezdomnyje* (Bezdomovci), kterou Kuročkin napsal ve spolupráci A. Rodionovem.

¹ Ljubimovka – jedná se o festival mladé ruské dramatiky, který je organizován od roku 1990 známými ruskými dramatickými autory a divadelními kritiky Michailem Roščinem, Alexejem Kazancevem, Viktorem Slavkinem a dalšími. Soutěže se ročně zúčastní okolo 600 – 700 textů, z nichž porota vybere 14. Festival je nazván podle statku, který patřil Sergeji Vladimiroviči Alexejevovi, otci režiséra Konstantina Sergejeviče Stanislavského.

V jeho tvorbě můžeme vysledovat tři tématické linie: historické syžety, příběhy ze současnosti se sociální problematikou a nakonec antiutopické vize nebo extrapolace historie. Rozvíjí a fantastickým způsobem dotváří známé příběhy z ruské nebo světové literatury. Postavy a rekvizity typické pro určitou historickou epochu přenáší do naší přítomnosti (např. ve hře *Lunopat*) nebo do budoucnosti. Svět fantastických představ autora ovlivňuje válka dvou pohlaví, návrat mrtvých mezi živé atd. V některých hrách využívá polské a ukrajinské výrazy pro charakteristiku postav. Hlavním tématem jeho textů je především skutečnost, ve které se lidé vyrovnávají s vyhocenou společenskou situací (často zprostředkovanou mediálním obrazem). Konkrétní situace nutí hrdiny, aby se zamýšleli nad abstraktními tématy (např. vztah k víře, osamělost člověka uprostřed lidí atd.). K tomuto typu her patří například *Bablo poběždajet zlo* (Prachy vítězí nad zlem).

Jiří Veltruský (1919 – 1994) v knize *Drama jako básnické dílo* zdůrazňuje: *A při četbě ovšem nemá vnímatel před sebou ani herce, ani jeviště, nýbrž výhradně prostředky jazykové; je tedy drama stejně dílem integrálně básnickým jako lyrika a epika, neboť specifickým znakem básnictví je právě to, že jeho výhradním materiálem je jazyk.*² Právě z těchto důvodů budeme při analýze autorových děl zohledňovat také specifika jeho jazyka.

Vzhledem ke skutečnosti, že dramatické texty Maxima Alexandroviče Kuročkina nejsou příliš známy v širším povědomí české laické i odborné veřejnosti, pokusíme se o obsahu her pojednat podrobněji. Citace z textů uvádím podle sborníku jeho her vydaných v edici *!postavit'* v Moskvě roku 2006.

První hrou je *Vodka, joblja, televizor* (Vodka, šoustání, televize), která svým titulem může připomínat *Schopping and Fucking* Marka Ravenhilla, představitele evropské coolness dramatiky. Druhé slovo v názvu představuje substantivum odvozené od slovesného tvaru. V úvodu textu se nás autor snaží přesvědčit o tom, že obvykle nepoužívá obscénní výrazy, ale nakonec čtenář nebo divák dochází spíše k opačnému závěru. Kuročkin se v něm ohrazuje proti generaci ruských dramatiků, tzv. šedesátníků, z nichž upřednostňuje Alexandra Volodina (před populárnějším a uznávanějším Alexandrem Vampilovem). Oba dnes představují dva nejvýznamnější zástupce ruského dramatu sovětské epochy 60. – 70. let 20. století.

Základem konfliktu ve hře *Vodka, šoustání, televizor* je spor Hrdiny s postavami personifikujícími Vodku, Šoustání a Televizor, bez nichž si nedokáže svůj život představit. Přou se o to, kdo z nich hlavního hrdinu opustí, neboť chce zůstat tvořivým člověkem (spisovatelem). Tuší totiž, že tyto tři záležitosti ho odvádějí od tvůrčí práce. Hrdina je nerozhodný, mezi ním a ostatními postavami se projevuje metakomplementární vztah³.

Delší repliky pronáší většinou jen postava Hrdiny (rád zdůrazňuje svou sečtělou, ale jeho vyjadřovací prostředky o tom příliš nesvědčí). Chce, aby ho opustilo Šoustání (ztělesňuje jeho bývalou ženu, opustila ho, ale on jí zůstal věrný). Nakonec se rozhodne, že bude dál žít se všemi třemi. Hra v sobě skrývá jeden z principů symbolistního dramatu. Lze říci, že postavy na jevišti ztělesňují vlastnosti a předměty. Text je prosycen primitivními vtipy se sexuálními narážkami, jež jsou založeny na zvukové podobnosti slov:

² VELTRUSKÝ, J.: *Drama jako básnické dílo*. Host. Edice Strukturalistická knihovna, Brno 1999, s. 9.

³ Teorie vztahů podle George Batesona rozlišuje tři základní typy: 1/ symetrický vztah (v ideálním případě: manžel – manželka); 2/ komplementární vztah (např. učitel – žák); 3/ metakomplementární vztah (osoba A jedná s osobou B jakoby v nadřazeném postavení, ale ve skutečnosti je jejich vztah přesně opačný).

Герой: Она чемпион по мотокроссу.
Ебля: Пускай она даже по отсосу чемпион.⁴

Celkově můžeme říci, že v jazykové struktuře hry absentují složitější souvětí. Často se opakují hovorové výrazy, vulgarismy (chujnja) nebo deminutivní vulgarismy (jobljuška), čímž se autor snaží prostřednictvím jazyka charakterizovat jednající postavy.

Odklon od psychologizace svědčí o vývojové tendenci směrem k frašce a k perziflujícím žánrům (tedy k žánrům avantgardního divadla) a dále k celkovému žánrovému synkretismu. V textu *Vodka, šoustání, televizor* se prakticky nevyskytují scénické poznámky (nebentext). Dramatický dialog přechází do konverzační situace, např. přerušeni dílčího tématu neočekávanou replikou:

Герой: Надо доказать самому себе, что я могу говорить правду.
Ебля: Зачем?
Герой: Ну, не знаю. Толстой мог.
Ебля: Не хочу тебя шокировать. Но...
Герой: Я не Толстой???
Ебля: ...у тебя кетчуп на щеке.
Герой: Спасибо. (str. 20)

Děj hry se odehrává v blíže neurčeném bytě v městském prostředí. Autor zachovává trojí dramatickou jednotu (jednota místa, času a děje). Tématem může být snaha o únik ze stereotypu podaného v masce nepovedené frašky. Hrdina se snaží nalézt razantní řešení, ale k jednání se neodhodlá. Hodnotová orientace dramatického hrdiny je nejasná a nepřispívá ani k celkovému vyjasnění vztahů mezi dalšími postavami.

Profesor Jan Mukařovský (1891 – 1975) ve stati K dnešnímu stavu teorie divadla poznamenává: Každý přesun ve vztazích složek je zároveň i reakcí vzhledem k tomu, co před ním předcházelo, ale i akcí vzhledem k tomu, co bude následovat. Nositeli akcí a reakcí nejsou jen herci, ale scéna jako celek. Jako vše v divadle je ve stálém pohybu i hranice mezi hercem a neživou věcí.⁵ V textech Maxima Kuročkina akce nevyvolává adekvátní reakci. V rámci struktury hry je hierarchie složek do značné míry proměnlivá.

Je obtížné odhalit jednotící tematickou linii, které bychom se mohli interpretačně přidržet. Děj není členěn na epizody a také chybí zápletky s rozuzlením či pointou.

Ve hře se objevuje mnoho reálií globální euroamerické civilizace (zmínka o sexuálním idolu Pamele Anderson, o produktech počítačové firmy Microsoft, whisky Black Label atd.).

Autor podle našeho názoru směřuje k estetice šoku. Ta má diváky spíše překvapit a prvoplánově ohromit. Nemůže je ovšem ani zaujmout, ani vnitřně obohatit, neboť se jedná o nekoncepční sled různých výjevů, které se spíše vážou k textu a k literatuře, než k možnému scénickému provedení. O této skutečnosti svědčí také fakt, že ve hře *Vodka, šoustání, televizor* naprosto absentuje nebentext. Proto lze usoudit, že autor se snaží naprosto eliminovat podtext, který zpravidla scénické poznámky odkrývají.

⁴ KUROČKIN, M. A.: *Imago i drugije pjesy, a takže Lunopat*. Korovaknigi (Izdatelstvo Alekseja Djačkova i Matveja Čepajtisa), Moskva 2006, s. 30. Dále viz. stránkování v textu.

⁵ MUKAŘOVSKÝ, J.: *Studie I*. Host, Edice Strukturalistická knihovna, Brno 2000., s. 399.

Hra *Imago*⁶ představuje parodii (tedy druh persifláže) klasické hry George Bernarda Shawa (1856–1950) *Pygmalion*. V podtitulu je označena jako romantická hra o pěti dějstvích. Název odkazuje na mýtus o antickém sochaři, který vytvořil nesmírně krásnou postavu dívky a potom se do její podoby zamiloval. Bohové se nad ním slitovali a vdechli soše život. Příběh známe také z muzikálového zpracování v USA v divadle na Broadwayi (*My fair Lady*).

Děj se odehrává v Anglii na počátku 20. století. Na rozdíl od předlohy se Kuročkinovo zpracování skládá z celkem třinácti různě dlouhých obrazů.

Název hry (*Imago*) má dvousmyslný význam: v zoologii konečná fáze přeměny hmyzu, dospělý jedinec nebo v psychologii představa symbolické povahy.⁷

Profesor Higgins se zabývá fonetikou a na smetišti se setká s dívkou Lízou, zaplatí ji, aby chvíli stála na místě a vytvořila tak stín, neboť si vědec potřebuje odpočinout a udělat si několik vědeckých poznámek. Dívka se začíná odhalovat, protože si myslí, že ji zaplatil za něco zcela jiného. Dojde k souboji mezi Pickeringem a Higginsem skutečnými soubojovými pistolemi. Higgins je při něm postřelen, ale o svém zranění se dozví až v následujícím obraze. Průstřelem v hrudníku si protahuje provázek. Z žánrového hlediska hra také směřuje k frašce a k parodii klasického námětu, jež se může realizovat prostřednictvím slovní komiky. V následujícím obraze zjistí Higgins a Pickering, že se předtím vůbec neznali.

Narušením kauzality událostí se vytváří komický efekt. Z hlediska žánru se hra nachází na pomezí absurdního dramatu a frašky, která perzifluje zákonitosti logiky a postuláty realistické poetiky. Na počátku a v závěru hry postavy využívají jazyk, v němž se sporadicky vyskytují neologismy (např. pomoječnik).

Pickering přemluví Higginse, jestli by u něj nemohl zůstat jako lichotník a pochlebníček, čímž se zcela změní povaha jejich dramatického vztahu (ze symetrického na komplementární).

Autor formuje své postavy tak, že jejich motivace k jednání je nejasná a nelogická. Kuročkin vytváří kontrast v rámci prostředí (smetišť a rodinné sídlo), také tématu (vědecká práce nebo studium fonetiky a snobské velkosvětské prostředí), což může být vnějškovým projevem persifláže.

Z hlediska tematiky můžeme najít souvislost s jednoaktovou hrou *Lekce francouzského absurdního dramatika rumunského původu Eugena Ionesca (1912 – 1989)*. Spojuje se v ní logika a nelogičnost jednání do neoddelitelné jednoty. Toto spojení je ještě obohaceno černým humorem. Podobně jako Higgins v Kuročkinově zpracování *Pygmaliona* také Profesor v Ionescově hře zahlcuje Žákyni obrovským množstvím smysl postrádajících informací:

Profesor: To, co odlišuje novošpanělské jazyky od sebe a co je odlišuje od jiných jazykových skupin, například od skupiny jazyků rakouských a novorakouských, potažmo habsburských, nebo od skupiny jazyků esperantských, helvetských, monackých, švýcarských, andorských, baskických a picasovských, stejně jako od jazyků diplomatických a technických, a také od jazyků slověnských, například černoruských, pobělohorských, eventuálně novohanáckých (...)⁸

Profesorův jazyk se stává prostředkem manipulace s lidským vědomím. Jedná se o nástroj, jehož prostřednictvím ovládá myšlení své žákyně, kterou nakonec zahubí.

Text Kuročkinovy hry *Imago* je rozčleněn do třinácti nestejně dlouhých obrazů (Teň, Duel', Chiggins v bredu, Prijomnaja Chigginsa, Pomoječnik, Kabinet Chigginsa, Urok 1, Urok 2, Urok 3, Urok 4, Urok 5, Mat' fonetista, Červi). Autor postupuje jako dramatický demiurgos,

⁶ Podle paní prof. Gromové byla hra napsána pro P. Kapleviče a A. Vertinskou. In: GROMOVA, M. I.: *Russkaja dramaturgija konca XX – načala XXI věka*. Izd. Flinta i Nauka, Moskva 2005, s. 294.

⁷ REJMAN, L.: *Slovník cizích slov*. SPN, Praha 1966, s. 144.

⁸ IONESCO, E.: *Lekce. Třeštění ve dvou (s libovolnou vervou)*. Dilia, Praha 1965, s. 37.

ovlivňuje své postavy (Líza si přeje oslepnout a oslepne). Projevuje se také situační a slovní komika:

Элиза: Он дал мне свою визитную карточку.

Пикеринг: Как вы могли, Хиггинс. Это не гигиенично. (s. 51)

Ve srovnání s klasickou předlohou, v níž vystupuje celkem 12 postav (a celá řada epizodních), se v Kuročkinově zpracování vyskytuje minimum základních jednajících figur (5), dvě epizodní (Kolemjdoucí a Důstojnický sluha) a jedenkrát využívá komparsu. V novém zpracování je počet postav výrazně eliminován.

V Kuročkinově zpracování pořádá Higginsova matka kokainové dýchánky a sama tuto drogu užívá. Její syn si k ní chodí pro peníze. Tento motiv se neshoduje s předlohou.

Autor se snaží vyvolat silné efekty prostřednictvím neočekávaných změn, které čtenáře či diváky šokují tím, že odporují logice a psychologickým motivům postav. Zvláště šokujícím způsobem působí na ty, kteří znají předlohu G. B. Shawa. Absurdní humor hraničí s nonsensem:

Элиза: Что я думаю о проблеме вашего сына (странно улыбается). Генри, Генри... У тебя действительно есть проблема. Ты прожил жизнь впустую. Ты – воспитатель светских сук. Ты – прививатель манер. Незадачливый агроном, возмнивший себя творцом. Ты торгуешь знаниями, Генри. Значит, ты готов торговать и окурками. (...) (s. 72).

V úryvku můžeme vystopovat vliv poetiky skupiny OBERIU, jejíž tvorba souvisela s dadaistickým humorem, který v sobě spojuje zdánlivě nesouvisející skutečnosti v novou poetickou kvalitu. Kauzalita událostí – jak ji známe z klasických dramatických textů – postrádá svůj dřívější význam v sémantické struktuře hry. Děj se odvíjí nahodile, do tvůrčího procesu dramatika vstupuje moment náhody.

Absurdní dialog ovlivněný poetikou nonsensem částečně proniká i do nebentextu (do autorských poznámek):

Полковник Пикеринг: (...) Заряжаем его энергией столовый прибор. (Энергично трет столовую ложку о распахнутое сердце Хиггинса) (s. 75)

Postavy postrádají minulost a budoucnost. Vůbec v těchto kategoriích neuvažují a nemluví o nich. Soudíme tak podle toho, že se těchto záležitostí netýkají žádná konverzační témata nebo motivace jednajících postav. *Imago* (název stádia larvy hmyzu) vytváří podobenství s postavou Lízy, která se od počátku počíná kuklit a pod vlivem ostatních postav (zejména Missis Higgins) dospívá ve zralou osobnost.

Některé z dialogů ztrácejí svou sdělnost. Jejich význam je degradován a stávají se z nich pouhé zvukové prostředky oddělené od významu:

Хиггинс: Какие слова? “Купите акурок”? Ха-ха.

Элиза: Другие слова. Другие. Ха-ха.

Хиггинс: Какие же? Ха-ха.

Элиза: Главные. Ха-ха. (s. 77)

Tímto tvůrčím principem se přibližují k absurdnímu dramatu. Svou poetikou se vlastně může jednat o persifláž modernistických směrů, která je spojena také s groteskou. Tvorba je

ovlivněna psychickým automatismem, principem náhody a absurdním humorem. Může přesahovat až k existenciální úzkosti. V ruské literatuře je takováto poetika již zastoupena hrou Daniila Charmse (vlastním jménem Daniil Ivanovič Juvačev, 1905 – 1942) Jelizaveta Bam, kterou autor napsal mezi 12. až 24. prosincem roku 1927:

Иван Иванович: Я, ха-ха-ха, в штанах!

Петр Николаевич и Елизавета Бам: Ха-ха-ха-ха!...

Папаша: Коперник был величайшим ученым.

Иван Иванович: (валится на пол) У меня на голове волосы.

Петр Николаевич и Елизавета Бам: Ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха!⁹

Jindy bezobsažnost tématických dialogů přechází v nucenou a stereotypní konverzaci (např. o počasí nebo o zdravotním stavu):

Хиггинс: (тонко заводя разговор о погоде) Как вам погода, мисс Дулиттл?

Элиза: (подмигивая миссис Хиггинс) Антициклон, смешивающийся на северо-запад, принесет с собой слабые дожди и существенное похолодание.

Хиггинс: А как вам здоровье, мисс Дулиттл?

Элиза: Здоровье усиливается... (s. 70)

Jazyk jeho her je plný neobvyklých výrazů, často se vyskytují vulgarismy, až vyústí v několik “zaumných” replik v závěru hry. Na úrovni větných celků se často setkáváme s frázovitostí a s výrazovou bezobsažností. Líza představující nedopalek stojí na scéně, Higgins odchází a přesto podle scénických poznámek nemůže odejít. Kuročkin v této závěrečné scéně prostřednictvím jevištní metafoery (láska jako by byla nikotinová závislost) zobrazuje mezilidský vztah jako civilizační obsesi, zachycenou v protikladu k touze po úniku. K jevištní metafoře Ivo Osolsobě poznamenává: *Dostáváme se tak znovu k podstatě dramatického umění, k podstatě – na rozdíl od ostenze – specifické, vlastní ze všech uměleckých druhů jen umění dramatickému, k podstatě, kterou můžeme prozatím a přibližně charakterizovat jako modelování “věcí samou”*.¹⁰

Podle Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770 – 1831) představuje drama syntézu objektivní a subjektivní, což ho odlišuje od ostatních dvou literárních druhů. V případě dramatických textů Maxima Kuročkina je nutné podotknout, že v sobě obsahují příliš mnoho subjektivní složky na úkor objektivní.

Klasická předloha se liší od Kuročkinova zpracování také tím, že se vyznačuje podrobnějším popisem dějiště (úvod se neodehrává na smetišti, ale v londýnském podloubí), propracovanějšími dialogy, větším počtem postav, věrnější psychologizací atd. G. B. Shaw udržuje dramatické napětí vyvolané očekáváním až do úplného konce hry, což se Kuročkinovi v jeho přepracování nepodařilo.

Kuročkinovo minidrama *Oko* (Glaz) se odehrává za časného rána v moskevském trolejbusovém depu. V textu vystupují pouze tři postavy. Řidič trolejbusu se náhodně setká s hunským pastevcem. Ten žádá, aby mu ukázal ve městě trávu (chce najít příhodná místa pro pastvu stád) a napajedla pro koně. V další části pastevec jménem Oko hlásí Etselovi (Attilovi), králi Hunů, co ve městě spatřil:

⁹ Text Daniila Charmse Jelizaveta Bam citujeme podle <http://kulichki-win.rambler.ru/yegor/kharms/bam.html> (verze listopad 2002).

¹⁰ OSOLSOBĚ, I.: *Dramatické dílo jako komunikace komunikací o komunikaci*. In: Otázky divadla a filmu. UJEP, Brno 1970, s. 30.

Этцель: Ты мне главное скажи – боевые слоны пройдут?

Глаз: (очнувшись) Боевые слоны? (решиительно) Нет! Боевые слоны – не пройдут. Провода низко. (s. 86)

Pastevec v závěru hry (můžeme ji prozatím žánrově označit dramatickou črtou) se spřátelí s řidičem. Hun si chce v Moskvě pronajmout byt. Text s fantastickým námětem vytváří nový pohled na městskou civilizaci a oživuje ji pohledem člověka, divokého pastevence, který se evidentně zmylil a přemístil se v prostoru a v čase. Tento postup patří mezi typické autorovy tvůrčí principy.

Další dramatická črta *Dobré zprávy* (Хорошие новости) je krátkou hrou o čtyřech obrazech, jež se odehrávají ve třech dnech. Vystupují v ní celkem čtyři postavy. Autor v ní zachovává pouze jednotu místa a děje.

Mladá Matka prosí Bývalého mladíka (jmenuje se Saša), aby jí pomohl několik dní ohlídat chlapečka do té doby, než se vrátí z cesty. Sousedka jí není ochotna vyjít vstříc, neboť musí sledovat pravidelný seriál. Chůva Nina má žárlivého manžela a ten jí nedovolí vzdálit se na delší dobu z domu. Dítě však stále pláče a Saša neví, jak ho utiшит. Kuročkin náhle a neočekávaně odkrývá podtext v jednání postav, které souvisí se stereotypním vnímáním mezilidských vztahů:

Бывший молодой человек: Меня Саша зовут.

Нина: Я с тобой спать не буду. У меня муж ревнивый.

Бывший молодой человек: Да... меня предупредили. (s. 93)

Saša nakonec zjistí, že dítě usne jen při předčítání katastrofických novinových zpráv. Matka mu zakazuje sledovat televizi, neboť se obává jejich negativního vlivu na psychický vývoj svého dítěte. V závěru příběh získává pointu. Saša jí nabídne sňatek a Matka přijímá.

V rámci textu můžeme vysledovat některé z prvků klasické dramatické stavby: expozice – peripetie – happyend. Svou poetikou se hra *Dobré zprávy* blíží k tradicím realismu, přibližuje se jim nejvíce ze všech textů, které byly ve sborníku publikovány. Motivace postav je logická. Z žánrového hlediska se může jednat o dramatickou črtu, o zdánlivě nepatrnou životní epizodu.

Hra *Pod slunečníkem* (Под зонтиком) je rozdělena do šesti obrazů, které se odehrávají v různé době a v různých dějištích (Moskva, Kyjev). V případě této hry Maxim Kuročkin nezachovává ani jednu z dramatických jednot. Přes poměrně malý rozsah textu (sedm stran malého formátu) zde vystupuje relativně dost postav (8). Jedná se o sled banálních scén anekdotické povahy, glosovaných anglickým suchým humorem, na jehož pozadí se rýsuje tušení budoucí katastrofy. Malý Míša nemůže usnout, neboť přemýšlí, co bude jejich rodina dělat v případě jaderné katastrofy (viděl ji v japonském animovaném filmu). Celý děj by se zdál banálním, kdyby se neodehrával v Kyjevě na počátku 80. let 20. století, tedy před nukleární katastrofou v Černobylu. Autor ironicky zachycuje obavy z atomové války, hra je koncipována na principu montáže několika fakticky nesouvisejících obrazů.

Celý soubor her Maxima Alexandroviče Kuročkina působí dojmem, že dramatik skvěle ovládá žánr drobnější dramatické črty (nebo anekdoty malého rozsahu), ale nedaří se mu v rozsáhlejších celcích.

Georg Hegel ve spise *Estetika* podotýká: *V dramatu je obsahem jednání; drama má vyjádřit, jak se toto jednání děje. Lidé ovšem dělají všechno možné; mluví spolu, mezitím jedí, spí, oblékají se, říkají to a ono atd. Ale co s oním určitým jednáním jakožto vlastním obsahem není v bezprostředním vztahu, má být vyloučeno, aby nezůstalo nic, co by vzhledem k tomuto*

vlastnímu obsahu zůstávalo bezvýznamným.¹¹ Tato slova se vztahují i na dramatické texty Maxima Alexandroviče Kuročkina. Ve svých kratších celcích (*Oko*, *Dobré zprávy* a *Pod slunečníkem*) se plně projevuje skutečnost, že jednou z podmínek kvalitní hry je využití pouze těch uměleckých prostředků, které se pro adekvátní zpracování tématu jeví jako nezbytné.

Pro hru *Lunopat* (Лунопат) není typický příliš výrazný dramatický spád. Nevyznačuje se ani jednotou místa, času a děje. Vystupuje v ní celkem osm postav ve čtrnácti různě dlouhých obrazech (Bred; Real'nost'; Mimoretnoje; Na ulicach Pariža; Bred gospoži Sorok dyrok; Perec; Promyvaniye; Dorogi Francii; Prosto bred; Ruki; Byčij mozg; Ravnyje armiji; Vyše; čem oboji; Central'naja kočeryžka). Některé z nich jsou tvořeny jedinou monologickou replikou.

Kníže-mecenáš Harpagon (jeho jméno odkazuje k hlavní postavě Molierova *Lakomce*) finančně podporuje Cyrana de Moviera (de Bergerac), autora podivných románů, který putuje v čase do přítomnosti. Názvy obou hlavních postav jsou utvořeny na základě intertextuálních principů. Movier vyslovuje pozoruhodné apokalyptické vize:

Мовьер: Я вижу, как юноши учат старцев, я вижу огненные грибы, корабли как острова, моря без воды, черные фонтаны, небесные колодцы, летающих червей, подземные башни, ледяные пожары, людей без голов, медные сердца, карманные звезды... (s. 152)

Spojováním různých jevů vznikají obrazy naší současnosti, které autor vkládá do replik postavy přicházející z minulosti. Tímto jednoduchým postupem se vytváří efektní dojem vizionářství, které vrcholí Movierovým pokusem o sebevraždu. Další dějovou linii tvoří vědec Čiževskij (jméno postavy odkazuje k významnému ukrajinskému literárnímu vědci), jenž dočasně žije s hospodyní Tamarou, neboť jeho žena odjela na dovolenou do lázní. Oproti předchozím textům je zde děj zachycen v rámci dvou časových rovin, relativní současnosti a minulosti (Francie 17. století). Přátelé Movier, Lebreux, Voland zůstanou v budoucnosti a zpět už se nevrátí. Movier chce odletět na Měsíc. Hra končí očekáváním příjezdu Čiževského manželky, všechno se navrací do normálního běhu událostí (tak jako na počátku situace s přesazováním květin).

Text má spíše literární povahu, vyskytují se v něm slovní hříčky, kalambúry a neologismy. Jazyk jeho her není příliš poetický, nerozvíjí přirozenou hudebnost ruského jazyka. Vynalézavost jeho autorského výrazu se omezuje pouze na oblast vulgarismů (tzv. matu):

Герцог: (...) Вы – сыпь, коровий лепех, стихоблевец, закись, накупь, хорец, писатель, луноложец. (s. 150 – 151)

Jiří Veltruský v práci *Příspěvky k teorii divadla* rozlišuje tři dominantní zvukové složky dramatického dialogu: 1/ intonace; 2/ expirace; 3/ timbre. Ruský jazyk přirozeně tenduje k prvnímu z nich (k intonaci), neboť je to umožněno pohyblivým slovním přízvukem. V textu hry *Lunopat* lze ovšem nalézt i repliky, které své dominantní zvukové složky využívají k parodii:

Герцог: (...) Я сам бы с удовольствием стал автором ваших бредней. Но! Но, но, но... Но, но, но, но... (напевает) Но, но-но-но... Но, но-но-но. Но поймите меня правильно... без трагической гибели вы – пустое место. (s. 153)

Často se v textu vyskytuje ruský výraz бред (blouznění, třeštění). Celou hru *Lunopat* by bylo možné interpretovat jako blouznění nebo blouznivé vidiny hlavního hrdiny, do jisté míry také jako blouznění dramatického autora Maxima Alexandroviče Kuročkina.

¹¹ HEGEL, G. W. F.: *Estetika*. Odeon, Praha 1966, přel. J. Patočka., s. 69.

O skutečnosti, že se autor z tvůrčího hlediska vyčerpává, svědčí také fakt, že tématem jeho her se stává spisovatelská práce proměněná v rutinu (v textu *Vodka, šoustání, televizor* jako hlavní téma; ve hře *Lunopat* se jedná o jedno z dílčích témat). Pokud autor nenalézá myšlenky či aktuální společenské problémy a dostane se tak do tvůrčí krize, potom se uchyluje k marginálním tématům a začíná se podbízet vkusu dobového publika.

Kuročkinovy hry nejsou příliš náročné pro scénické provedení; podle textu lze usoudit, že se počítá s minimem rekvizit a jevištních dekorací, neboť se o nich v nebentextu autor nezmiňuje. Jeho hry působí dojmem, jako by se jednalo o záměrné polotovary, poskytnuté inscenátorům a které snad budou dokončeny až v jevištním provedení.

Profesorka Margarita Ivanovna Gromovová poznamenává: *Umělecký svět Maxima Kuročkina je velmi individuální, složitý jak obsahem, tak i formou. Dramatik je nerozlučně spjat s mnohými stejně nadanými "děťmi Ljubimovky", které hledají nové cesty rozvoje dramatu a divadla.*¹² Každý dramatický text představuje svébytný sémantický systém, který je utvářen hierarchií uměleckých složek (slovo, hudba, světlo, kostým, dekorace či prostor) a hereckých výrazových prvků (hlas, pohyb, gestikulace, mimika).

Scénické poznámky se prakticky vůbec nezmiňují o jevištním provedení (světlo, dekorace, typ scénického prostoru). Jeho realizace se zřejmě bude odehrávat na prázdné scéně a s minimálním počtem rekvizit nebo zcela bez nich. Interpretační možnosti Kuročkinova dramatického textu příliš nepředpokládají rozpořbované představení plné různých dynamických zvrátů, scénických záměn nebo situační komiky (předpokládá pohyb dvou až tří herců).

Dialog ještě nemusí automaticky vytvářet dramatický spád, ale měl by zachovávat napětí a významovou celistvost tématu. Záleží také na tom, jaké prostředky autor volí k dosažení svého autorského záměru (např. strohý rytmus replik, nesnesitelná nebo kritická situace postav atd.). Ale platí vždy, že dialog je ovlivněn mimojazykovou situací a případně i scénickými poznámkami, které odhalují podtext.

V postdramatickém období lze jen těžko rozlišit přesné žánrové určení hry. O tom, jestli text na jevišti vyzní spíše jako tragedie anebo jako komedie rozhoduje více dramaturgicko-režijní tým než autor dramatu.

Domníváme se, že existují dva základní typy režisérů: 1/ despotický typ; má svou koncepci (včetně celkové interpretace textu) již od počátku naprosto jasnou a herci mu slouží jen jako prostředky ke ztvárnění jeho vize. 2/ inspirující typ; snaží se více inspirovat a využít individuálního tvůrčího potenciálu herců, kteří ho také inspirují při dokončování a ustalování jeho divadelní vize. Výjimečná režisérská osobnost představuje spíše průnik obou těchto typů.

V podtextu her Maxima Kuročkina se skrývá výsměch a sarkastický smích. Sarkasmus představuje určitou formu ironického nadhledu. Prostřednictvím výsměchu se autor vyrovnává s okolním světem a se společností. Tento přístup mu umožňuje převracet krásu v ošklivost, směšovat spisovný jazyk s hovorovým a s vulgarismy. Ale prostřednictvím výsměchu v sobě každý člověk tlumí radostný úsměv a mění jej na ironický škleb.

V autorově díle lyrismus ustupuje grotesce a persifláži. Jeho dramatické texty směřují ke složitějšímu žánrovému synkretismu. Smrt se stává fraškou (např. souboj mezi Pickeringem a Higginsem) a jedině smrtí lze vzdorovat krutosti. Zloba totiž spočívá především ve vnitřním psychologickém gestu hrdiny.

¹² GROMOVA, M. I.: *Russkaja dramaturgija konca XX – načala XXI věka*. Izd. Flinta i Nauka, Moskva 2005, s. 301. Художественный мир Максима Курочкина очень индивидуален, сложен и по содержанию, и по форме. Драматург неразрывно связан со многими не менее талантливыми "детьми Любимовки", ищущими новые пути развития драмы и театра.

Maxim Kuročkin ve svých dramatických textech zobrazuje krutost (např. ve hře *Imago* se objevuje scéna s tlučením asistentky do hlavy). Podobně jako Eugene Ionesco ve hře *Lekce* dokumentuje lidské zlo, z něhož nevidí východisko. Z replik se vytrácí sdělnost a jazyk jako prostředek dorozumívání ztrácí svůj smysl.

Dramatikovo etické myšlení spočívá především v tom, že zachycuje určité habity (spíše neřesti než ctnosti), které v životě dlouhodobě získáváme a jejichž znázorněním (resp. ironickou extrapolací) vyznívá jejich absurdní podoba.

Je známo, že současná ruská dramatika (podobně jako v celé Evropě) se dostává do postdramatického stádia. Domnívám se, že se projevuje absencí emocionálně silného příběhu, odporem k dramatickému patosu, obrazy deziluze z okolního světa a nedostatečně vyjasněnou hodnotovou orientací hrdinů. Projevuje se to také tím, že na repertoáru všech významných moskevských a petrohradských divadel se uvádí minimum textů současných ruských dramatiků. Pozornost inscenátorů přitahují především dramatické adaptace klasických děl ruské a světové literatury.

Резюме

Вышеприведенная статья подает обзорную информацию о развитии творчества Максима Александровича Курочкина, представителя молодого поколения современной русской драматургии. С точки зрения жанров и тематики рассматривается влияние русской и европейской драматических традиций на новые появляющиеся в русской литературе произведения. Учитывая результаты статей работников Пражского лингвистического кружка, исследуются приемы художественного острания в его текстах. В приведенной статье подробно описывается происходившее в них действие, потому что его произведения еще не стали всеобще известными.

Bibliografie

Primární literatura

1. KUROČKIN, M. A.: *Imago i drugije pjesy, a takže Lunopat*. Korovaknigi (Izdatelstvo Alekseja Djačkova i Matveja Čepajtisa), Moskva 2006.
2. IONESCO, E.: *Lekce. Třeštění ve dvou (s libovolnou vervou)*. Dilia, Praha 1965.
3. CHARMS, D.: Jelizaveta Bam. In: <http://kulichki-win.rambler.ru/yegor/kharms/bam.html> (verze listopad 2002).

Sekundární literatura

1. VELTRUSKÝ, J.: *Drama jako básnické dílo*. Host. Edice Strukturalistická knihovna, Brno 1999.
2. MUKAŘOVSKÝ, J.: *Studie I*. Host, Edice Strukturalistická knihovna, Brno 2000.
3. GROMOVA, M. I.: *Russkaja dramaturgija konca XX – načala XXI věka*. Izd. Flinta i Nauka, Moskva 2005.
4. REJMAN, L.: *Slovník cizích slov*. SPN, Praha 1966.
5. OSOLSOBĚ, I.: *Dramatické dílo jako komunikace komunikací o komunikaci*. In: *Otázky divadla a filmu*, UJEP, Brno 1970.
6. HEGEL, G. W. F.: *Estetika*. Odeon, Praha 1966, přel. J. Patočka.

Kolor czerwony jako fragment językowego obrazu świata w ramach lingwistyki kognitywnej

Anna Pomykacz

Red color as a segment of the language picture of the world in context of cognitive linguistics

Abstract: *The red colour like a segment of the language picture of the world create basic stereotypes in us, like: fire, blood, life and vital energy. There reveal connotation too, which have narrower meaning in our consciousness, like: red flag and rose. Red colour in poetry of Henryk Jasiczek and Renata Putzlacher create bases for language picture of world.*

Key words: *color, cognitive linguistics, poetry, red, rose, love, red flag, blood, life power.*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, e-mail: anna.pom@volny.cz*

W centrum badań lingwistyki kognitywnej i językowego obrazu świata jest antropocentryzm językowy. Na pierwszy plan wysuwa się człowiek, jego cielesność oraz zmysły. Medycyna definiuje człowieka jako jednostkę bio-psycho-socjalną. Te trzy podstawy umożliwiają nam odczytywać świat wraz z jego codziennością. W umyśle każdego człowieka jest ukryty językowy obraz świata, który wzbogaca się poprzez metafory. Metafory mają z natury kognitywny charakter, podobnie jak język. Kognitywizm zadaje sobie pytania: jakie są procesy pojęciowe i jakich można używać kategoryzacji w dokładnej analizie. Podstawowe kategorie to: prototyp i stereotyp.

Kognitywistyka jako samodzielna dziedzina nauki wyodrębniła się w 1975 roku w USA. Pierwsze prace dotyczyły dziedziny informatyki. W 1976 roku w kwartalniku *Cognitive Science* został opublikowany artykuł Allena Newella i Herberta Simonsa, pod tytułem „Informatyka jako badania empiryczne”. Podstawowe kierunki w lingwistyce kognitywnej mają powiązania z teorią sztucznej inteligencji i neurolingwistyką. Lingwistyka kognitywna czerpie również z psychologii kognitywnej i psycholingwistyki. Systematycznie „mapuje”, w jaki sposób język „wypowiada się” o różnych aspektach ludzkiej myśli. Ludzka cielesność i jej doświadczenie jest podstawą do tworzenia własnego językowego obrazu świata. Lakoff i Johnson w 1999 roku, badają uniwersalia, tzn. to co jest u wszystkich użytkowników danego języka jednakowe, zauważyli, że z jednakowych podstaw można utworzyć bazę danych, ale jest ona mocno modyfikowana przez uwzględnienie aspektu socjalnego i kulturowego. Człowiek korzysta z doświadczeń wspólnoty i pamięci (Anusiewicz 1995, Bartmiński 2001). Badania kognitywne są skierowane na to, co jest charakterystyczne w danym językowym obrazie świata, zarówno w jednym języku, jak też w różnych językach przez porównywanie językowych obrazów świata pomiędzy sobą.

Badania są raczej próbą rekonstrukcji językowych obrazów (fragmentów) świata, niż ich dokładną analizą. Poszukują prawidłowości w budowie języka oraz śledzą zmiany, jakie się w nim rozwijają i zachodzą. Badania te pokazują strukturę pojęciową ludzkich myśli.

Językowy obraz świata, jako termin lingwistyczny pojawia się w Polsce dopiero w osiemdziesiątych latach dwudziestego wieku, a centrum jego badań kształtuje się w Lublinie w etnolingwistycznej szkole Jerzego Bartmińskiego. Do najważniejszych przedstawicieli uważamy również Janusza Anusiewicza, Anna Wierzbicka oraz Renata Grzegorzczkowa.

Pojęcie JOS jest wykorzystywane w wielu dyscyplinach. JOS to swoisty stosunek do języka. Za rozwojem tego kierunku stoją zmiany, jakie zaszły w światowej lingwistyce. Za podstawę badań nie uważa się już system, ale konotację. Oznacza to, że w centrum uwagi stoi semantyka. JOS można rozumieć jako odzwierciedlenie sposobu myślenia, zachowania człowieka oraz całych grup społecznych. Wojciech Chlebda mówi o nowym paradygmacie, który jest skierowany na komunikację i pragmatykę. Ma charakter antropocentryczny. W centrum tego paradygmatu stoi człowiek (jednostka bio-psycho-socjalna), który jest częścią pewnej kulturowo-komunikacyjnej grupy społecznej. Językowy obraz świata określa granice wspólnej przestrzeni oraz wspólnej konceptualizacji. Badając językowy obraz świata, w gruncie rzeczy badamy jak żyjemy w świecie, jak go rozumiemy oraz w jaki sposób do niego podchodzimy.

Pojęcie językowego obrazu świata ma własną historię. Wywodzi się od etnolingwistów amerykańskich Sapira i Whorfa. Są oni autorami hipotezy, określonej mianem „relatywizm językowy”¹. Etnolingwistyka (z greckiego ethnos – ludność, naród) zajmuje się związkami między językiem a kulturą, czyli dorobkiem materialnym i duchowym człowieka należącego do określonej wspólnoty.

Etnolingwistyka opisuje obraz rzeczywistości użytkowników języka, zawartych w wyrazach i frazeologizmach. Wychodzi z założenia, że jest możliwe zrekonstruowanie językowego obrazu świata charakterystycznego dla danego języka na podstawie połączeń oraz ich powtarzalności, które może prowadzić do powstania stereotypów. Teorie JOS nawiązują do niemieckiego językoznawstwa dziewiętnastowiecznego, które reprezentuje Wilhelm von Humboldt oraz dwudziestowiecznego Leona Weisgerbergra. W Polsce pierwsze opracowanie JOS pochodzi z lat osiemdziesiątych XX wieku. W książce „Językowy obraz świata”² zamieszczono szereg artykułów na temat JOS. W jednym z nich Renata Grzegorzczkowa (Pojęcie językowego obrazu świata) definiuje JOS jako „strukturę pojęciową utworzoną w systemie danego języka, a więc jego właściwości gramatyczne i leksykalne (znaczenie wyrazów i ich łączliwości), realizują się, jak wszystko w języku, za pomocą tekstów (wypowiedzi)” (s: 41 – 49). Na JOS składają się więc: pewne właściwości gramatyczne języka, słownictwo, słowotwórstwo i łączliwość leksemów. Do ważnych składników JOS należą konotacje semantyczne, czyli oceny, emocje kojarzone przez ogół lub przez niektóre środowiska z utrwalonymi metaforami i frazeologizmami. JOS można też wiązać z wizją świata przekazywaną przez teksty poetyckie. JOS poezji jest specyficzny i można go określić jako indywidualną językową wizję świata zawartą w utworze.

JOS jest strukturą pojęciową, charakterystyczną dla każdego języka, za pomocą której użytkownicy języka interpretują świat. (Grzegorzczkowa 1990)

W części zatytułowanej „Jak opisywać językowy obraz świata” (Bartmiński s: 35-148) wprowadził pojęcie definicji kognitywnej jako narzędzia opisu konotacji (s: 42-51). Przez konotacje autor rozumie treści znaczeniowe, również stereotypowe. Definicja kognitywna

¹ B. K. Whorf, 1982, Język myśl, rzeczywistość, Warszawa, PWN.

² Praca zbiorowa pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1990.

opiera się na wiedzy potocznej.

Wiedza potoczna jest zbiorem fragmentów – przesłanek, które przez właściwe uszeregowanie oddają pełną bazę kognitywną, co oznacza, że w jakimś stopniu dochodzi do zaspokajania potrzeb rozumienia i panowania nad rzeczywistością (Hołówka 1986:53).

Konceptualizacja koloru czerwonego jest tak mocna, że w nas za każdym razem wywołuje emocje i jest obojętne czy pozytywną albo negatywną.

Czerwień, jest nazywana kolorem doskonałości. Utożsamiamy go ze złotem i ogniem, symbol narodzin i wielkiego czynu (Baranowicz 1978).

Szczególne miejsce barwy czerwonej i jej związek z ogniem ma odniesienie do stałych motywów najdawniejszych kultur. Czerwonej barwie zawdzięczano ochronę przed urokiem. Olbrzymią rolę też odgrywały czerwone pochówki znane 30 tysięcy lat temu, które sporadycznie pojawiają się jeszcze w średniowieczu. Dookoła zmarłego usypywano krąg z czerwonego barwnika. Czerwień nie była oznaką żałoby, ale odwrotnie oznaką dalszej troski o zmarłego. Kolor barwnika kojarzony był z kolorem krwi, która symbolizuje życie, siłę i odwagę, stanowi też formę przekazywania zmarłemu sił witalnych, umożliwiających mu aktywne życie w zaświatach.

Przypisywana krwi i czerwonej barwie witalność mogła się również odnosić do płodności i sił rozrodczych. Pomalowane figurki z czasów prehistorycznych przedstawiają kobietę jako dawczynię życia.

Poprzez krew i ogień kolor symbolizuje aktywność życiową, namiętność, walkę i zwycięstwo. Naukowe potwierdzenie intuicyjnych sądów przyniósł dopiero wiek XX. Badania psychologów dotyczące oddziaływania barw na system wegetatywny człowieka pokazały, że barwa czerwona powoduje przyspieszenie zdolności reakcji, podniesienie ciśnienia krwi i wydzielanie adrenaliny (Zausznica 1995: 451). Kolor czerwony jest uważany za dawcę energii, żywotności, ruchu. Rozszerza naczynia krwionośne, pobudza przepływ krwi, ogrzewa, wzmacnia produkcję czerwonych ciałek krwi oraz wydolność seksualną.

Różnojęzyczne odpowiedniki polskiego przymiotnika „czerwony“ pojawiają się w hierarchii Berlina i Kaya, jako pierwsze nazwy barwy chromatycznej. „Jeśli zatem w jakimkolwiek języku występują tylko trzy nazwy, poza dwiema barwami achromatycznymi, ogniskową bielą i ogniskową czernią, wyodrębniona zostanie nazwa barwy odpowiadającej barwie ogniskowej czerwieni“. Argumenty językowe, do których odwoływali się badacze, pozostają zgodne z pozajęzykowymi faktami dotyczącymi roli barwy czerwonej w różnych kulturach i okresach.

W teorii prototypów odwołują się do najprostszych i elementarnych doznań ludzkich.

Z zestawienia dwóch prototypowych określeń ognia i krwi powstaje pytanie, czy jeden z tych prototypów nie jest prymarny. Problem ten porusza Anna Wierzbicka. Potwierdza ona obydwa odniesienia prototypowe, nie uzynając, że można uzasadnić prymarność jednego z nich. Przywołuje dwa zjawiska: pierwsze z zakresu symboliki liturgicznej, drugie zaś ze sfery poetyckich użycie barwy czerwonej.

Liturgiczne znaczenie barwy czerwonej symbolizuje związek z Duchem Świętym i męczeństwem, a więc kulturową motywację z ogniem (Duch Św.) i krwią (męczeństwo). Jednak kościół symbolicznie tej nadał głębszy sens, w którym ogień i krew wzajemnie się przenikają i motywują. „W liturgii parametry koloru czerwonego są przypisane na Zielone Świątki. Mają one wskazywać na ogień Ducha Świętego, ogarniającego Kościół i ponaglącego, by ogniem miłości rozpałić cały świat“ (Tokarski 1995: 93). Czerwony kolor szat liturgicznych w święta apostołów, ewangelistów i męczenników wyobraża również Ducha Świętego.

Podobne konsekwencje semantyczne widoczne są w użyciach nazwy „czerwony“. Przykładem niech będzie odwołanie się czerwonego koloru do ognia i do krwi. Światło

słoneczne w sposób naturalny kojarzy się z ogniem, a związek ten wspomagany jest dodatkowymi określeniami leksykalnymi: mieni się, ewokuje migotliwość płomieni, otwiera konotację piękna i doskonałości.

Czerwień i jej różnorodne odcienie uchodzą za barwy atrakcyjne, mobilizujące, przynależne do władców i osób usytuowanych wysoko w hierarchii społecznej. Kolory odnoszących się do wyspecjalizowanych odcieni barwy czerwonej (purpura, karmazyn jako określenia hierarchów kościelnych i świeckich), pokazują na związek z bogactwem, pięknem.

Istnieje niewątpliwie wyraźna współzależność między konotacjami „piękna“, „urody“ oraz konotacjami pozytywnych stanów emocjonalnych, które najogólniej określa się jako „radość“ i „szczęście“.

Potoczne wyobrażenia utrwalone w języku zdają się traktować czerwień, zwłaszcza ust i twarzy, jako oznakę siły i zdrowia. Najwyraźniej w kulturze i języku barwa czerwona kojarzy się tylko z jednym uczuciem – miłością. Symbolem miłości znanym w Europie jest czerwona róża. Badania psychologiczne i psycholingwistyczne wykazują, że barwa czerwona wywołuje w organizmie ludzkim podobne objawy, jakich doznaje człowiek zakochany, co pozwalało sformułować hipotezę, że pokrewieństwo czerwieni i miłości wywodzi się z fizjologii człowieka (Gross 1990: 58).

Stereotypem są również czerwone usta – określenie, które odnosi się wyłącznie do kobiety i tym samym ją uosabia i koncentruje w sobie całą jej miłość i pożądanie. Barwa czerwona odnosi się nie tylko do wyidealizowanej miłości, ale i do miłości „grzesznej“. W tradycji europejskiej ujemne wartościowanie czerwieni wiąże się z rozpustą i prostytutką. Przejawiało się to między innymi w oficjalnych nakazach, by ulicznice nosiły czerwone nakrycia głowy, które czasami były dopełnione dzwonkiem. Ujemne znaczenie czerwieni wzmacniane więc było akcentem akustycznym (Gross 1990: 61).

Wyobrażenie o brzydocie czerwieni dotyczy intensywnie czerwonego ciała ludzkiego, czy związanych z tym faktem możliwych następstw. Nadmiar czerwieni oznacza zbyt intensywne przeżywanie emocji i motywuje konotacje „brzydoty“ i „śmierci“. Czerwień, zwłaszcza w odcieniach nasyconych, powiązana z wyglądem ludzkiego ciała, eliminuje wszystkie konotacje wartościowane dodatnio. Taki somatyczny aspekt postrzegania barwy i wiązania z jej nazwą negatywnych cech znaczeniowych nie stanowi jednak centrum semantyki czerwieni. Konotuje „cierpienie“, „ból“, a nawet „śmierć“. Decydują o tym głębsze skojarzenia z krwią, ciekącą z rany a zatem z chorobą i śmiercią.

W utworach zaolziańskiego poety Henryka Jasiczka barwa czerwona ma charakter prototypowy „ognia“ oraz „krwi“. Semantyczne konotacje tych dwu nazw mają bardzo wiele podobieństw, razem rozwijają się w przeciwstawnych kierunkach, od „pełni życia“, „piękna“, dobrych intensywnych uczuć po zagrożenie „zniszczenie“ i „śmierć“.

Przykład prototypowego ognia i piękna w wierszu:

Jesień przychodzi nocą: ...*płomyk obramowany czerwienią/ zapala iskry w oczach, dodaje wargom czerwieni*

Prototypową krew można odczuć w wierszu:

Agonia: *miękkie duszące/ czerwone skrzydła/na ustach i nieustanne/eksplozje krwi*

Ryszard Tokarski w swych badaniach posługuje się terminem egzemplifikacji, co można charakteryzować jako zawężenie kategorii znaczeniowej w danego koloru.

Egzemplifikacje kwiatu czy roślin są u Henryka Jasiczka przedstawiona w wierszach:

Jesienny pejzaż: *Pelargonie stukają w okno czerwienią./ Daleko wśród słoneczników lśni ruda broda – szalowego wędrowca mistrza van Gogha.*

W Harendzie: *Jarzębina w czerwonym serdaku/pasie białe owce.*

Idą z czerwoną Różą: *mają na czole albo na sercu/czerwoną różę zakrzepłej krwi.*

Miłość podobna jest do róży: *Najpiękniejsze róże są czerwone.*

W tym milczeniu wysokim: *kwiatów od krwi czerwieńszych,*

Człowiek z bezimiennej mogiły: *czerwoną piwonię –która wytrysła w trawie/jak Twoja krew.*

Na stacji: *Zsunięto szyby okienne,/w których przeglądały się/różowe pelargonie.*

Kolejną egzemplifikacją jest kobieta, przedstawiona następująco:

Jesień przychodzi nocą: *złoty płomyk obramowany czerwienią/zapala iskry w oczach, dodaje wargom czerwieni.*

Nad paletą Chagalla: *Czerwień pośpiesznie obciągniętych ust/w starym fotoplastikonie.*

Inną egzemplifikacją jest miłość:

Jesień przychodzi nocą: *złoty płomyk obramowany czerwienią/zapala iskry w oczach, dodaje wargom czerwieni*

Czerwony sztandar kojarzony jest zwykle z postawą rewolucyjną oraz ruchami komunistycznymi. W Polsce nawet w języku oficjalnym „czerwony w odniesieniu do życia politycznego konotuje cechy z wartościowaniem negatywnym. I tak na przykład „czerwoni“, to ogół ludzi związanych z władzą komunistyczną, natomiast „różowy“ odnosi się ironicznie do kogoś, kto ma poglądy lewicowe, lecz nie tak skrajne, bliższe centrowym. (Tokarski 1995: 105).

Czerwień jest ściśle powiązana z heraldyką barw, która po metalach, złocie i srebrze zawiera najwyższą pozycję. Symbolizuje ogień, z cnot zaś odwagę i waleczność (Russocki 1978: 93). Była oznaką walki, wyzwania, a od czasów Wielkiej Rewolucji Francuskiej jest symbolem wolności i sprawiedliwości, wykorzystanym później z podobnym, najczęściej tylko werbalnym uzasadnieniem, przez liczne ruchy lewicowe, socjalistyczne i komunistyczne.

Zgodnie z wykładem heraldyki czerwień kojarzona była przede wszystkim z ogniem, a treści jej przypisywane stanowiły pochodną czerwieni jako barwy ruchów rewolucyjnych i lewicowych. Prototypowy „sztandar“ oraz powtarzająca się „krew“ w poezji Henryka Jasiczka jest wysunięta na pierwszy plan w wierszach:

Nasz Śląsk: *Gdzie niebo nocą/jest jak krew czerwone,*

Piec pierwszego maja: *I niebo purpurą sztandarów zapalą*

Trzyniecki usyp: *Aż Czerwonogwardzista/odwróci klepsydrę czasu/z ręką w bandażu,/zatknął na usypie/Czerwony sztandar*

Pokój: *A ponad nimi czerwony sztandar/wtórkuje kwiatom.*

Grudka ziemi: *Rozszumi się brzoza/biała i czerwona o kraju ojczystym.*

Zupełnie inne jest spojrzenie kobiety-poetki. Renata Putzlacher jak sama stwierdza, nie wie, w jaki sposób kolor dostaje się do jej poezji. Na pierwsze pytanie „Jest to świadome czy nieświadome?” poetka odpowiedziała: „Dotychczas o tym nie pomyślałam.” „Wiem, i odczuwam okresy, w których mam zapotrzebowanie na konkretny kolor, ale raczej to będzie nieświadoma interpretacja mojej wizji świata.” (Spotkanie z dnia 13. 3. 2009).

Poetka sama stwierdza, że kolor czerwony nie będzie chyba kolorem dominującym w jej twórczości. Z badań wynikało, że autorka ma rację. W wierszach Renaty Putzlacher kolor czerwony występuje bardzo sporadycznie, ale za to ma bardzo mocną symbolikę.

Przedstawiam przykłady:

Próba identyfikacji: *z nabytym instynktem/ukrywa się/pod czerwoną płachtą rumieńca... kapłanka przeżytej cnoty/chłuszcząca kompleksy/po różowych tyłkach... nie wychodź z domu w czerwonym kapturku/a gdy wyjdiesz z pokorą baranka/nazwą cię czarną owcą.*

W ładny sposób tutaj została ukryta emocja wstydu.

Nie wychodź z domu w czerwonym kapturku – czerwony kaptur w tym wypadku nie symbolizuje prostytucji, ale ma mieć formę ochronną. Kolor czerwony, a raczej nitka koloru czerwonego miała chronić przed urokiem i klątwą. W Polsce ten zwyczaj pojawiał się jeszcze do XX. wieku.

Próba wyzwania: *A wszystko to „pomiędzy”/czas wryje na końcu/w czerwoną kratę.*

Czerwona krata symbolizuje, a raczej konotuje wspomnienia na koc, który autorka pamięta z dzieciństwa.

W pracowni Gauguina: *A jednak wróciła/choć łasił się do mnie/czerwony pies... Wróciłam/jęczał czajnik/i ściany bielily się upiornie/Paul schował/tęczową paletę/a potem wyjął mi z włosów/pajęczyny/i zwiędnięte fioletki.*

Czerwony pies – poetka odwołuje się do swojego ulubionego malarza Gauguina, rzeczywiście czerwony pies pojawia się na obrazie pod tytułem Arearea.

Namiętność: *Skryć się w tobie/gdzieś w przedsionku/serca/w jakiejś szarej komórce/wejść w krew/stać się czerwonym/lub białym/białym podniecającym ciałkiem.*

W tym wierszu akurat pojawia się symbolika prototypowe krwi. Symbolem jest czerwone ciało.

Łąki garnęły: *Słońce otarło się o bazie/duszące się od złotego pyłu/drzewa pękały od bieli/wiosna grała zielone/brzozy czarne na białym/zakochani w czerwone.*

Zakochani w czerwone – prototypowa przesłanka jest charakterystyczna do prototypu miłości, symbolizując witalność życiową. Tak samo jest i w poniższym wierszu:

Pan i władca: *On lubi kiedy się rumienieć/choć nie wiem co mu mój rumieniec/przypomina Może czerwień/z której wyszedł Lata które stracił/Być może w takiej chwili/jestem jego małą dziewczynką która coś przeskrobała lub była/nadświadoma Warta jestem kary/i stąd ten dermatologiczny przeżytek/To oczekiwanie po obu stronach/barykady Pewność że nadpłynie/purpurowa fala bólu Że to mnie/w jakiś sposób będzie kosztowało/On lubi kiedy się rumienieć Wielże będzie z tego czerpał do woli.*

Summary

The red colour like a segment of the language picture of the world create basic stereotypes in us, like: fire, blood, life and vital energy.

There reveal connotation too, which have narrower meaning in our consciousness, like: red flag and rose. Red colour in poetry of Henryk Jasiczek and Renata Putzlacher create bases for language picture of world.

Bibliografia:

1. BARTMIŃSKI, J., TOKARSKI R., *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, w: Teoria tekstu, Wrocław 1986.
2. BARTMIŃSKI, J., *Słownik ludowych stereotypów*. Założenia wstępne „Etnolingwistyka“ nr 1, 1988, BARTMIŃSKI, J., TOKARSKI, R. Lublin 1990.
3. BERLIN, B., and KAY, P., *Basic Color Terms*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1969.
4. GRZEGORCZYKOWA, R., *Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej* (w:) Język a kultura, Wrocław 1988.
5. WIERZBICKA, A., *Semantyka*. Jednostki elementarne i uniwersalne, Lublin 2006.
6. ZAKRZEWSKA, W., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
7. JASICZEK, H., *Gwiazdy nad Beskidem*, PZKO-SLA, Cz. Cieszyn, 1953.
8. JASICZEK, H., *Humoreski beskidzkie*, Śląsk, Katowice, 1959.
9. JASICZEK, H., *Jaśminowe noce*, PZKO-SLA, Cz. Cieszyn, 1959.
10. JASICZEK, H., *Obuszkim ciosane*, Śląsk, Katowice, 1961.
11. JASICZEK, H., *Obuszkim ciosane*, PZKO-SLA, Cz. Cieszyn, 1955.
12. JASICZEK, H., *Pochwała życia*, PZKO-SLA, Cz. Cieszyn, 1952.
13. JASICZEK, H., *Poetyckie pozdrowienia*, Wydawnictwo Okręgowe, Ostrawa, 1961 – przekłady z poezji.
14. JASICZEK, H., *Rozmowy z ciszą*, PZKO-SLA, Cz. Cieszyn, 1948.
15. JASICZEK, H., *Blizny pamięci*. Czeski Cieszyn 1969.
16. JASICZEK, H., *Jak ten Obłok I*. Katowice 1990.
17. JASICZEK, H., *Jak ten Obłok II*. Katowice 1990.
18. JASICZEK, H., *Obuszkim ciosane*. Czeski Cieszyn 1955.
19. JASICZEK, H., *Pochwała życia*. Czeski Cieszyn 1952.
20. JASICZEK, H., *Z biegiem Olzy*. Katowice 1990.
21. JASICZEK, H., *Zamyślenie*. Czeski Cieszyn 1969.
22. PUTZLACHER, R., *Angelus*, Towarzystwo AVION, Czeski Cieszyn 2006
23. PUTZLACHER, R., *Kompleks Ewy*, Kraków 1992.
24. PUTZLACHER, R., *Małgorzata poszukuje Mistrza; Mezi řádky*, Wydawnictwo Host 2003.
25. PUTZLACHER, R., *Oczekiwanie*, Trzyniec 1992.
26. PUTZLACHER, R., *Próba identyfikacji Profil*: Ostrawa 1990.
27. PUTZLACHER, R., *Ziemia albo-albo* 1993.

Retoryczne i poetyckie opisy dzieł malarskich w utworach Filostratosza Starszego i Jacka Kaczmarskiego

Piotr Baran

Saint Paul and reflection of his works in selected Polish sermons from the XVI century

Abstract: *The paper deals with a problem of reception of the letters of Saint Paul in the age of reformation and contrreformation. It shows several different types of using s. Paul's works in the sermons.*

Key words: *Saint Paul, sermon, postilla, reformation, contrreformation.*

Contact: *Jagellonian University in Krakow, Faculty of Polish Studies, e-mail: piotr.baran@uj.edu.pl*

„Kto nie szanuje malarstwa, krzywdzi prawdę, ale krzywdzi i mądrość, która wnika w poetów, bo przecież w obu tych dziedzinach jednakowe jest zainteresowanie czynami i wizerunkiem herosów. Nie dostrzega nadto w zachowywaniu właściwych miar, przez które sztuka ta styka się także z myśleniem i mówieniem”¹.

Tak Filostrat Starszy zaczyna swoją podróż po Galerii Neapolitańskiej i swój opis wybitnych dzieł malarstwa, daje też tymi słowami początek refleksji nad tym, czym jest malarstwo. Mój artykuł, nie będzie odpowiedzią na pytanie, jak malarstwo może być percypowane przez inne sztuki, będzie raczej jedną z możliwości postawienia takiego pytania. Także pytania, które było już niejednokrotnie stawiane przez teoretyków literatury zajmujących się intertekstualnością, pytania o język, którym można by mówić o różnych sztukach jednocześnie. Spośród dwu tomów *Obrazów* Filostratosza wybrałem jeden utwór, spośród kilkuset piosenek Kaczmarskiego wybrałem dwie, znajdujące się w programie „Muzeum” z 1980 roku, w całości poświęconym opisom dzieł plastycznych. Jako filolog z zawodu, skupię się przede wszystkim na tekstach, będę jednak przywoływał obrazy tam, gdzie autorzy do nich się odwołują.

W jednym z ostatnich wywiadów Jacek Kaczmarski powiedział następujące słowa: „Nigdy niczego nie żałowałem. Oczywiście, że warto było przeżyć to, co przeżyłem, doznania wielkie i małe, wzniosłe i obrzydliwe, być prorokiem i błaznem”². Wiem, że takie trzy zdania, wyrwane z kontekstu mogą znaczyć wszystko i nic, ale jednak zestawienie „prorok i błazen” jest dosyć osobliwe. Te dwie natury, mam wrażenie, łączą się w jakiś sposób w artyście, którego twórczość zachęca nas do rozmyślań nad językiem, w którym można o różnych sztukach mówić, łączą się także w postaci Stańczyka, błazna na dworze ostatnich Jagiellonów, wokół którego narosło wiele interpretacji, jedną z nich jest obraz Jana Matejki, przedstawiający błazna

¹ FILOSTRAT STARSZY: *Obrazy*, Warszawa 2004, s. 91.

² (Ewa Gil-Kołąkowska "Przegląd", 17 IV 2004r.)

zamyślonego, za którego plecami odbywa się bal. Stańczyk, mający rysy swojego malarza, siedzi zamyślony, przed nim pismo z wiadomością o utracie Smoleńska. Jak na ten obraz patrzy Kaczmarek?

Już w pierwszej strofie rzuca się w oczy, fakt, że o obrazie mówi sam jego bohater

Dziś bal na zamku królowej Bony
Wytruto myszy zwieszono lampiony
I opłacono śpiewaków
Czuję jak blednie moja twarz błazeńska
Właściem przeczytał o stracie Smoleńska
Ale gdzie Smoleńsk gdzie Kraków³

Pierwsze trzy strofy są jakby wstępem narratora – kronikarza. Słowa błazna podkreślone są podniesionym tonem (przepraszam muzykologów za niedostatki mojego języka). Słychać w głosie Stańczyka ton ironii i niechęć do królowej⁴, ton wyrzutu. Interesująca jest strofa trzecia, gdzie do głosu dochodzi już nie mowa błazna, ale jego myśli. Jest to także podkreślone zmianą tła muzycznego. Muzyka staje się wolniejsza, łagodniejsza, miejsce mocno uderzanej gitary zajmuje spokojne pianino.

„Gdybym pociągał sznury wielkich dzwonów
To bym z nich dobył najwyższego tonu
I biłbym biłbym na trwogę
A dzwoneczkami na błazeńskiej czapce
Swój kaduceusz mając za doradcę
Kogóż przestrzec ja mogę”.

Żal, że nie może wyrazić swoich uczuć środkami, które byłyby słyszane przez większą ilość ludzi i jednocześnie czytelne dla wszystkich (dzwony), pasuje do wizji Stańczyka jako patrioty, natchnionego a zarazem nieco nostalgicznego⁵.

Następnie błazen podnosi głowę, słyszy nawoływania z sali, kontynuuje jednak swoje rozmyślenia, które najpierw wyrażone głośno, przechodzą później w głos wewnętrzny. Przeciwnostawia sobie mądrość i przecucie, twierdzi, że właściwie kieruje się bardziej przecuciem:

Lecz żadna mądrość nie zastąpi przecuć
Które są przy mnie dzisiaj jak co wieczór
Choćby grano najgłośniej
Siedzę bez ruchu jak wyzbyty mowy
Czemu więc nagle wokół mojej głowy
Dzwoneczki dzwonią żałośnie

Warto zadać sobie pytanie, co oznacza ta dychotomia? Mądrość zdaje się tu być wiedzą racjonalną, błazen zdaje się posiadać tę wiedzę w dużym stopniu, jako że, co wiemy

³ Wszystkie cytaty z piosenek Jacka Kaczmarek pochodzą ze strony internetowej www.kaczmarek.art.pl.

⁴ Na temat Bony *vide* BOGUĆKA, M.: *Bona Sforza*, Warszawa 1989.

⁵ Jedno ze źródeł literackich to "Król zamczyska" (1842) Seweryna Goszczyńskiego, w którym poeta i pisarz romantyk stworzył wizję obłąkanego, żyjącego przeszłością kraju Machnickiego, przyodzianego w strój trefnisi mieszkańca opuszczonego zamku w Odrzykoniu. Machnicki wypowiada znamienne słowa przekazując swój błazeński strój: "oto jest królewski twój ubiór [...] z tą szatą wkładam na ciebie wszystkie cierpienia i hańby; zamień ją w purpurę chwały [...] twoim państwem te grudy; twoją potęgą wielkość ich przeszłości, zamieniona w boleść; twoje powołanie panować przez cierpienie wśród uciechy [...]"(www.pinakoteka.zascianek.pl).

z przekazów historycznych, odznaczał się nie tylko ciętym językiem, ale potrafił także dawać mądre rady. Tutaj jednak Stańczyk stawia na przeczucia, które są czymś nieracjonalnym, a ponieważ dotyczą spraw ważnych dla państwa, można sądzić, że pochodzą od jakiejś siły wyższej, reprezentują zatem element kapłański.

Ostatnia strofa ujawnia znowu element błazeński, komiczny właściwie, sypią się słowa ostrej krytyki, a na koniec konstatacja: „A ja nie cierpię tej baby!”, ujawnia żartobliwe usposobienie Stańczyka i Kaczmarskiego. Jak zatem poeta patrzy na obraz? Wciela się jakby w postać namalowanego błazna, wprowadza w opis elementy akcji scenicznej, monolog bohatera staje się monologiem wewnętrznym aktora dramatycznego.

Filostat Starszy, żyjący na przełomie II i III wieku, jest autorem cyklu retorycznych ekfraz. Ekphrasis jako gatunek literacki, właściwie rodzaj mowy, to opis obrazu, rzeźby lub innego dzieła plastycznego. Jego *Eikones* są jakby patronem refleksji nad związkami malarstwa i literatury. Mimo to prawie nikt się nim obecnie nie zajmuje, chociaż jego twórczość zadaje bardzo wiele pytań, które sto lat temu były przedmiotem wielu sporów wśród niemieckich filologów klasycznych⁶. Ci, sądząc, że istnieją odpowiedzi, zadawali sobie pytania, ilu było Filostatów i czy opisywane przez niego, lub przez nich, obrazy naprawdę istniały. A ja bym powiedział, że to niezbyt istotne, nawet jeżeli obrazy te istniały, to i tak istnieją inaczej w świadomości twórcy i w jego interpretacjach.

Ekfrazja Filostrata ma oddziaływać na wyobraźnię. W utworze zatytułowanym *Kassandra*, w którym będzie mowa o śmierci Agamemnona z rąk Klitajmestry, już od pierwszej frazy uderza nas okrucieństwo obrazu, występuje także dysonans, powodujący zaskoczenie.

Oto leżą pomordowani, każdy w innej części Sali: tu krew z winem zmieszana, tu ludzie rżęzą na stołach w ostatnich konwulsjach, tu krater strącony kopnięciem tego, który obok dogorywa w drgawkach, tu dziewczyna w stroju wieszczki patrzy na topór, co wnet na nią spadnie. W ten sposób Klitajmestra wita Agamemnona po powrocie spod Troi.⁷

Możemy sobie tylko wyobrazić, że opisywany obraz przedstawiał scenę jakby w ruchu, zatrzymaną w punkcie kulminacyjnym. Filostat wprawia ją na powrót w ruch, używa w tym celu słownictwa związanego z teatrem. Nazywa pochodnie „choregami światła”, kratery „choregami napoju” przez co jawnie wprowadza teatralizację opisu. Cały spektakl odbywa się dzięki życzliwości światła, które pozwala na ucztowanie w nocy i wina, które doprowadza ofiary do stanu zupełnej bezbronności. Jednakże grecki sofista wyraźnie rozdziela obraz i sztukę sceniczną. „Jeżeli chłopcze, wszystko to oglądać będziemy jak sztukę sceniczną, mamy tu do czynienia z wielką tragedią opowiedzianą w skrócie, a jeśli – jak malowanie, to dostrzeżesz w nim dużo więcej”⁸. Autor opisuje poszczególne postacie, towarzyszy Agamemnona, leżących w różnych pozycjach, zamordowanych. Punktem kulminacyjnym jest natomiast opis zachowania Kasandry, która próbuje rozpaczliwie ratować, osłonić w jakiś sposób Agamemnona przed toporem Klitajmestry. W opisie swoim podkreśla siłę uczuć mordowanej pary, jest to w pewnym sensie rozwinięcie, można by powiedzieć apokryficzne, wątku zaczerpniętego z *Odysei* Homera, gdzie w księdze XI wspomina tę scenę grecki wódz w rozmowie z Odyseuszem w Hadesie.

„Z jakąż ta Kassandra czułością i uniesieniem porwała się ku Agamemnonowi! Zrzuca z siebie

⁶ Zainteresowanych ustaleniami niemieckich filologów klasycznych odsyłam do wstępu do wydania *Obrazów*, gdzie Remigiusz Popowski reasumuje te badania. FILOSTRAT STARSZY: *Obrazy*, Warszawa 2004, s. 16 *passim*.

⁷ Dtto, s. 223.

⁸ Dtto, s. 224.

wieńce i chce go jakby osłonić swoim wieszczym kunsztem. A ponieważ topór wisi tuż nad nią, tam odwraca oczy i krzyczy tak jakoś przeraźliwie, że Agamemnon, słysząc to jeszcze, ostatkiem ducha okazuje współczucie”⁹.

Słychać z jakim podziwem Filostrat odnosi się do kunsztu malarza, który to wszystko oddaje, albo też słychać, z jaką umiejętnością sam retor przedstawia wyobrażoną przez siebie scenę.

Wróćmy znów do Jacka Kaczmarskiego, który, w sposób dużo bardziej niż w poprzednio analizowanym utworze, opis dramatyczny, wprawiający w ruch postacie i inscenizujący wydarzenia, wprowadza w piosence *Rejtan, czyli raport ambasadora*, która nawiązuje do obrazu Matejki *Rejtan, upadek polski*. Krzysztof Gajda mówi o tym utworze w kontekście rozważań nad stylizacjami brzmieniowymi w piosenkach Kaczmarskiego, ale, jakby na marginesie, dokonuje zarysu analizy dzieła¹⁰. Podkreśla dużą wagę zmiany perspektywy, uczynienie podmiotem lirycznym ambasadora rosyjskiego, ściśle z tym wiąże się kwestia języka, tworzącego charakterystyczną stylizacją, przy czym autor monografii nie mówi na co ten język jest stylizowany.

„Wasze wieliczestwo”, na wstępie śpieszę donieść:
Akt podpisany i po naszej myśli brzmi.
Zgodnie z układem wyłom w Litwie i Koronie
Stał się dziś faktem, czemu nie zaprzeczy nikt.

Widać w powyższej strofie, która rozpoczyna utwór, że podmiotem mówiącym w utworze jest rosyjski ambasador, czego jednym z dowodów jest rosyjski zwrot w pierwszym wersie. Ale poddany królowej mówi nie tylko po rosyjsku, w kilku miejscach popisuje się znajomością francuskiego, np.: „Szczęsnyj-Potockij był zupełnie comme il faut”.

Dodałbym jeszcze, że taka zmiana perspektywy ma bardzo duże znaczenie dla interpretacji zarówno tekstu, jak i obrazu, ponieważ przyzwyczajeni jesteśmy, spojrzawszy na Matejkę mówić, że Rejtan rozpaczliwie broni niepodległości Polski, a tutaj mamy punkt widzenia, który nasze przyzwyczajenie obraca w ruinę. Rosyjski ambasador patrzy na wydarzenia w zupełnie innych kategoriach, dobitnie podkreślają to słowa:

Muszę tu wspomnieć jednak o gorszącej scenie,
Której wspomnienie budzi we mnie żal i wstępn,
(...)

Niejaki Rejtan, zresztą poseł z Nowogrodu,
Co w jakiś sposób jego krok tłumaczy mi,
Z szaleństwem w oczach wszerek wyciągnął się na progu
I nie chciał puścić posłów w uchylone drzwi.

Dla wysłannika carycy Katarzyny, spontaniczne i nacechowane silnymi emocjami, wystąpienie Rejtana jest po prostu nie na miejscu. Jeszcze dokładniej widać to w strofie, w której rosyjski ambasador wypowiada coś na kształt definicji polityki:

W tym zamieszaniu spadły pisma i układy.
„Zdrajcy!” krzyczano, lecz do kogo, trudno rzec.
Polityk przecież w ogóle nie zna słowa "zdrada",
A politycznych obyczajów trzeba strzec.

A zatem polityka nie może łączyć się z emocjami, a fakt wykluczenia zdrady jako takiej

⁹ Dtto, s. 225.

¹⁰ GAJDA, K.: *Jacek Kaczmarski. W świecie tekstów*. Poznań 2003, s. 235-236.

świadczy, że liczy się tylko interes i korzyść, nie istnieją w polityce więzi oparte na patriotyzmie.

Cały utwór charakteryzuje się bardzo dynamiczną akcją. Znow widzimy, że obraz, dzięki opisowi, ożywa i staje się sceną, na której dzieją się różne wydarzenia. Atutem opisu Kaczmareckiego jest radykalna zmiana perspektywy, która skłania do ponownego przemyślenia nie tylko interpretację samego obrazu ale i wydarzeń historycznych na nim upamiętnionych.

Remigiusz Popowski, jeden z rozdziałów wstępu do wydania *Obrazów* poświęca próbie zebrania w jedną całość koncepcji malarstwa, która wyłania się z różnych pism Filostrata (grecki sofista jest też autorem *Żywotu Apolloniosa z Tyany*)¹¹. Zdaniem badacza, Filostrat jako pierwszy przenosi malarstwo ze sfery rzemiosł w sferę sztuk noetycznych. Zacytujmy podsumowanie:

„Z noetycznej koncepcji twórczości artystycznej wynika, że każde prawdziwe dzieło sztuki jest tworem wolnym i indywidualnym, a nie produktem rutyny. Obie księgi *Obrazów* nie tylko w formie opisu, lecz w przedmiocie ukazują obrazy niepowtarzalne, stworzyła je bowiem myśl, a nie tradycja, konwenans czy utrwalona modą maniera. Myśleniem „napisane” obrazy zmuszają widza do kontemplacji i przez to dostarczają mu głębokich przeżyć estetycznych, a także skłaniają do podziwu”.

Takie malarstwo widział Filostrat, albo takie chciał widzieć, myślę, że tak też malarstwo widział Kaczmarecki, stąd oglądanie – czytanie obrazów jest procesem myślowym, interpretacją, wymaga skupienia i przyjęcia odpowiedniej perspektywy, może nawet spojrzenia z wielu perspektyw.

Co łączy tych dwóch autorów? Obaj twórcy, choć posługują się sztuką słowa, tworzą dzieła, których nie da się czytać bez znajomości innych sztuk, dzieła intertekstualne z natury, jeśli można sobie pozwolić na takie sformułowanie. Obaj są też w pewnym sensie wychowawcami, pierwszy głosi pochwałę obrazów, ucząc przy tym chłopców sztuki patrzenia i wymowy, drugi, choć to kwestia mocno dyskusyjna, jest w jakimś sensie wychowawcą swojego narodu, próbującym, tak myślę, potrzęsnać wyobrażeniami bogoojczyńskimi i skłonić do głębszej refleksji historyzoficznej. Patrząc na dzieła sztuki malarskiej obaj autorzy wprawiają je w ruch, ożywiają, ale przede wszystkim próbują uchwycić myśl poety i zderzyć ją z własną myślą.

Summary

The paper raises the topic of Apostle Paul's representation in the early modern literature with a special focus on the sermons. The second topic being discussed is the interpretation of Saint Paul's letters in the 16th century homilies, with special attention paid to the use of his letters in religious disputes.

The paper presents the collection of the homilies, both heterodox and Counter-Reformation, using the following typology: the homilies for Saint Paul's day; the homilies for the day of Saint Paul's conversion and the homilies based entirely on Paul's texts or ideas. The quotations from the Apostle's letters, most commonly used in religious discussions, have also been included. The paper is only a general outline of the reception of Saint Paul's life and letters. It indicates the possible topics for many detailed researches.

¹¹ FILOSTRAT STARSZY, *op. cit.* s. 48-55.

Bibliografia

Teksty źródłowe:

1. FILOSTRAT STARSZY, *Obrazy*, Warszawa 2004.
2. Teksty JACKA KACZMARSKIEGO: www.kaczmarski.art.pl

Opracowania:

1. BOGUCKA, M.: *Bona Sforza*, Warszawa 1989.
2. GAJDA, K.: *Jacek Kaczmarek w świecie tekstów*, Poznań 2003.
3. GAJDA, K.: *To moja droga. Biografia Jacka Kaczmarek*, Wrocław 2009.
4. POPOWSKI, R.: [wstęp w:] FILOSTRAT STARSZY, *Obrazy*, Warszawa 2004.
5. POPOWSKI, R.: *Retoryka w późnoantycznych opisach dzieł sztuki*, [w:] *Retoryka antyczna i jej dziedzictwo*, Warszawa 1996.
6. SZARMACH, M.: [wstęp w:] FLAWIUSZ FILOSTRATOS, *Żywot Apolloniosa z Tyany*, przekład M. SZARMACH, Toruń 2000.

Leksyka twórczości Anieli Kupiec

Mariola Krakowczyková

Vocabulary in the work of art of Aniela Kupiec

Abstract: *This essay is about the vocabulary in the work of art of Aniela Kupiec. It is interested about the vocabulary, which is the main components of artistic style text. It is interested in words, which come from the old Polish, for example abo, achtlik, aże, baba, babka, and which come from the foreign languages like German and Czech, for example forarabajter, jezedowski, italski etc.*

Key words: *vocabulary, work of art, word, nature, foreign word.*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, e-mail: mariola.krakowczykova@seznam.cz*

Aniela Kupiec (*1920, Nydek) należy do przedniejszych twórców Śląska Cieszyńskiego, piszących gwarą cieszyńską. W jej twórczości widoczny jest ogromny konserwatyzm i tradycjonalizm językowy, pozytywne widzenie wsi, życia wiejskiego i trudnej pracy na roli. W swych opowiadaniach bowiem opisuje ludzi żyjących na Zaolziu, prace wykonywane przez nich, typowe zwierzęta wiejskie, miasto i wieś początku XX wieku, takie jakie pamięta z lat dzieciństwa i młodości. Przepiękne są również opisy przyrody, pogody i obyczajów ludowych.

Śląsk Zaolziański należy do tych obszarów, które ongiś należały do Polski, lecz przed II wojną światową zostały dołączone do państwa czeskiego. To spowodowało, że Zaolzie, zostało odizolowane od centrum kultury polskiej, nie przechodziło zmian, które w ciągu wieków zauważamy w Polsce (w gwarze, a także w polskim języku literackim)¹. Dlatego część gwary cieszyńskiej zachowała wiele cech archaicznych, których ślady znajdujemy w innych gwarach polskich. W niniejszym artykule pragnę zająć się jedynie leksyką gwary cieszyńskiej, pojawiającą się na kartach twórczości Anieli Kupiec. W ten sposób zilustruję rozwój gwary cieszyńskiej w oderwaniu od gwar polskich, nawiązującej kontakt z językami literackimi niemieckim i czeskim. Zebrany materiał podzieliłam na następujące grupy:

1. Leksyka polska:
 - a. gwarowa (gwara cieszyńska),
 - b. wspólnoodmianowa (gwarowa i języka polskiego ogólnego).
2. Leksyka obca:
 - a. germanizmy,
 - b. bohemizmy.

Moim celem jest wskazanie na stan pierwotny gwary cieszyńskiej, wykorzystywanej przez

¹ K. Nitsch, *Mowa ludu polskiego*. Kraków: 1911, s. 94.

Anielę Kupiec w swoich tekstach literackich, a także na jej dalszy rozwój.

Podstawę leksyki gwary cieszyńskiej stanowią wyrazy, które spotykamy w innych gwarach polskich lub w staropolskim języku literackim, dlatego najliczniejszą grupę tworzą wyrazy gwarowe czy archaizmy polskiego języka ogólnego, poświadczone w *Słowniku etymologicznym języka polskiego*. Pojawiają się one również w polszczyźnie XVII – XVIII-wiecznej. Są to np.:² abo – dawne *abo* XVI – XVII można objaśnić jako skrót kolokwialny, ‘lub, albo’ (*A tak mu wierzili, że naprowde poradził niejednemu abo niejednej pumóc*. PNPiNS – 79); ‘czy’ (tylko w zadniu pytającym) (*Isto pies przedtym pogónił kansi po wągłu abo co*. PNPiNS – 85); ‘może’ (*Wyście wtedy starym zwyczajym postali nóm kapke z tego, coście mieli, jako sie to dycki przed Wiliją abo aji we Wilije robiło, a to mie isto uretowało od straszneho kroku*. PNPiNS – 50), aze XVI – XVIII (do dziś w gwarze), ‘aż’ (*Była straszno biyda, tak aże piszczalo, / na gróniach w tym roku sie nie urodziło, (...) PNPiNS – 124*), baba – z ogólnostowiańskiego – z czasem znaczenie rozszerzone do ‘stara kobieta’, znaczenie rodzinne ‘matka ojca lub matki’ staropolskie XIV – XVII ‘kobieta’ (*Dyc tako morninka nie zaciąży zaś tak bardzo, a noszaczka, tako hól baba, trzoch takich by na jednej ręce uniósta*. PNPiNS – 68); ‘żona’ *Na stary, na kaj idziesz? – woło za nim baba*. PNPiNS – 83), brózd – XIII, nazwa osobowa 1494 – ‘bruzda’ (*Boże pumóz, gaździnko – woło sąsiod i śpiycho sie ku brózdzie*. PNPiNS – 96), chłop – XIV wiek – ‘mężczyzna’ (*Taki dziwny to był chłop*. PNPiNS – 79); ‘mąż’ (*Dowiedziała sie, że Paweł, jeji chłop, a tata trójki dzieccek, już nie żyje*. PNPiNS – 42), choć – XV wiek – ‘choć’ (...) *putnie, choć prózno, ocieżyła, gornek litrowy wszędzy zawadzoł*. PNPiNS – 18), chować – XIV wiek – ‘kryć, ukrywać’ (...) *że sie nóm nie trzeba przed bómbami chować, (...) PNPiNS – 140*)³, chycić – XV – XVI wiek – ‘chwycić, złapać’ (*I już, już miał trzasnąć bykowcym przez skulóné pleca małego winowajce, ale Krop chycił go za rękę (...) PNPiNS – 88*); ‘zabrać się do jakiejś pracy’ (...) *przestoł mówić i chycił sie dalij jakigosi struganio*. PNPiNS – 56), cudzy – XIV wiek – ‘nie mój, nie nasz, obcy’ (...) *żeś nigdy swojigo w cudze nie zamiynił*. PNPiNS – 200), cyganić – XVIII – ‘kłamać, oszukiwać’ (*Prawili, że tam sie zepsuje, że sie nauczy wichlarzić i cyganić, bo że to óni poznali na swoji skurze*. PNPiNS – 22), ćma – XIV – XVIII (dziś w gwarze) – ‘ciemność’ (*Wojna sie nie kóńczy, co chwila gdosi dostanie zawiadómieni, że syn abo ojciec padnył, a smutek sie rozsiód po chatupach, jako ta ćma wieczorno*. PNPiNS – 36), dwiyrze – XV – XVII wiek – ‘drzwi’ (*Ale mama sie ani nie uśmiychnyli, jyny zamyślóni dziwiają sie na dwiyrze kumory*. PNPiNS – 22)⁴, fara – XVI wiek – ‘plebania, probostwo, parafia’ (*Wolałaby sto razy zbiyrać borówki, niż cupkać spod samiutkij Czantoryje do Bystrzice na fare*. PNPiNS – 22), fura XVIII wiek, wcześniej *fora* XV – XVII – ‘wóz, przede wszystkim drabiniasty, załadowany sianem, zbożem itp. lub ilość ładunku, którą można zmieścić na jednym wozie’ (*Sto fur beczek pełnych maku,*

² Podane przykłady notowane są w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* A. Bańkowski, Warszawa: 2000, z skrótem *stp.* (staropolski), *og.-słow.* (ogólnostowiański), z podaniem wieku lub dokładnej daty lub w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* A. Bücknera z podaniem wieku lub dokładnej daty; gwarowe znaczenie przykładów notowane jest w słownikach: Czajkowski, A. *Słownik gwary śląskiej*. Katowice 1996; J. Golec, *Cieszyński słownik gwarowy*. Cieszyn 1994, w publikacjach: A. Kupcowa, *Połotane żywobyci*. Czeski Cieszyn 1997.; A. Kupiec, *Po naszymu pieszko i na skrzydłach*. Czeski Cieszyn 2005 (słownik został opracowany przez W. Milerskiego i K. D. Kadłubca); J. Wronicz, *Słownik gwarowy Śląska cieszyńskiego*. Wisła – Ustroń 1995. Niektóre z cytowanych przykładów zachowały się do dziś w polszczyźnie ogólnej (np. *chłop, fura, furman* itp.), por. *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka.

³ Dawne znaczenie wyrazu *chować* było ‘żyć’. W gwarze cieszyńskiej w niektórych przypadkach zachowuje się to znaczenie, lecz w utworach Anieli Kupiec wyraz ten w tym znaczeniu nie występuje.

⁴ Wyraz *dwiyrze* ma również inną formę zapisu *dźwierze*.

w każdym maku tysiąc hrómów! PNPiNS – 82), furman – 1370 rok – ‘woźnica’ (*Trząst sie cały, zymbami mu szczyrkało i nie było inszego wychodziska, jyny za radą furmana ześtyżć z wozu.* PNPiNS – 44), gadać – XV – XVI wiek – ‘mówić wiele a niejasno, za wiele, niepotrzebnie’ (*Hej, ty niebo, nasze niebo, / jo se z tobą gadu, gadu, (...) PNPiNS – 154*), gańba – XIV – XVII, częste w staropolskich przekładach Biblii – ‘hańba, wstyd’ (*Ale toby była gańba – cosi ji szęptało.* PNPiNS – 19), garniec – XIV – XVII wiek – ‘większy garnek’ (*Tu oto pomyj garce od krupice po śniodaniu.* PNPiNS – 17), gibki XV – XIX wiek – ‘szybki, prędki’ (...) *jak weźnie znad gróni lot gibki, sokoli.* PNPiNS – 114), Gody – częste w XIV wieku – ‘Święta Bożego Narodzenia’ (*Miało sie ku Godóm, a biyda była tako, że co ubożsi nie wiedzieli, jako przeżyją Święta.* PNPiNS – 36), goreć – XVI wiek – ‘palić się’ (...) *brać trudy na siebie i goreć płómiyniym, (...) PNPiNS – 205*), inszy – XVI – XVIII wiek – ‘inny’ (*Jyny Janiczek sie kręcił kole niego, bo sie mu zdoł taki inszy, taki ciekawy.* PNPiNS – 54), ize – XIV wiek – ‘że’ (...) *gazda prawił, ize gupigo zaćmiło.* PNPiNS – 125), jednaki – XIV – XIX wiek – ‘jednakowy’ (*Uciekało im życie, a każdy dziyń był jednaki, tela, że roz padało, a roz było pięknie, ale owce sie musiało paść dycki.* PNPiNS – 76), kamrat – XVIII wiek – ‘kolega, przyjaciel’ (*Nale, borok też, wiycie. Nie był z niego nejgorszy kamrat – mówił mamie.* PNPiNS – 38), kierchów / kierchow – XVI – XVII wiek – ‘cmentarz’ (*Kiela razy sie mie gdosi pytoł, czy sie tu nie robi co dziwnego, dy mieszkómy przy samym kierchowie.* PNPiNS – 100), ku – XIV wiek, w XIV – XVII obocznie z k – ‘do’ (*E, to sie mi w oczach ćmi – pomyślała, jak dochodziła ku smreczku i ku pniu, na kierym stoła putnia z jagodami.* PNPiNS – 20), kulać – lata 1596, 1621 – ‘toczyć po ziemi jak kula’ (...) *nie bedą sie kulać aż za siódmą miedze, (...) PNPiNS – 202*), kurzić – XIV – XVII – ‘dymić’ (*Z kumina sie kurzi, jak gorą patyki, (...) PNPiNS – 122*)⁵, latoś – XV – XVIII wiek (dziś tylko gwarowe) – ‘w roku bieżącym, tego roku, w tym roku’ (*Takigo wieczora, jako je dzisio, to isto jeszcze latoś nie było – prawi Hanka.* PNPiNS – 60), masny – XVIII – XIX (sporadycznie od 1522) – ‘tłusty’ (*Aspón bych nie musiała myć garców rozmaitych, masnych i przigorzanych, nigdych tego rada nie robiła.* PNPiNS – 47), miano – 1522 rok – ‘imię’ (*Tata, kierymu było na miano Jędrys, musioł napytać noszaczkę, a potków to chcioł takich lepszych, fajniejszych ludzi, tóż napytoł rectora z jego paniczką.* PNPiNS – 68), mianować – XVI – XVII wiek – ‘nazywać’ (*Oglądoł z bliska jego brode, jego ręce i mianowoł go za każdym razym „panie żebroł”.* PNPiNS – 53), miech – ogólnosłowiańskie, XVI – XVIII – ‘worek, sakwa, torba’ (...) *aby dioboł, co mo prowdziwy chłost, nie wziył go do miecha i nie wysuł w nejlepszym razie kansi daleko od chatupy do zomiętu, a gorszym prosto do piekła.* PNPiNS – 39), miesiąc – ogólnosłowiańskie – ‘miesiąc – jako jednostka czasu’ (*Młody sie pokozoł strasznie stanowczy, że kóniecznie za miesiąc musi być ślub, bo inyczyj to ón nie wiy, jako sie to skóńczy.* PNPiNS – 65); ‘księżyc’ (...) *miesiąca blaskami strzeche nóń owijo, (...) PNPiNS – 119*), miesiączek – XVI – XVI, też nazwa botaniczna (1534) – ‘księżyc’ (*Miesiączek sie wykuloł na niebo, kóniczki polne tak grały zawzięcie, jako by chciały cały świat przekónać, że rano bedzie mądrzejsze i nie trzeba sie już dzisio więcyj starać.* PNPiNS – 33), modry – staropolskie – ‘niebieski, granatowy’ (*Pamięto dobrze jego modre oczy i jego piękne wargi.* PNPiNS – 23), mycka – XVI wiek – ‘czapka z futra lub grubego materiału’ (*Wiater fujoł, śniyg sie mu wszędzy wdziryoł, do kapes, za kragiel, pod mycke, do bótów, ale to nic.* PNPiNS – 44), nogietka – XV wiek – ‘nogietek’ (...) *tu mocie nogietki, niezapóminajki, (...) PNPiNS – 127*), pomazać – XIV wiek – ‘zbrudzić’ (*Starzik sie na niego podziwoł z wyrzutym, a Mirek zaroz dopełnił, że óna go pomazała sadzami.* PNPiNS – 90); ‘nasmarować’ (*Zaroz mu dali cały kąsek, kiery jeszcze zbył, i poradzili, coby se go pomazoł dość hrubo masłym, bo bez masła to kapke dusi.* PNPiNS – 29); porachować – XVIII wiek – ‘policzyć’ (*Porachowoł tak w myśli, że*

⁵ Wyraz *kurzić* ma również inną formę zapisu *kurzyć*.

w prostej linii do domu było tych sztyrycet kilometrów, można o kapkę więcej. PNPiNS – 43), powadzić – XV – XIX wiek – ‘posprzeczać się, pokłócić się’ (*Jo sie z tym kamratym okropnie powadził, jak mie pozwracoł.* PNPiNS – 95), powiarka – bohemizm proponowany przez Mączyńskiego (1564) do przekładu łacińskiego *superstitio* – ‘wierzenie, zabobon’ (*Nale, panoczku, cóż też to macie za powiarki abo jaki czary z tym jabkym?* PNPiNS – 91), prawić – XIV – XIX wiek, dziś tylko frazeologizm – ‘mówić, powiedzieć, opowiadać’ (*Prawili, że tam sie zepsuje, że sie nauczy wichlarzic i cyganie, bo że to oni poznali na swoji skurze.* PNPiNS – 22), przedać – XIV – XIX wiek – ‘sprzedać’ (*Strasznie ich pytała, coby sie nie gniewali, że może gdosi będzie taki, co podaruje abo aji przedo swoje dziecko.* PNPiNS – 34), przemienić – XV wiek – ‘przemienić’ (...) w strzybne jasełka gdosi przemienił. PNPiNS – 197), rachować – XVI i XVII wiek – ‘liczyć’ (*Nejprzód go jednako uczył pisać, czytać, rachować, a potem wszyckigo, co ón umioł.* PNPiNS – 57), strugani – 1550 rok – ‘łuskanie, obieranie (np. ziemniaki)’ (...) *Paweł zły jako wszycki diobli przestoł mówić i chycił sie dalij jakigosi struganio.* PNPiNS – 56), suć – XV wiek – ‘sypać’ (*Zdało sie mu, że sie sują na niego jakisi gwiozdy i iskry, (...)* PNPiNS – 46), śniodani – XV wiek – ‘śniadanie’ (*Na pójcie już, mamó, na śniodani, bo je siedym godzin.* PNPiNS – 26), tkać – XV wiek – ‘robić na krosnie (...) czas tka blade kobierce / w harcnerskie, zielone wzory. PNPiNS – 134)⁶, trefić – XVI wiek – ‘natrafić’ (*Mamó, dejcie jeszcze jedyn koszyczek, boch trefiła na taki miejsce, kaj isto żodyn nie zbiyroł, (...)* PNPiNS – 22), wadzić sie – XV wiek – ‘kłócić się’ (*Mama też sie z nią nie wadzili.* PNPiNS – 20), warzić – prasłowiańskie – ‘gotować’ (*W duchu widziół Zuzanke, jak mu warzi czantoryjke z piółónką, ale na każde spómniyni gorneczka czy miski żołądek sie mu dźwigół do karku.* PNPiNS – 94)⁷, wóniać – prasłowiańskie – ‘pachnieć’ (*Kura na polywke se warziła w garcu, warzónka wóniała po całej chatupie, (...)* PNPiNS – 68), zadek – 1500 rok – ‘tyłek’ (*Ale potem zech myła deliny, a jyny w samej koszuli, kiero jeszcze była potargano tak, że mi było goły zadek widać.* PNPiNS – 26), zogłówek – od 1500 roku – ‘poduszka, jasiek’ (...) i czyszki z koróńką, czopeczki, zogłówki. PNPiNS – 127), zawadzać – od XV wieku – ‘przeszkadzać’ (*To ni – odpowiadó Jurek – bo też dzisio piyrszy roz se tak mogymy siedzieć sami, co nóm mama ani wasze dziywczacka nie zawadzają.* PNPiNS – 60).

Drugą grupę stanowią wyrazy, których słownictwo jest do dziś widoczne w polskim dialekcie kulturalnym. Są one jednak traktowane jako archaizmy, ponieważ bardzo często występowały jedynie w języku staropolskim, we współczesnym sporadycznie. Świadczą o tym nie tylko same leksemy, ale też ich struktura morfologiczna. Przyjrzyjmy się dla przykładu prefiksom wyrazów występujących w utworach Anieli Kupiec. W analizowanym materiale możemy wydzielić następujące prefiksy: *o-*, *po-*, *u-*, *w-*, *wy-*, *za-* oraz *ze-* np. wy-babrany – XVIII wiek – ‘zbrudzony’ (*Przignół potym krowy strasznie wybabrany, / gaździno wrzeszczała, gazda wydziwiali, (...)* PNPiNS – 125), po-dziwować – XIV – XVII wiek – ‘dziwić’ (*Idzie gdosi kole wody / podziwuje sie tu, (...)* OSAGL – 37), o-pucować – XIX wiek – ‘oczyścić’ (*Óna ci aji bóty opucuje, jak są uglińióne, co tak cie mo rado.* PNPiNS – 34), u-suć – XV wiek – ‘usypać’ (...) *bo wiedziata, żeby ją żodyn nie chcioł, dy ji ani pierzin ni mioł gdo usuć.* PNPiNS – 80), w-suć – XV wiek – ‘wsypać’ (*Piyrszy litrzok dość prędko napelniła i szła go wsuć do putnie.* PNPiNS – 18), wy-suć – XV wiek – ‘wysypać’ (...) *nie wziył go do miecha i nie wysuł w nejlepszym razie kansi daleko od chatupy do zomiętu, (...)* PNPiNS – 39), za-suć – XV wiek – ‘zasypać’ (*Skycrzyły sie jeszcze bardżyj i zostół siedzieć na poły zasuty śniegym z myślami o Wiliji, (...)* PNPiNS – 44), ze-suć sie – XV wiek – ‘zasypać’ (*Zesuły sie na nią pytania, czymu, czymu i czymu.* PNPiNS – 44).

⁶ Dawne znaczenie wyrazu *tkać* było ‘pchać’. W gwarze cieszyńskiej to znaczenie nie dochoowało się.

⁷ Wyraz *warzić* ma również inną formę zapisu *warzyć*.

Dużo wyrazów gwarowych to zapożyczenia z języków obcych, m.in. czeskiego i niemieckiego. Było to wynikiem nawiązania szerszej współpracy/komunikacji z ludnością władającą tymi językami, co prowadziło do silnej interferencji: polsko-(gwarowo)-niemieckiej i polsko-(gwarowo)-czeskiej, ponieważ część terenu przejściowego, zwanego laskim, była zamieszkiwana w głównej mierze przez Niemców, a część południowa przez Czechów⁸.

W zebranych materiale najczęściej pojawiło się germanizmów, co można wytłumaczyć wyraźnymi kontaktami gospodarczymi (nazwy dotyczące zawodów, budownictwa ubioru, transportu i komunikacji). Świadczą o tym następujące wyrazy, np.: *achtlik* (zdrobienie – z niemieckiego *Achtel* ‘ósmą część, ósemka’) ‘1/8 litra – zwykle o alkoholu’ (*Zjedli po kąszczku, pomówili o tym i owym, wypili achtlik gorzółki i zabiyrali sie do chodnika, ale feszter grzecznie popytał, coby mu dali pół tego chleba, bo że to mo strasznie rod.* PNPiNS – 29), *auto* (XX wiek, od niemieckiego lub francuskiego skrótu wyrazu *automobile*, sztucznej nazwy prototypów samochodu (od 1769)) ‘samochód’ (*Po długim czakaniu przjechało jyny jedno auto.* PNPiNS – 66), *autobus* (XX wiek, od niemieckiego lub francuskiego *autobus* 1907, podobno nowotwór paryski, ale wcześniej jednak wyraz notowany w USA, sztucznie utworzone z *auto-(mobile) + (omni-)-bus* ‘autobus’ (*Ostatni autobus od hawyrskiego cugu tu był tak kole północy, (...) PNPiNS – 101*), *bauer* (z niemieckiego *Bauer*) ‘chłop, rolnik (podczas niemieckiej okupacji)’ (*Musiata strasznie ciężko robić na robotach u bauera, ale to wszystko było nic podle tej zgryzoty.* PNPiNS – 62), *befel* (od niemieckiego *Befehl*) ‘rozkaz’ (*Jyny ty nejmiynsze dziecka nie dostały żodnego befelu, (...) PNPiNS – 68*), *brutwanka* (od niemieckiego *Bratpfanne* ‘metalowe, płaskie naczynie, zwykle podłużne, służące do pieczenia’) ‘brytfanna’ *Mama, co dowali dość skrómny kęsek mięsa na brutwanke, dźwigli głowe i prawią: (...) PNPiNS – 51*), *brutwaniok* (od niemieckiego *Bratphanne* + dodanie końcówki *-ok*) ‘ciasto z pszennej mąki pieczone na brytfannie’ (...) *sie godziło dziecko dać kómusi jako kęsek brutwanioka (...) PNPiNS – 34*), *cela* (od niemieckiego *Zelle*) *cela: Dłógo stary chodził po celach klasztornych, (...) (PNPiNS – 59)*, *cug* (od niemieckiego *Zug*) ‘pociąg’ (*Po połedniu mamulka przyszli z Cieszyna zaś pieszo, bo cug kosztował szóstke.* PNPiNS – 21), *feszter* (od niemieckiego *Förster*) ‘leśniczy, gajowy’ (*A jo pozwól dzisio fesztera na swaczyne.* PNPiNS – 27), *forarbijter* (od niemieckiego *vor* – przód + *Arbeit* – praca) ‘przodownik, brygadzysta – pilnujący innych w czasie pracy’ (*Jewka tymu nie była bardzo rada, ale ji małżónek wytłumaczył, że mu strasznie na nim zoleży, że go robi możne forarbijtrym, że przeca sie muszą z nim dobrze obyńść.* PNPiNS – 27), *furman* (od niemieckiego *Fuhrmann*) ‘woźnica’ (*Trząst sie cały, zymbami mu szczyrkało i nie było inszego wychodziska, jyny za radą furmana ześtyżć z wozu.* PNPiNS – 44), *furmón* (od niemieckiego *Fuhrmann*) ‘furman’ (*Mało potkował ludzi, ale przed samą Karwiną jakisi furmón z porą koni przibrol go na wóz i szwary kęsek podwióz za miasto.* PNPiNS – 43), *ganc* (od niemieckiego *ganz*) ‘zupełnie, całkowicie’ (...) *że mo sznórowane bóty ganc jako jego mama, (...) PNPiNS – 41*), *geltaszka* (od niemieckiego *Geld* ‘pl. Pieniądze’ + *Tasche* ‘torba’) ‘portfel, portmonetka’ (*Potym wszyscy szli chladać tatowej geltaszki, w kierej miało być jeszcze cosi z wypłaty.* PNPiNS – 95), *kragiel* (od niemieckiego *Kragen*) ‘kołnierz’ (*Wiater fujol, śniyg sie mu wszędzy wdziryol, do kapes, za kragiel, pod mycke, do bótów, ale to nic.* PNPiNS – 44), *okrzcić* (od niemieckiego *Christ* ‘chrześcijanin’) ‘ochrzcić’ (*Ksiądz zapisol, pieknie do nich przemówił o tym, jaki to potkowie mają powinności, okrzcił chłapieczka imiynym Wincenty i szli.* PNPiNS – 70), *raubczyk* (od niemieckiego *Räuber*) ‘kłusownik, rozbójnik’ (*Kapke pastyrz, kapke raubczyk, gdóż go tam wiy, co ón naprowde je odpowiada baba.* PNPiNS – 76), *krzciny/krzest* (od niemieckiego *Christ* ‘chrześcijanin’) ‘uroczystość domowa związana

⁸ Por. S. Zahradnik, *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności (1880 – 1991)*, Trzyniec 1991.

z chrztem dziecka' (*Krzciny – to było w każdej rodzinie wielki święto*. PNPiNS – 68), *krzczony* (od niemieckiego *Christ* 'chrześcijanin') 'chrzczony' (*Hanka jeszcze radziła, coby wzięli koszulecze, te tam hanej, w kierej aji ty insze dziecka były krzczóne, coby sie miały rady*. PNPiNS – 69), *kelner* (od niemieckiego *Kellner*) 'obsługa w karczmie, restauracji' (*Jak prziszedł kelner, to też popytali repete*. PNPiNS – 22), *szychta* (od niemieckiego *Schicht*) 'zmiana robocza, dniówka' (*Jo miół wtedy nocną szychte, nie starczył zech już uciyc przy alarmie, (...)* PNPiNS – 42), *werk* (od niemieckiego *Werk*) 'huta, fabryka, zakład, firma' (...) *zaczył z płaczym narzykać, jako ciężko robota we werku, jako to je utropiony, (...)* PNPiNS – 93).

Niektóre germanizmy występują tylko w opowiadaniach, inne tylko w poezji. Uwarunkowane to jest tematyką, ponieważ np. dawne nazwy transportu zostały zastąpione nowymi, wynikającymi z rozwoju techniki lub ze zmian społecznych i kulturowych.

Drugą grupę wyrazów obcych stanowią bohemizmy. Świadczą o tym następujące wyrazy, np.: *cesta* (od czeskiego *cesta*) 'droga' (*Troche sie uspokoiła, ale cesta nie była już tako lechko*. PNPiNS – 18), *hawirski* (od czeskiego *havíř* 'górník' < przymiotnik *havířský* 'górnický') 'górnický' (*Ostatni autobus od hawirskiego cugu tu był tak kole północy, a oni sie pumatu mackali i wyszło im w tym czasie akurat pore minut po północy iść kole samuškigo kierchowa*. PNPiNS – 101), *(po) italsku* (od czeskiego *Itálie* 'Włochy' < przymiotnik *italský* 'włoski') 'po włosku' (*Gaździno przypadła zakónnicy do nóg, ale ni móglta sie z nią domówić, bo óna umiała jyny po italsku i po nimiecku*. PNPiNS – 38), *jezedowski* (od czeskiego skrótu JZD, czyli Jednotné zemědělské družstvo 'spółdzielnia rolna') 'spółdzielczy' (*I wziął sie głośno narzykać na jezedowski chlywy, z kierych tak daleko podty zoduch człowieka prześladauje*. PNPiNS – 94), *kóncyntrak* (od czeskiego *koncentrák*) 'obóz koncentracyjny' (...) *dyć pisał zgoła do końca wojny, że sie ni mo nejgorzjij, że insi baji w kóncyntrakach to mają gorsze, że niech sie o niego nie starają, bo kiejsi przidzie i zaś beje wszystko dobrze*. PNPiNS – 42), *lagier* (od czeskiego *lágr*) 'obóz' (*Wojna sie skóńczyła, a ón w jakimsi amerykańskim lagrze z inszymi robotnikami czakoł, aż ich zwolnią i rozwiezą do domu*. PNPiNS – 43), *rehtorka* (od czeskiego *rektor*) 'nauczycielka' (*Roz na gimnastyce sie nie chciół sewlykać, a jak go rehtorka zmusiła, to wszystkich zatkalo*. PNPiNS – 84), *rehtór* (od czeskiego *rektor*) 'nauczyciel' (*Bo rehtór to była kiejsi wielko osoba, zaroz piyrzo po księdzu*. PNPiNS – 68), *kočička* (od czeskiego *kočka*) 'kotek – zdrobnienie' (*Je, jee, kočička, kočička – wołaty dziywczęta i zapómniały o całym świecie*. PNPiNS – 98)⁹, *kocur* (od czeskiego *kocour*) 'kot' (*Ze smutkym dziecka niechały kocura, kiery cały czas pomiaukowół żałośnie*. PNPiNS – 98), *kocurek* (od czeskiego *kocour*) 'kotek – zdrobnienie' (*Naroz skąd sie weź, tu sie weź, prziszedł z pola piekny strokaty kocurek*. PNPiNS – 97), *koczka* (od czeskiego *kočka*) 'kot, wyraz używany też bez względu na płćć' (*Naroz kocur czy koczka zaczył strasznie szkarednie miauczeć, kręcił sie w kółko, gónił po izbie, nie wiedziół, kany sie wrazić*. PNPiNS – 98).

Jak już wspomniałam, Aniela Kupiec opisuje życie na Zaolziu z początku XX wieku, z tego powodu wykorzystuje język i słownictwo odpowiadające temu okresowi. Jest prawdopodobne, że część tego słownictwa na przestrzeni kilkudziesięciu lat znacznie zmieniła się. Spora część leksyki zanikła, lecz wciąż pojawiają się nowe wyrazy i związki wyrazowe związane z różnymi dziedzinami życia. Bardzo ważną rolę pełni kultura masowa, z której przechodzi do gwary dużo wyrazów. Również znaczny wpływ ma język czeski, z którym mieszkańcy tych terenów stykają się na co dzień.

Z rozwojem komunikacji i transportu widoczny jest zanik wyrazów staropolskich i germanizmów z tego pola wyrazowego. Już mało kto pamięta, że istniała *fura*, *bryczka*, *kolasa*, *wóz*, którego częścią była *boczniorka*, *spodniorka*, *szyber*, że koń miał *chómqat*. Z rozwojem

⁹ Wyraz *kočička* w opowiadaniu *Przegrzeszone grzyby* był zapisany z czeskimi znakami diakrytycznymi.

techniki zanika również dawny sposób spędzania czasu wolnego, np. sąsiedzkie spotkania, w czasie których opowiadano o czasach dawnych. Już nikt nie powie do księdza *tatulku*, jak to kiedyś było zwyczajem, nikt nie powie do nauczyciela panie *rektorze*. Nikt z młodszego pokolenia nie pamięta, kto to *bauer*, *dróciorz*, *feszter*, *forarbajter*, *raubczyk* lub *szklorz*. Zanikają również wyrazy związane z świętami lub zwyczajami, jak np. *Gody*, *noszaczka*, *nowidzki*, *zagładaczki*.

Powyższe zmiany można również zauważyć i we współczesnej gwarze cieszyńskiej. Bez wątpienia bowiem można powiedzieć, że z upowszechnieniem się telewizji, radia lub Internetu, z nauką języków obcych, zwłaszcza angielskiego, posługiwaniem się językiem czeskim na co dzień, nawet w domu, wpływ na stopniowy zanik gwary cieszyńskiej jest wyraźny. Gwara, jako kod komunikacji codziennej, powoli wycofuje się, co jest procesem nieodwracalnym. Widoczne jest również to, że część leksyki gwarowej odeszła w zapomnienie, lecz nie można powiedzieć, że słownictwo gwarowe zanika zupełnie. Powinniśmy być wdzięczni takim osobom, takim „wieszczom”, jak Aniela Kupiec, którzy starają się nam przypomnieć, jak ładna i ważna potrafi być dla człowieka jego gwara rodzima.

Summary

This essay is about the vocabulary in the work of art of Aniela Kupiec. She was born in 1920 in Nýdek. She is ranking to prominent writers of Silesia. She is writing by the dialect. It is evident great conservative and tradition language style in her work of art. Her work of art is full of positive view of villages, life in villages and very hard work on the fields. Her work of art is from the beginning of the twentieth century. It is interested about the vocabulary, which are the main components of artistic style text. It is interested in words, which come from the old Polish, for example *abo*, *achtlik*, *aże*, *baba*, *babka*, and which come from the foreign languages like German and Czech, for example *forarbajter*, *jezedowski*, *italski* etc.

Literatura

1. BAŃKOWSKI, A. *Etymologiczny słownik języka polskiego. Tom 1 – 2*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
2. BRÜCKNER, A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, (Przedruk z pierwszego wydania nakładem Krakowskiej Spółki wydawniczej, Kraków: 1927).
3. CZAJKOWSKI, A. (red.) *Słownik gwary ślaskiej*. Katowice: „Columb”, 1996.
4. GOLEC, J. *Cieszyński słownik gwarowy*. Cieszyn: nakł. autora, 1994.
5. NITSCH, K. *Mowa ludu polskiego*. Kraków: Druk. Uniw. Jagiell., 1911.
6. KOPALIŃSKI, W. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1989.
7. KUPCOWA, A. *Połotane żywobyci*. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 1997.
8. KUPIEC, A. *Po naszymu pieszo i na skrzydłach*. Czeski Cieszyn: Kongres Polaków w Republice Czeskiej, 2005.
9. KURKOWSKA, H., SKORUPKA, S. *Stylistyka polska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959.
10. KURKOWSKA, H., SKORUPKA, S. *Stylistyka polska. Zarys*. Warszawa: Wydawnictwo

Naukowe PWN, 2001.

11. RUDOLF, E. (red.) *Roczniki Naukowe XIII. Filologia polska z. 3*. Wałbrzych: 2007
12. TOKARSKI, J. (red.) *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972)
13. URBAŃCZYK, S. *Zarys dialektologii polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.
14. URBAŃCZYK, S. *Zarys dialektologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972.
15. WRONICZ, J. *Słownik gwarowy Śląska cieszyńskiego*. Wisła – Ustroń: Towarzystwo Miłośników Ustronia; Towarzystwo Miłośników Wisły, 1995.
16. ZAHRADNIK, S. *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności*. (1880 – 1991). Trzyniec: Drukarnia HT w Trzyńcu, 1991.

Отражение развития вычислительной техники в лексическом составе русского языка

Jakub Konečný

Influence of IT development on the lexical system of Russian language

***Abstract:** This report deals with an analysis of new lexical units that help to name devices of IT in Russian language. Our aim is to execute an orientational division of lexical unit into groups sorted regarding subjects. Furthermore, we attempt to characterize these units from their origins and use recent Russian language point of view.*

***Key words:** lexicology, IT – information technology, computerization, Internet, barbarisms, calquing, words take over, vocabulary of the Russian language.*

***Contact:** University of Hradec Králové, Faculty of Education, Department of Slavonic Languages, e-mail: kubakonecny@hotmail.com*

В последнее время в лексическом составе русского языка происходят большие изменения. Лексический состав языка обогащается неологизмами, отражающими новые явления действительности. Одновременно многие слова по разным причинам из лексики исчезают – это естественный в языке процесс, так называемая актуализация словарного состава.

В нашем докладе мы хотели бы проанализировать новые слова, которые появились в русском языке в результате развития вычислительной техники. Группа этих слов довольно обширная. Её содержание непостоянное: новые языковые единицы всё прибывают, однако и те, которые уже используются носителями языка, устаревают и меняются. Это можем объяснить интенсивным развитием самой области компьютерной техники и, прежде всего, существующим феноменом компьютеризации.

Существуют разные определения этого явления. В широком смысле слова, компьютеризация – это процесс внедрения электронно-вычислительной техники во все сферы жизнедеятельности человека¹.

Приведём пример – носитель информации в персональных компьютерах (ПК) уже называют не **винчестером**, а **жёстким диском**. Если кто-нибудь в России использует устаревшее слово винчестер, то лишь потому, что ему нравится это иностранное слово, называющее также в русском языке знаменитый некогда вид огнестрельного оружия².

Если раньше незнание лексики, связанной с компьютерами и вычислительной техникой вообще, мешало только пользователю в работе с компьютером, то сегодня без

¹ <http://ru.wikipedia.org>

² Надель-Червиньска, с. 138.

этого знания не обойтись – ни в школе, ни в вузе, ни на работе. Для наглядности и чёткости распределим эти слова в группы. Согласно Червиньской³, будем выделять следующие три лексические группы языка компьютеризации:

1. лексемы, непосредственно называющие компьютерную технику и её составные части;
2. лексемы, называющие всё то, что необходимо для работы компьютера, но находится вне его;
3. лексемы, называющие программное обеспечение компьютера и, возможно, составные части программного обеспечения.

Целью нашей работы является не простое перечисление или толкование новых единиц, появившихся в словарях русского языка, а их анализ с точки зрения происхождения и способа применения носителями языка в речи. Конечно, мы не сможем полностью представить и перечислить все существующие в языке новые слова, связанные с темой доклада. Сосредоточимся на лексемах, которые вошли в употребление в течение последних лет и которые самым ярким способом отражают в себе процесс развития вычислительной техники.

Поскольку речь идёт о компьютеризации и с ней связанными явлениями, источником материала служил прежде всего Интернет, который представляет собой самый богатый и неисчерпаемый запас лексических единиц. Ведь многие существующие в языке слова (и не только неологизмы) сначала появились в Интернете, и, только благодаря своему широкому распространению на веб-сайтах, они стали использоваться носителями языка в повседневной речи. Кроме Интернета, будем приводить примеры также из некоторых словарей (словари неологизмов русского и чешского языков, специализированные словари и др.).

Первая группа – лексические единицы, называющие компьютерную технику и её составные части.

С точки зрения лексикологии, можно выделить два вида слов. Первые – это варваризмы. Это иностранные слова, которые употребляются для передачи непередаваемых на русский язык слов и словосочетаний: **ноутбук** (анг. notebook), **нетбук** (анг. netbook), **кардридер** (анг. card reader), **драйвер** (анг. driver), **хардвер** (анг. hardware), **сидиром** (анг. CD-ROM), **дивидиром** (анг. DVD-ROM), **хард** (сленг – англ. hard/disk/), **кэш** (анг. cache), **буфер** (анг. buffer), **дисплей** (анг. display), **палмтоп** (анг. palmtop), **лаптоп** (анг. laptop), **порт** (анг. port), **коннектор** (анг. connector). С первого взгляда видно, что приведённые слова получили в процессе заимствования из языка-источника русское оформление и русскому языку свойственные грамматические категории (род, склонение). Эти слова русифицировались, т.е. произошло изменение их формы на более свойственную русской грамматике и фонетике. Очень сильно проявляется фонетический принцип – написание на русском языке точно совпадает с произношением данного слова в языке-источнике.

Вторые – слова типа **материнская плата** (анг. motherboard), **жёсткий диск** (анг. hard disk), **память** (анг. memory), **карты расширения** (анг. expansion cards), **ЖК-монитор** (анг. liquid crystal display) и другие. Это заимствованные из языка-источника слова, которые появились в русском языке при помощи калькирования (процесс, при котором слово или выражение строится по образцу соответствующих единиц чужого языка). Здесь можем отметить аналогию с чешским языком – ср. слова *základní deska*, *pevný disk*, *raměť*, *rozšiřující karty*. В связи с необходимостью наименовать и обозначать

³ Надель-Червиньска, с. 140.

новые явления действительности, слова, находящиеся в языке, получили новые, вторичные значения. Итак, по аналогии с памятью человека, искусственная карточка, служащая для запоминания процессов и данных, стала называться памятью.

Вторая группа – лексемы, называющие то, что является необходимым для работы компьютера, но находится вне его. Сюда входят лексические единицы, обозначающие разного рода **периферии** (анг. peripheral), **аксессуары** (анг. accessories) и другие предметы, которые обычно покупаем вместе с компьютерами. В связи с этим в лексическом составе русского языка появились слова: **принтер** (анг. printer), **сканер** (анг. scanner), **картридж** (анг. cartridge), **джойстик** (анг. joystick) и многие другие. С формальной точки зрения все эти лексемы принадлежат к варваризмам. Факт, что они пишутся буквами азбуки свидетельствует о том, что эти слова являются естественной частью лексического состава русского языка и употребляются в речи носителей.

Кроме того, в эту группу входят слова, процесс русификации которых ещё не закончен. Признаком, по-которому можно эти слова выделить, является факт, что одна их часть написана азбукой, а вторая – латиницей. Это, например: **USB-адаптер**, **USB-кабель**, **WEB-камера**, **TV&FM-тюнер**, **Bluetooth-адаптер**, **IrDa-адаптер**. Поскольку их написание неоднородное, они пишутся через дефис. С формальной точки зрения это всё существительные с несогласованным определением в препозиции. Как заметно, это прежде всего слова, состоящие из английского сокращения, написанного латиницей, и заимствованного русифицированного выражения, написанного азбукой.

Можно предполагать, что через некоторое время оформление этих слов будет вполне поддаваться лингвистическим законам, существующим в русском языке, и их будут писать только азбукой. К этому стремится, например, слово **FLASH-накопитель** (англ. Flash drive), написание которого вариативно. Кроме приведённого написания, в словарях находится и форма **флэш-накопитель**, которая с формальной точки зрения является уже вполне русифицированной.

Третья группа – лексика, называющая программное обеспечение компьютера и, возможно, его составные части – является самой широкой и богатой по количеству лексических единиц, входящих в неё. Приведём пример словоупотребления подобной лексики: «Существует неисчерпаемое количество разных программ, которыми юзеры пользуются». Как можно видеть, говоря о программном обеспечении, люди употребляют не русское слово «пользователь» или «потребитель», а слово «**юзер**», которое опять является варваризмом, появившимся в языке путём заимствования из английского слова (user). Названия и марки программного обеспечения ПК в основном происходят от английских терминов. Вся эта группа обозначается также словом **софт** или **софт** (анг. software).

Хотя Червиньская выделяет 3 группы лексики, связанной с явлением компьютеризации, однако нам видится возможным выделить ещё 2 подгруппы в последней третьей группе, называющей лексику, которая обозначает программное обеспечение компьютера и, возможно, его составные части.

Большее внимание уделим названиям тех явлений, которые появились в течение последних лет. Именно эта лексика доказывает, что компьютеризация охватывает всё больше и больше сфер человеческой деятельности. Лексику, которую будем анализировать, можно распределить, как минимум, на две подгруппы:

1. лексика, охватывающая и содержащая единицы, связанные с софтвером, обеспечивающим основные функции компьютера;
2. лексика, связанная с Интернетом.

Чтобы компьютер работал и выполнял свои функции, необходимо пользоваться хотя бы основным программным обеспечением. Кроме **операционной системы**

(анг. operating system) – в основном **Виндоус** (Windows), это могут быть: текстовый редактор, редактор таблиц, разные **антивирусы** (анг. antivirus), **архиваторы** (анг. archiver), **брандмауеры** (нем. Brandmauer) – **файрволы** (анг. Firewall), разного рода **скринсейверы** (анг. screensaver) и многие другие программы. Нужно сказать, что многие из названий введены в язык компаниями, производящими эти программы. Например, Майкрософт издал мануал для переводчиков, согласно которому нужно обозначать программы. Как можно видеть, английский язык является богатым источником новых слов, используемых в русском языке для обозначения явлений, связанных с техникой.

Язык компьютеризации ничем не отличается от языка других областей действительности. С появлением новой реалии начинается процесс её обозначения. Сначала для этого используется подлинное название (произношение и написание). Постепенно, в результате активного словоупотребления, слово подвергается русификации. Результатом этого процесса является русское слово (пишется азбукой, произносится по правилам русской орфоэпии).

Последняя подгруппа, о которой хочется коротко сказать, содержит лексику, связанную с Интернетом. Невозможно перечислить абсолютно все лексические единицы. Сосредоточимся лишь на описании основных возможностей, которые даёт Интернет, и приведём примеры лексических единиц, которые связаны с той или другой функцией «всемирной паутины».

С Интернетом, который стали многие называть **вебом** (анг. web), связаны такие понятия, как, например: **сайт** (анг. site), **спам** (анг. spam), **баннер** (анг. banner), **Е-банкинг** (анг. E-banking), **офф-лайн** (анг. offline), **он-лайн** (**онлайн**, англ. online) и многие другие. С точки зрения лексикологии, это опять уже русифицированные варваризмы, имеющие своё постоянное место в лексическом составе современного русского языка.

С развитием Интернета появляются различные способы коммуникации. Существуют разные коммуникативные программы, при помощи которых можно общаться в сети. Это так называемые **мессенджеры** (анг. messenger). К самым популярным в мире принадлежат, например, **аська**⁴ (анг. ICQ), **скайп** (анг. skype), разные **чат-румы** (анг. chat room), **блоги** (анг. blog), **VOIP** (Голос поверх протокола IP), **IP-телефония** (анг. IP phoning), электронная почта – **и-мейл** (существуют также варианты **и-мэйл**, **имейл**; англ. email, e-mail)⁵. С этим связано появление глаголов, которые обозначают деятельность интернетчиков, например, написать и отправить письмо электронной почтой – **мэйлануть**, звонить через скайп – **скайповать** и т.п.

Хотя всё это довольно новое, некоторые из вышеприведённых лексических единиц уже стали широко распространёнными и употребляемыми в обществе – об этом свидетельствует прежде всего полностью законченная русификация. Но одновременно можно столкнуться и с такими единицами, которые, несмотря на то, что уже приобрели русское оформление, сохраняют параллельно и подлинное написание: **Скайп** (skype), **Фейсбук** (facebook), **Вебмоней** (но также **Вебманей** или **Вебмани**; WebMoney), **Пайпал**

⁴ Аська – это ещё и русское женское имя, краткое от Анастасии – Ася. Аська уже имеет оттенок пренебрежительности, либо уменьш.-ласкательности, благодаря суффиксу -к. В этом слове наблюдается процесс калькирования.

⁵ E-mail – в русском языке слово получило широкий спектр эмоционально-экспрессивной окраски. Слово приобрело также различную стилистическую окраску. Сравните: e-mail, майл, имейл, а далее мыло, Емеля, Мила, Милка (по аналогии с русскими именами).

(PayPal) и другие. Это касается прежде всего названий конкретных услуг, сайтов или программ.

Для большей наглядности результаты нашего исследования мы представили в виде таблицы:

Лексические подгруппы	Лексика		
лексемы, непосредственно называющие компьютерную технику и её составные части	Варваризмы		Лексические кальки
	<i>Ноутбук, драйвр, дисплей</i>		<i>Материнская плата, память, ЖК-монитор</i>
лексемы, называющие всё то, что необходимо для работы компьютера, но находится вне его	Полностью русифицированные варваризмы	Частично русифицированные варваризмы	Варваризмы с колебаниями
	<i>Принтер, сканер, картридж</i>	<i>USB-адаптер, WEB-камера</i>	<i>FLASH-накопитель, Флэш-накопитель</i>
лексика, называющая программное обеспечение компьютера и, возможно, составные части программного обеспечения	Варваризмы		Лексические кальки
	<i>Юзер, софтвер, файрвол, архиватор</i>		<i>Операционная система</i>
лексика, связанная с Интернетом	Варваризмы		Лексические кальки
	<i>Сайт, спам, баннер, Фейсбук, Скайп, мессенджер</i>		<i>IP-телефония</i>

Итак, подытоживая сказанное, нужно обратить внимание на то, что развитие вычислительной техники и сам процесс компьютеризации отражаются в лексическом составе русского языка ярко и заметно. Ряд примеров, которые мы привели, свидетельствует о том, что лексический состав русского языка – открытая и изменяющаяся система. И это касается не только вышеприведённых лексических групп, имеющих тесную связь с темой доклада, а также и всех областей человеческой жизни. Тенденции (заимствование слов и их русификация, процесс калькирования и появление варваризмов), которые были нами проиллюстрированы примерами из одной наиболее интенсивно развивающейся группы лексики, происходят во всех слоях лексики современного русского языка.

Summary

This report concerns influence of IT development on the lexical system of Russian language. Computerization, which may be defined as penetration of IT into individual spheres of human activity, becomes to be more intensive. It is necessary to know how to work with computer these days. It is not only for the IT development (hardware and PC accessories) but also for computer programmes (software) – the reflection of this is inevitable to happen in some way in all languages. For better transparency, lexemes are divided into three groups (regarding Margareta Nadel-Červinsk – *Novaja leksika v russkich folkovych slovarjach konca XX – načala XI vekov*, Katowice, 2006):

1. lexemes that directly name IT and its accessories: *ноутбук, кэш, картридер, дисплей* (barbarisms), *материнская плата, память, ЖК-монитор* (calques);
2. lexemes which name the equipment that is needed when operating a computer but

which is situated outside of a computer: *принтер, сканер, картридж* (barbarisms), *USB-адаптер, WEB-камера* (units that are russified only partially);

3. lexemes that name programmatic equipment of a computer and parts of such programmes:
 - a. words that are linked with a software and names of equipment necessary for operating a computer: *антивирус, архиватор, файрвол* (barbarisms);
 - b. words which are connected with the Internet: *вед, сайт, спам, мессенджер, Скайп, блог* (barbarisms and also names of programmes or services that are linked with the Internet – there is original as well as Russian name at the same time).

Analysis of lexical units is executed within each group. These units are the ones that are related to it regarding the indicated division (with regards to above written). Neologisms and new lexical units appear in Russian language by taking over from foreign languages (russified barbarisms, lexical calques) as may be seen from the researched material. The area of IT is one of the most intensively developing areas – that is why the vocabulary that is related to it changes so quickly. However, this does not concern only this area – above mentioned tendencies appear in some extent in all vocabulary classes (layers) of the current Russian language.

Библиография

Использованная литература

1. DVOŘÁČEK, P.: *Česko-ruský slovník nové a problémové ruštiny: 2. svazek*. 1. vyd. Linde Praha, 2002, 95 s. ISBN 80-7201-331-9.
2. KREJČÍŘOVÁ, I., ET AL.: *Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů*. 2. podst. dopl. a opr. vyd. Academia, Praha 2004, 285 s. ISBN 80-200-1246-X.
3. MARTINCOVÁ, O., ET AL.: *Nová slova v češtině: slovník neologizmů 2*. 1. vyd. Academia, Praha 2004, 568 s. ISBN 80-200-1168-4.
4. НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНЬСКА, М.: *Новая лексика в русских толковых словарях конца XX - начала XXI веков*. 1. wyd. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, 171 s. ISBN 83-226-1528-0.

Интернет-ресурсы

1. www.ozon.ru – Интернет-магазин OZON.ru.
2. www.gramota.ru – Справочно-информационный интернет-портал «Русский язык».
3. www.google.ru – Поисковая система Google.
4. www.ya.ru – Поисковая система Яндекс.
5. ВАЛГИНА, М. С., РОЗЕНТАЛЬ, Д. Э., ФОМИНА, М. И.: *Современный русский язык – учебник*. Электронное издание подготовлено коллективом Центра дистанционного образования МГУП на основе одноименного учебника Валгиной Н.С. [online]. 1 Москва: Московский государственный университет печати, 2002, 28.06.2003 [cit. 2009-03-16]. русский. Dostupný z WWW: <<http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook107/01/index.html>>. ISBN 5-94010-008-2.

Sémantika slovíes s predponou *iz-* v chorvátčine a ich ekvivalenty v slovenčine

Michala Mračka

Semantics of verbs with the prefix *iz-* in Croatian and their equivalents in Slovak

Abstract: *The paper analyzes semantics of a verbal prefix iz- in the Croatian language in a contrastive way. A brief introduction to the topic is followed by the analysis itself. Prefixal verbs are analyzed according to verb manner within three semes: localization, temporality and modality. The main focus of the paper is to find semantic equivalents to Croatian verbs with the prefix iz- in the Slovak language.*

Key words: *prefix iz-, prefix vy-, prefixal verbs, verb manner, localization, temporality, modality, Croatian language, Slovak language.*

Contact: *Comenius University in Bratislava, Faculty of Philosophy, Department of Slavonic Studies, e-mail: miskam@gmail.com*

V našom príspevku budeme konfrontačne skúmať sémantiku chorvátskej predpony *iz-*. Predpony sú slovotvorné prostriedky, ktoré sa pripájajú pred slovotvorný základ. Sú to sémanticky nesamostatné elementy, ktoré majú v spojení so slovesami celý rad konkrétnych i abstraktných významov.

Chorvátska predpona *iz-* sa zvukovo i formálne zhoduje s predložkou *iz*. Chorvátska predložka *iz* si vyžaduje väzbu s *G*. Chorvátska predpona *iz-* sa vyskytuje aj v paralelných variantoch *iza-*, *iš-*, *iž-*, *i-* a *is-*. Vo vokalizovanej podobe *iza-* sa vyskytuje pred slovesami I. triedy, ktoré sa začínajú spoluhláskovou skupinou, napr.: *izabrati*, *izaslati*, *izazvati*... a tými, ktorých prítomníkový kmeň sa začína spoluhláskovou skupinou, napr.: *izasuti*, *izažeti*. Vo variante *iš-* sa vyskytuje pred slovesami, ktoré sa začínajú na *č* alebo *ć*, napr.: *iščašiti*, *iščetkati*, *iščeznuti*, *iščistiti*, *iščuškatiti*... Variant *iž-* sa nachádza pred slovesami, ktoré sa začínajú na *dž* alebo *đ*, ale jediným takýmto prípadom je sloveso *iždikati*. Variant *i-* nachádzame pred slovesami, ktoré sa začínajú na *s*, *š*, *z* a *ž*, napr.: *iseliti* (*se*), *isjeći*, *isisati*, *išibati*, *izidati*, *iživjeti*... Variant *is-* sa nachádza pred ostatnými nezvučnými spoluhláskami, napr.: *iskoristiti*, *ispasti*, *ispeći*, *istjerati*...

Ako S. Babić (BABIĆ 1986, s. 480) uvádza, občas dochádza k tomu, že sa slovesá po pripojení predpony *iz-* neutralizujú, napr.: *istupiti*: 1. *iz-* *stupiti* 2. *iz-* *tupiti*, v prvom prípade nie je potrebné písať *izstupiti*, keďže sa rozdiel zachová v rekcii: 1. *istupiti iz čega /vystúpiť z čoho/* 2. *istupiti što /otupiť čo/*

Najčastejším ekvivalentom chorvátskej predpony *iz-* v slovenčine je predpona *vy-*, ktorá nemá svoju paralelu v predložkách. Porovnávaním predpôn *vy-* a *iz-* sa zaoberali mnohí autori.

Tieto predpony upútali na seba už pozornosť českého filológa a zakladateľa slavistiky Jozefa Dobrovského ako jedno z možných kritérií klasifikácie slovanských jazykov. E. Sekaninová (SEKANINOVÁ 1980, s. 46) uvádza, že na túto skutočnosť upozornil G. I. Belozercev, ktorý objasňoval rozdiel medzi predponami *vy-* a *iz-* v jednotlivých slovanských jazykoch geneticky. E. Sekaninová ďalej pripomína známy fakt, že v západnej skupine slovanských jazykov sa v procese vývinu rozšírila funkcia predpony *vy-*, zatiaľ čo predpona *iz-* stratila začiatočnú samohlásku a splynula s inou produktívnou predponovou morférou – *s-* (*z-*). Opačná tendencia pôsobila v južnej skupine slovanských jazykov, kde sa všade upevnila morféma *iz-*.

V našom príspevku budeme skúmať chorvátsku predponu *iz-* a zameriame sa na hľadanie jej ekvivalentov v slovenčine.

Slovesná predpona bližšie určuje priebeh a spôsob slovesného deja. Pôsobí na lexikálny význam základového slovesa. Chorvátska predpona *iz-* rovnako ako ostatné predpony, obsahuje súbor významov. Avšak pri spojení s určitým typom slovesa sa aktivizuje iba niekoľko z nich. Významy predpôn analyzujeme na základe priebehu slovesného deja, ktorý je označovaný spôsobom slovesného deja. Základné sémy, ktoré rozčleňujú celý komplex spôsobov slovesného deja sú *lokalizovanosť*, *temporálnosť* a *modalitosť* slovesného deja. Klasifikáciu spôsobov slovesného deja sme prebrali od E. Sekaninovej (SEKANINOVÁ 1980).

V rámci *lokalizovanosti* slovesného deja sa slovesá s predponou *iz-* vyskytujú predovšetkým vo význame „smerovania deja z niečoho von“, ale aj vo význame „smerovania deja zdola nahor“ a vo význame „smerovanie deja z jednej strany niečoho na druhú stranu“.

A 1. Extravertný spôsob slovesného deja

Predpona *iz-* má v chorvátčine význam „smerovania deja z niečoho von“ v spojení s pohybovými slovesami, napr.: *ishoditi*, *isklizati se*, *iskočiti*, *iskoračiti*, *isplaziti*, *isplivati*, *izaći*, *izići*, *izjurit*, *izletjeti*, *istrčati*, *išetati (se)*, *išuljati se...* a so slovesami označujúcimi pohyb, napr.: *iscuriti*, *iseliti (se)*, *isipati*, *ispasti*, *isprazniti*, *ispustiti*, *isteći*, *istovariti*, *izbaciti*, *izgurati*, *izliti*, *izmamiti*, *iznijeti*, *izvesti*, *izvući...* Pre uvedené slovesá je charakteristická častá väzba s predložkou *iz-*, ktorá sa rovnako ako jej slovenský ekvivalent *z-* viaže s genitívom.

Chorvátskej predpone *iz-* je vo význame „smerovania deja z niečoho von“ ekvivalentná slovenská predpona *vy-*:

vyplávať (z niečoho von) ↔ plávať z niečoho von

vysypať (niečo z niečoho) ↔ sypať niečo z niečoho

Spomenutý význam má predpona *vy-* v slovesách *vybehnúť*, *vyhodiť*, *vyjsť*, *vyletieť*, *vyliat'*, *vyložiť*, *vyskočiť*, *vykročiť*, *vyviesť*, *vypadnúť*, *vypustiť*, *vytiahnuť*, *vytiecť*, *vytlačiť*, *vyst'ahovať (sa)*, *vysypať...*

Doklady: Bilo me strah da ne iskočimo iz tračnica. /Šalković/ Bál som sa, aby sme nevyskočili z koľajníc. – Igrači su istrčali na teren. /Šalković/ Hráči vybehli na ihrisko. – Dinamo je ponovo ispao iz kupa. /Šalković/. Dinamo opäť vypadlo z pohára. – Ne vjerujem da ti je čovjek za tvoje građevinarsko poduzeće istovario puste milijune. /Šalković/ Neverím, že ti človek vyložil ťažké milióny za tvoj stavebný podnik. – Broker i ja smo istupili naprijed. /Šalković/ Broker a ja sme vystúpili dopredu. – Izišli smo iz zgrade. /Šalković/ Vyšli sme z budovy. – ...izvezem se na tvoje sive ulice. /Šalković/...vyveziem sa do tvojich sivých ulíc. – ...izvadili smo tanjure i pribor. /Šalković/ ...vybrali sme taniere a príbor. – ...iz frižidera su izvukli nekoliko boca... /Šalković/ ...z chladničky vytiahli niekoľko fliaš... – ...on je već ranije izletio napolje. /Jelačić Bužimski/ ...on už skôr vyletel von. – Nisu me vidjeli kad sam se išuljao iz kuće. /Jelačić Bužimski/ Nevideli ma, keď som sa vykradol z domu. – Izlije zatim vodu

.../Lovrak/ Vyleje potom vodu ... – ...sunce ga je izmamilo na svježi zrak. /Milićević/ ...slnko ho vylákalo na čerstvý vzduch. – ...kad sam izlazio iz svog fakulteta... /Slamniĝ/ ...keď som vychádzal zo svojej fakulty... – Psić me zgrabio zubima za nogu i izvukao napolje. /Hadžić/ Psić ma zubami zdrapol za nohu a vytiahol von. – Baka i tata su shvatili da je željela iskočiti kroz prozor. /Matanović/ Babka a otec pochopili, že chcela vyskočit' z okna. – Ispraznili smo čaše... /Šalković/ Vyprázdnili sme poháre...

V rámci extravertného spôsobu slovesného deja sa v chorvátčine predponou *iz-* realizuje aj význam „vyčleniť časť z celku“. Chorvátska predpona *iz-* má význam „vyčlenenia časti z celku“ v spojení so slovesami označujúcimi činnosť, ktorou sa môže vyčleniť časť z celku, napr.: *isjeći, iščeprkati, iščlaniti se, izabрати, izdvojiti, izdubiti, izglođati, izrezati* a pod.

V slovenčine aj týmto slovesám s predponou *iz-* významovo zodpovedajú slovesá s predponou *vy-*: *vybrať, vyčleniť, vyhlodať, vyhlbiť, vykutrať, vyrezať, vyseknúť* a pod.

Doklady: Vatrogasci su bili prisiljeni izrezati otvor na krovu... /Jutarnji list/ Hasići boli nútení vyrezať otvor na streche... – ...svi znamo koliko novca moramo izdvojiti za kazne... /Jutarnji list/ ...všetci vieme koľko peňazí musíme vyčleniť na pokuty... – ...izabrao je za ugovoreni izlet nedaleki mlin pod šumicom. /Kozarac/ ...pre dohodnutý výlet vybral neďaleký mlyn pod lesíkom.

2. Sursovertný spôsob slovesného deja

Chorvátska predpona *iz-* môže vyjadrovať aj význam „smerovania deja zdola nahor“, napr.: *ispeti se, isplivati, izdići*. V slovenčine vyjadruje tento význam najmä predpona *vy-*: *vyliezť, vyplávať*, ale aj predpona *vz-*: *vzlietnuť* a *z-*: *zdvihnúť*.

Doklady: Već se ispela na terasu... /Car Emin/ Už vyliezla na terasu... – Isplivala je, gle, iz njenih dubina. /Božić/ Vyplávala, hľa, z jej hlbín... – ...đim će se izdići k nebesima, gdje kruže orlovi... /Polić Kamov/ ...dym sa zdvihne k nebesiam, kde krúžia orly...

3. Transvertný spôsob slovesného deja

V slovese *izvrnuti* – prevrátiť, prekrútiť má predpona *iz-* význam „smerovania deja z jednej strany niečoho na druhú stranu“. Jej slovenským ekvivalentom je v tomto prípade predpona *pre-*, ktorou je v slovenčine charakterizovaný transvertný spôsob slovesného deja. Predpona *iz-* má význam „smerovania deja z jednej strany niečoho na druhú stranu“ aj v týchto slovesách: *iskrenuti* – prevrátiť, vykrútiť, *izokrenuti* – prevrátiť, pretočiť, vykĺbiť, *izopačiti* – pokaziť, prekrútiť v zlom zmysle, pretočiť naopak.

Doklady: Ja je jednom spasih, kad nam se izvnuo brod. /Andrijašević/ Ja som ju raz zachránil, keď sa nám prevrátila loď. – Štoviše, oni su mu i sasvim izvnuti smisao... /Marinković/ Ba čo viac, oni úplne prekrútili jeho zmysel... – Zbilja se svijet izopaćio. /Gjalski/ Naozaj sa svet pokazil (zmenil k horšiemu). – ...doček se izokrenuo u nelagodu... /Fabrio/ ...privítanie sa premenilo na nepríjemnosť... – Kada je po treći put pokušao dići 148 kg izokrenuo mu se desni lakat. /Dnevnik/ Keď sa po tretí raz pokúsil zdvihnúť 148 kg, vykĺbil sa mu pravý lakeť.

V rámci sémy *temporálnosti* slovesného deja sa pri slovesách s predponou *iz-* vyskytujú dva základné významy.

B 1. Rezultatívny spôsob slovesného deja

Predpona *iz-* vyjadruje význam „dosiahnutie výsledku vykonávaním deja v čase“. Tento význam vyjadrujú mnohé slovenské predpony, napr.: *na-*, *za-*, *od-*, *s/z-*, *u-*. Ako slovenský ekvivalent je tu však stále prítomná aj predpona *vy-*. Dokonavosť je sprievodným znakom „dosiahnutia výsledku vykonávaním deja v čase“. Výsledok deja nemusí byť vyjadrený iba explicitne, ale môže ísť napríklad aj stav alebo pocit získaný dejom.

Význam, ktorý môžeme opisom vyjadriť ako „dosiahnuť výsledok činnosti, ktorú vyjadruje základové sloveso“ vyjadruje predpona *iz-* v týchto slovesách: *izgraditi* – postaviť, *izmiješati* – zamiešať, *izmjeriti* – zmerať, *izračunati* – vypočítať.

Rezultatívnosť sa spája aj s významom „spotrebovať v dôsledku deja“ v slovesách: *iskoristiti*, *istrošiti*, *izrabiti*.

Význam „dodať určitú vlastnosť“ vyjadruje chorvátska predpona *iz-* v týchto slovesách: *ispraviti*, *isušiti*, *izgladiti*, *izliječiti*, *izravnati*, *izvěsti* a pod. V slovenčine tento význam vyjadruje predpona *u-* pri predmetových slovesách, napr.: *uhladit'*, *usušit'*, *urovnať* a pod.

Predpona *iz-* môže vyjadrovať aj význam „nadobudnúť určitú vlastnosť“: *ispraviti se*, *izliječiti se*.

Doklady: Kakvu je samo kuću izgradio za dvije godine. /Jelačić Bužimski/ Aký len dom postavil za dva roky. – Sultan je trebao doći do nje da ga izliječi od depresije... /Jergović/ Sultán k nej mal prísť, aby ho vyliečila z depresie.– Isušili smo močvare, ali nemamo što saditi. /Polić Kamov/ Vysušili sme močiare, ale nemáme čo sadiť. – Dok je to govorio izravnao je papir na koljenu... /Begović/ Kým to hovoril vyrovnal na kolene papier... – Patnja je prešla svojom rukom po njihovim glavama i izgladila im kovrče. /Desnica/ Trápenie prešlo svojou rukou po ich hlavách a uhladila im kučery. – Zmjerio mu je temperaturu. /Pavličić/ Zmeral mu teplotu. – On će hitno napraviti nacrt zgrade i izračunati troškove. /Aralica/ On rýchlo urobí plán stavby a vypočíta náklady.

2. Limitatívny spôsob slovesného deja

„Na základe prítomnosti príznaku limitovanosti deja, t.j. smerovania k dosiahnutiu vnútorného limitu v sémantickej charakteristike základového slovesa a označenia dosiahnutia vnútorného limitu deja desémantizovanou predponou, označujeme týmto spôsobom tvorený SD ako limitatívny.“ (SEKANINOVÁ 1980, s. 100).

Význam „dosiahnutia vnútorného limitu, perfektívnosti limitovaného deja“ vyjadruje chorvátska predpona *iz-* pri slovesách: *iskvariti se*, *ispeći*, *isplanirati*, *ispuniti*, *istrenirati*, *istruliti*, *izbljedjeti*, *izdiktirati*, *izoštriti*, *izrasti*, *izpolitizirati* a pod. Tento spôsob slovesného deja tvoria v slovenčine viaceré predpony. Okrem predpony *vy-* tvoria ekvivalent k predpone *iz-* aj *na-*, *s-*, *z-*, *u-*.

Doklady: Nisam to tako isplanirao. /Šalković/ Nenaplánoval som to tak. – ...oni su to željeli tako jako da im se želja ispunila. /Šoljan/ ...oni si to željeli tak veľmi, až sa im želanie splnilo. Ispekla sam meso i krumpir. /Šalković/ Upekla som mäso a zemiaky. – ...sve oko njega izraslo... /Marinković/ ...všetko okolo neho vyrástlo...– Ispečem si šniclu... /Jergović/ Upečiem si šniclu... – ...pa mu je starac svoje ime Ivan Peko izdiktirao slovo po slovo. /Aralica/ ...starec mu písmeno po písmene nadiktoval svoje meno Ivan Peko. – Izrasla mu u srcu mrznja kao otrovna ruža. /Kolar/ Vyrástla mu v srdci nenávisť ako jedovatá ruža.

V rámci *modalitnosti* slovesného deja sa pri slovesách s predponou *iz-* vyskytuje viac významov.

C 1. Libitatívny spôsob slovesného deja

Chorvátska predpona *iz-* nesie aj význam „vykonania deja do vôle“. V tomto význame je chorvátskej predpone *iz-* ekvivalentná predpona *vy-* a v niektorých slovesách aj *na-*.

istrčati se ↔ dovoljno se natrčati

ismijati se ↔ smijati se do mile volje

vybehať sa ↔ behať do vôle

nasmiať sa ↔ smiať sa do vôle

Ďalšími takýmito slovesami sú *iskupati se* – vykúpať sa (dosýta), *ispavati se* – vyspať sa (dosýta), *isplakati se* – vyplakať sa, *isповijediti se* – vyspovedať sa, *išetati se* – vyprechádzať sa a pod.

Doklady: Ali preda mnom se možeš do mile volje isplakati. /Raos/ Ale predo mnou sa možeš vyplakať do vôle. — Kaže da su joj izlasci naporni te da se radije vrati kući dobro se ispavati. /Jutarnji list/ Hovori, že chodenie von žiť je náročné a, že sa radšej vráti domov, aby sa dobre vyspala.

2. Maximatívny spôsob slovesného deja

Chorvátska predpona *iz-* dodáva slovesám aj význam „vykonania deja vo veľkej miere“.

Izbosti ↔ mnogo puta ubosti

Izudarati ↔ udariti mnogo puta

Dobodať ↔ veľmi pobodať

Doudierat' ↔ veľakrát udriet'

Význam „vykonania deja vo veľkej miere“ majú slovesá: *ispsovati, istući, išarati, ištipati, izgaziti, izgnjaviti, izgristi, izgužvati, izmlatiti, izraniti, izvrijedati, izubijati, izudarati*. Ako vo svojej štúdii uvádza A. Marićová (MARIĆOVA, 2006.; často sa vyskytujú v spojení s príslovkami *jako, mnogo, skroz, sve* atď.

V slovenčine dodáva slovesám tento význam predpona *do-*. Podmienkou je, aby lexikálny obsah základových slovies, s ktorými sa predpona spája, umožňoval intenzívne konanie deja a silný zásah objektu. Ide o slovesá: *dobodať, dočiarat', dodriapať, dogniaviť, dohrýzť, doklat', dokopať, dolámať, dopichať, doráňať, dosekať, doškrabať, došliapať, doštípať, dotĺcť, doudierat', dourážať*...

V niektorých prípadoch sú chorvátskej predpone *iz-* ekvivalentné slovenské predpony *s-* a *z-*: *istući* – stĺcť, *izmlatiti* – zmlátiť.

Doklady: Psi su izgrizli čovjeka. /Anić/ Psy dohrýzli človeka. – On bi je sigurno bio izmlatio do krvi. /Krlježa/ On by ju určite bol zmlátiť do krvi. – Policija i bolničari već su pomalo izgazili grmlje oko tijela. /Pavičić/ Policia a ošetrovatelia už pomaly došliapali kríky okolo tela. – Sud ga proglasio krivim, da je sedmogodišnju svoju kćerku drvenim stolčićem izudarao po tijelu... /Šilović/ Súd ho uznal vinným za to, že svoju sedemročnú dcérku doudieral po tele dreveným stolíkom... – Kad se otac, kasnije, vratio u grad, prvo što je učinio bilo je da je istukao sina. /Fabrio/ Keď sa otec neskôr vrátil do mesta, prvé, čo urobil, bolo, že stĺkol syna.

3. Exhaustívny spôsob slovesného deja

Význam „dlhým trvaním doviest' dej do krajnosti“ nachádzame v slovesách: *iscrpsti (se), istrošiti se, izmoriti (se), izmožditi (se), izmučiti (se), iznuriti*...

Ekvivalentom chorvátskej predpony **iz-** v tomto význame je popri predpone **vy-** aj predpona **u-**: vyčerpať sa, vysiliť (sa), unaviť (sa), uštváť (sa), umoriť, utrápiť...

Doklady: Mene je taj doživljaj tako izmorio, da su mi se oči počele sklapati... /Majer/— Mňa ten zážitok tak unavil, že sa mi oči začali zatvárať... — Na nj je čekala, radi njega se istrošila... /Begović/ Naň čakala, kvôli nemu sa vyčerpala... — Bolest ga je izmučila... /Batušić/ Choroba ho umorila...

4. Akuratívny spôsob slovesného deja

Význam „dôkladné vykonanie deja, vysoká intenzita deja“ majú slovesá: *ispeglati* – vyžehliť, *ispitati* – spýtať sa, vyskúšať, vypočuť, *isplákati* – vyplákať, *isprobati* – vyskúšať, *istražiti* – preskúmať, vyšetriť, *istrijezniti se* – vytriezvieť, *izbijeliti* – vybieliť, *izbljuvati* – vyvrátiť, *izbrijati* – vyholiť a pod.

Akuratívny spôsob slovesného deja dodávajú slovesám v slovenčine predpony **vy-**, **pre-** a lexikálne spojenia s príslovkami *dobře, dôkladne, detailne*.

Doklady: Onda ću sam ispeglati hlaće... /Majer/ Potom si nohavice vyžehlím sám... — Istražili smo što dvije najjače stranke nude socijalno osjetljivim kategorijama... /Jutarnji list/ Preskúmali sme, čo dve najsilnejšie strany ponúkajú... — Da li ste vi isprobali tu stvar na nekome? /Čiča/ Vyskúšali ste tú vec na niekom? — Sve sam izbljuvao što sam pojeo. /Šegedin/ Vyvrátil som všetko, čo som zjedol. — Mlinar ga je ispitivao dalje... /Dončević/ Mlynár sa ho ďalej vypytoval...

5. Impetratívny spôsob slovesného deja

Vo význame „dosiahnutie kladného výsledku vynaložením veľkého úsilia“ je ekvivalentom k chorvátskej predpone **iz-** slovenská predpona **vy-**:

isprosjačiti ↔ prosjačenjem dobiti rezultat

izmoliti ↔ postići rezultat moljenjem

isprositi (koga) ↔ dobiti pristanak za udaju

isprositi (što) ↔ prosjačenjem dobiti rezultat

Impetratívny spôsob slovesného deja majú v chorvátčine tieto slovesá: *isprositi*–vypýtať (za ženu), vyprosiť, vyžobrať, *isprosjačiti*– vyžobrať, *izdržati* – vydržať, *izmoliti* – vyprosiť, vymodliť.

Doklady: U sobi je hladno, iako je od sobarice izmolila dva-tri komadića drva... /Begović/ V izbe je hladno, hoci od chyžnej vyprosila dva-tri kúsky dreva... – Ti možeš ostati ovdje na otoku punih četrdeset dana i jesti ćeš punih četrdeset dana posna jela, koja ćemo mi za tebe isprosjačiti. /Dr. Kršnjavi/ Ty možeš zostať tu na ostrove celých štyridsať dní a budeš celých štyridsať dní jest' pôstne jedlá, ktoré pre teba vyžobreme. – Glumčević je jednim preponiznim pismom htio ublažiti pokroviteljevu srdžbu i isprositi milost za okrivljene. /Aralica/ Glumčević chcel jedným veľmi pokorným listom zmierniť ochrancov hnev a vyprosiť milosť pre obvinených. – Prijatelj je Jozo htio doduše isprositi još zimus Jelicu za svoga Milka... /Korajac/ Priateľ Jozo chcel síce ešte tejto zimy vypýtať Jelicu za ženu pre svojho Milka...

6. Dilatatívny spôsob slovesného deja

Význam „rozšíriť dej na celý objekt alebo subjekt alebo na celý povrch niečoho“ majú slovesá: *iskisnuti* (*skroz*) – premoknúť (úplne), (*sav*) *se isprljati* – (celý) sa zašpiniť, (*sav*) *se istuširati* – (celý) sa vysprchovať.

Séma modalitnosti sa spája so sémou lokalizovanosti vo význame „úplne niečím pokryť“, napr. v slovesách typu: *izbijeliti* – vybieliť, *izbrisati* – vymazať. V slovenčine tento význam najčastejšie vyjadrujú predpony *vy-* a *o-/ob-*.

Doklady: Otišao sam u kupaonicu i istuširao se... /Šalković/ Odišiel do kúpeľne a vysprchoval sa... – Zidove sam pokrpaó i izbijelio. /Aralica/ Steny som zaplátal a vybielil – Da ga je znao izbrisati sa lica zemlje... /Novak/ Keby ho vedel vymazať z povrchu zemského...

7. Distributívny spôsob slovesného deja

Základným znakom distributívnosti je „zasiachnutie dejom všetkých alebo všetko jedno po druhom“. Ide tu o postupnú realizáciu deja vzhľadom na pluralitu subjektov i objektov. „Podmienkou pre prefixálne tvorenie sloviess s distributívnym významom je význam korešpondujúceho bezpredponového alebo predponového slovesného základu. Distributívnosť tohto slovesného základu možno vyjadriť lexikálnymi prostriedkami.“ (SEKANINOVÁ 1980, s. 134).

isoptpisati ↔ *sve redom potpisati*

/popodpisovať ↔ podpísať všetko jedno po druhom/

isprolijevati ↔ *sve redom proliti*

/poprelievať/povyliovať ↔ preliať/vyliť všetko jedno po druhom/

Predpona *iz-* sa v distributívnom význame spája s bezpredponovými slovesami, napr.: *izgaziti*, *izginuti*, *izljubiti*, *izumrijeti*, *izvarati*, *izvrijeđjati*... alebo s predponovými slovesami, napr.: *isprekidati*, *ispremiješati*, *ispremještati*, *ispolagati*, *isporazbijati*, *isporazboljeti se*, *isoptpisati*, *ispozdravljati se*, *isprolijevati*, *isprosipati*, *izopijati se*...

V slovenčine je distributívnosť charakterizovaná predponou *po-* alebo môže byť vyjadrená lexikálne.

Doklady: Na podu bile su čitave blatne kaljuže od suvišne vode što su je tu isprolijevali kad je već plamen progutao... /Novak/ Na zemi boli celé blatové kaluže od nadbytočnej vody, ktorú tu povylievali, keď už plameň pohltil... – Policajce je izvrijeđao i Ivan S. (25) koji je istog dana ušao u Dom zdravlja u Samoboru... /Jutarnji list/ Policajtov pourážal aj Ivan S. (25), ktorý je toho dňa vošiel do Domu zdravia v Samobore... – Lino Červar odabrao je utakmicu bez TV prijenosa da bi ispremiješao sastav... /Jutarnji list/ Lino Červar si vybral zápas bez TV prenosu, aby úplne premiešal zostavu...

8. Mutuatívny spôsob slovesného deja

Chorvátska predpona *iz-* v niektorých prípadoch môže slovesám, s ktorými sa spája, dodať význam „vzájomného vykonania deja“. Slovesá vyjadrujúce mutatívny spôsob slovesného deja bývajú zvrtné. Mutatívnosť sa v slovenčine väčšinou vyjadruje lexikálnymi prostriedkami.

izljubiti se – navzájom sa pobožkať

izgrliti se – vyobjímať sa (navzájom); v tomto prípade vyjadruje mutatívnosť predpona *vy-*
izvrijeđati se – uraziť sa navzájom

Doklady: Izgrlili smo se. /Šalković/ Vyobjímali sme sa. – Pomirili su se i izljubili nekoliko sati prije smrti. /Jutarnji list/ Pomerili sa a navzájom pobožkali niekoľko hodín pred smrťou.

9. Superatívny spôsob slovesného deja

Superatívny spôsob slovesného deja nie je typicky charakterizovaný predponou *iz-*, avšak význam „prevýšenia dejom iného“ nachádzame pri predponovom slovese *izigrati*. Ide o kalk z nemčiny, ktorý je synonymický k domácemu výrazu *prevariti*. Jeho slovotvorná štruktúra a význam je totožný s nemeckým predponovým slovesom *ausspielen*. V tomto prípade ide o prevýšenie deja určitou negatívnou vlastnosťou:

izigrati koga – podviesť niekoho, obohrať niekoho

Doklady: Život je i ovaj put grubo izigrao one najpoštenije i najhumanije ... /Jutarnji list/ Život aj tento krát kruto zradil najslušnejších a najhumánnejších... – Više od 200 autoškola izigrao je vlasnik jedne softverske kuće... /Jutarnji list/ Viac ako 200 autoškôl podviedol majiteľ jednej softvérovej firmy...

10. Dilatívny spôsob slovesného deja

Význam „vyjadrenia odsunutia reakcie“ má chorvátska predpona *iz-* v slovesách:

izbjeći (izbjegavati) što – vyhnúť sa niečomu

izvući se (izvlačiti se) iz čega – vyvliecť sa (vykrúcať sa) z niečoho

Doklady: Nije to tako jednostavno pitanje - izvlaćio se jedan od članova Predsjedništva stranke. /Jutarnji list/ Nie je to taká jednoduchá otázka – vykrúcal sa jeden z členov predsedníctva strany. – ...pokušava izbjeći odgovornost za nesreću... /Jutarnji list/ ...snaží sa vyhnúť zodpovednosti za nešťastie... – Iako je prije izbjegavao izjave za novinare... /Jutarnji list/ Hoci sa predtým vyhýbal vyhláseniam pre novinárov...

Na základe uvedených dokladov sme dospeli k záveru, že chorvátskej predpone *iz-* vo väčšine významov zodpovedá slovenská predpona *vy-*. Vo význame „smerovania deja z niečoho“ sú ekvivalentné bez výnimky. V ostatných významoch zodpovedajú chorvátskej predpone *iz-* v slovenčine popri *vy-* aj iné predpony, napr.: *na-* (*isplanirati* – *naplánovať*), *u-* (*ispeći* – *upiecť*), *z-* (*izmjeriti* – *zmerať*), *za-* (*izmiješati* – *zamiešať*). Chorvátska predpona *iz-* však na rozdiel od slovenskej predpony *vy-* vyjadruje aj významy „vykonania deja vo veľkej miere“ a „zasiahnutie dejom všetkých alebo všetko jedno po druhom“. Vo význame „vykonania deja vo veľkej miere“ jej zodpovedá slovenská predpona *do-*. Distributívnosť je v slovenčine charakterizovaná predponou *po-*. Hoci je slovenská predpona *vy-* najčastejším ekvivalentom chorvátskej predpony *iz-*, cieľom našej analýzy bolo poukázať na to, že tomu tak nie je vždy, a preto musíme byť pri práci s chorvátskymi slovesami s predponou *iz-* a ich preklade do slovenčiny obozretní. Keďže predpona v spojení so základovým slovesom vždy vyjadruje určitý význam, mohlo by dôjsť k významovému posunu, napr.: *isprljati se* = *zašpiniť sa* a nie *vyšpiniť sa*, *izgristi* = *dohrýzť* a nie *vyhrýzť* a pod.

Summary

The paper analyzes a frequent verbal prefix *iz-* in Croatian language. The focus is on its semantic value in verbs within three semes according to the contemporary lexicology of Slavic languages. The analysis includes verb manner within localization, temporality and modality. An attempt is made to find Slovak equivalents to Croatian verbs with prefix *iz-*.

Bibliografia

Prameny:

1. ANIĆ, V.: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber, Zagreb 2003.
2. iDnevnik. roč. 2009 (periodikum)
3. HADŽIĆ, F.: *Ljubav za psa*. In: *Učimo hrvatski. Čitanka*. FF press, Zagreb 2003, s. 129–131.
4. HORÁK, E.: *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník*. SPN, Bratislava 1991.
5. JELAČIĆ BUŽIMSKI, D.: *Ah to si ti*. In: *Učimo hrvatski. Čitanka*. FF press, Zagreb 2003, s. 45–50.
6. *Jutarnji list*. roč. 2008 a 2009. (periodikum)
7. *Korpus hrvatskoga jezika - Croatian Language Corpus*: <http://riznica.ihjj.hr/>
8. KOZARAC, J.: *Mrtvi kapitali; Među svjetlom i tminom; Pripovijesti*. Matica hrvatska, Zagreb 1964.
9. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. Kačala, J., Pisárčiková, M. Veda, Bratislava: 1989.
10. LOVRÁK, M.: *Družba Pere Kvržice*. In: *Učimo hrvatski. Čitanka*. FF press, Zagreb 2003, s. 54 – 58.
11. MATANOVIĆ, J.: *Zašto sam vam lagala*. Mozaik knjiga, Zagreb 2004.
12. MILIĆEVIĆ, N.: *Majmun*. In: *Učimo hrvatski. Čitanka*. FF press, Zagreb 2003, s. 82–86.
13. NOVAK, V.: *Posljednji Stipančići*. Školska knjiga, Zagreb 2005.
14. ŠLAMNIG, I.: *Četvrta moć*. In: *Učimo hrvatski. Čitanka*. FF press, Zagreb 2003. s. 89–91.
15. ŠALKOVIĆ, H.: *Zec na mjesecu*. vbz, Zagreb 2007.

Sekundární literatura:

1. BABIĆ, S.: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Globus, Zagreb 1986.
2. DOKULIL, M.: *Tvoření slov v češtině I*. Československá akademie věd, Praha 1962.
3. HORECKÝ, J.: *O tvorení slovies predponami*. In: *Slovenská reč*, 1957, roč. 22, č. 3, s. 141-155.
4. HORECKÝ, J.: *Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1970.
5. HORECKÝ, J.: *Slovotvorná sústava slovenčiny*. SAV, Bratislava 1959.
6. MARIČOVÁ, A.: *Sémantika slovies s predponami do- a od- v slovenčine a srbčine vzhľadom na totožné predložky*. In: *Slovakistický zborník I*. Slovakistická vojvodinská spoločnosť, Nový Sad 2006, s. 29–43.
7. SEKANINOVÁ, E.: *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine*. VEDA, Bratislava 1980.
8. TURK, M.: *Tvorbene značajke kalkova*. In: *Fluminensia*. 2002, roč. 14, č. 1, s. 47-66.

Vyjádření násobenosti děje v ruštině

Jiří Prudík

Expressing of multiple verbal aspect in Russian

Abstract: *The theme of this article is the expression of iterativity in the Russian language. We can express iterativity aspect in the Czech language either lexically (vždycky říkal, pokaždé usiloval) or morphologically (psával, říkával). Multiple verbs express a process repeated a few times, within long-ago times. These verbs can be used in both colloquial and literary language.*

In the Russian language multiple verbs can be expressed first of all lexically (часто говорил). The multiple verbs (говаривал, знавал) are rare.

In contrast to the Czech language, the expression of morphological iterativity aspect is the less common in Russian. Multiple verbs in Russian have not fully disappeared from the literary language, but their occurrence is limited.

Key words: *iterativity, multiple verbs, express lexically, express morphologically.*

Contact: *Masaryk University, Brno, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, e-mail: 145138@mail.muni.cz*

Úvod

Náš příspěvek se zabývá vyjádřením násobenosti děje v ruštině. Hlavním cílem je stanovit, jakými způsoby lze v ruském jazyce násobenost děje vyjádřit. Zaměřili jsme se především na ruské ekvivalenty vlastních českých násobených sloves typu *říkával*, ale neopomenuli jsme ani vyjádření lexikálním způsobem typu *vždycky říkal*.

Teoreticky jsme vycházeli zejména z článku V. Barnetové „K násobenosti slovesného děje“, ve kterém autorka rozdělila prostředky vyjádření násobenosti děje do tematických skupin. Na základě tohoto článku jsme pak analyzovali excerpaný materiál, získaný z některých starších i novějších děl českých autorů přeložených do ruštiny.

Úvodem si musíme položit otázku, co je to vlastně násobenost? Pročetli jsme mnohé mluvnice a zjistili, že pojem násobenosti není v pravém slova smyslu vymezen. Existuje jen velmi málo pokusů o definici násobenosti. Uvádíme některé z nich. Tak např. Fr. Trávníček považuje za násobenost „děj, který se opětuje, koná (vykoná) několikrát za sebou, v přestávkách“ (srov. TRÁVNÍČEK, 1951, s. 1326). E. Koschmieder předpokládá, že násobenost stojí v protikladu k nenásobenosti, že o „násobenost jde vždy tehdy, kdy označujeme činnost opakovanou, bez zřetele na to, kolikrát... a násobenost pak zahrnuje opakování od dvou do nekonečnosti“ (srov. BARNETOVÁ, 1956). Autoři České mluvnice B. Havránek a A. Jedlička definují násobená slovesa jako „slovesa, která vyjadřují děj, který se stal nebo stává několikrát (násobený děj),... vyjadřují jen děj násobený,... s odstúny zvyku i oblíby, vzpomínky“ (srov. HAVRÁNEK – JEDLIČKA, 1951, s. 118).

Zkoumání násobenosti slovesného děje je obtížné také právě vzhledem k tomu, že není ujasněn vztah ke slovesnému vidu. Někteří lingvisté násobenost děje považovali vedle dokonavosti a nedokonavosti za třetí vidovou formu, jiní ji považovali za jeden z významů nedokonavého vidu, jako tzv. podvid nedokonavého děje. Do třetice byla násobenost také někdy oddělována od slovesného vidu jako jeden ze způsobů slovesného děje.

Vyjádření násobenosti děje v českém jazyce

Nejprve se krátce podívejme, jak se násobený děj vyjadřuje v českém jazyce. V češtině můžeme vyjádřit děj několikrát opakovaný vlastními násobenými slovesy typu *sedával, říkával*. Tato slovesa také sama o sobě vyjadřují dávnou minulost. Vlastní násobená slovesa se v češtině tvoří příponou -vá- (-á-) (srov. *dělat – dělává, mít – mívá, sedět – sedává, sedá*). Takto vytvořená slovesa je také možné dále násobit a rozlišit tak stupeň opakovanosti nebo prohloubit minulost děje (srov. *dělávat – dělávávat – dělávávávat*). Na druhou stranu můžeme v českém jazyce vyjádřit opakovanost lexikálně, pomocí nejrůznějších příslovcí (srov. *kolikrát viděl, vždycky se diví*). Čeština může pro užití opakování děje využít obou vidů, jak nedokonavého, tak i dokonavého (srov. *kdykoliv jsem ho poprosil, kdykoliv jsem ho prosil*) (srov. BARNETOVÁ, 1956).

V českém jazyce je tvoření vlastních násobených sloves velmi produktivním typem. Používání těchto sloves se neomezuje pouze na hovorový jazyk, ale je možné je použít ve všech stylech spisovného jazyka. V excerpované literatuře jsme našli nespočet českých vlastních násobených sloves, jako *líbávat, křičívat, dělávat, zpívávat, pívat, jídat, hrávat* a mnohé jiné.

Vyjádření násobenosti děje v ruském jazyce

Jaká je situace v ruském jazyce? Pokud jde o samotné vyjádření násobenosti děje, je v současné ruštině přece jenom situace poněkud jiná než v češtině. Ruský jazyk nemá v takové míře vlastní násobená slovesa jako čeština. Současná spisovná ruština nevyjadřuje násobenost děje pouze jedním slovesem, morfologicky, ale lexikálně. Vzhledem ke slově, které umožňují vyjádření opakovanosti, můžeme rozdělit násobenost do několika skupin. Je to:

1) Násobenost děje vyjádřena lexikálně pomocí nejrůznějších příslovcí a příslovečných výrazů, srov. *всегда, часто, порой, обычно, не раз, всякий раз, редко, то и дело, каждый день, на каждом шагу* apod.

Při analýze excerpované literatury jsme zjistili, že vyjádření násobenosti pomocí příslovcí je v ruštině nejrozšířenější. Srovnáme:

Мысливал při tom на Анку а представлявал си, как бы было приятно, кдыбы с нй мohl chodit завешен,... (NEFF, с. 268)

Он часто думал об Анке, представляя, как было бы хорошо, если б они могли гулять вместе под руку,... (НЕФФ, с. 270)

Kozlík hřešival, jako hřešívají vojáci, dopřejte mu smrti,... (VANČURA, s. 150)

Козлик грешил порой, как грешат солдаты, так пусть смерть будет ему расплатой... (ВАНЧУРА, с. 94)

2) Násobený děj vyjádřen pomocí významového slovesa spojením se slovesy nebo podstatnými jmény typu *люблю, случается, случай, умение* apod. Srovnáme:

Celé to prostranství bylo nejmilejší místo oddechu pro všechny zaměstnance, kteří tu sedávali

na kládách... (BASS, s. 63)

Пустьер служил также местом отдыха цирковых служителей, которые в свободное время любили посидеть на бревнах... (БАСС, с. 65)

3) Násobený děj vyjádřen spojkami a spojkovými výrazy *едва, чуть, как только, когда, всегда*, apod. Při analýze excerpované literatury jsme zjistili, že je tento příklad násobenosti méně častý. Srovnáme:

A když vůkol rozložila se noc, malátně potřísávala si zimní kožich a na vratkých nohou vydávala se do žlebu... (ТЭСНОНЛІДЕК, s. 96)

Но как только на землю опускалась ночь, лисица небрежно приглаживала зимнюю шубу и, пошатываясь от слабости, бежала в лощину... (ТЕСНОГЛИДЕК, с. 68)

4) Násobený děj vyjádřen souřadící spojkou *то – то*. Srovnáme:

...rychle se z toho kabátu vysvlékl, a padala mu [šéfovi] pořád z uší vata, tu taky si pořád vydával nebo zastřikával podle toho, jak chtěl slyšet svět kolem sebe nebo neslyšet... (НРАВАЛ, s. 22)

...он быстро стаскивал с себя это пальто, и все время из ушей у него [шефа] выпрадала вата, ее он тоже то вынимал, то снова всовывал, зависимо от того, хотел он слышать мир вокруг себя или не хотел... (ГРАВАЛ, с. 37)

5) Násobený děj vyjádřen částicí *бывало*. Částice *бывало* však v ruštině nevyjadřuje pouze vlastní opakovaný děj, ale i děj dávno minulý, odehraný v daleké minulosti, kdysi. Je to tedy nejbližší prostředek k vyjádření českého *chodíval*. Srovnáme:

...byl to stůl, u kterého jídávali učitelé a profesori kněžského učiliště... (НРАВАЛ, s. 122)

...тот стол, за которым прежде, бывало, ели преподаватели и профессора священнического училища... (ГРАВАЛ, с. 209)

Rozdílem mezi ruštinou a češtinou ve vyjádření násobenosti děje je použití slovesných vidů. Ruština má k dispozici pouze vid nedokonavý (srov. *pokaždé, když jsem ho potkal i potkával*... v ruštině pouze *каждый раз, когда я встречал его*...).

Nejjednoznačněji lze násobenost děje v ruštině vyjádřit vlastními násobenými slovesy, morfologicky. Je to ale nejméně častý způsob. V ruštině existují určitá vlastní násobená slovesa, která však tvoří velmi malou skupinu. Jsou to slovesa typu *читывал, говаривал*, která mohou vyjadřovat pouze opakovaný děj.

Tato vlastní násobená slovesa se tvoří od sloves nedokonavého vidu přidáním přípony *-ывать, -ивать* ke kořenu slova zakončeném na samohlásku (srov. *читать – читывать*). Výjimku tvoří jednoslabičná slovesa, ke kterým se přidává přípona *-ать, -вать* (srov. *пить – пивать*).

Pro ruštinu je dále typické, že vlastní násobená slovesa typu *читывал* nemohou tvořit všechny tvary, tak jak je tomu v jazyce českém. Jsou omezena pouze na minulý čas, na tzv. tvary *l*-ového participia (srov. v češtině *čítám, čítával jsem, čítával bych* – v ruštině pouze *читывал*).

Specificky ruská přípona *-ыва-/ива-* se vyvinula z ještě starší přípony *-а-/я-, -ва-* jako prefigované sloveso. Byla zřejmě vytvořena z potřeby mít k dokonavým slovesům nedokonavé protějšky. V 16. století se pak přípona *-ыва-/ива-* objevuje u sloves neprefigovaných vyjadřující násobenost. Tato vlastní násobená slovesa se v jazyce velmi rozšířila. V 17. i 18. století velmi intenzivně vnikají do spisovného jazyka. V ruském jazyce začátku 19. století se objevují i vlastní několikanásobená slovesa typu *живывать* (srov. ИСАЧЕНКО, 1960, с. 274).

Tvoření násobených sloves bylo pro ruštinu typické ještě v polovině 19. století. Po té začal jejich prudký ústup. V. M. Dobrovskij sledoval výskyt těchto sloves v Někrasovových básních vydaných roku 1869. Ve svém díle *Филологические записки IV* z roku 1883 pak zaznamenal pouze tato slovesa: *живал, невал, дельвал, нашивал, видывал, говаривал, слышивал*,

сизживал, знавал а езжал (srov. Barnetová, 1956). Přitom výkladový slovník Vladimíra Daľa, který odráží jazykovou situaci z první poloviny 19. století, uvádí na 800 vlastních násobených sloves. V tomto slovníku se objevují slovesa jako *бирать, гащивать, искивать, кучивать, куривать, лавливать, обедывать, сыпать, храмывать* a mnohá jiná. A. V. Isačenko uvádí jako stále používaná tato slovesa: *быть – бывать, видать – видывать, говорить – говаривать, есть – едать, жить – живать, знать – знавать, пить – пивать, петь – певать, писать – писывать, сидеть – сизживать, слыхать – слыхивать, ходить – хаживать, читать – читывать* a některé jiné (srov. ИСАЧЕНКО, 1960, с. 278). Z toho vyplývá, že ústup vlastních násobených sloves byl v ruštině velmi rychlý.

Proč došlo k ústupu těchto sloves? P. S. Kuzněcov soudí, že ústup vlastních násobených sloves v ruštině je otázkou historického vývoje celonárodního ruského jazyka. Největší frekvence těchto sloves byla na konci 16. století a po celé 17. století, tedy v době, kdy se ruský jazyk opíral o severoruská nářečí, která používala vlastní násobená slovesa velmi hojně. V 19. století byl pak severoruský základ ruského jazyka vystaven silnému vlivu jihoruských nářečí, u kterých se předpokládá, že nikdy vlastní násobená slovesa neměla a nemají. Díky tomuto postupnému vlivu jihoruských nářečí a pronikání jihoruských prvků do spisovné ruštiny mělo podle P. S. Kuzněcova za následek, že byla slovesa typu *читывал* vytlačována. Existuje samozřejmě více domněnek o ústupu vlastních násobených sloves, ale teorie P. S. Kuzněcova se považuje za pravděpodobnou (srov. КУЗНЕЦОВ, 1953, с. 266-267).

Dnes je tvoření vlastních násobených sloves v ruštině neproduktivní a psaný i mluvený jazyk se jim vyhýbá. Mohou se vyskytovat v jazyce krásné literatury u autorů čerpajících z lidové mluvy.

Při excerpci jazykového materiálu jsme však dospěli k poznatku, že v ruštině, především v hovorovém jazyce, je proces vyjadřování násobenosti děje morfologicky stále živým procesem. Našli jsme bezpočet případů, kdy ruští překladatelé vybraných českých děl krásné literatury použili při překladu násobenosti českého děje vlastní ruská násobená slovesa. Vlastní násobená slovesa se v ruských překladech hojně vyskytují nejen ve starších dílech české literatury, jakým je například *Babička* od Boženy Němcové či *Haškův Švejk*, ale také v novějších románech, kupříkladu v *Báječných létech pod psa* od M. Viewegha. Srovnáme:

Před Danou sedávaly v ušáku jiné dívky. (ПЕТИШКА, s. 15)

До Даны в этом кресле сизживали другие девушки. (ПЕТИШКА, с. 15)

Slýchávám, že jsou mořští živočichové, kteří vůkol sebe zbarvují vodu tak, že je po chvílce modrá či růžová... (Vančura, с. 124)

Слыхивал я, будто водятся в океане такие твари, что окрашивают вокруг себя воду, и она попеременно становится то голубой, то розовой... (ВАНЧУРА, с. 79)

"Je to krávošina," říkával nyní bez zbytečného respektu. (VIEWEGH, s. 98)

"Все это муря собачья!" говаривал он теперь без излишнего пиетета. (Вивег, 136)

Závěrem můžeme říci, že násobenost slovesného děje se ve spisovné ruštině vyjadřuje většinou lexikálně, ale nesmíme opomenout i vyjádření morfologické, které je v ruštině stále živým procesem. Při překladech českých děl do spisovné ruštiny se také stále více setkáváme se situací, kdy čeští autoři vyjadřují násobenost slovesného děje, ale v ruském překladu se násobenost nevyskytuje. Násobenost děje je zde vyjádřena buď širším kontextem, nebo byla ze strany ruských překladatelů zcela opomenuta.

Резюме

Целью нашей работы является определить, какими способами можно в современном русском литературном языке выразить многократность действия. Предметом нашего изучения был не только перевод чешских многократных глаголов типа *říkával*, но также сочетаний с глаголом типа *často říkal*, выражающих многократность действия.

Многократные глаголы обозначают неактуальное действие. Общим значением многократности является внутренняя расчлененность процесса.

В чешском языке существует несколько способов выражения многократности. Во-первых, можно выразить ее лексически (*často seděl, pokaždé viděl*). Во-вторых, можно выразить многократность при помощи многократных глаголов, морфологически (*říkával, píval*). В чешском языке многократные глаголы образуются при помощи суффиксов *-vá- (-á-)*. Выражение многократности действия при помощи многократных глаголов в чешском языке является живым процессом, и эти глаголы можно употребить в разговорной речи и литературном языке.

В современном русском литературном языке ситуация почти подобна как в чешском. Многократность можно выразить или лексически или морфологически. В русском языке также существуют многократные глаголы типа *говаривать, пивать*. Они образуются суффиксом *-ыва-/-ива-*.

В литературном языке XVII – XIX веков многократные глаголы были представлены гораздо богаче. Встречались такие глаголы, как *бирал* к брать, *кучивал* к кутить или *сыпал* к спать, и встречалась также группа глаголов типа *живывать, пивывать*. С первой половиной XIX века начались многократные глаголы отступать. Многократные образования в русском языке идут на убыль. В отличие от чешского языка, многократные глаголы в русском языке представляют небольшую, все уменьшающуюся группу, очень редко появляющуюся в системе литературного языка.

Чаще всего выражается многократность в русском языке лексически при помощи разных частей речи – наречий, союзов, глаголов или существительных (*всегда говорил, любил говорить, то и дело говорил*). Ср.:

Vrať se se mnou, půjdeme jako slepci, kteří chodívají ve dvojicích. (VANČURA, s. 159)

Пойдем со мною, пойдем, будто слепы, они всегда ходят вдвоем. (ВАНЧУРА, с. 100)

В литературе, из которой мы получили материал, мы нашли ряд примеров, когда русский переводчик перевел чешские многократные глаголы русскими многократными глаголами. Кажется, что многократные глаголы остались живым в русском языке до сих пор. В литературе, из которой мы сделали выписки, мы нашли следующие многократные глаголы: *говаривал, сиживал, тисывал, бывал, игрывал, хаживал, слышал и слыхивал, знавал*. Ср.:

"Tak jsem to já slýchala," dosloviла Fousková. (NĚMCOVÁ, s. 160)

"Так, по крайней мере, я слыхала," добавила Фоускова. (НЕМЦОВА, с. 123)

Bibliografie

1. BARNETOVÁ, V.: K násobenosti slovesného děje. In: *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I*. ČSAV, Praha 1956.
2. HAVRÁNEK, B.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I. Hláskosloví a tvarosloví*. SPN, Praha 1961.
3. HAVRÁNEK, B – JEDLIČKA, A.: *Česká mluvnice. Základní jazyková příručka*. Slovanské nakladatelství, Praha 1951.
4. KOPEČNÝ, FR.: *Slovesný vid v češtině*. ČSAV, Praha 1962.

5. TRÁVNÍČEK, FR.: *Mluvnice spisovné češtiny I – II*. Slovanské nakladatelství, Praha 1951.
6. ВОСТОКОВ, А. Х.: *Русская грамматика*. Санкт-Петербург, Издание книгопродавца Д. Ф. Федорова, 1874.
7. ИСАЧЕНКО, А. В.: *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким 2. Морфология*. Издательство Словацкой Академии Наук, Братислава 1960.
8. КУЗНЕЦОВ, П. С.: *Историческая грамматика русского языка. Морфология*. Издательство Московского университета, Москва 1953.
9. ОБНОРСКИЙ, С. П.: *Очерки по морфологии русского глагола*. Издательство Академии Наук СССР Москва 1953.
10. ПАВСКИЙ, Г. П.: *Филологические наблюдения над составом русского языка. Рассуждение 3-е*. Императорская Академия Наук, Санкт-Петербург 1850.
11. ПОТЕБНЯ, А. А.: *Из записок по русской грамматике. IV. Глагол*. Издательство Академии Наук СССР, Москва, Ленинград 1941.

Seznam excerpované literatury

1. BASS, E.: *Cirkus Humberto*. Československý spisovatel, Praha 1985.
2. БАСС, Э.: *Цирк Умберто*. Художественная литература, Ленинград 1974.
3. HRABAL, V.: *Obsluhoval jsem anglického krále*. Mladá fronta, Praha 2006.
4. ГРАБАЛ, Б.: *Я обслуживал английского короля*. Б.С.Г.ПРЕСС, Москва 2002.
5. NEFF, V.: *Zlá krev*. Československý spisovatel, Praha 1965.
6. НЕФФ, В.: *Испорченная кровь*. Художественная литература, Москва 1968.
7. NĚMCOVÁ, V.: *Babička*. Československý spisovatel, Praha 1979.
8. НЕМЦОВА, Б.: *Бабушка*. Художественная литература, Москва 1982.
9. РЕТИШКА, Е.: *Svatební noci a jiné lásky...* Československý spisovatel, Praha 1983.
10. ПЕТИШКА, Э.: *Свадебные ночи*. Радуга, Москва 1983.
11. TĚSNOHLÍDEK, R.: *Liška Bystrouška*. Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1964.
12. ТЕСНОГЛИДЕК, Р.: *Лиса-Плутовка*. Художественная литература, Москва 1972.
13. VANČURA, V.: *Markéta Lazarová*. Československý spisovatel, Praha 1980.
14. ВАНЧУРА, В.: *Маркета Лазарова*. Художественная литература, Москва 1979.
15. VIEWEGH, M.: *Váječná léta pod psa*. Druhé město, Brno 2007.
16. ВИВЕГ, М.: *Лучшие годы – псу под хвост*. Б.С.Г.ПРЕСС, Москва, 2003.

Syntaktické konštrukcie hovorenej podoby jazyka v okrese Veľký Krtíš

Ladislav György

Syntax of spoken language in Veľký Krtíš region

Abstract: *In the context of Slovak-Hungarian bilingualism at the territory with multiple nationalities we base on the research of syntax of spoken language.*

Key words: *bilingualism, syntax, spoken language.*

Contact: *Matej Bel university, Faculty of Humanities, Department of Slovak Language and Literal Science, e-mail: Gyorgy.Ladislav@fhv.umb.sk*

Teoreticko-metodologické východiská a metodicko-technické otázky výskumu

Podľa S. Ondrejoviča (1995, s. 9) sa skúmanie jazyka začalo obracať „...od izolujúceho skúmania jazykového systému ku skúmaniu jazyka v realite. Pozornosť sa presunula od výskumu imanentných vlastností jazykového systému /normativistický pohľad/ na funkcie jazyka v sociálnej inerakcii /sociolingvistický pohľad/“.

V našom príspevku sa venujeme čiastkovej systémovo-štruktúrnej analýze syntaktických konštrukcií nepripraveného, spontánneho a neštylizovaného bežného hovoreného prejavu, ktorý sa realizuje bežným hovoreným jazykom v bežnej dorozumievacej sfére.

Zhromaždený materiál (skompletizovaný textový korpus a zvukové nahrávky, ktoré sme získali a spracovali v pomerne krátkom, časovo ohraničenom štvormesačnom období) bližšie špecifikujeme a zaraďujeme do konkrétnej jazykovej oblasti, ktorou je národnostne zmiešané územie, slovensko-maďarské bilingválne prostredie v okrese Veľký Krtíš.

Výskum verbálnej komunikácie sme realizovali v tieni interdisciplinárnych súvislostí a uplatnili sme sociolingvistický prístup, ktorý chápe vznik, celkový vývin a samotnú realizáciu bežného hovoreného prejavu komplexne v jednote komunikačnej, sociálnej a jazykovej zložky, umožňujúc tým zvýrazniť a zviditeľniť sociálno-komunikačný charakter jazyka. Metodologicky sme vychádzali zo stratifikácie národného jazyka podľa J. Horeckého.

Opierame sa o terénny výskum, pri ktorom sme uplatnili metódu priameho pozorovania skúmanej cieľovej skupiny – autochtónni obyvatelia okresu Veľký Krtíš a prisťahovalci s prihliadnutím na vek, vzdelanie a sociálne zaradenie. Metóda dotazníka a zaznamenávania zvukových nahrávok (rozhovorov a monologických prejavov) pomocou skrytého diktafónu nám zabezpečila získať autentický, nefalšovaný materiál. Po uskutočnení nahrávky sme požiadali o súhlas použiť obsah nahrávky, čím sme eliminovali prípadné etické nebezpečenstvo.

Reprezentatívna výskumná vzorka

Cieľovú skupinu tvorili obyvatelia okresu Veľký Krtíš, ktorých sme si rozdelili do troch funkčných skupín:

- a. len po slovensky hovoriaci monolingvisti
 - b. slovensko-maďarskí bilingvisti, pre ktorých je bilingvizmus prirodzeným a spoločenským javom
- prirodzených bilingvistov sme ďalej rozdelili
- ba) bilingválni komunikanti, ktorí majú obidvoch rodičov prirodzených bilingvistov
 - bb) bilingválni komunikanti, ktorí majú prirodzeného bilingvistu matku
 - bc) bilingválni komunikanti, ktorí majú prirodzeného bilingvistu otca
- a) slovensko-maďarskí aditívni bilingvisti

Nezaoberáme sa naopak jazykovou situáciou a výskumom hovorenej komunikácie iných národnostných menšín a ani opisom slovenčiny cudzincov, ktorí žijú na tomto území, keďže to predstavuje – podľa nášho názoru – osobitný, rozšírený druh bádania.

V záujme objektívneho spracovania informácií sme pre výskum použili materiály získané od účastníkov všetkých vekových generácií, ktorí sú súčasťou rôznych sociálnych tried a pochádzajú z rozličného prostredia (mesto – vidiek).

Výskumná vzorka – zvukové nahrávky

Zhromažďovanie zvukového materiálu sme realizovali v 16 výskumných bodoch na priesečníku vek – vzdelanie, pričom sme dodržali rozdelenie nahrávaných komunikantov do troch funkčných skupín. Počet získaných nahrávok nie je, samozrejme, vo všetkých výskumných bodoch rovnaký z objektívnych skutočností.

Výskumné body (priesečník *vek – vzdelanie*):

Vek

10 – 19 rokov

20 – 39 rokov

40 – 59 rokov

60 a viac

Vzdelanie

základné

stredoškolské bez maturity

stredoškolské s maturitou (nešpecifikovali sme bližšie, či ide o gymnázium, odbornú školu...)

vysokoškolské (nešpecifikovali sme bližšie, či ide o 1., 2., 3. stupeň vysokoškolského štúdia, docentúru, profesúru...)

Ak berieme do úvahy prostredie ako extrakomunikačný parameter, z celkového počtu zvukových nahrávok (76 komunikantov) tvorili obyvatelia mesta 39 % (29 komunikantov) a obyvatelia okolitých dedín 61 % (47 komunikantov). Takéto zloženie sme si zvolili na jednej strane zámerne (v okrese Veľký Krtíš žije 46 876 obyvateľov, samotné mesto Veľký Krtíš ich má 14 562), na strane druhej to bola prirodzená neovplyvniteľná skutočnosť, keďže slovensko-maďarských aditívnych bilingvistov sme získali (s výnimkou jedného komunikanta) iba na vidieku.

Taktiež musíme poznamenať, že výskum sme neuskutočňovali na základe vopred vybratého a špecificky diferencovaného socioprofesioného prostredia – prostredí.

Regionálny pôvod komunikantov zohrával dôležitejšiu úlohu najmä v radoch slovensko-maďarských aditívnych bilingvistov a po slovensky hovoriacich monolingvistov. Až 91 % (69 komunikantov) výskumnej vzorky bolo pôvodom z okresu Veľký Krtíš.

Orientačnú (enumeratívnu) podobu malo pohlavie skúmaného obyvateľstva, na základe ktorého nepatrne väčšie percentuálne zloženie tvorili ženy (54 % – 41 komunikantov), ktoré boli komunikatívnejšie a celkovo otvorenejšie pre zvukové nahrávanie, než muži (46 % – 35 komunikantov).

Výskumná vzorka – dotazník

Mimoriadne dôležitou časťou nášho výskumného materiálu boli dotazníkové tlačivá (vzor predloženého dotazníka pozri v prílohe), prostredníctvom ktorých bolo možné získať za určité časové obdobie dostatočnú reprezentatívnu vzorku a charakterizovať skutočné používanie vybraného súboru jazykových prostriedkov. Dotazník sme vypracovali tak, aby zachytil všetky jazykové jazy a niektoré sociolingvistické fakty.

V rámci sociodemografických údajov sme sledovali hlavne vek respondenta, jeho najvyššie dosiahnuté vzdelanie, regionálny pôvod a prostredie ako extrakomunikačný parameter, v ktorom respondent žije a pracuje. Isté relevantné údaje poskytlo aj sociálne zaradenie a pohlavie respondentov.

Na základe uskutočnenej dotazníkovej metódy sme získali odpovede od 137 respondentov, ktorých sme si rozdelili do dvoch základných skupín – monolingválni obyvatelia okresu, ktorí tvorili 29 % (39 respondentov) a bilingvisti (ich prevaha bola docielená zámerné, vychádzajúc z podstaty nášho výskumu), ktorí tvorili 71 % (98 respondentov).

Ak berieme do úvahy aj regionálny pôvod, 113 respondentov (83 %) pochádzalo z okresu Veľký Krtíš, kým 24 respondentov (17 %) boli prisťahovalci z iných regiónov Slovenska.

Podobne ako na zvukových nahrávkach, aj v dotazníkovom materiáli tvorili väčšiu časť respondenti pochádzajúci z okolitých dedín okresu Veľký Krtíš (až 66 % – 90 obyvateľov), kým mesto bolo v zastúpení 34 % (47 obyvateľov).

Ak sa však pozrieme na pohlavie respondentov, tentokrát sa mužské zastúpenie odrazilo vo vyšších percentuálnych hodnotách (muži – 52 %, ženy – 48 %).

Niekoľko stručných údajov z humánno-geografickej charakteristiky o okrese Veľký Krtíš

Po skončení 2.svetovej vojny žilo podľa výsledkov prvého povojnového sčítania na území dnešného okresu 39 035 obyvateľov. Pretože okres bol typickou poľnohospodárskou oblasťou, mala táto skutočnosť veľký vplyv na triedne a sociálne zloženie obyvateľstva. Roľníci tvorili 76 % z celkového počtu obyvateľov. Podľa posledného sčítania obyvateľstva má okres v dnešnej dobe 46 876 obyvateľov. Vekové zloženie obyvateľstva silne ovplyvňuje proces reprodukcie a jeho pracovný potenciál. V poslednej dobe prudko pribúda staršieho obyvateľstva a okres má vymierajúci charakter. Z celkového počtu obyvateľstva je 64 % slovenskej národnosti a 35% maďarskej národnosti. Len malý podiel obyvateľov sa hlási k inej národnosti. V okrese, vzhľadom na jeho pohraničnú polohu, má väčšina obcí určitý podiel obyvateľstva s maďarskou národnosťou. V obciach, v ktorých prevažuje obyvateľstvo s maďarskou národnosťou, tvoria 27,4 % z obcí v okrese. Čo sa týka religiónálnej diferencovanosti, prevažujú

obyvatelia, ktorí vyznávajú rímsko-katolícke náboženstvo 54,5 % (obyvatelia slovenskej i maďarskej národnosti). Evanjelickú cirkev augsburského vyznania vyznáva 13,4 % a ide o obyvateľov tzv. „len slovenských obcí“. Zvyšok obyvateľstva je podľa štatistík bez udania vyznania. Okres Veľký Krtíš patrí medzi okresy s najvyššou mierou nezamestnanosti, až 28,8 %. Hustota zaľudnenia okresu je 78 obyvateľov na km².

Analýza syntaktických konštrukcií hovorenej podoby jazyka v okrese Veľký Krtíš

B. Kovalová píše, že skladba hovorených prejavov je zaujímavá aj teoreticky a dodáva: „Ak berieme do úvahy rozlíšenie langue a parole, pokladáme hovorený prejav za parolový fakt, za prehovor a jednotlivé jednotky prehovoru za výpovede.“ (KOVALOVÁ, 2007, s. 128)

Z hľadiska syntaxe ako jazykovednej disciplíny, náuky o syntaktickej rovine jazyka, sa zameriame na opis určitých syntaktických javov hovorenej komunikácie a budeme si všímať najmä vzťahy slov vo vete, ako i vzájomné vzťahy viacerých viet.

Intonačne pestré vety nepripravenej, spontánnej komunikácie sú často nedokončené a spájané voľným priradovaním. Všetky vekové generácie, najmä stredná vo veku od 30 do 50 rokov, preferovala používanie súvetí a zložených súvetí oproti jednoduchým vetám. V závislosti od jednotlivých sociokomunikačných faktorov, akými boli napríklad vek alebo dosiahnuté vzdelanie, sa menil typ jednotlivých súvetí.

V reči najmladšej a vekovo najstaršej generácie sme si všimli sklon k využívaniu jednoduchej parataxe a hypotaxe a strohejšie vyjadrovanie sme badali aj v prejavoch skôr technicky orientovaných komunikantov. Hypotaktické konštrukcie boli často nasýtené chybnými formami a veľakrát tak dochádzalo k neopodstatnenému kumulovaniu spojok, napr. Ani len netuším, že kto každý ma vtedy počul. Povedz mi, že kedy tam pôjdeš. V koordinačnom vzťahu sa uprednostňovali asyndetické spojenia, kým pri expresívnejšom vyjadrovaní a viazanosti na tému komunikanti nahradili parataktickú spojku a konjunkciou i: Volal ma i odišla som tam.

Príznaково pôsobilo aj množstvo kontaktných prostriedkov, ako i prázdnych, expletívnych slov (napr. expletívna častica ako: Nemusela som to ako urobiť, ale...). Popri spojkách, ktoré okrem intonácie slúžia v ústnom prejave ako spájacie výrazy, sme v rovnakej funkcii zaznamenali výskyt mnohých vzťahných a opytovacích zámen, prísloviak i častíc. Takto sa do čela výpovede dostáva akýkoľvek slovný druh.

Neprimerané spojky, spojkové a opisné uvádzacie výrazy neboli v jazykových komunikátoch ničím výnimočným: Však vždy som ju chodil navštíviť, kedy to len bolo možné. Ja som to mohol vykonávať, nakoľko som skúšky urobil. Vzhľadom na to, že mi to vtedy neumožnili... Čo sa týka mojej známej...

V prejavoch hovorenej komunikácie dochádzalo často pod vplyvom zrýchleného a vzrušeného tempa reči k inverznému – subjektívnemu – zoskupeniu významových častí výpovede. Zaznamenali sme prípady obráteného poradia východiska (témy) a jadra (rémy), keďže najdôležitejšia časť (réma) výpovede sa presunula na začiatok vety. Z prevahy enunciatívnych viet však vyplýva, že aktuálne členenie bolo vo všeobecnosti objektívne.

V syntaktickej rovine sa celkovo nevyskytovalo až tak veľa nesprávností ako v morfolologickej a fonetickej, ale aj tu sme zistili viacero zvláštností. Výpovede neraz vyústili do nepochopiteľných konštrukcií, čo mohlo byť spôsobené tým, že v prúde reči, najmä pri určitom rozpoložení komunikanta, sa pauzy často nedávajú. Dôvodom je „rečníkova“ zanietenosť a fakt, že chce povedať veľa vecí naraz. Predsa je však výpoveď rámcovaná určitou myšlienkou. Na ilustráciu uvádzame nasledovný príklad, ktorý sme náhodne zachytili z rozhovoru dvoch

starších žien: Dneska som bola v opchode, prídem ti ja tam a predavačka tam ešte nebola, tak reku idem kuknúť k Anky, k švagrinky, čo tam býva vedľa, kým nepríde, a tam som sa zdržala, tak som sa ti napokom skoro ani do opchodu nedostala.

Výpoveď síce má svoju logickú a časovú následnosť, predsa však mohla byť rozčlenená na viacero menších zložiek z dôvodu ľahšej zrozumiteľnosti.

Z bilingválneho hľadiska sa najvýraznejšie odlišnosti objavili pri slovoslede, keď sa bilingvista pokúšal vyjadriť svoje myšlienky v slovenčine a prekladal doslovne slovo za slovom, v dôsledku čoho vznikali výpovede typu Jano večer doma bude, keďže v maďarčine v citovo neutrálnych vetách, ktorými niečo oznamujeme a sú bez dôrazu, býva prísudok väčšinou na konci vety.

Aj keď expresívny odtienok dávajú výpovedi predovšetkým expresívne slová, gramatická stavba niektorých syntaktických konštrukcií môže byť tiež expresívna.

V reči bilingvistov sa najčastejšie vyskytovala apoziopéza, ktorú by sme v tomto prípade charakterizovali skôr ako náhle prerušenie výpovede pod vplyvom silného citového vzrušenia hovoriaceho než mechanické prerušenie spôsobené vpádom repliky cudzej osoby. Bilingvisti práve v dôsledku nepoznania, absencie správneho slova – správneho tvaru prerušovali svoju výpoveď. Príklady: Zober si to, lebo... Kázala som jej kúpiť ten..., no ako sa to povie, ten...

Pri určitom citovom vzrušení, ako aj rýchlom tempe reči, charakteristickým pre spontánnu hovorenú komunikáciu, aj mnohí monolingvisti vynechávali začiatok svojej výpovede, a tak môžeme spomenúť aj výskyt proziopézy.

Pokiaľ ide o expresívne syntaktické konštrukcie, uplatnili sa všetky typy, najmä kontextová a situačná elipsa, ako aj vytýčený, osamostatnený a pripojený vetný člen, napr. Matka, tá bola vždy na mojej strane. My len pivko, tvrdé málokedy.

Taktiež súhlasíme s názorom B. Kovalovej (2007, s. 131), že členské a vetné pričlenenie je mnohokrát odôvodnené snahou dodatočne doplniť, vysvetliť, spresniť alebo zdôrazniť to, čo už bolo povedané: Švagra mi vtedy zatvorili. Na dva roky. Chodili sme robiť do Nemecka. S kamarátmi.

Z defektných syntaktických konštrukcií sa najcharakteristickejšie prejavila násilná elipsa – zeugma, ktorá, ako vieme, vzniká vypúšťaním tmelových slov z vety v snahe o ekonomizáciu výpovede, napr. Som vd'áčny a hrdí na pána doktora, že ma z toho dostal. Nevyzeralo to veru so mnou ružovo.

Z uvedeného príkladu je zrejmé, že komunikant vo svojej výpovedi použil nesprávnu syntaktickú konštrukciu, keďže spojenie byť vd'áčny niekomu sa viaže s datívom, a teda veta by mohla správne fungovať nasledovne Som vd'áčny pánovi doktorovi a hrdý na pána doktora (hrdý na neho/naňho), že ma z toho dostal.

V skúmaných textoch sa vyskytovali aj mnohé ďalšie nesprávne väzby, najmä anakolúty a kontaminácie: Behal som po krčmách, mama mi stále vraví (smiech), od svojich trinástich. Ale viete ako to je, tu sa nejedná o mňa. Dost' som na tom uvažovala.

Ak sa napokon pozrieme na aspekt modálnosti výpovede, v rámci konštitutívnej modálnosti prevažovali v hovorených komunikátoch monolingvistov i bilingvistov enunciatívne, ojedinele dezideratívne a esklamatívne vety. Táto skutočnosť vyplýva najmä z monologickosti jednotlivých prejavov charakterizovaných syntaktickou a intonačnou jednotvárnosťou.

Summary

In our article we deal with the systemic and structural analyze of syntactic constructions unprepared and spontaneous verbal communicate realized by everyday language in everyday communication field. In the context of Slovak-Hungarian bilinguism at the territory with multiple nationalities we base on the research of syntax of verbal communication. using the method of survey of the researched target group – the indigenous inhabitants of Velký Krtíš district and the immigrants – considering the age, education and social classification. The work deals with the systemic and structural analyze of syntax of the bilinguists' spoken communicates.

Bibliografia

1. GYORGY, L.: *Slovensko-maďarský bilingvizmus na národnostne zmiešanom území (okres Veľký Krtíš)*. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí II*. Békešská Čaba 2008. s. 226–231. ISBN 978-963-87342-5-9
2. GYORGY, L.: *Komunikačno-funkčná analýza bilingválnej komunikácie v okrese Veľký Krtíš*. In: *Slovakistický zborník 3*. Slovakistická vojvodinská spoločnosť, Nový Sad 2008. s. 78 – 89. ISBN 978-86-83535-75-0.
3. HORECKÝ, J.: *Jazyková situácia v malom meste*. In: *Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk*. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2000. s. 141–142. ISBN 80-224-0605-8.
4. KOVALOVÁ, B.: *Syntax hovorených prejavov v stredoslovenskej oblasti*. In: *Sociolinguistica Slovaca 6. Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1997. s. 128–134. ISBN 978-80-224-0974-2.
5. ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1986. 2. vydanie.
6. PATRÁŠ, V.: *Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste*. In: *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 10–19.
7. *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty súčasnej slovenčiny*. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1995. ISBN 80-224-0160-9.
8. *Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk*. Zost.: S. Ondrejovič. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2000. ISBN 80-224-0605-8.
9. *Sociolinguistica Slovaca 6. Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*. Zost.: S. Ondrejovič Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1997. ISBN 978-80-224-0974-2.

Структурный анализ русской археологической терминологии и моделирование её развития

Stanislav Oplatek

Structural analysis of the Russian-Czech archaeological terminology and its development simulation

Abstract: *The contribution analyses the Russian-Czech archaeological terminology from the morphological point of view of the word-formation. Based on the results of our research, we aim to demonstrate basic tendencies of Russian archaeological terminology development while confronting it with the Czech reality as well.*

Key words: *terminology, archaeology, morphemic structure, composite terms, confrontation of Russian & Czech.*

Contact: *Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, e-mail: oplates@post.cz*

1. Введение

Актуальные течения в лингвистике всегда управлялись двумя факторами – общественным спросом и научным интересом. (При этом необходимо заметить, что понятие общественный спрос нельзя понимать в однозначно отрицательном смысле – ведь, напр., чешское возрождение нельзя оценивать как негативное явление.) К лингвистическим дисциплинам, которые по нашему мнению в наибольшей степени отражают движение в обществе, относятся, прежде всего, те, которые непосредственно связаны со стилистикой и словарным составом языка. Такой научной «отраслью» считается и терминоведение¹.

Так как на настоящей конференции делается акцент именно на актуальности, то в нашей статье мы бы хотели обратить внимание и подчеркнуть те области терминологии, которые, на наш взгляд, в лингвистике пока «малоакцентированны», т. е. которыми, насколько нам известно, занимался минимум лингвистов или вообще никто не занимался.

¹ *Терминоведение* – лингвистическая дисциплина, исследующая терминологическую лексику. В некоторых работах указанному понятию соответствует название «терминология», которое употребляется в значении «терминологическая лексика». Однако, поскольку мы считаем, что необходимо различать понятия «наука» и «словарный состав науки», название *терминология* мы будем использовать лишь во втором значении втором, т. е. «словарный состав науки = совокупность терминов».

В первую очередь следует подчеркнуть, что наш лингвистический материал был собран из т. наз. смежной науки – археологии. По нашему мнению, это очень важно, ибо абсолютное большинство исследований терминологии осуществлялось на материале остро профилированных наук (в см. терминологиях этих наук). Если учесть тот факт, что чистые науки будут в будущем уступать место только наукам междисциплинарным, нами выбранная область исследования терминологии представляется нам однозначно перспективной. Продолжающееся смешивание наук и научных дисциплин также наглядно отражает современные тренды в обществе, т. е. и в языке, вследствие чего существует высокая вероятность, что терминологические работы, основанные на материале смежных наук, будут возникать всё чаще.

Второй важнейший актуальный момент нашей статьи (который скорее чем современное течение терминоведения намечает возможное направление исследований этой науки) – это акцент на структуре терминологии. Точнее, мы старались найти ответ на вопрос, может ли сама структура терминологии свидетельствовать о современных процессах и направлениях в терминологии. Под понятием «структура» мы понимаем «способ сложения, систему организации, упорядочения».

2. Методика

Наш эксперимент мы реализовали на материале 1955 русских и 1802 чешских терминов, количеству которых соответствует 1944 терминологических значений. Из русских терминов 1360 принадлежало к категории терминов исконных². Собранные термины представляют собой базовую археологическую лексику.

Для статистической и последующей лингвистической обработки лексики была использована база данных, разработанная собственными силами в программе MS Access XP (ср. ОПЛАТЕК 2006 et 2008).

3. Структура русско-чешской археологической терминологии

3.1 Внешняя структура

Чешский и русский языки можно охарактеризовать как флективные. Поэтому при слово- (в том числе и термино-)образовании можно рассчитывать на то, что оба языка будут образовывать слова/терминологию при помощи аффиксов (в том числе аффиксоидов³). С другой стороны, необходимо взять во внимание тот факт, что на терминологию накладываются говорящими с точки зрения коммуникативных целей особые требования, которые могут значительным образом изменить способ терминообразования. Важнейшим фактором является, прежде всего, акцент на ясности, понятности, однозначности, и системности терминов. Поэтому, в терминологии как

² Под понятием «исконный термин» мы понимаем такой термин, который по своему образованию не связан с общелитературным языком, т. е. он возник не вследствие переосмысления значения общелитературного слова, а путём исконно терминологического словообразования.

³ Для упрощения проблематики мы рассматриваем аффиксоиды как особую группу аффиксов.

таковой можно чаще, чем в общелитературном языке, встретиться с многословными лексическими единицами. В русско-чешской археологической терминологии структура терминов выглядит следующим образом (см. таб. 1):

Таблица 1

Количество слов в терминах	Количество РУС терминов	Количество ЧЕШ терминов
1	926 (47 %)	777 (43 %)
2	732 (38 %)	709 (39 %)
3	211 (11 %)	249 (14 %)
4	77 (4 %)	58 (3 %)
5	8 (0 %)	8 (1 %)
6	1 (0 %)	0 (0 %)
7	0 (0 %)	1 (0 %)

Количественные данные показывают, что со структурной точки зрения однословные и многословные термины в русской и чешской археологической терминологии встречаются почти в равном количестве, однако для чешской терминологии всё-таки более заметно «тяготение»

к образованию многословных терминов. Указанную ситуацию более чётко показывает табл. 2, в которой термины распределены и по родовой характеристике, и по количеству корней (см. ниже).

Итак, если в первой таблице мы заметили небольшую склонность чешских терминов к «многословности», то в таблице второй мы отмечаем господство русских терминов в области «многословности» (с большим количеством корней, чем слов, т. е. сложные термины). Далее, у «многословных» русских терминов можно также уловить преобладание терминов мужского рода, и несмотря на то, что в общем масштабе как в русской, так и в чешской терминологии чаще встречаются термины женского рода.

Таблица 2

№ слов	№ корней	Род [% из общего количества (точное количество терминов)]								Сум	
		m	m	f	f	n	n	pl.t.	pl.t.		
1	1	18 % (358)	18 % (323)	20 % (392)	16 % (286)	7 % (127)	8 % (147)	1 % (16)	1 % (12)	46 % (893)	43 % (768)
	2	1 % (19)	0 % (8)	1 % (14)	0 % (1)	0 % (0)	0 % (1)	0 % (0)	0 % (0)	2 % (33)	0 % (10)
2	2	13 % (261)	15 % (265)	17 % (333)	19 % (333)	5 % (102)	5 % (94)	0 % (5)	0 % (2)	35 % (701)	39 % (694)
	3	1 % (20)	0 % (6)	0 % (8)	0 % (7)	0 % (3)	0 % (2)	0 % (0)	0 % (0)	2 % (31)	1 % (15)
3	3	4 % (79)	4 % (66)	3 % (61)	6 % (101)	3 % (59)	4 % (73)	0 % (0)	0 % (3)	10 % (199)	14 % (243)
	4	0 % (10)	0 % (5)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (2)	0 % (1)	0 % (0)	0 % (0)	1 % (12)	0 % (6)
4	4	1 % (28)	1 % (25)	2 % (32)	1 % (21)	1 % (17)	1 % (10)	0 % (0)	0 % (1)	4 % (77)	3 % (57)
	5	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (1)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (1)
5	5	0 % (3)	0 % (1)	0 % (4)	0 % (2)	0 % (1)	0 % (5)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (8)	0 % (8)
	6	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)	0 % (0)
		чешские термины									
		русские термины									

Однако, для того чтобы мы могли на основании структуры терминов выдвинуть достоверную гипотезу о возможном будущем развитии русской (и чешской) археологической терминологии, необходимо выйти за рамки цифр и внимательно

посмотреть на отдельные термины, чтобы найти причину указанных явлений.

3.1.1 Сложные термины

Сложные термины представляют собой только небольшую часть из собранных нами терминов. В обеих терминологиях они представлены двумя структурными типами:

а) сложное слово⁴ типа *зернотёрка*, *уховёртка*, *водолей*, *топоромолот*; *sekeromlat*, *kamenotisk*, *kosočtverec* (палеолитический инструмент);

б) композитное наименование типа *коса-горбушка*, *борона-суховатка*, *пластинка-пилочка*, *молот-пробойник*, *топор-тесло*, *чёлн-однoderёвка*, *перстень-печать*, *жёрнов-толкач*, *гроб-колода*; *vrták-škrabadlo*, *vrták-rydlo*, *škrabadlo-rydlo* и др.

Однако в дистрибуции обоих типов в рассматриваемых терминологиях существуют важнейшие различия. В русской терминологии у однословных терминов композитный тип явно преобладает; однако и у многословных терминов в отличие от чешской терминологии он не исчезает. Большая распространённость указанного структурного типа отражается и в последующем терминообразовании – в то время как русские композитные наименования свободно образуют производные термины-словосочетания, в чешской терминологии мы подобного явления не отметили. Указанное наблюдение, конечно, ещё не значит, что чешские композиты не образуют производных терминов вообще, однако, с учётом собранного количества терминов, по нашему мнению, данное явление ясно свидетельствует о непродуктивности этой терминообразовательной модели в чешском языке, а также о том, что композитные наименования для чешского языка не свойственны и имеют резко терминологический оттенок.

Интереснейшей областью для исследований в будущем представляется проблема грамматического рода у композитных наименований. На нашем материале мы выявили, что большинство композитных наименований относится к мужскому роду. Тендирование композитов к мужскому роду подчёркивается ещё и общим преобладанием терминов-существительных женского рода в собранной лексике (см. таб. 2).

Однако относительно этой проблематики нельзя обойти фактор словообразовательной продуктивности отдельных терминоэлементов⁵ – как в прошлом, так и в будущем, ибо некоторые немногочисленные, зато богато развиваемые терминоосновы могут исказить статистические данные. В нашем материале, например, к часто употребляемым терминоосновам у существительных мужского рода относятся *молот* (*молот-кувалда*, *молот-ручник*, *молот-секач*, *молот-пробойник*), *топор* (*топор-клевец*, *топор-молот*, *топор-тесло*), и у терминов женского рода – терминооснова *проколка* (*проколка-резец*, *проколка-скребок*).

Тем не менее, если даже считать все термины, образованные от одной и той же основы, как один термин, всё равно композитные наименования мужского рода

⁴ Названием «сложное слово» будем в последующем тексте обозначать композитные наименования типа *топоромолот*, и названием «композитное наименование» мы будем называть композитные агглютинативные наименования типа *коса-горбушка*.

⁵ Терминоэлементы суть структурные части, составляющие термин. Их выделение построено, в отличие от морфемного анализа, на морфолого-словообразовательных отношениях, т. е. терминоэлементом могут быть как отдельные морфемы (аффиксы, аффиксоиды), так и целая производящая основа термина, или отдельные слова у терминов-словосочетаний, символы в составе символа-слов (ср. ДАНИЛЕНКО 1977, 37).

преобладают над композитными наименованиями женского рода. Продуктивность словосложения в русском языке, результатом которого являются композитные наименования, подтверждает также преобладание мужского рода у сложных терминов типа *топоромолот*. Таким образом, на наш взгляд, можно выразить суждение, что существительные мужского рода в русском языке действительно более часто образуют сложные или композитные наименования, в том числе сложные или композитные наименования, входящие в состав терминов-словосочетаний (напр. *мустьерский остроконечник*, *маслобойный жом*, *скошенный поперечно-ретушный*).

С другой стороны необходимо подчеркнуть, что указанная тенденция применима лишь только к области археологической терминологии и наши данные могут быть искажены недостаточным количеством материала, так как при сборе материала мы не сосредотачивались принципиально на сложных терминах. Относительно чешской археологической терминологии какое-либо подобное суждение о преобладании терминов определённого рода в нашем случае слишком гипотетично, так как нам недостаёт достаточного количества материала. С другой стороны это только свидетельствует о том, что чешскому языку образование сложных терминов несвойственно и употребляется в гораздо меньшей степени, чем в русском языке.

Если сравнивать структурную эквивалентность, то русским сложным терминам (типа *топоромолот*) соответствуют как чешские однословные, так и сложные однословные термины, и термины-словосочетания (ср.: *медорезка* – špachtle (zednická lžíce), *маслобойка* – máselnice, *остроконечник* – hrot, *водолей* – akvamanile, *иглодержатель* – zachycovač (jehly); *зернотёрка* – zrnotěrka, *топоромолот* – sekeromlat, *прямоугольник* – pravouhelník; *уховёртка* – lžíčka na čištění ucha, *моцехранительница* – schránka na ostatky mrtvých, *копьемятка* – vrhač kopí / atlatl). При этом важнейшей чертой сложных терминов в соотношении «русский – чешский» языки является то, что чаще всего русские сложные термины имеют однословный чешский эквивалент, и лишь редко им соответствуют чешские эквиваленты в виде терминов-словосочетаний (ср. выше). То же самое можно сказать и в обратном чешско-русском плане, с тем только отличием, что чешские сложные термины не имеют русских эквивалентов в форме терминов-словосочетаний (ср. *каменотиск* – литография, *косоцтврец* – ромб, *lichoběžník* – трапеция, *pravouhelník* – прямоугольник, *sekeromlat* – топоромолот).

Почти противоположная ситуация наблюдается у композитных сложных терминов. Здесь в русско-чешском плане сравнения преобладают двухкорневые эквиваленты (компози́ты или термины-словосочетания) эквиваленты (ср. *печать-пунтадера* – pintadera, *молот-кувалда* – perlík, *жёрнов-толкач* – běhoun, *топор-клевец* – čakan, *топор-тесло* – sekera, *чёлн-однодерёвка* – monoxyl; НО: *топор-молот* – sekeromlat, *проколка-резец* – vrták-rydlo, *проколка-скребок* – vrták-škrabadlo, *скребок-резец* – škrabadlo-rydlo, *коса-горбушка* – krátká kosa, *пластинка-пилочка* – zoubkovaná čepel, *молот-пробойник* – probíjecí kladivo, *молот-ручник* – ruční kladivo, *молот-секач* – ruční utínka, *крест-складень* – skládací kříž, *перстень-печать* – pečetní prsten; *борона-суховатка* – pimitivní brány z osekaneho stromu, *булавка-подсолнечник* – jehlice s terčovitou hlavicí, *зроб-колода* – rakev ze stromu vydlabaná/dlubanka, *резец-скребок* – rydlo na hraně čepelového škrabadla.

У терминов-словосочетаний со сложным или сложным композитным терминологическим элементом наблюдается тенденция, тождественная той, что мы отметили выше. Относительно структурной характеристики терминов заслуживает внимания, прежде всего, то, что чешские композитные термины встречаются только и лишь в области археологии палеолита (т. е. старший каменный век).

3.1.2 Термины-словосочетания

Последняя тема, которая будет освещена в нашей статье – это тема терминов-словосочетаний. С точки зрения статистики в чешском языке термины-словосочетания встречаются более часто, чем в русской археологической терминологии. Главную причину указанного явления мы видим в большей склонности русского языка (по крайней мере, в области терминологии) к синтетизму и в более активном стремлении к языковой экономии, что чётко проявилось в группе композитных терминов. Большому количеству чешских многословных терминов также соответствует русский, только однословный, термин, что вполне соответствует изолятивным тенденциям русского литературного языка (т.е. употребление большого количества немотивированных слов).

4. Выводы

Хотя широко принимается утверждение, что чешский язык числится одним из наиболее флективных славянских языков, и универбация в нём достигает высокой степени развития, наш анализ, основанный на материале русско-чешской археологической терминологии, показывает, что универбация как способ словообразования в чешском языке стилистически сильно ограничена – прежде всего, неформальной и разговорной областями языка. Указанный тренд подтвердило и наше исследование (в письменных археологических текстах универбация встречается очень редко).

С другой стороны, если в универбацию включить и композитные наименования типа *молот-кувалда*, то можно утверждать, что в области терминологии универбация по сравнению с чешским языком характерна именно для русского языка, в чешском языке она несёт определённую стилистическую окраску. Поэтому, если определить тенденции развития русской и чешской археологической терминологии, то, на наш взгляд, можно выделить несколько течений:

1) В соответствии с вышесказанным русская археологическая терминология в большей степени, чем чешская, будет развиваться на принципах композиции.

2) Продуктивность композиции в чешской археологической терминологии сильно ограничена, что показывает как применение её в узкой тематической области (лишь археология палеолита), так и отсутствие композитов в мотивированных терминах-словосочетаниях.

3) В силу ограниченных стилистических возможностей универбации в чешском языке можно предполагать, что в официальном языке археологии новые термины будут чаще, чем в русском языке, создаваться путём образования терминов-словосочетаний, что поддерживается и общей тенденцией русского языка к употреблению немотивированных слов.

4) В случае сложных терминов в археологической терминологии ни в русском, ни в чешском языке нельзя установить какую-либо определённую тенденцию развития этой группы терминов. На наш взгляд, из-за немногочисленности указанной группы необходимо считать её малопродуктивной, и её продуктивность в обоих языках в сравнительно одинаковой степени.

5) Наиболее продуктивным способом образования новых терминов как в русском, так и в чешском языке является синтаксическое образование терминов, словосложение представляет собой только второстепенный способ терминообразования.

На основании приведённых нами выводов можно констатировать, что структура

русско-чешской археологической терминологии отражает основные течения в развитии русского и чешского языков (ср. GAZDA 2002, HLADKÁ 2005).

Summary

Terminology is one of the most dynamically developing parts of vocabulary. Insights yielded by research of terminology of interdisciplinary sciences in particular may significantly aid an exploration of development tendencies of language as such. In the field of Russian-Czech terminology we may expect a similar development of lexicon to that of a regular Russian-Czech language relationship in general. Nevertheless, certain nuances may be encountered.

More common use of analytical word-formation model in the Czech archaeological terminology which results in the Czech archaeological terminology being richer in collocations than its Russian counterpart. The emergence of this phenomenon can be attributed to respective stylistic peculiarities of both languages.

Wider use of compound words at the expense of multi-word expressions in Russian terminology than in Czech terminology.

Библиография

1. ДАНИЛЕНКО, В. П.: *Русская терминология*. Москва, Наука, 1977.
2. ОПЛАТЕК, С.: *Возможности использования базы данных в двустороннем анализе русско-чешской археологической терминологии*. В сб. *Современные информационные технологии и письменное наследие: от древних текстов к электронным библиотекам*. Казань, 2008.
3. ОПЛАТЕК, С.: *Специальная терминология и ее лексикографическая переработка*. Бакалаврская дипломная работа, доступна по адресу www.is.muni.cz. Брно 2006.
4. GAZDA, J.: *Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny*. MU, Brno 2002.
5. HLADKÁ, Z.: *Čeština současné soukromé korespondenci*. vyd. MU, Brno 2005.
6. MARTINCOVÁ, O. – SAVICKÝ, N.: *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie*. SaS 48, 1987, 124 – 139.

Іменник дрогобичан середини хх– початку ххі ст.

Марія Гавло

Proper names of inhabitants of city of Drohobich from the middle XX – to the beginning of XXI century

Abstract: *In the article the proper names of inhabitants of city of Drohobich are considered of middle XX – to beginning of XXI century. A features and frequency of male and female systems of names in 1958 and in 2008 are found out, the popular and rarely names of inhabitants of Drohobich are commented.*

Key words: *male system of names, female system of names, system of the names, names-compos.*

Contact: *Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, e-mail: administrator@drohobych.net*

Власні імена людей виникли із суспільної необхідності індивідуального означення особистостей для практичного розрізнення їх у щоденному житті [3,6]. Вони займають чільне місце в лексичному складі сучасної української мови. І це цілком закономірно, адже в житті суспільства особові імена відіграють важливу роль.

Інтерес людини до свого власного імені цілком зрозумілий. Наші імена – “це та жива нитка, яка зв’язує нас з нашим родом і нашим народом, із рідною землею, культурою, мовою” [2, 6].

Українська антропоніміка має вагомні здобутки у вивченні особових власних імен. Прикладам ґрунтовного аналізу цього класу онімів окремих регіонів України є праці П.Чучки, С.Панцьо, Л.Кракалії, Т.Космакової, О.Карпенко, І.Скорук, Г.Кравченко, Н.Свистун та інших дослідників.

Цікавим виявилось завдання простежити динаміку особових імен міста Дрогобича, здійснюючи порівняльний аналіз імен різних років; визначивши частоту вживання імен чоловічої і жіночої статі; з’ясувавши найбільш та найменш вживані, поширені та рідкісні імена.

Антропонімна система динамічна. Вона, як зазначає В.Бондалетов, рухома не лише в діахронічному плані (змінюється склад імен), а й у синхронічному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов’язані між собою) [1,92].

Наше дослідження базується на даних актових записів про народження за 1958 рік та 2008 рік.

У 1958 р. у м. Дрогобичі зареєстровано 638 новонароджених. Для їх найменування використано 86 імен. Для хлопчиків – 46, для дівчаток – 40 імен. Набір імен та частота їх вживання виявилися досить різноманітними.

Склад першого десятка чоловічих особових імен жителів Дрогобича 1958 року народження представлений такими особовими власними назвами: *Володимир* (72 носії),

Олександр (61), *Олег* (38), *Валерій* (34), *Віктор* (25), *Юрій* (22), *Микола* (20), *Анатолій* (20), *Василь* (16), *Сергій* (14). Саме ці імена батьки найчастіше використовували для найменування новонароджених.

У найменуванні осіб чоловічої статі активними виявилися також імена *Василь*, *Богдан*, *Олег*, *Петро*, *Михайло*. Межі іменника розширилися за рахунок старих імен – канонічних і слов'янських, які утворюють у ньому новий антропонімний шар. Це сприяє як розширенню імен, так і його оновленню.

У чоловічому антропоніміконі Дрогобича 1958 р. з'явився давній композит *Мечислав*, а також архаїзм *Діонізій*.

До рідковживаних імен цього періоду належали такі: *Павло* (2), *В'ячеслав* (2), *Ростислав* (2), *Мирослав* (1).

Особливістю іменника 1958 року є те, що у ньому не простежується жодного подвійного імені, проте можна зустріти такі імена як *Єрослав* (*Ярослав*), імена-композити *Любомир* (3), *Святослав* (2), *Станіслав* (1), *Владислав* (1), *Мирослав* (1). Однак кількість їх носіїв незначна.

Для найменування новонароджених, зареєстрованих у 2008 році, використано 189 імен. Для найменування хлопчиків – 90 імен, для найменування дівчаток – 99 імен. Отже, у 2008 році іменник м. Дрогобича за кількістю перевищує іменник 1950 року майже вдвічі. Частотність чоловічих імен першого десятка 2008 року народження відрізняється від частотності 1958 року народження.

Чоловічий іменник 2008 року у зіставленні з 1958 роком багатший за рахунок таких імен: *Валентин*, *Максим*, *Дмитро*, *Віталій*, *Едуард*, *Тарас*, *Назарій*, *Геннадій*, *Вадим*, *Микита* (*Никита*), *Тимофій*, *Орест*, *Борислав*, *Ілля*, *Давид*, *Арсен*, *Артем*, *Аркадій*, *Ренат*, *Артур*, *Святослав*, *Антон*.

Як бачимо, іменник розширився внаслідок повернення до життя “старих” призабутих імен *Антон*, *Дмитро*, *Максим*, *Микита* та деяких інших. Окремі з них є “модними” іменами – *Артем*, *Максим*, *Назарій*. Модними, але маловживаними виявилися також імена *Кирило* (2), *Давид* (2), *Захар* (1), *Тимофій* (1).

Одним цікавим і неординарним іменем поповнився антропонімікон Дрогобича. Це давнє слов'янське ім'я *Ждан* (жданий, давно очікуваний, бажаний).

У чоловічому іменнику 2008 року виявилися усталені імена *Василь*, *Олександр*, *Іван*, *Павло* та інші. Така усталеність в українському іменнику не випадкова. Стабільне функціонування “класичних” імен здійснюється завдяки збереженню сімейних традицій – найменування новонародженого на честь дідуся, батька, близького родича або за іменем святого у церковному календарі. До найуживаніших імен м. Дрогобича 2008 року належать: *Олександр* (75 носіїв), *Андрій* (61), *Назар* (47), *Володимир* (42), *Максим* (36), *Юрій* (35), *Віталій* (33), *Роман* (30), *Василь* (24), *Владислав* (19).

У складі найуживаніших імен 1958 року та 2008 року наявні суттєві зміни, які полягають у втраті старих імен та в появі й функціонуванні “модних” імен, запозичених із західноєвропейських мов.

На першому місці у 1958 році було ім'я *Володимир*. У 2008 році воно перемістилося на четверте місце, а ім'я *Олександр* з другого місця перемістилося на перше. На п'ятому тримається ім'я *Юрій*. Дев'яту позицію зберігає ім'я *Василь*. У цілому склад частотного десятка збігається приблизно на третину: *Володимир*, *Олександр*, *Юрій*, *Василь*. Своє лідерство втратило ім'я *Олег* (будучи у 1958 році на третьому місці частотного десятка, у 2008 році це ім'я до його складу взагалі не входить). Із частотного десятка 2008 року вибули імена *Валерій*, *Віктор*, *Анатолій*, *Микола*, *Сергій*, натомість додалися *Андрій*, *Назар*, *Максим*, *Віталій*, *Роман*, *Владислав*.

Отже, аналіз чоловічого іменника двох хронологічних зрізів показує, що за п'ять десятиріч років чоловічий іменник зазнав змін. Зокрема, у 2008 році функціонують так звані “модні” імена, а 1958 рік характеризується традиційними класичними іменами.

Найуживанішими жіночими іменами в Дрогобичі 1958 року були такі: *Людмила* (68), *Валентина* (52), *Тетяна* (46), *Галина* (36), *Світлана* (25), *Ольга* (18), *Надія* (17), *Любов* (17), *Лариса* (11), *Марія* (11).

В іменнику зустрічаємо імена: *Ірина*, *Майя*, *Ніна*, *Віра*, *Анна*, *Ксенія*, *Оксана*, *Валерія*, *Лідія*, *Раїса*, *Теодозія*, *Альбіна*, *Ангеліна*, *Дарія*.

Найменш уживаними у 1958 році були імена *Олександра* (3), *Зиновія* (1), *Руслана* (1), *Христина* (1), *Богдана* (1), *Любомира* (1), *Валерія* (1).

У жіночому іменнику побутували давні слов'янські композити: *Ярослава*, *Мирослава*. З'являються імена західного типу – *Жанна*, активно функціонують гіпокористики *Слава*, *Зіна*, утворені від повних форм традиційних східнослов'янських імен: *Слава* (від *Ярослава* або *Святослава*), *Зіна* (від *Зінаїда*, *Зіновія*), хоча деякі дослідники кваліфікують їх як скорочені варіанти [4,140; 192]. Наявне також польське ім'я *Данута*.

У 2008 році з'являються нові, “модні” імена. Це, зокрема, угорське ім'я *Ілона*. Найуживанішими є імена: *Анастасія* (*Настя*) та *Вікторія* (*Віка*). Серед “нових” імен можна простежити такі: *Еліза*, *Діана*, *Софія*, *Ярина*, *Альона* (від *Олена*), *Евеліна*, *Ліана*, *Ванесса*. Серед композитів цікавим є ім'я *Богуслава* (та, що славить Бога), яке має єдиного носія.

До частотного десятка належать імена: *Анастасія* (79), *Вікторія* (67), *Юлія* (53), *Христина* (43), *Наталія* (40), *Діана* (39), *Софія* (31), *Ольга* (28), *Ірина* (27), *Аліна* (26).

Найменшу частоту уживання мають імена: *Василина* (3), *Олеся* (2), *Тамара* (2), *Маргарита* (1), *Ванесса* (1), *Таїсія* (1), *Адріана* (1), *Поліна* (1), *Ангеліна* (1), *Владислава* (1), *Аліса* (1).

Особливістю жіночого іменника є імена-запозичення *Еліна*, *Евеліна* (з німецької та англійської), *Ліана* (з німецької) [4,152].

До антропонімічних неологізмів можна віднести ім'я *Ольвія* (1), а також народні варіанти церковних імен, що вже давно зустрічаються в українському іменнику: *Соломія*, *Василина*, *Павлина*, *Дарина*. Імена *Соломія*, *Стефанія*, *Василина* характерні тільки для української антропонімії [4,114].

Зазначимо, що жіночий антропонімікон Дрогобича 2008 року характеризується подвійними іменами: *Анна-Марія* (2), *Софія-Валерія* (1), *Анастасія-Василина* (1), *Анна-Юлія* (1), *Мар'яна-Анна* (1). Такі імена часто даються за сімейною (на честь матері і бабусі, двох бабусь), або за церковною традицією (одне з імен дається за вибором батьків, інше – те, яке зазначене в той день у церковному календарі).

Порівнюючи жіночий іменник 1958 року та 2008 року, бачимо численні зміни. Із частотного десятка 1958 року в частотний десяток 2008 року увійшло лише одне ім'я *Ольга*. Перебуваючи на шостому місці у 1958 році, у 2008 році воно знизило свою популярність до восьмої позиції. До складу імен 1958 року не входили такі найуживаніші імена 2008 року: *Анастасія*, *Вікторія*, *Юлія*, *Христина*, *Діана*, *Софія*, *Аліна*, *Ірина*. Втратило свою популярність ім'я *Людмила* (очолюючи частотний десяток 1958 року, у 2008-му воно не входить до десятка найуживаніших імен). Покинули частотний десяток імена *Валентина*, *Тетяна*, *Галина*, *Світлана*, *Любов*, *Надія*, *Лариса*, *Марія*.

Отже, проаналізований матеріал свідчить, що ряд імен, які широко використовувалися у середині ХХ ст., втрачають свою популярність на початку ХХІ ст. – у 2008 році (*Анатолій*, *Віктор* – серед чоловічих; *Валентина*, *Надія*, *Любов*, *Лариса* –

серед жіночих), поступаючись іншим (*Владислав, Артур, Арсен* – чоловічі; *Анастасія, Вікторія, Діана, Аліна* – жіночі). Склад жіночих імен оновлюється швидше, ніж чоловічих, котрі відзначаються більшою усталеністю і традиційністю.

Summary

In the article the proper names of habitants of city of Drohobich are considered of middle XX – to beginning of XXI century. A features and frequency of masculine and womanish systems of names in 1958 and in 2008 are found out, the popular and rarely names of habitants of Drohobich are constated.

Бібліографія

1. БОНДАЛЕТОВ, В. Д.: *Динамика личных имён в XX в. // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем.* Москва 1970.
2. КОВАЛЬ, А.: *Життя і пригоди імен.* Київ 1988.
3. НИКОНОВ, В. А.: *Имя и общество.* Москва 1974.
4. СКРИПНИК, Л. Г.: *Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник.* Київ 1996.

Мікротопоніми Дрогобиччини (лексико-семантичні моделі)

Андрій М'язик

Microtoponyms of Drohobych (lexical-semantic models)

Abstract: *In this article the fromantronym microtoponyms of Drohobych are collected and systematized and also, we analyzed antroponyms that are set in their basis. It is known that the bases of microtoponyms are mainly Church-cristian proper names and their brief variants.*

Key words: *microtoponym, antroponym, Slavonic indigenous proper names, names-compos.*

Contact: *Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, e-mail: administrator@drohobych.net*

Мікротопонімія, тобто сукупність власних географічних об'єктів вузько локального вжитку, належить до найменш вивчених шарів топонімії України. Це стосується як її сучасного, так і історичного стану. У вітчизняній топонімії термін мікротопонім прийнято вживати для позначення назв невеликих географічних об'єктів місцевого значення [4, 131]. Мікротопонім – назва дрібного географічного об'єкта, що протиставляється власне топонімам – найменуванням поселень, рік, гір тощо. У класі мікротопонімів розглядаються назви об'єктів фізичної географії (ярів, балок, горбів, озер, боліт), а також земельних угідь (урочищ, полів, лісів і їх частин тощо).

На території поселень Дрогобиччини нами виявлено 450 мікротопонімів, з яких 198 одиниць є відантропонімного (від особових імен, прізвищ, прізвиськ) походження. Цей факт свідчить про те, що назви цього типу є досить продуктивними у названому регіоні. Існування багатьох урочищ, лісів, полів тощо тісно пов'язане з діяльністю певних осіб, які були або тепер є власниками конкретних об'єктів, або ж ця територія була і є місцем проживання тощо. Антропонімний матеріал виступає практично в усьому спектрі аналізованих назв. У мікротопонімії Дрогобицького району найчисельнішими є назви, що походять від імен, прізвищ і прізвиськ перших власників об'єктів.

Як відомо, іменна система мови своїм корінням сягає глибокої давнини. У той же час детальний лінгвістичний аналіз відантропонімних онімів Дрогобиччини свідчить, що більшість уживаних у їх основах імен за своїм походженням є не давніми слов'янськими, а пізнішими, християнськими. Проте на сьогодні такі імена вважаються власне українськими, бо вони давно адаптувалися до українського мовного ґрунту.

Відантропонімні мікротопоніми досліджуваного регіону мотивуються як офіційними християнськими іменами східного обряду, так і слов'янськими автохтонними іменами, які, в свою чергу, діляться на особові власні імена-композиції; особові власні імена відкомпаративного походження; відапелятивні особові власні імена [2,12].

На території Дрогобиччини найчастіше вживаються мікротопоніми в основі яких лежать християнські імена. Здебільшого вони побутують як у повній офіційній формі, так і в усіченій чи усічено-суфіксальній, а також в демінутивній формах.

Мікротопоніми з християнськими іменами в основах у повній формі такі: ліс *Андріївське* (<Андрій), сінокіс *Гарасимське* (<Гарасим), сінокіс *Давидова Полянка* (<Давид), поле *Данилове* (<Данило), орне поле *Данилівський Горб*, пасовище *Данилівський Діл*, сінокіс *Івана Довгого Полянки* (<Іван), сінокіс *Дорошів* (<Дорош), криниця *Івана Кирилового* (<Кирило), сінокіс *Карпина Яма* (<Карпо), город *Кіндрата* (<Кіндрат), потік *Климівського Потік* (<Клим), верх *Луки Вершанського Верх* (<Лука), ліс *Макарів Кут* (<Макар), сінокіс *Максимів Вершок* (<Максим), сінокіс *Максимів Діл*, поле *Маркове* (<Марко), сінокіс *Михайла Стеціського Полянка* (<Михайло), орне поле *Микитина Сиговка* (<Микита), поле *Павлове* (<Павло), сінокіс *Павлові Укоси*, дорога *На Панасівку* (<Панас), поле *Петра Луціва* (<Петро), поле *Петрові Полянки*, ліс *Петрів Чертіж*, берег *Проданівська Опека* (<Продан), орне поле *Романа Олексійового Сідло* (<Роман), орне поле *Романове*, сінокіс *Сидорів Горб* (<Сидір), поле *Стефана Матійового Поле* (<Стефан), сінокіс *Тарасів* (<Тарас), потік *Тимонів Потік* (<Тимон), берег *Троянова Опека* (<Троян), ліс *Федорівський Лазок* (<Федір), ліс *Хомівське* (<Хома), орне поле *Якимове* (Яким).

В основах частини відантропонічних мікротопонімів вживаються християнські імена у скороченій або ж у повній, ускладненій демінутивними суфіксами, формах, наприклад: ліс, сінокіс *Андрусьове* (<Андрусь < Андрій), берег *Вайців Беріг* (<Вайцьо<Іван), сінокіс *Вальківське* (<Валько<Валентин), сінокіс *Васютята* (<Васюта<Василь), орне поле *Ващинцьове* (<Ващинець<Васько<Василь), потік *Галівський Потік* (<Галь<Галактіон), сінокіс *Гнатище* (<Гнат), сінокіс *За Григоровцєм* (<Григоровець <Григорій), верх *Вершок Гриньового* (<Гринь<Гигорій), берег *Гриньова Дебря*, сінокіс *Грицівка* (<Гриць<Григорій), потік *Габіїв Звір* (Габій<Габа <Габріель), пасовище *Дацівка* (<Даць<Данило), пасовище, потік *Дашковець* (<Дашковець<Данило), ліс *Демківці* (<Демко<Демид), притока *Демковець*, ліс *Денчакова Ямка* (<Денчак<Денько<Денис), орне поле *Іваниня* (<Іваниня<Іван), поле *Івашковиць* (<Івашко<Іван), орне поле *Ільків Верх* (<Ілько<Ілля), орне поле *Йосьове* (<Йосьо<Йосип), чагарник *Костів Вершок* (<Кость<Костянтин), пасовище *Костів Верх*, сінокіс *Кузьмичові Пляци* (<Кузьмич<Кузьма), кут села *Лазорівський Верх* (<Лазор<Лазар), поле *Лукачикова Ораниця* (<Лукачик <Лука), потік *Лукачів Потік* (<Лукач<Лука), потік *Луциківський Потік* (<Луцик<Луць<Лука), орне поле *Масьове* (<Масьо <Мануїл, Мануїло), орне поле *Матійове* (<Матій <Матвій), орне поле *Микулякова Ораниця* (<Микуляк<Микола), поле *Миньова Млака* (<Миньо <Мина), ліс *Понад Миньові Ватри*, куток села *Митрівки* (<Митро<Дмитро), млин *Михайликів* (<Михайлик<Михайло), берег *Михайличків Беріг* (<Михайличко<Михайло), сінокіс *Михасів Горб* (<Михась<Михайло), урочище *Мишківка* (<Мишко<Михайло), поле *Павликівське* (<Павлик <Павло), орне поле *Павлищове* (<Павлище<Павло), куток села *Павлюківський Звір* (<Павлюк<Павло), сінокіс *Панькове* (<Панько<Пантелеймон), орне поле *Пахнатові Кошарки* (<Пахнут<Пафнутій), сінокіс *Передонові Млаки* (<Передон<Спиридон), гай *Петрикова Ялинка* (<Петрик<Петро), ліс *Петровець* (<Петровець<Петро), сінокіс *Петровського Явірник* (<Петровський<Петро), кінець села *Пилипчаки* (<Пилипчак<Пилип), ліс *Романівці* (<Романівка<Роман), сінокіс *Савківське* (<Савка<Сава), поле *Сафонове Поле* (<Сафон<Софроній), сінокіс *Семківські Долини* (<Семко <Семен), ліс *Сенин Кут* (<Сень<Семен), орне поле *Сенинців Верх* (<Сенинцьо<Семен), чагарник *Стеців Вершок* (<Стець<Степан), сінокіс *Тереньова Яма* (<Терень<Терентій), пасовище *Федівський Звір* (<Федь<Федір), потік *Федосяків Потік*

(<Федосьяк<Федось<Федір), дорога *Хоминець* (<Хоминець<Хома), пасовище *Яромівське* (<Ярома<Ярема), орне поле *Яромівське*, поле *Яцикове Череня* (<Яцик<Яків), сінокіс *Яцьового Бескид* (<Яцьо <Яків).

Жіночі імена для творення мікротопонімів майже не використовувались. Це спричинене тим, що у нас з давніх-давен чоловік був головою сім'ї. Він – годувальник, старійшина роду. Жінка ж була лише другою особою у родині. Та все ж за певних обставин жіночі імена також могли ставати базовими. Це траплялося тоді, коли на жінку переходили обов'язки глави сім'ї, або ж коли жінка чимось особливим виділялася в родині [4,132].

На Дрогобиччині зафіксовані такі географічні назви фемінного походження: куток села, пасовище *Славка* (<Славка<Слава<Ярослава), притока *Мала Славка*, пасовище *Над Славков*, круча *Левканя* (<дружина Левка), орне поле *Гасинцівське* (<Гасинець<Гася <Агафія), куток села *Гафіїве* (<Гафія<Агафія), сінокіс *Макариха* (<дружина Макара), сінокіс *Маринцівський Верх* (<Маринця<Марина), потік *Маринців Потік*, пасовище, сінокіс *Романиха* (<дружина Романа), берег *Сурич Беріг* (<Сура), сінокіс *Ядзвина* (<Ядзва <Ядвіга).

Значно менше мікротопонімів Дрогобиччини мотивовано слов'янськими особовими іменами, в основі яких лежить слов'янське автохтонне особове власне ім'я-комполіт. У мікротопонімії досліджуваного регіону нами не виявлено жодної такої назви, однак зафіксовано кілька мікротопонімів, що походять від слов'янських відкомполітних імен, наприклад: сінокіс *Балажівці*, сінокіс *Балажовець*, ліс *Балажовець*. В основах наведених мікротопонімів засвідчено відкомполітне ім'я Балаж, що є, можливо, варіантом гіпокористика *Баль* (<Баломир або ж *Балтазар*). Ліс, орне поле, пасовище *Манківське* (<Манько<Мань). Особова назва Мань – відкомполітний усічено-суфіксальний варіант імені Манислав, або ж утворення від християнського імені Еммануїл [5,209].

На досліджуваній території виявлені ще такі мікротопоніми, мотивовані відкомполітними антропонімами: сінокіс *Стаськове* (<Стасько<Станіслав), поле *Старого Ярка Полянка* (<Ярко <Ярослав).

Третю групу мікротопонімів творять деривати з відапелятивними особовими власними іменами в основах. Вони представлені найбільшою кількістю назв. Утворення зі слов'янськими відапелятивними іменами (або пізнішими прізвиськами в основах) формують основний відантропонімний фонд мікротопонімікону Дрогобиччини.

У матеріалах досліджуваного регіону засвідчено значну кількість мікротопонімів, що пов'язані з прізвищами та прізвиськами власників відповідних об'єктів.

Мікротопоніми, що походять від прізвищ (прізвиськ) однойменних зі слов'янськими відапелятивними іменами (пізнішими прізвиськами), нами виявлено чимало. Їх можна поділити на кілька груп. Наприклад, мікротопоніми, в основах яких засвідчені антропоніми, що походять від апелятивів на позначення:

а) назв тварин (птахів, риб, комах) і частин тіла: ліс *Баранівська Стіна* (<Баран<апелятив (далі – ап.) баран), сінокіс *Бичкове* (<Бичко/Бичок<ап. бичок<бик), ліс *Під Бичковим*, чагарник *Воробчикові Млаки* (<Воробчик<ап. воробчик<горобець [1 I, 254]), ліс *Гупчина Яма* (<Гупко<Губко<Губка <ап. губа), берег *Дзьобівський Беріг* (<Дзьоб<ап. дзьоб), пасовище *Дроздів Край* (<Дрозд<ап. дрозд/дрізд), поле *Жабановець* (<Жаба<ап. жаба), ліс *Жалівське* (<Жало<ап. жало), круча *Заяців Беріг* (<Заяць<ап. заяць<засць), ліс *Когутів Горб* (<Когут<діал. когут “півень” [6 IV, 207]), куток села *Когучівський Потік*, куток села, орне поле *Кожановець* (<Кожан <ап. кажан [1 II, 263]), гора *Кожановиць*, ліс *Кожанівська Ямка*, ліс *Комарниковець* (<Комарник<ап. комар), пасовище *Куньова Долина* (<Кунь <діал. кунь “куниця” [3 I, 394]; можливо, ще <ап. кунь

= кінь), пасовище *Курів Кут* (<Кур<ап. кур “півень”) [9 II, 328]), пасовище *Лабівський* (<Лаба <діал. лаба<лапа [6 IV, 427]), ліс *Ланіївська Затінь*, гора *Муралів Верх* (<Мураль <ап. мураль “мураха” [1 II, 455]), сінокіс *Горб Сікачівський* (<Сікач<ап. сікач “дорослий самець кабана” [6 IX, 217]); можливо, зняряддя праці, яким січуть капусту), пасіка *Попід Хвостівське* (<Хвост<ап. хвіст), міст *Цапівський Міст* (<Цап<апел. цап), пасіка *Цанова Поляна*, ліс *Щураня* (<Щуран <ап. щур), сінокіс *Щурів Сад*, орне поле *Щурівська*, сінокіс *Щурове*;

б) назв рослин: ліс *Бураків* (<Бурак <діал. бурак “буряк” [3 I, 76]), поле *Горохів Верх* (<Горох <ап. горох), пасовище *Грибів Діл* (<Гриб <ап. гриб), орне поле *Грибова Сиговка*;

в) назв на означення характерних зовнішніх ознак чи внутрішніх властивостей носія: ліс, сінокіс *Байлини* (корінь Бай означає “заворожувати, зачаровувати”, а також може походити від баяти – “говорити байки, неправду” [4,50]), чагарник *Галадійова Кичера* (<Галадій <Гладій <ап. гладій “той, що любить гладити”), орне поле *Гладунчино* (<Гладунка<ап. гладун “непомірне повна людина; товстун” [6 II, 79]), поле *Довганичові Біги* (<Довганя<ап. довгий), сінокіс *Кирпаловець* (<Кирпа<ап. кирпа “короткий, задертий догори ніс” [6 IV, 152]), куток села *Кудрійв Потік* (<Кудрій <ап. кудрі “кучері” [6 IV, 386]), куток села *Палії* (<Палій <ап. палій “той, хто зробив підпал” [6 VI, 29]), пасовисько *Пелехатого Полянка* (<Пелехатий<ап. пелехатий), поле *Плаксів Кут* (<Плакса<ап. плакса “людина, яка часто плаче, схильна до плачу, сліз” [6 VI, 559]), ліс *Рижків Звориць* (<Рижко<ап. рижий), потік *Синюкова Поточина* (<Синюк<ап. синій), сінокіс *Шпортякова Затінь* (<Шпортяк<ап. шпортатися);

г) назв осіб за професією чи родом заняття: пасовище *Гончарки* (<Гончар< ап. гончар), орне поле *Дарабашове* (<Дарабаш <діал. дараба “пліт, збитий із дерев’яних кругляків” [6 II, 211]), гора *Козарницький Верх* (<Козарник<ап. козар “пастух кіз” [6 IV, 210]), кінець села *Козарський*, кінець села *Масляниківщина* (<Масляник<ап. масляник “той, що виробляє масло”), поле *Олійниківський Присліп* (<Олійник <ап. олійник);

д) назв-етнонімів: орне поле *Волощуківі Обочі* (<Волощук<ап. волощук “виходець з Волощини”), ліс *Козакова* (<Козак<ап. козак), чагарник *Швабова Черенина* (<Шваб <шваб “німець” [6 XI, 426]).

е) назв родової та соціальної приналежності: сінокіс *Дідів Кут* (<Дід<ап. дід), берег *Дідикова Опека* (<Дідик<ап. дідик<дід), пасовище *Царів Вершок* (<Цар <ап. цар);

є) назв предметів побуту: берег *Гурдзанова Опека* (<Гурдзан<Гудзан <Гудз <діал. гудз “гудзик; вузол на мотузку, шнурку, нитці” [6 II, 189]), потік *Гурдзанський Звір*, *Довбнівське* (<Довбня<ап. довбня “великий молот або взагалі велика дерев’яна палиця з потовщенням на кінці” [6 II, 339]);

ж) назв рельєфу місцевості: ліс, потік *Бердова Розтока* (<Бердо <ап. бердо “скеля” [3 I, 49]).

Отже, розглянувши семантику власних назв, що лежать в основі відантропонімних мікротопонімів Дрогобиччини, переконуємося, що найчастіше вони мотивовані церковно-християнськими особовими власними іменами, іменами відапелятивного походження, що на сучасному етапі перейшли в прізвища, рідше – відкомполітичними власними назвами. Це є свідченням того, що відантропонімні мікротопоніми часто вказують на власне ім’я реально існуючих людей, їх родичів, недалеких предків. Давніші імена власників збереглися рідко, бо дрібні мікрооб’єкти переходили в користування від одного власника до іншого, тож особова назва на означення приналежності часто змінювалася.

Summary

In this article the fromantronym microtoponyms of Drohobych are collected and systematized and also, we analyzed antroponyms that are set in their basis. It is known that the bases of microtoponyms are mainly Church-cristian proper names and their brief variants.

Бібліографія

1. ГРІНЧЕНКО, Б.: *Словарь української мови*. Київ 1958-1959, Т. 1-4.
2. ДЕМЧУК, М. О.: *Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVIII ст.* Київ 1988.
3. ОНИШКЕВИЧ, М. Й.: *Словник бойківських говірок: У 2 ч.* Київ 1984.
4. ПОЛЯРУШ, Т. І.: *З історичної мікротопонімії північно-східного Лівобережжя (лексико-семантичні моделі)* In *Питання історичної ономастики України*. Київ 1994, с.131-139.
5. СКРИПНИК, Л. Г.: *Дзятківська М.П. Власні імена людей*. Київ 1996.
6. *Словник української мови*. Київ 1970-1980, Т. 1-11.

Język propagandy komunistycznej w Głosie Ludu

Urszula Kolberová

Language of communistic propaganda in Głos Ludu

Abstract: *This article is about communistic propaganda in newspaper called Głos Ludu. The newspaper issues polish national minority in the region in Czech republic called Zaolzie. An investigative material includes years from 1945 when the newspaper started to 1989 when communist decayed. Article concentrates on communistic syntax, vocabulary and style used in newspaper between 1945–1989. Article reaches many examples, which illustrate discussed problems.*

Key words: *press, communism, propaganda, syntax, vocabulary, style, Głos Ludu.*

Contact: *University of Ostrava, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, e-mail: urszula.kolberova@wp.pl*

Mówimy, że prasa wywiera olbrzymi obraz na naszą świadomość o postrzeganym świecie. Jest wydawana głównie po to, by oprócz przynoszenia nowych informacji kształtowała świadomość społeczną na określone tematy, a poprzez to pośrednio wpływała na zachowanie się ludzi¹. Tym bardziej niebezpiecznym staje się zjawisko monopolu na prezentowaną treść i charakter informacji zgodne wyłącznie z doktryną komunistyczną, nie dopuszczającą do głosu innego zdania na dany temat aniżeli poglądów partii. Dzięki temu monopolowi prasa socjalistyczna, będąc jedynym źródłem informacji, stała się w wielu krajach na długi okres czasu udanym narzędziem władzy komunistycznej. Prasa ta niemal do perfekcji doprowadziła umiejętność spreparowania i przedstawienia informacji w określonym świetle wypaczając jednocześnie prawdziwość zdarzeń.

W samym *Głosie Ludu* można odnaleźć znaczną ilość przykładów z zakresu składni, słownictwa i stylu świadczących o tym, że był on ślepo podporządkowany nowomowie.

Nowomowa zdołała wytworzyć w języku doskonałe ujednolicenie stylu, które było niezależne od miejsca i czasu. Udało jej się zedrzeć ze swoich reporterów i redaktorów indywidualny styl przekazu, zastępując go drewnianym dyskursem. Dzięki temu niezależnie od tego jaką komunistyczną gazetę czytamy, w którym kraju, czy w jakim czasie, możemy odnieść wrażenie, że została napisana przez tego samego człowieka.

Antymowa cakołowicie odwróciła się od zasad retoryki. Reguły Arystotelesa mówiące o trzech filarach wypowiedzi, czyli o jasności, dekorum i inwencji zostały doszczętnie przekreślone. W miejsce jasności pojawiła się mglistość i zawilość wypowiedzi. Zasada stosowności, która mówi, że język powinien być odpowiednim do swego przedmiotu, została

¹ Pisarek W., *Prasa nasz chleb powszedni*, Ossolineum, Wrocław 1978, s. 13.

w zupełności odwrócona, tym samym temat zostaje przygnieciony przez styl. W końcu ozdobność wypowiedzi, przez którą rozumiemy takie cechy estetyki wypowiedzi, jak siła, blask, pomysłowość, bogactwo, dowcip, różnorodność, czy wdzięk, została pominięta, co pozbawiło nowomowę wyobraźni.

W miejsce reguł retoryki pojawia się nadużywanie wyrazów złożonych, etykiet językowych, rozbudowanych parafraz, zawiłość myśli, pojawiają się bardzo długie zdania podrzędne, które powodują gubienie się w temacie, a ponad wszystkim góruje pseudoscjentyzm.

Następujący przykład ilustruje wszystkie podane wyżej cechy stylu wypowiedzi komunistycznej. Celem wyjaśnienia, autor artykułu o PZKO próbuje zdefiniować kulturę:

„(...) W najprostszej i zarazem najszerszej definicji uważamy kulturę za utrwalanie myśli. Myśl ludzka, czyli świadomość społeczna jest odbiciem bytu. Marks stwierdza, że psychologia, czyli świadomość społeczna, jest zawsze celowo dostosowana do ekonomii, zawsze jej odpowiada, zawsze jest przez nią określona.

Marksizm uczy nas dalej, że przyczyn wszelkich zmian społecznych, należy szukać nie w filozofii, ale w ekonomice danej epoki. Świadomość społeczna jest wszechstronnym odbiciem bytu, jest zjawiskiem wtórnym. Historia jest potwierdzeniem słuszności naukowego poglądu o tzw. nadbudówce ideologicznej.“

(Kultura a PZKO, r. 1949, nr 51., s.4.)

Częstym chwytem językowym stosowanym w czasach komuny jest wyizolowanie konkretnego faktu, a następnie zmanipulowanie toku myślenia za pomocą ilustracji, co w efekcie prowadzi do wyciągania niepoprawnych, ale jakże pożądaných wniosków.

„Polska prasa nadal omawia zagadnienia związane z Paktem Atlantycznym, którego narodziny wiąże „Tryb. Ludu“ z kresem legendy atomowej. Psychoza atomowa miała stworzyć atmosferę podatną dla szantażu amerykańskiego, ale przestała już działać – i sklecony w tych warunkach Pakt Atlantyczny jest wyrazem poczucia własnej słabości obozu imperialistycznego, w strachu przed pokojowym rozwojem ZSRR i krajów demokracji ludowej.“

(Pakt atlantycki – kresem „legendy atomowej“, r. 1949, nr 38., s. 1.)

Powyższemu problemowi błędnego rozumowania w wyniku określonej ilustracji nierzadko towarzyszy kolejny chwyt z zakresu krasomówstwa, a to stosowanie pytań retorycznych i uzupełnianie odpowiedzi w miejsce słuchającego. W tej sytuacji szybka i gotowa odpowiedź nie pozwala utworzyć własnego zdania, zwalnia również od myślenia, gdyż odpowiedź i tak za chwilę zostanie podana.

„(...) Dlaczego ci ludzie tak mówią? O czym świadczy podobne zapatrywanie? Świadczy to przede wszystkim o tym, że nie myślą oni klasowo! Że żyją ciągle moralnością, do której się przyzwyczaili za czasów kapitalistycznych. Nie doceniają znaczenia i możliwości klasy robotniczej, która pod przewodnictwem KPCz nie pozwoli już nigdy gromadzić kapitału w ręku kilkunastu jednostek.“

(Robotnik musi zacząć myśleć socjalistycznie, r. 1948, nr 142., s.1.)

W przypadku, kiedy nie można było udowodnić słuszność tezy, stosowana była tautologia,

czyli powtórzenie tego, co zostało już powiedziane, tyle że w innej formie:

„Myśl komunistyczna jest jednym z najważniejszych wynalazków złotego wieku jak powiedział sam jej twórca tow. Lenin, boć naprawdę jest największym wynalazkiem społeczno – polityczno – gospodarczym świata.“

(*Potęga prasy komunistycznej*, r. 1945, nr 18., s.1.).

Oprócz tautologii, pojawiał się inny trop stylistyczny, a to alegoria. Alegoria jako trop językowy zawierający sens odmienny od tego, który oznaczają słowa, opisywała i ilustrowała różne zagadnienia. I tak za przykład alegorii stosowanej przez komunistów możemy wymienić to, co staje w opozycji nowe - stare. To, co nowe zawsze posiada konotację pozytywną, jest postępowe, zmierza ku lepszej przyszłości, natomiast stare symbolizuje dawne czasy kapitalizmu i ucisku. Alegoria nierzadko zabiera zróżnicowany głos starego i młodego człowieka, na ich przykładzie dokonując wartościowania i przekonywania:

„Tak już się w życiu utarło, że starzy ludzie lubią wspominać i chwalić dawne czasy po prostu dlatego, że wtedy byli oni młodzi. Młodość patrzy na świat przez „różowe okulary“ i nie dostrzega ciemnych stron życia. Dopiero, kiedy opuści szkołę i stanie na „własnych nogach“, wtedy poznaje twardą szkołę życia. Czym bliżej jest schyłku życia, tem więcej ma kłopotów i przychodzi do przekonania, że dawniej było lepiej.

Kolejnym częstym chwytem oddziałującym tym razem na emocje czytelnika jest patos, który występuje w artykułach o najróżniejszej treści, niezależnie od tematu. Najłatwiej można go uchwycić w pierwszych rocznikach *Głosu Ludu*, kiedy pojawia się w artykułach o żniwach, przekraczaniu planu, nawoływaniu do wstąpienia w szeregi partii. Później staje się wyznacznikiem procesów politycznych początku lat pięćdziesiątych:

„(...) Żądamy kategorycznie, by sąd państwowy przez wydanie surowego wyroku zgniół do resztek próbę zbrodniczych sprzedawczyków – agentów anglo-amerykańskich imperialistów, którzy chcieli wbić nóż w plecy naszej klasie robotniczej, naszemu ustrojowi ludowo-demokratycznemu i w ten sposób chcieli przezwać krwią zapieczętowane więzy wiecznej przyjaźni i sojuszu narodów wielkiego Związku Radzieckiego z naszą ojczyzną.“

(*Świat pracy reaguje na przebieg procesu z bandą Słanskiego*, r. 1952, nr 140., s. 1.)

Chwytem, który podświadomie wytwarzał złudzenie nieomyślności partii, była metalepsa. W praktyce najczęściej chodzi o presupozycje i implikacje, czyli o struktury lingwistyczne, która mają sprawić, aby odbiorca nieświadomie założył, że pewne niekoniecznie prawdziwe, stwierdzenia i insynuacje są faktami. I tak na przykład zdanie:

O tych wielkich czynach ludzi radzieckich, można by wiele mówić.

presuponuje prawdziwość tezy, że wyczyny ludzi radzieckich były wielkie. Na tej samej zasadzie czytamy więc o „słuszności tez Marksa i Lenina“, „szukaniu porozumienia ze

strukturami kościoła i państwami zachodnimi“ i inne. Celem presupozycji jest przemylenie tych założeń do podświadomości odbiorcy².

Oprócz zagadnień z zakresu językowego stylu komunistycznego warto przyrzeć się także składni i słownictwu.

Pomiędzy ciekawe zagadnienia językowe rzucające się w oczy podczas lektury poszczególnych artykułów w *Głosie Ludu*, jest pojawiająca się opozycja „my – oni“. Zaimki te zatracają swoją funkcję okazjonalną³, występując tylko po to, by wzajemnie się przeciwstawić. Nabierają jednoznacznego nacechowania – „my“ łączy się z wszelkiego rodzaju pozytywami, „oni“, przeciwnie, z negatywami.

Nie tylko opozycja „my – oni“ staje się zauważalna podczas lektury gazety. Na przeciwległych biegunach stoją również inne słowa, które łącząc się z określonym znaczeniem, przestają być zbiorem znaków pustych. Wykorzystywana jest opozycja „teraz – dawniej“. Używając słów jak „teraz“, „dziś“, „obecnie“ *Głos* przeciwstawia rzeczywistość socjalistyczną rzeczywistości kapitalistycznej, z którą związane są określenia jak „dawniej“, „wczoraj“, „niegdyś“, „niedawno“. Wyrażenia te mają jasno zarysowane znaczenie wartościujące. Wszystko, co wiąże się z socjalizmem, czyli „teraz“, „dziś“, ma charakter postępowy, natomiast kapitalistyczne „wczoraj“ nosi piętno wyzysku i ucisku robotnika.

Z powyższymi opozycjami łączy się uczucie nieustannej aktualności i przełomowości opisywanych wydarzeń. Podkreślana jest doniosłość chwili i historyczność zdarzeń. Czytelnik ma wrażenie, że stoi na progu czegoś nowego, wielkiego, dotychczas niespotykanego. Nieustannie czytamy, że „stoiśmy na progu nowej epoki“, o „skoku naprzód“, „nowym światopoglądzie“. Często staje się porównywanie czasów obecnych z minionymi.

„Ludzkość przeżywa obecnie jeden z najważniejszych etapów swego rozwoju. W ostrych i mniej ostrych starciach umacnia się nowy świat – świat socjalizmu i zanika stary świat – świat kapitalizmu.“

(*Luty 1948 i współczesna walka ideologiczna*, r. 1963, nr 24., s. 2.).

Kolejnym zjawiskiem związanym z antymową jest nadmierne występowanie trybu rozkazującego, z którym wiążą się nieustanne dyrektywy i imperatywy. Konstrukcje zawierające tryb rozkazujący stwarzają wrażenie pewnego rodzaju obowiązku i konieczności. Najczęściej występują w połączeniu ze szlachetnym czynem (np. odbudowa państwa po wojnie, budowanie lepszej przyszłości), co przemawia do prostego człowieka, wywołując uczucie bycia potrzebnym. Tryb rozkazujący wyraża się w sformułowaniach jak „powinno“, „trzeba“, „należy“, „musi“, „niechaj“, jak również w zdaniach zakończonych wykrzyknikiem:

„Zbliża się pora żniw! Naszą największą powinnością jest, by ani jeden kłos zboża nie poszedł na marne i nie zniszczył się, boć ziarno to chleb, a chleb to siła do pracy! Więc niechaj każdy (...) poświęca swoje siły i wolny czas do pracy koło żniw! Niechaj żaden sierp, żadna kosa, żadna kosiarka nie stoją beczynnie! (...) Gazdo! (...) To jest twoja najświętsza powinność!“

(*Frontem do żniw!*, r. 1945, nr 6., s. 1.)

² <http://sloownik.cneb.pl/definicja/presupozycja.html>, 17. 9. 2008.

³ wyrażenia okazjonalne nie odnoszą się do rzeczywistości bezpośrednio, zmieniają sens w zależności od kontekstu, ich znaczenie musi być odniesione do przekazu, zjawisko było przedmiotem prac np. Jakobsona i Benveniste'a.

Kolejnym wyznacznikiem artykułów obciążonych stylem socjalistycznym jest częste stosowanie strony biernej jak również konstrukcji bezosobowych:

„(...) Ze specjalnym entuzjazmem przyklaskiwano tym częściom przemówień, w których mówca podkreślił czynny udział katolików w budowniczym wysiłku, oraz wierność kościoła i państwa. Ze zjazdu wysłano telegram z pozdrowieniami prezydentowi republiki (...). Wybrano szeroki ogólnopaństwowy zarząd akcji katolickiej, któremu powierzono wykonanie powziętych uchwał. (...) W wyniku obrad, które trwały 4 godziny, przyjęto jednogłośnie następującą odezwę.

(Czescy i słowaccy katolicy manifestują za porozumieniem z państwem, r. 1949, nr 69., s. 1.)

Zjawisko występowania strony biernej i bezosobowych konstrukcji czasowych wiąże się z dobieraniem takich czasowników, które kładą nacisk na proces dokonywania się określonych zmian. Można tutaj wymienić zwroty takie jak „dokonywały się trwałe przemiany“, „podobne stają się koncepcje polityki zagranicznej“, „droga prowadziła przez przemiany“, „narady prowadzone były“, „omawiane były“, itp.

W artykułach napisanych drewnianym językiem nietrudno zauważyć częste stopniowanie przymiotników, co ma spotęgować wrażenie odbiorcy. Konstrukcjom komparatywu i superlatywu towarzyszą często słowa posiłkowe, na przykład „jeszcze“ (jeszcze głębsze), „coraz“ (coraz bardziej widoczne), które mają za zadanie wyczulić czytelnika na wagę dokonujących się przemian, wzmocnić przekaz treści.

Niespotykaną karierę w języku mas socjalistycznych zbudowało słownictwo militarne. Wprowadzone do języka od pierwszych numerów *Głosu Ludu*, przetrwało na jego kartach aż do samej rewolucji aksamitnej. Nazewnictwo militarne wciśnięte w świadomość mas jeszcze za wojny, stwarzało uczucie wiecznego zagrożenia, pozwalało na jednoznaczny sposób określenia i rozprawienia się z wrogiem teraz już klasowym. Częstym zjawiskiem uzupełniającym owo nazewnictwo jest stosowanie słownictwa odnoszącego się zdarzeń, nazwisk drugiej wojny światowej. Całość więc wywołuje terror psychiczny poprzez nieustanne wprowadzanie lęku i poczucia zagrożenia z jednej strony, a uczuciem, że Partia poradzi sobie z danym problemem, ze strony drugiej:

„(...) Zdrajcy ci w obawie przed zwycięstwem komunistów w nadchodzących wyborach, nie wahali się przygotować przy pomocy zagranicznych szpiegów antypaństwowego i zbrojnego puczu i w ten sposób doprowadzić republikę do sytuacji przedmonachijskiej. (...) partia narodowych socjalistów i ludowców zamiast przeprowadzić porządną czystkę wśród b. henleinowców i sługusów hitlerowskich, pobłażała im a co gorsza, wzięła ich w swoje szeregi i zacięcie ich broniła.

(Lud pracujący stoi na straży demokracji ludowej, r. 1948, nr 26., s. 2.)

Słowa w komunistycznej nowomowie nie mają na celu nazywać czy oznaczać, przede wszystkim są narzędziem klasyfikacji. I tak pojawia się słownictwo, które dokonuje rozwarstwienia na to, co pozytywne i negatywne. Automatycznie konotację pozytywną posiadają zwroty takie jak „nasz robotnik“, „wielkie czyny“, „lud radziecki“, „nasza Partia“, „ustrój przyszłości“ i in.

W *Głosie Ludu* ukazującym się w przeciągu pierwszych lat publikowania gazety, nie

sposób przeoczyć szumne hasła propagandy komunistycznej pojawiające się nie tyle co w treściach artykułów, ale pomiędzy nimi, w nagłówkach, na dole stronic, zawsze wytłuszczonym drukiem, czasem nawet w kolorze. Najbardziej rzucającym się w oczy hasłem pojawiającym się od numeru sto jedenastego szóstego rocznika, czyli 1950 roku, jest hasło zamieszczone w nagłówku gazety, nad jej tytułem, mianowicie chodzi o słynne „*Proletariusze wszystkich krajów, łączcie się!*“. Hasło to było fragmentem z Manifestu Komunistycznego Karola Marksa i Fryderyka Engelsa i stało się zarazem zawołaniem komunistów w XX wieku. Jak słusznie zauważa profesor Markowski budowanie haseł, które są co prawda tylko postulatami, dzięki swojej formie językowej nakazują wierzyć, że jednak są już faktem⁴. Upodobanie propagandy komunistycznej do stosowania haseł wynikało z faktu, że ze względu na swoją sloganowość nie wdawało się w interpretacje samej ideologii, a jedynie przedstawiało chwytliwe wycinki postulowanego modelu państwa i jego instytucji. Z tego powodu skrótowość i hasłowość jest dla ideologii tak pożądana i typowa. Ma ona bowiem do spełnienia bardzo praktyczne, konkretne zadanie: zmobilizowanie jak najszerszych rzesz do określonych działań politycznych⁵.

Summary

The article insists on communistic style, syntax and vocabulary.

Communist style is unified, Aristoteles' principles of rhetoric are crossed out. There are long, complicated and unclear sentences, there are rhetorical questions, tautology, allegory, pathos and presuppositions.

In communistic syntax and vocabulary there are many resistance like „we-they“, „new-old“. A lot of sentences are in imperative order, many sentences are in passive part. There are words in comparative and superlative. Very popular in communistic vocabulary is military vocabulary and slogans.

Bibliografia

1. BACZKO B.: *Wyobrażenia społeczne. Szkice o nadziei i pamięci zbiorowej*, przeł. KOWALSKA, M., Warszawa, 1994.
2. *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. MAŚLANKA, J., Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
3. JAHOLKOWSKA B.: *Przejawy interferencji języka czeskiego na przykładzie lokalnej prasy polskiej Zaolzia*, [w:] *Slovanské studie Studia slavica*, Universitas Ostraviensis, Ostrava 1993, s. 29–33.
4. KARPIŃSKI R.: *Prasa w systemie kultury*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
5. *Komunismus: Historie iluze (1)*, Viasat History [program telewizyjny, wyemitowany w dniu 13.06.2008 r.].
6. *Komunismus: Historie iluze (2)*, Viasat History [program telewizyjny, wyemitowany w dniu 14.06.2008 r.].

⁴http://www.eduskrypt.pl/prof_markowski_nowomowa_jest_w_polszczyznie_wciaz_obecna-info-2668.html, 31. 8. 2008.

⁵ <http://www.historia.rekto.net/mysl/ideologia.htm>, 17. 9. 2008.

7. *Kondycja prasy zaolziańskiej*, „Głos Ludu“ 2007, nr 4., s. 1.
8. KRUMNIKŁOWA W.: *Polski los*, „Karta” 2007, nr 53., s. 24–45.
9. *Najpierw tygodnik partii, dziś gazeta Polaków w RC. Obchodzimy sześćdziesiątkę*, „Głos Ludu“ 2005, nr 68, str. 3.
10. PISAREK W.: *Prasa – nasz chleb powszedni*, Ossolineum, Wrocław 1978.
11. SŁOMKOWSKA A.: *Prasa w PRL: szkice historyczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
12. SRPOVÁ H.: *Funkční a jazyková analýza novinových titulků*, [w:] *Slovanské studie Studia slavica*, Universitas Ostraviensis, Ostrava 1993, s. 85–91.
13. THOM F.: *Drewniany język*, przeł. BIELICKA I., Puls, Warszawa 1990.
14. WIERZBICKA, A.: *O języku dla wszystkich*. Warszawa 1997.
15. *Wspomnienia, rozgoryczenia, rozważania i pytania, czyli: Jubileusz Głosu Ludu oczyma redaktorów*, „Głos Ludu“ 2005, nr 119, s. 4.

Źródła internetowe

1. <http://www.cenzura.zyxist.com/index.php/nowomowa>, JĘDRZEJEWSKI, T., 31.8.2008 r.
2. <http://www.historia.rekto.net/mysl/ideologia.htm>, 17. 9. 2008 r.
3. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Nowomowa>, 31. 8. 2008 r.
4. http://www.eduskrypt.pl/prof_markowski_nowomowa_jest_w_polszczyznie_wciaz_obecna-info-2668.html, Markowski A., 31. 8. 2008 r.
5. <http://www.omp.org.pl/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=349>, KARPIŃSKI J., *Doświadczenie komunizmu we współczesnej kulturze polskiej*, 31. 8. 2008 r.
6. <http://portalwiedzy.onet.pl/93409,,,nowomowa,haslo.html>, 31. 8. 2008 r.
7. <http://slownik.cneb.pl/definicja/presupozycja.html>, 17. 9. 2008 r.
8. http://www.glosludu.cz/o_nas.php?o=3, *Od pierwszego numeru po dziś dzień*, 17. 1. 2008 r.
9. <http://przyjaciele.doomni.net/sai/komunikowanie/elokucja.html>, KUŹMIŃSKI, M.: *Elokucja, czyli retoryczne wystąpienie*, 8. 9. 2008 r.
10. <http://spieprzajdziadu.com/muzeum/index.php?title=Nowomowa>, 31. 08. 2008 r.
11. http://www.maximus.pl/bw-o_bledach_jezykowych-202.html, 31. 10. 2008 r.

„Staré“ a „nové“ tendence ve výběru jazykového materiálu pro výzkum frazeologie

Petra Fojtů

The “old” and the “new” tendencies in choosing of language material in research of idioms

***Abstract:** In the article there will be shown the change of using various sources of the language material for research in idiom – the belletristic, the publicist, chats and the research made on list of questions. Then it will be shown the results, which are characteristic for each of this sources and the impact of using the material on the theory of phraseology.*

***Key words:** idiom, literature, Internet, list of questions, variant, linguistic, language material.*

***Contact:** Palacký University Olomouc, Philosophical Faculty, Department of Slavonic Studies, e-mail: rusistka@centrum.cz*

Cílem tohoto příspěvku bude nastínit jednotlivé přístupy ke zkoumání frazeologie (zejména v slovanských zemích) a závěry, ke kterým jednotlivé přístupy vedou. Na úvod chceme upozornit, že se na veškeré tendence, které se ve výzkumu frazeologie vyskytly, díváme jako na určitý úhel pohledu, který je z hlediska frazeologie přínosný.

Stejně jako ostatní oblasti lingvistiky, i frazeologie prošla ve výběru materiálu několika hlavními obdobími. Vzhledem k tomu, že se jedná o disciplínu poměrně mladou, (její počátky se kladou zhruba do čtyřicátých let 20 století), není složité tato hlavní období určit. Jako první z nich označíme období, kdy se většina faktů z oblasti frazeologie demonstrovala na příkladech z krásné literatury (viz například práce ruských autorů А.М. Бабкина, В.Н. Телии, Э. М. Солодухо, Н. Д. Фомины, М.А. Бакины). Tato tendence se týká, jak jsme již předesílali, nejen frazeologie, např. R. Zimek ve své práci o tvoření vět z propozic rozděluje příklady, na kterých toto tvoření demonstruje, do tří skupin: příklady ze světové literatury, příklady ze sovětské beletrie a na své vlastní příklady (ZIMEK 1980).

Práce, které zkoumají frazeologizmy jednotlivých autorů, vznikají samozřejmě i v současné době (např. práce А.М. Григораш, L. Stěpanova rozebírá problém překladu substandardních elementů v současné ruštině na románu V. Akunina).

V dalším období se výběr frazeologického materiálu přesouvá k publicistice (např. práce V. M. Mokijenka *Образы русской речи* uvádí pro používání frazeologizmů kromě příkladů z ruské klasické literatury také excerpty z ruské publicistiky (první vydání 1999).

Až po období práce s publicistikou (která je i dnes velmi běžná, viz práce F. Čermáka, R. Křelinkové, P. Krejčího, Т. Чепковой), se objevuje výzkum frazeologizmů přímo v hovorovém jazyce, např. práce M. Grygerkové *„Frazémy ve slenzích“* (GRYGERKOVÁ 2003). Některé oblasti mluveného jazyka však zůstávají dosud neprozkoumané, např. J. Mlacek uvádí,

že dosud nebyla systematicky prozkoumána slovenská hovorová frazeologie (MLACEK 2007: 351). Absence takového výzkumu brzdí, například, diachronní výzkum frazeologie, který je na variantech frazeologizmů v hovorové řeči do značné míry vystavěn.

Další tendence, se kterou se setkáváme v posledních letech v lingvistice, je výzkum jazyka na internetových chatech, šíře na internetu. Reprezentativní je v tomto smyslu práce „Čeština na WWW chatu, autoři E. Jandová a kol. Kromě toho jsme se setkali mezi mladými lingvisty s prací s dotazníky (D. Auxová). Provedeme nyní krátkou analýzu toho, k jakým výsledkům lze u jednotlivých postupů dojít a nakolik si tyto výsledky odpovídají.

Výzkum frazeologizmů na příkladech z literatury je spojen s obdobím, kdy byl frazeologismus považován za jednotku nevariantní, kdy existovali dokonce pokusy vyčlenit frazeologismus jako jazykovou jednotku na základě jediné jeho vlastnosti, a tou byla právě jeho ustálenost. J. Mlacek uvádí, že ustálenost nelze chápat jako princip, který určuje vznik frazeologizmů. Ustálenost je podle něho sama důsledkem určitých principů ve frazeologii a také důsledkem okolností, za jakých se frazeologizmy používají. Podle našeho názoru lze za takovou „okolnost“ označit především kontext, ve kterém byl frazeologismus použit (MLACEK 2007: 25-26). Základní příčinu chápání frazeologizmu jako jednotky nevariantní vidíme právě v tomto výběru jazykového materiálu. Důkazem toho, že výzkum frazeologie na základě příkladů z literatury vede k chápání frazeologizmu jako úplně ustálené, nevariantní jednotky, jsou i současné práce z této oblasti (např. například C. B. Ганапольская přišla na základě analýzy masové literatury k závěru, že frazeologismus je nevariantní).

Pokud autoři prací, které vznikly na základě zkoumání frazeologizmů, použitých v literatuře, zejména klasické, připouštěli variantnost frazeologických jednotek, bylo vytváření takových variantů považováno téměř výlučně za záležitost spisovatelů. Autorky Н.Д.Фомина a М. А. Бакина ve své práci s názvem «фразеология современного русского языка» uvádějí sedm typů přestavby frazeologizmů, které ruští spisovatelé používají (Фомина, Бакина 1985: 30).

Nejen tvorba variantů, ale také vznik konkrétních frazeologizmů byl v tomto období často připisován jednomu ze spisovatelů. Na tento problém upozorňuje ve své práci V. M. Mokijenko, který ve své práci dokazuje opačný postup šíření frazeologizmu: frazeologismus vzniká v živé hovorové řeči, kde má několik variantů. Potom jeden z jeho variantů použije některý ze spisovatelů, což způsobí, že právě tento použitý variant se dostává do spisovného jazyka (Мокиенко 1980). Právě tady vidíme důvod, proč výběr materiálu z beletrie podporuje chápání frazeologizmu jako nevariantní jazykové jednotky: u daného spisovatele se obvykle setkáme pouze s jedním variantem frazeologizmu, který je v živém jazyce variantní. Z toho stejného důvodu se v pracích, které vycházejí z použití frazeologizmů v literatuře, většinou nemluví o frazeologickém modelu a jednotlivé jeho složky jsou zachyceny jako samostatné frazeologizmy, u slovníků pod různými hesly (viz. např. ukrajinský frazeologický slovník Kyjevského kolektivu autorů).

Fixace frazeologizmů ve slovnících na základě umělecké literatury, zvláště klasické, vede k zachycení některých frazeologizmů, které jsou současným nositelům jazyka neznámé. W. Chlebda, polský frazeolog, který se v jedné ze svých prací věnoval výskytu polských frazeologizmů v ruštině, našel v ruských frazeologických slovnících 39 polských okřídlených slov. Při další analýze však přichází k závěru, že „polská okřídlená slova se v ruském jazyce nevyskytují (překlad náš – P.F.), že tato okřídlená slova existují pouze ve slovnících (ХЛЕБДА 1999: 447).

Platí to také zejména o frazeologizmech převzatých z antické mytologie a Bible, nebo o skupině frazeologických kalků. Pomocí dotazníků jsme např. zjistili, že frazeologismus *mezi Scyllou a Charybdou* není současným nositelům jazyka známý vůbec, přesto většina slovníků neuvádí, že se jedná o frazeologismus zastaralý.

Nevýhodu tohoto přístupu bychom do jisté míry viděli v určité nízké flexibilitě: je potřebné dlouhé časové období, než je nově vzniklá jazyková jednotka uznána za frazeologismus, mnohé frazeologizmy, běžně užívané v hovorové řeči jsou považovány za varianty okazionální a naopak, jak již bylo řečeno, mnohé frazeologizmy, které v jazyce již nejsou používány, jsou na základě starší literatury zachycovány ve slovnících.

Pomalé, téměř absentující je také zachycení sémantického rozvoje frazeologizmů. Jako příklad uvedeme frazeologismus *krokodýlí slzy* a jeho varianty, které se vedle původního významu „falešné“ začali (v českém a slovenském jazyce) používat také ve významu „velké, silný pláč“. (Na základě aktivizace jeho obraznosti a ztrátě původní motivace). Toto použití můžeme dokázat na excerpcích ze současné české a slovenské publicistiky. (např. v článku o fobiích v časopisu zdraví z 5 / 2007 bylo tohoto frazeologizmu použito následujícím způsobem: „o chvíli som bola na brehu aj s krokodýlím plačom“). Frazeologismus popisuje zoufalství ženy, která nezvládla ponor při potápění, protože trpěla klaustrofobií).

Potvrdil ho také náš průzkum, který jsme uskutečnili formou dotazníků na několika slovenských a českých základních a středních školách. Rozdíly mezi tím, v jakém významu se frazeologizmy používají v hovorové řeči a tím, jak jsou zachyceny ve slovnících, dobře demonstuje také práce D. Augové, o které bude řeč později.

Při výběru jazykového materiálu na základě publicistiky si můžeme všimnout následujících jevů:

Velká pozornost je věnována variantnosti: využití frazeologizmů v jiné než invariantní podobě je v publicistice běžným jevem, který má původ v základním rysech publicistického stylu (tendence k expresivitě, P. Krejčí mluví o snaze přitáhnout pozornost čtenáře (Krejčí 2006: 56). Zatímco frazeologické práce, které nevychází výhradně z publicistického materiálu, většinou vychází z hypotézy, že za variant frazeologizmu lze považovat pouze takovou jeho transformaci, při které význam frazeologizmu zůstává zachován (např. u МОКИЕНКО 1980), frazeologické práce, které vychází z materiálu, získaného z publicistiky, často označují za variant i takovou transformaci frazeologizmu, ve které dochází ke změně významu. (Např. práce Т. Белоусовой o variantech frazeologizmu *мыльная опера*)

Primát ve vytváření variantů se od spisovatelů přesouvá k žurnalistům. Tento přístup, který je běžný i v dnešní době (viz. práce P. Krejčího, А. И. Григораш) velmi rychle reflektuje příchod nových jazykových jednotek do jazyka, v současné době se jedná zejména o kalky anglických frazeologizmů. Kromě toho žurnalistika tomuto přechodu napomáhá, protože žurnalisté, jak poznamenává H. Srpová často pracují s anglickými texty, které překládají (SRPOVÁ 2003:139). Autorka uvádí jako příklad nových frazeologizmů, které přišli do češtiny kalkováním z anglického jazyka, tyto jednotky: *kostlivec ve skříni, světlo na konci tunelu, vyjít z úkrytu*. Tento způsob obohacování jazyka o nové frazeologické jednotky probíhá paralelně i v jiných jazycích (СТЕПАНОВА 2008, НОРМАН 2007), čímž napomáhá rozvoji internacionálního frazeologického fondu jazyka.

Je zajímavé poznamenat, že lexikální aktualizace, které H. Srpová ve své práci popisuje, z větší části odpovídají aktualizacím, které ruské autorky zaznamenávají u spisovatelů. Výjimkou je pouze poslední bod „část frazeologizmu je vyjádřena graficky“ (SRPOVÁ 2003:140).

Pozornost začíná být věnována „nestandardnímu“ využití frazeologie, např. tvorbě antipřísloví, které jsou pro žurnalistiku typické. Není náhodou, že W. Mieder, autor tohoto termínu zkoumal především využití frazeologie v médiích.

Poté, co se začal výrazně rozvíjet internet a síť chatů, přesunul se zájem lingvistiky na tuto oblast. Frazeologizmy, kterým je v těchto pracích věnována pozornost, obvykle přímo souvisí s počítačovou tematikou. Jako příklad můžeme frazeologizmy *глокало полировать* –

заниматься излишним украшательством уже написанной программы; *фаза Луны* – популярное объяснение для неожиданного включения компьютера или программы, которая вдруг ожила и принялась делать то, что от неё требуют; *трехпальцевый салют*; «выход тремя пальцами» z práce L. Vobořila (VOBOŘIL 2007).

Vzhledem k tomu, že využití standardních frazeologizmů v komunikaci na chatu je obvykle dost omezené, lingvistické práce ve většině případů neobsahují samostatné pojednání o frazeologii. S analýzou frazeologizmů se ale můžeme v těchto pracích setkat při analýze cizojazyčných přejímek a při analýze vulgarizmů, ještě častěji v souvislosti s jazykovou hrou. Analýza jazykové hry dobře demonstruje variantnost frazeologizmů a dokazuje jeden z hlavních důvodů pro tvorbu nových variantů z již existujících frazeologických jednotek: zvýšení expresivity. Vyjádření expresivity je pro komunikaci na chatu typické, zkoumání jazykové hry na chatech velmi průkazně dokazuje tvrzení V. M. Mokieňka, že expresivita frazeologizmů je dána vztahem mezi přímým a přeneseným významem slov. Příklady, získané na chatech jsou obvykle postaveny na aktualizaci přímého významu frazeologizmu směrem k osobitostem komunikace pomocí počítače (dobrým příkladem jsou frazeologické jednotky *neprohodí někdo pár písmenek, jsou věci mezi nebem a zemí*, zapsané v knize „Čeština na www chatu (JANDOVÁ a kol. 2006: 150).

V závěru našeho příspěvku se podíváme na práce, které zpracovávají frazeologii metodou dotazníků. Tyto práce zachycují dvě základní tendence. První je použití frazeologizmů v hovorové řeči, které je často, pokud se na něho díváme z pohledu slovníkových definic „nesprávné“, často je viditelná kontaminace frazeologické jednotky s jinou, obvykle nezáměrná. V takovém využití se do jisté míry odráží neznalost frazeologizmů, kdy se respondent snaží odvodit si význam frazeologizmu z obrazu, na základě kterého frazeologizmus vznikl, což dobře demonstruje práce již zmíněné D. Auxové.

Druhou tendencí je tendence k aktualizaci frazeologickým jednotek. Protože jsou dotazníky obvykle rozdávány v rámci určitého kolektivu, lze na nich vyzorovat základní vlastnosti frazeologie daného kolektivu. Jak píše W. Chlebda, frazeologie jazykových kolektivů dosud nebyla prozkoumána. Využití dotazníků je proto v tomto směru velmi perspektivní. Zatímco přístup k novým a okazionálním variantům frazeologizmů je v pracích, které vychází z literatury a publicistiky maximálně opatrný, práce, které vycházejí z dotazníků připouštějí možnost, že z těchto zpočátku okazionálních variantů může vzniknout nový frazeologizmus.

Závěrem chceme uvést, že každý z uvedených přístupů je pro zkoumání frazeologie přínosný a nezaměnitelný, protože každý akcentuje určitý jev nebo proces ve frazeologickém fondu jazyka.

Summary

The article is dealing about the “old” and the “new” tendencies in choosing of language material in research of idioms and the main results of working with this material. There are shown the characteristics of the idioms by each of the source for the research, which are found by this way of choosing in the language material.

Bibliografie

1. AUXOVÁ, D.: *Použitie paremiologických jednotiek v hovorovom štýle*. In: *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov*. Olomouc 2006.
2. ČECHOVÁ, M.: *Dynamika frazeologie*. In: *Naše řeč*, 1986, s. 178–186.
3. ČECHOVÁ, M.: *Kulturní frazeologie v současné komunikaci*. In: *Naše řeč*, 1994, s. 179-183.
4. ČECHOVÁ, M.: *Znalost a chápání frazémů u české mládeže a u cizinců*. In: *Frazeologické štúdie V.*, Ružomberok, 2007, s. 319-327.
5. ČERMÁK, F.: *Frazeologie novinového úvodníku (úzus, funkce a aktualizace)*. In: *Slovo a slovesnost* 1996, 81-90.
6. GRYGERKOVÁ, M.: *Frazémy ve slenzích*. In: *Parémie národů slovanských*. Ostrava, 2003, s. 144 - 147
7. JANDOVÁ, E. A KOL.: *Čeština na WWW chatu*. Ostrava 2006.
8. KOROSTENSKI, J.: *Česká a ruská slovní zásoba (neologické aspekty)*. České Budějovice 2007.
9. KREJČÍ, P.: *Bulharská a česká publicistická frazeologie ve vzájemném srovnání*. Brno 2006.
10. KŘELINKOVÁ, R.: *Funkce a modifikace hovorových frazémů v psané publicistice*. In: *Čeština - bádání a učení*. Brno, 2007, s. 74-78.
11. MLACEK, J.: *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok, 2007.
12. SVOBODOVÁ, D.: *Cizojazyční lexikální přejímky užívané v komunikaci na chatu*. In: *Naše řeč* 2 / 2007, 67 – 80.
13. SRPOVÁ, H.: *Frazeologie a idiomatika jako zdroj aktualizace v žurnalistickém a reklamním diskursu*. In: *Parémie národů slovanských*. Ostrava 2003, s. 135–142.
14. ZIMEK, R.: *Sémantická výstavba věty: Obecně lingvistické problémy metodologie syntaktické sémantiky s nástínem aplikace na ruštinu*. Praha 1980.
15. ВОБОРИЛ, Л.: *Русский язык - его развитие и функционирование в коммуникативных условиях виртуального web - пространства*. In: *Rossica Olomucensia XIX*, стр. 23-35.
16. ГАНАПОЛЬСКАЯ, С. В.: *О сопоставлении новой и старой фразеологии в текстах современном «массовой» литературы (детективный жанр)*. In: *Слово, фраза, текст*. Москва 2002, с. 151-157.
17. МОКИЕНКО, В. М.: *Славянская фразеология*. Москва 1989.
18. МОКИЕНКО, В.М.: *Образы русской речи*. Санкт-Петербург 2007.
19. МОЛОТКОВ, А. И.: *Основы фразеологии русского языка*. Санкт-Петербург 1997.
20. НОРМАН, Б. Ю.: *Славянские паремии: архаика и новации, мудрость и алогизм*. In: *Opera Slavica XVII*, 2007, s. 1-12.
21. ПСТЫГА, Я.: *Фраземы в публицистике как интертекстуальное явление*. In: *Слово, фраза, текст*. Москва 2002, с. 285-295.
22. *Словник фразеологізмів української мови*. Київ 2004.
23. СОЛОДУХО, Э. М.: *Интернациональность фразеологической зашифровки отражаемой действительности*. Казань, 1982
24. СТЕПАНОВА, Л. С.: *Динамические процессы в интернациональной фразеологии*. In: *Rossica Olomucensia XIX*, Olomouc 2008, с. 17-21.
25. СТЕПАНОВА, Л., РАЙНОХОВА, Н.: *Субстандардные элементы в современном русском языке и проблемы их перевода на чешский язык*. In: *Frazeologické štúdie V*. Ružomberok 2007, s. 210-221.
26. ТАРСА, Я.: *Трансформация крылатых слов (на материале российского интернета)*. In: *Rossica Olomucensia XLIV*. Olomouc 2005, s. 837-840.
27. ТЕЛИЯ, В. Н.: *Что такое фразеология*. Москва 1979.

28. ХЛЕБДА В.: *Бытуют ли в русском языке польские крылатые слова.* In: *Rossica Olomucensia* 1999, Olomouc, 443-448.
29. ХЛЕБДА В.: *Маленький личный каталог нерешенных фразеологических задач.* In: *Rossica Olomucensia XLIV.* Olomouc, 2005, s. 853-858.
30. ЧЕПКОВА Т.: *Проблемы фразеологической номинации в языке современной газеты.* In: *Rossica Olomucensia XLIV.* Olomouc, 2005, s. 859-863
31. ЮРЖИЧКОВА, Т.: *Фразеологизмы как компонент лексической структуры образа в художественном тексте.* In: *Rossica Olomucensia* 1999, Olomouc, с. 449-452.
32. ČERMÁK, F. – HRONEK, J. – MACHAČ, J.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné.* Praha 1983.
33. SMIEŠKOVÁ E.: *Malý frazeologický slovník.* Bratislava 1983.

Leksykalne wykładniki archaizacji w Legendzie I i II Stanisława Wyspiańskiego

Jakub Bobrowski

Lexical expressions of archaization in The Legend no. 1 and 2 by Stanisław Wyspiański

Abstract: *The Legend no. 1 and 2, two dramas of Stanisław Wyspiański, are based on the medieval legend about Krak and Wanda. In these works the writer made a special pseudo-archaic subidiolect. The author of the article analyses lexical elements of the idiolect and discusses their stylistic sources.*

Key words: *stylization, artistic language, archaism, Stanisław Wyspiański.*

Kontakt: *Jagellonian University in Krakow, Faculty of Polish Studies, e-mail: kuba_bobrowski@op.pl*

Legenda I i II, dwa dramaty osnute na motywach średniowiecznego podania o losach Kraka i Wandy, należą do mniej znanych utworów w bogatym dorobku Stanisława Wyspiańskiego. Są to jednak teksty, które wywarły dość znaczny wpływ na literaturę Młodej Polski. Zapoczątkowały one swoistą „modę na prasłowiańskość”, która objawiła się powstaniem szeregu dzieł zainspirowanych przedhistorycznymi dziejami Polski, dawnymi legendami i baśniami, a zwłaszcza – pogańskimi wierzeniami Słowian. F. Ziejka zauważył wręcz: „żadna inna epoka w dziejach naszej literatury pięknej nie wydała tylu dzieł związanych z kręgiem kultury pogańskiej (Ziejka 1977, s. 192). Wyspiański, podobnie jak i inni autorzy, musiał wypracować specjalny język, za pomocą którego mógłby w sposób adekwatny opisać wykreowany przez siebie świat polskich plemion żyjących w czasach przedchrześcijańskich. Dokonał tego, stosując na szeroką skalę stylizację archaizującą.

Czym jest stylizacja? Klasyczne opracowania definiują ją, jako „celowe wprowadzenie do wypowiedzi, realizującej określony styl, pewnych istotnych właściwości stylu innego, będącego wzorcem stylizacyjnym, traktowanego jako obcy sytuacji nadawcy wypowiedzi” (Sławiński i in. 1976, s. 427-428). Stanowi ona efektowny „kostium” artystyczny, w który autor przyobleka swoje dzieło bądź tylko jego fragmenty i który zwraca na siebie uwagę czytelnika. Można by wręcz powiedzieć, odwołując się do znanego pojęcia W. Szklowskiego (por. Szklowski 1986), iż stylizacja jest narzędziem „udziwnienia” tekstu. Oczywiście w konkretnych utworach zabieg ten pełni funkcje bardzo różnorodne. Poza tym pisarz ma do dyspozycji wiele rodzajów „kostiumów”. Może wykorzystać konwencje określonych gatunków czy prądów literackich, przywoływać charakterystyczne właściwości dzieł konkretnego twórcy, wreszcie – sięgać do historii języka lub do bogatych zasobów jego społecznych i geograficznych odmian. W tym miejscu pragnąłbym odwołać się wprost do myśli J. Łotmana, czołowego przedstawiciela

tartuskiej szkoły semiotycznej. Uczony ten wprowadził pojęcie wtórnego systemu modelującego, przez który rozumiał wszelkie systemy semiotyczne zbudowane niejako na bazie języka – podstawowego systemu modelującego (por. Łotman 1984). W przypadku tekstów literackich pojęcie to odnoszone jest do różnych kodów kształtujących dzieło wtórnie – podstawę przy jego tworzeniu stanowi oczywiście język naturalny. Można by zatem również uznać wszelkie rodzaje stylizacji za formy wtórnego modelowania tekstu. Pewne utwory organizowane są zgodnie z prawidłami nie tylko języka naturalnego, ale również – wersyfikacji. O „nadorganizacji” innych decyduje zastosowanie reguł archaizacji czy dialektyzacji, oczywiście nie wyłącznie, trudno bowiem wyobrazić sobie dzieło literackie, w którym byłyby to jedyne strategie artystyczne. Stylizacyjne wtórne systemy modelujące zbudowane są w oparciu o określone wzorce stylizacyjne: gwara ludową, język minionej epoki, formę muzyczną. Pisarze nie przejmują ich jednak dosłownie, wybierają pewne elementy, by odpowiednio je przekształcić i połączyć w zwarty system, działający na różnych poziomach dzieła – od fonetyki, poprzez morfologię (fleksję i słowotwórstwo), aż po składnię, niekiedy również „powyżej” składni (gdy mamy do czynienia np. z imitacją określonego gatunku mowy).

W swoim artykule pragnąłbym zatem dokonać wstępnej charakterystyki wypracowanego przez Wyspiańskiego specjalnego **subidiolektu archaizacyjnego** – języka konkretnych tekstów literackich, będącego imitacją dawnej polszczyzny. Jest on przedmiotem moich badań już od dłuższego czasu (Bobrowski 2008). Subidiolekt ten stanowi oczywiście konstrukt bardzo sztuczny, albowiem mowa plemion polskich żyjących w dobie przedchrześcijańskiej jest nam właściwie nieznaną. Jego charakterystyki dokonam za pomocą dobrze znanych narzędzi stylistyki lingwistycznej (por. Klemensiewicz 1961a, 1961b, Dubisz 1992, Kida 1998), odpowiednio jednak „spreparowanych” dla potrzeb niniejszego opracowania. Ze względu na szczupłość tego tekstu przedmiotem swoich rozważań czynię jedynie leksykalne wykładniki stylizacji, które w *Legendach* odgrywają najistotniejszą rolę, są też najbardziej zróżnicowane.

Subidiolekt archaizacyjny, jako specyficzny wtórny system modelujący zbudowany na bazie języka naturalnego (w tym wypadku polszczyzny) musi dysponować określonym zasobem słownictwa. W przypadku języka dramatów Wyspiańskiego są to w pierwszym rzędzie **archaizmy leksykalne rzeczowe** – autentyczne nieużywane już jednostki leksykalne. Możemy je podzielić na dwie grupy: archaizmy rzeczowe i stylistyczne (por. Klemensiewicz 1961, s. 345).

Archaizmy leksykalne rzeczowe zostają wprowadzone do tekstu w celu oddania realiów opisywanej epoki. Możemy je grupować w określone paradygmaty leksykalno-semantyczne (pola wyrazowe). W przypadku *Legend* są one następujące:

1. Imiona własne: *Krak*, *Wanda*, *Rytgier* (L I, I 360¹),
2. Nazwy bóstw pogańskich: np. *Bielun* = ‘bóstwo opiekuńcze’ (L I, I 477), *Bóg Piorun//Piorun* = ‘Perun, bóg burzy i błyskawicy’ (L I, I 610), *Daźbóg* = ‘bóg słońca, bogactw’ (L I, I 192), *Dziedzila* = ‘jedno z rzekomych bóstw Długoszowych’ (L I, I 266), *Jarowit* = ‘bóg wojny’ (L I, I 374), *Łada* = ‘jedno z rzekomych bóstw Długoszowych’ (L I, I 244), *Nija* = ‘rzekomy bóg zaświatów’ (L I, I 89), *Pogwizd* = ‘rzekomy bóg wiatru’ (L I, I 629), *Morana* = ‘rzekoma bogini śmierci’ (L I, I 88), *Poświst* = ‘rzekomy bóg wiatru’ (L II, I 593), *Świst* = ‘rzekomy bóg wiatru’ (L II, I 591),

¹ Podstawę tekstową analizy stanowi wydanie *Legendy I i II* w *Dzielałach zebranych*, t. 1 i 6, red. zespołowa pod kier. L. Płoszewskiego, Kraków 1962-64. Pierwsza cyfra rzymska oznacza numer utworu, druga – akt, cyfra łacińska – wers.

- Weles* = ‘bóg przysięgi, magii i zaświatów’ (L I, I 1096), *Żywia* = ‘rzekoma bogini życia i krwawych przysięg’ (L II, I 183).
3. Nazwy budowli i ich elementów: *brona* = ‘drewniana krata zamykająca wejście przez bramę w murze obronnym’ (L I, I tekst poboczny), *częstokół* = ‘ogrodzenie z drewnianych, ostro zakończonych pali’ (L I, I 1196), *komora* = ‘dawne określenie pomieszczenia magazynowego, spiżarnia’ (L II, II 527), *palisada* = ‘ogrodzenie z drewnianych, ostro zakończonych pali, częstokół’ (L I, I 1336), *podwoje* (L II, I 388), *stupiec* (L I, I 17), *stołp* = wolno stojąca wieża obronna’ (L II, I 12), *wały* (L I, I 561).
 4. Stroje i ich elementy, ozdoby: *dyjadem* = ‘diadem’ (L II, II 675), *gieszło* = ‘luźna płócienna koszula kobieca’ (L II, II 141), *karbunkuł* = ‘drogi kamień koloru czerwonego’ (L I, I 1164), *kłobuk* = ‘kapelusz’ (L I, I 88), *okótek* (L I, II 56), *okrążnica* (L II, I 701).
 5. Leksemy związane z wojną: *branka* (L I, I 648), *rota* = ‘oddział wojskowy najczęściej piechoty’ (L I, II 448), *wicina* = ‘pęk łożyny – znak wzywający rycerzy na wyprawę wojenną’ (L II, 1468).
 6. Uzbrojenie: *berdysz* = ‘rodzaj broni drzewcowej, ciężki, szeroki topór’, (L II, I 319), *drzewce* = prosty drążek spajający części broni (L I, I tekst poboczny), *kirys* = ‘część zbroi osłaniająca korpus’ (L I, I 73), *kolczuga* = ‘rodzaj zbroi’ (L I, II 182), *kopija* = ‘kopia’ (L I, I 1329), *pawęż* = ‘rodzaj tarczy w kształcie czworokąta’ (L I, I 1241), *przyłbycia* (L I, I 447), *rękojeść* (L II, I 677), *tuleja* (L II, I 669), *uszak* (L II, I 1497), *zbroica* (L I, II 445).
 7. Nazwy zawodów, funkcji służebnych i wojskowych: *gęślarz* (L I, I 17), *gładysz* (L I, II 357), *goniec* (L I, II 672), *koniuch* (L II, I 72), *procarz* (L I, I tekst poboczny), *ratar* (L II, I 185), *sokolnik* (L I, II 358), *wój* (L II, II 261).
 8. Nazwy plemienne: *Alleman* = ‘Niemiec’, (L I, I 198), *Borany* (L I, I 397), *Łączany* (L I, I 397), *Polanie* (L I, I 675), *Prusy* = ‘Prusowie’ (L I, I 398), *Rany* = Ranowie, mieszkańcy średniowiecznej Rugii’ (L I, I 391).
 9. Instrumenty muzyczne: *geśle* = ‘stary prymitywny instrument smyczkowy’ (189), *lira* = ‘dawny instrument strunowy’ (189), *lutnia* = ‘dawny instrument strunowy’ (L I, I 44), *róg* = ‘dawny instrument dęty’ (L I, I 473), *surma* = ‘instrument dęty drewniany’ (L I, I tekst poboczny).
 10. Obrzędy, zwyczaje, rozrywki: *gody* (L I, I 103), *igry* = ‘zabawy’ (L II, I tekst poboczny), *pląs* = ‘taniec’ (L I, II 642), *pląsać* (L II, II 563), *strawa* = ‘uczta pogrzebowa’ (L II, I 393).

Archaizmy leksykalne stylistyczne nie odnoszą się do realiów historycznych, ale zostają użyte w tekście ze względu na swoją barwę w celach ekspresywnych. W *Legendach* są to zwłaszcza leksemy rzeczownikowe: *biesiada* (L II, I 889), *gędźba* = ‘muzyka towarzysząca recytacji lub śpiewowi’ (L II, I 511), *mac* = ‘matka’ (L II, I 1343), *młodzian* (L I, I 77), *młódź* (L II, I 127), *niewiasta* (L II, II 351), *pacholę* (L II, tekst poboczny), *sromota* = ‘wstyd’ (L I, I 864), czasownikowe: *chorzeć* = ‘chorować’ (L I, II 375), *dzierżeć* = ‘trzymać’ (L II, I 124), *jąć* (L II, I 150), *pomnieć* (L II, I 191), *zyszczeć* = ‘zyskać’ (L II, I 1416); także modulanty: *jeno* (L II, I 1432), *snadź* = ‘zapewne, prawdopodobnie’ (L II, I 480), oraz przysłowki: *kędyś* (L I, I 1240), *precz* = ‘na bok’ (L I, I 53), *wolej* (L II, I 219), *wprzódy* – ‘wcześniej’ (L II, I 214), *wrychle* (L I, II 759).

Wszystkie wymienione jednostki to rzeczywiście leksemy wyszłe z użycia, ale znaczna część z nich pojawiła się w polszczyźnie w okresie późniejszym niż czas akcji utworów (po przyjęciu chrześcijaństwa) np. *dyjadem*, *karbunkuł*, *kirys*, *kopija*, *lutnia*, *lira*, *pawęż*, *ratar*, *rota*, *surma*. Funkcjonują zatem w dramatach jako **archaizmy intencjonalne** (por. Dubisz 1991, s. 29). Jednakże autor wzbogacił zasoby leksykalne wypracowanego subidiolektu

archaizacyjnego również o liczne dialektyzmy, zapożyczenia, potoczny czy też estetyzmy; przez te ostatnie należy rozumieć jednostki swoiste dla języka artystycznego, związane z estetyczną funkcją komunikatu m. in. poetyzmy, neologizmy i neosemantyzy. One również mogą odróżniać dzieło literackie od tekstów standardowej polszczyzny współczesnej (współczesnej z punktu widzenia twórcy), ale oczywiście nie są archaizmami *sensu stricto*. Mocy archaizacyjnej mogą one nabierać tylko w określonym otoczeniu, w utworze, w którym (np. ze względu na tematykę) archaizacja stanowi dominującą strategię stylizacyjną. Pojawiają się zatem się w utworze jako **archaizmy funkcjonalne** (por Dubisz 1991, s. 27-29). A oto ich przykłady:

1. Sławizmy, są to głównie wyrazy zaczerpnięte z języków wschodniosłowiańskich: *chram* = ‘ośrodek kultowy, świątynia pogańska’ (L I, I 354), *kneź* = ‘książe’ (L I, I 47), *korowaj* = ‘weselny lub świąteczny placek z mąki pszennej’ (L II, I 646), *kurhan* (L I, I 1080), *Leszy* = ‘demon lub bóg lasu’ (L I, I 151), *prapor* = ‘proporzec, niewielka chorągiew’ (L I, II 700), *stanica* = ‘dawna budowla obronna’ (L II, II 563), *witeź* = ‘dzielny rycerz, wojownik’ (L I, I 45); warto zauważyć, że leksemy *chram* i *witeź* funkcjonowały w literaturze młodopolskiej jako popularne **pseudoarchaizmy**.
2. Okcydentalizmy, są to wyrazy związane z kręgiem kultury zachodniej, najczęściej latynizmy: *chorał* (L I, I 584), *heroina* = ‘waleczna kobieta, bohaterka’ (L I, II 604), *komes* (L II, I 73), *larwa* = ‘maska, widmo’ (L I, II 178), *orator* (L I, II tekst poboczny), *orędzie* (L II, I 244); także germanizmy: *runy* (L II, I 244).
3. Dialektyzmy – można je podzielić na:
 - a) rzeczowe, odnoszące się do konkretnych obiektów, „rekwizytów” wprowadzanych do tekstu: *choina* (L II, I 79), *cucha* = ‘męska kurtka z wełnianego sukna’ (L II, I 1061), *dudka* = ‘ludowy instrument dęty’ (L II, II 59), *dziwożona/dziwonka* = ‘groźny demon żeński’ (L II, II 529), *kierpce* = obuwie skórzane noszone przez górali (L II, I 1060), *kończar* (L II, I 315), *podworek* (L I, I 918), *siermięga* = wierzchnie ubranie noszone przez chłopów’ (L I, I 84), *wodnica* = ‘żeński demon wodny’ (151), *zmora* (L II, I 380).
 - b) stylistyczne, wprowadzane do tekstu ze względu na ich barwę, „nacechowanie ludowe”: *chłop* (L I, I 1281), *dziewka* (L II, I 1561), *gad* = ‘zwierzę domowe’ (L I, I 67), *ino* (L II, I 1598), *kaj* (L I, I 498), *kiej* (L I, I 187), *smrek* (L I, I 680), *ślipia* (L I, II 78), *zwiduje się* = ‘wydaje się’ (L I, I 297).
4. Neologizmy:
 - a) rzeczownikowe: *kralica* (L I, I 1102), *królewianka* (L I, I 934), *księżnic* = ‘księżyc’ (L I, I 1135), *wichrak* = ‘wichrzyciel’ (L I, I 197), liczne nazwy demoniczne: *baraniogłów* = ‘rodzaj demona zwierzęcego’ (L I, I tekst poboczny), *koźlonóg* = ‘rodzaj demona zwierzęcego’ (L I, I tekst poboczny), *Rudawianka* = ‘demon wodny żyjący w rzeczce Rudawie’ (L I, I tekst poboczny), *rusał* = męski odpowiednik rusalki’ (L I, I tekst poboczny), *wilkowyj* = ‘rodzaj demona zwierzęcego’ (L I, I tekst poboczny), *Wiślanka* = ‘demon wodny zamieszkujący Wisłę’ (L I, I tekst poboczny), formacje odczasownikowe: *brań* = ‘to, co zabrane, zdobycz wojenna’ (L I, I 85), *przegon* (L II, I 374), *utop* (L II, I 590) *zstęp* (L II, II 703), formacje odprzymiotnikowe z formantem –ość: *cichość* (L I, I 802), *pogodność* (L I, I 1165), *złotość* (L I, II 712);
 - b) przymiotnikowe: *bursztyni* (L I, I 94), *mieczny* (L II, I 1483), *pastny* (L II, I 572), *pogrzebny* (L I, I 926), *rusalny* (L I, I 1060), *rycerny* (L II, I 1615) *świętalny* (L II, I 578).

- c) czasownikowe: *ciemnieć się* = 'ciemnieć' (L II, II 71), *luźnić się* (L I, II 803), *tunąć się* = 'świecić się niczym łuna' (L II, I 1409), *nawdziwiać* (L II, I 1488), *ponurzyć się* (L I, I 683), *scieszyc się* (L I, II 86), *świecić się* (L II, I 1094).
 - d) przysłówkowe: *dziwno* = 'dziwnie' (L II, I 981), *łatwie* = 'łatwo' (L II, I 139), *wysoco* = 'wysoko' (L II, I 585),
5. Neosemantyzmy: *kralka* = 'córka króla' (L II, I 751), *plakać* = 'opłakiwać' (L I, I 414), *przeczyć* = zabraniać, odbierać' (L II, I 269), *sprzysiąc* = 'zaprzysiąc' (L I, I 253), *ślepcę* = 'oczy' (L II, I 1282), *śmignąć* = 'rzucić' (L II, I 106), *turoń* = 'demon wodny' (L I, I tekst poboczny), *wiedzieć* = 'znać' (L II, I 615), *zawodny* = 'zawodzący' (L I, II 423), *znać* = 'wiedzieć' (L I, I 36).
6. Poetyzmy – możemy je podzielić na dwie grupy²:
- a) semantyczne, są to jednostki stosowane często przez pisarzy w tekstach ze względu na ich znaczenie – nazywają one przedmioty piękne, estetycznie wartościowe): *całun* (L I, II 415), *harfa* (L I, I tekst poboczny), *koral* (L I, I 1171), *kruż* (169), *lilije* = 'lilie' (L I, I 1176), *opal* (L I, I 1170), *perła* (L I, I 1179), *topaz* (L I, I 1170);
 - b) stylistyczne, używane ze względu na ich barwę, nacechowanie książkowe, są to poetyckie synonimy: *broczyć* (L I, II 279), *lazurowy* (L I, I 1233), *lica* (L II, I 1466), *rumak* (L II, I 623), *smętny* (L II, II 648), *tęskny* (L I, I 1081); tu należałoby też włączyć epitety złożone: *białowłosa* (124), *różo-mleczny* (L II I 223), *siłowładny* (L II, I 1377).
7. Potoczny: *dziwucha* (L II, I 457), *lecieć* (L II, I 153) *ludziska* (L I, I 541), *patrzeć się* (L I, I 793), *wleźć* (L II, I 99), *wyłażyć* (L I, II tekst poboczny), *wyścibiać* (L I, II tekst poboczny).

Wymienione klasy jednostek leksykalnych nie mieszczą się oczywiście w większości przypadków w normie językowej właściwej Wyspiańskiemu, którą można zrekonstruować, opierając się m. in. na słownikach języka polskiego wydawanych na przełomie XIX i XX w. zwłaszcza na tzw. Słowniku warszawskim (por. Śliwiński 2007). Tworzą one **złóże postronne** w idiolekcie Wyspiańskiego (por. Klemensiewicz 1961a). Jest to zasób zdobyty w wyniku intensywnych studiów językowych nad starymi tekstami czy też mową różnych grup społecznych. Wprawdzie, jak zauważył T. Lehr-Spławiński (por. Lehr-Spławiński 1978, s. 338-445), wiedza lingwistyczna poety nie dorównywała erudycji językowej Sienkiewicza, Reymonta czy, zwłaszcza, Żeromskiego, zdarzały mu się nawet gramatyczne „błędy archaizacyjne”, ale nie da się ukryć, że wykazywał się on dużą inwencją, jeśli chodzi o tworzenie nowych leksemów. W *Legendach*, dramatach, których akcja rozgrywa się w epoce przedpiśmiennej, jest to szczególnie widoczne.

Po dokonaniu przeglądu najważniejszych kategorii leksykalnych, składających się na słownictwo archaizowane, należy określić, jakie dokładnie funkcje pełni ta leksyka w omawianych tekstach dramatycznych. Znaczna część wyrazów, mianowicie archaizmy właściwe rzeczowe oraz niektóre subklasy archaizmów funkcjonalnych: dialektyzmy rzeczowe, sławizmy, okcydentalizmy, neologizmy rzeczownikowe, częściowo poetyzmy semantyczne, dotyczą realiów przedstawianej epoki, pozwalają na budowanie opisów przestrzeni literackiej. W tym wypadku możemy mówić o **archaizacji informacyjnej**. Jeśli chodzi o inne kategorie, zwłaszcza o archaizmy właściwe stylistyczne, dialektyzmy stylistyczne, neologizmy przymiotnikowe i czasownikowe, poetyzmy stylistyczne, to ich naczelną funkcją wydaje się

² O poetyzmach semantycznych i stylistycznych por. Skubałanka (1995).

uniezwyklenie tekstu, stworzenie nastroju wzniosłości, patosu, poetyckości. Tego typu zabiegi stylizacyjne wypadaloby określić mianem **archaizacji ornamentacyjnej**. Niekiedy wprowadzenie określonych klas słownictwa pełni jeszcze jakieś funkcje dodatkowe. I tak częste występowanie w utworze wyrazów z pól leksykalnych BOGOWIE POGAŃSCY czy ŚWIAT DEMONÓW wprowadza atmosferę baśniowej niezwykłości, fantastyki. Z kolei nasycenie pewnych partii tekstu dialektyzmami może pełnić funkcję socjologiczną bądź etnograficzną (por. Dubisz 1991, s. 37), czyli informować o różnicach społecznych i kulturowych pomiędzy bohaterami. Należy stwierdzić, że leksemy o rodowodzie gwarowym pojawiają się zdecydowanie częściej w wypowiedziach postaci związanych z ludem bądź ludową wyobraźnią (Dziewki, Rusał, Wilkołak) niż w kwestiach bohaterów zamieszkujących dwór Kraka. Trzeba by też zapytać, czy obecność leksykalnych wykładników archaizacji różnicuje jakoś poszczególne części tekstu dramatycznego. Wprawdzie jednoznaczne rozstrzygnięcie tego problemu wymagałoby szczegółowych badań statystyczno-frekwencyjnych, ale i bez nich da się zauważyć, że w tekście głównym dramatów archaizmy pojawiają się zdecydowanie częściej niż w tekście pobocznym. Mamy zatem w *Legendach* do czynienia z **archaizacją opozycyjno-ekwipolentną**.

Zawarte w tym artykule rozważania mają charakter bardzo szkicowy, wymagają niewątpliwie „dalszego ciągu”. Pozwalają jednak na stwierdzenie, że słownictwo dramatów Wyspiańskiego stanowi niezwykle atrakcyjne pole dociekań dla badacza języka artystycznego. Dzieła „czwartego wieszca” nie tylko fascynują swym językowym bogactwem, ale i stanowią znakomity materiał umożliwiający prześledzenie pewnych uniwersalnych mechanizmów stylizacji językowej.

Summary

The article deals with lexical expressions of the archaization in Wyspiański's two dramas, which are set in the pre-Christian Little Poland. In the first part the author presents a few theoretical presuppositions. With reference to structural-semiotic theories (in particular Jurij Łotman), he defines a stylization as a form of the secondary modeling of the text. It has to be based on a specific model e. g. archaic language, dialect, musical form. Next he discusses role of archaisms in a historical literature.

In the main part the author analyses the most important categories of lexical archaisms in The Legends. He divides them into two groups: actual and functional archaisms. The author comes to the conclusion that Wyspiański used these words to describe realities of the epoch (informational function), create unusual poetic atmosphere (ornamental function) and differentiate language of characters (sociological function).

Finally the author find that Wyspiański's dramas are very interesting material for a linguist who wants to explore the universal mechanism of linguistic stylization.

Bibliografia:

1. BOBROWSKI J., 2008, *Analiza pola leksykalnego WIERZENIA POGAŃSKIE w Legendzie I i II Stanisława Wyspiańskiego*, w druku.
2. DUBISZ S., 1991, *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej o średniowieczu*, Warszawa.
3. KIDA J., 1998, *Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej*, Rzeszów.

4. KLEMENSIEWICZ Z., 1961a, *Jak charakteryzować język osobniczy?*, [w:] tegoż, *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa.
5. KLEMENSIEWICZ Z., 1961b, *Swoiste właściwości języka Wyspiańskiego i jego utworów*, [w:] tegoż, *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa.
6. LEHR-SPLAWIŃSKI T., 1978, *Język polski, pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa.
7. ŁOTMAN J., 1984, *Struktura tekstu artystycznego*, tłum. A. TANALSKA, Warszawa.
8. ROSPOND S., 1973, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
9. SKUBALANKA T., 1995, *Niektóre problemy historii stylu poetyckiego w Polsce* [w:] *O stylu poetyckim i innych stylach języka*, Lublin, s. 24-35.
10. SŁAWIŃSKI J. i in., 1976, *Słownik terminów literackich*, Wrocław.
11. SZKŁOWSKI W., 1986, *Sztuka jako chwyt*, [w:] *Teoria badań literackich za granicą*, pod red. S. SKWARCZYŃSKIEJ, t II, cz. III, Kraków.
12. ŚLIWIŃSKI W., 2007, *O potrzebie słownika osobliwości językowych Stanisława Wyspiańskiego*, w druku.
13. ZIEJKA F., 1977, *Motywy prastowiańskie*, [w:] *Młodopolski świat wyobraźni, studia i szkice*, pod red. M. PODRAZY KWIATKOWSKIEJ, Kraków.

Kognitywne i glottodydaktyczne aspekty czesko-polskich interferencji składniowych

Wojciech Hofmański

Cognitive and glottodidactical aspects of Czech-Polish syntactic interferences

Abstract: *Language errors made by non-native speakers are generated by various factors. From the lack of knowledge about specific grammatical rule, to its false understanding and individual and contextual mistakes that can be explained. Another aspect is the way of categorisation of non-linguistic reality typical for the given output system. In the situation when L1 and L2 categorise the reality differently, the lack of knowledge about a certain rule causes strong and evident interference.*

The paper analyses syntactic errors made by Czechs speaking Polish as their second language. Apart from the normative analysis, a cognitive interpretation of one of the discussed mistakes will be presented.

Key words: *Polish as a foreign language, comparative linguistics.*

Contact: *Adam Mickiewicz University in Poznań, Faculty of Polish and Classical Philology, e-mail: wh@amu.edu.pl*

Tytuł artykułu wyraźnie sygnalizuje współlistnienie dwóch przenikających się, choć odmiennych typologicznie, ram niniejszego tekstu. Z jednej strony wykorzystane zostaną kognitywne teorie, które posłużą interpretacji analizowanych zjawisk językowych, z drugiej – glottodydaktyczna perspektywa pozwoli ukazać praktyczny wymiar prowadzonych badań.

Głównym celem artykułu jest próba zilustrowania specyficznych komplikacji występujących podczas procesu glottodydaktycznego prowadzonego w jednorodnych językowo grupach kursantów. Przedmiotem analizy jest język, którym posługują się użytkownicy polszczyzny pochodzenia czeskiego – głównie studenci i absolwenci polonistycznych oraz slawistycznych studiów uniwersyteckich. Mimo szerokiej perspektywy prowadzonych badań poruszona zostanie wyłącznie kwestia transferu¹ na poziomie składni.

W przypadku dwóch genetycznie bliskich języków proces glottodydaktyczny jest istotnie komplikowany wskutek komunikatywności – uzyskiwanej przez kursantów niezależnie od popełnianych błędów językowych. Specyficzne czesko-polskie interferencje językowe

¹ Ponieważ przedmiotem analizy będą tylko te transfery, które można zaliczyć do kategorii interferencji, oba terminy będą stosowane wymiennie. Vide: KOMOROWSKA, H.: Nauczanie gramatyki języka obcego a interferencja. Warszawa 1969.

powodują natomiast występowanie dwóch typów zagrożeń czyhających na studentów oraz lektorów. Pierwszym z nich jest istnienie w obrębie polskiej gramatyki tak zwanych *miejsc trudnych*. Pojęcie to, coraz częściej pojawiające się w metodycznych analizach, należy rozumieć jako charakterystyczne obszary kształcenia wymagające zwiększonego nacisku dydaktycznego. Drugie z zagrożeń można określić mianem *miejsc szczególnie trudnych*. Byłyby to ukryte, pozornie niewidoczne transfery wręcz uniemożliwiające operowanie w pełni poprawnymi i zręcznymi stylistycznie komunikatami, zwłaszcza na późniejszym etapie kształcenia językowego. Konsekwencją istnienia tego typu trudności jest niebezpieczeństwo zatrzymania rozwoju kompetencji językowej na poziomie nie wyższym niż średni ogólny, który nie wymaga od kursanta daleko idących umiejętności pragmatycznych – przede wszystkim pełnego różnicowania komunikatów pod względem stylistycznym

Tym, co różni oba typy trudności, jest oczywiście transparentność. Przykładem klasycznie rozumianych miejsc trudnych w polskiej gramatyce jest choćby kategoria aspektu. W przypadku nauczania języka polskiego jako obcego na terenie Republiki Czeskiej można natomiast wskazać problemy ortofoniczne związane z realizacją polskich głosek szczelinowych i zwarto-szczelinowych².

Warto także poświęcić uwagę wspomnianym miejscom szczególnie trudnym. Ich rozpoznanie i usystematyzowanie przyczyni się nie tylko do optymalizacji programów nauczania języka polskiego jako obcego, ale pośrednio do wyższej świadomości językowej rodzimych użytkowników.

Polszczyzna należy do języków niepozycyjnych. Ponieważ szyk wyrazów nie pełni funkcji gramatycznej, przestawienie kolejności poszczególnych członów wypowiedzi jest możliwe. Nie stanowi to jednak reguły. Określone konstrukcje, w których kolejność składników zostanie zmodyfikowana, mogą stracić wartość stylistyczną a nawet stać się nieprecyzyjne lub wręcz niezrozumiałe. Zenon Klemensiewicz charakteryzując tę sytuację, stwierdził, że układ składników *tylko w pewnych granicach jest swobodny, poza nimi sztywny i przymusowy*³. W innych językach słowiańskich sytuacja wygląda podobnie. Jak wskazuje Ludmila Uhlířová:

Volný slovosled je pro češtinu charakteristický: čeština připouští velké množství slovosledných variant rozlišených kontextově, situačně, stylisticky i frekvenčně neboli velikou mírou slovosledné flexibility⁴.

Jednak charakterystyczna i dla czeszczyzny dopuszczalność wielu konstrukcyjnych wariantów nie jest oczywiście zgodna z polskimi normami czy konwencjami. W konsekwencji taki stan rzeczy prowadzi do pojawienia się wielu interesujących interferencji językowych⁵.

W przypadku nauczania języka polskiego jako obcego w Czechach prawdopodobnie najczęstszym z transferów jest błędne lokowanie zaimka zwrotnego *się*. Można bez większego ryzyka przyjąć, że zaimek *się* i jego czeski odpowiednik pełnią te same funkcje w systemie⁶:

- oznaczają pełną zwrotność
czes. vidím se/sebe – pol. widzę się/siebie,

² Szerzej omówiłem ten problem podczas konferencji SLAVICA IUVENUM 2008.

³ KLEMENSIEWICZ, Z.: Problematyka psychologicznej interpretacji zdania gramatycznego, BPTJ 1953, XII, s. 68.

⁴ UHLÍŘOVÁ, L.: Volný slovosled. [w:] Encyklopedický slovník češtiny. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 427-428.

⁵ Prezentowane przykłady dotyczą oczywiście zdań wyizolowanych, lub zdań o nieuzasadnionej kontekstowo inwersji.

⁶ Vide: *Się* – hasło. [w:] Słownik języka polskiego. T. 3. Red. M. Szymczak. Warszawa 1989, s. 216.

- zmianę stanu
czes. potit se – pol. pocić się,
- relację wzajemności
czes. líbat se – pol. całować się,
- stan psychiki
czes. smát se – pol. śmiać się,
- mogą być elementarną częścią czasownika
czes. vyspat se – pol. wyspać się,
- tworzyć z czasownikiem w 3. osobie liczby pojedynczej orzeczenia zdań bezpodmiotowych
czes. stmivá se – pol. ściemnia się,
- tworzyć w połączeniu z czasownikiem formy o znaczeniu biernym
czes. čítárna: místo, kde se čtou knihy – pol. czytelnia: miejsce, gdzie czyta się książki

W języku czeskim zaimek ten występuje z reguły na drugiej pozycji syntaktycznej w zdaniu. Preferowana jest tym samym prepozycja względem czasownika:

- (1) a. czes. Od poloviny února se den výrazně prodlužuje.
b. pol. Od połowy lutego dzień wyraźnie się wydłuża.

W tym zakresie polszczyzna wykazuje znacznie większą, motywowaną kontekstowo, swobodę, która obca jest językowi czeskiemu. Pomimo tego pojawiają się liczne kalki językowe, które trudno uznać za konstrukcje zgodne z polską normą językową:

- (2) pol. *Dlaczego **się** języka obcego nie **nauczyć** tym najłatwiejszym sposobem?!*
(3) pol. *Myszę o tym, że nigdy w późniejszym życiu **mi się** znów nie uda **pojechać** za granicę na tak długi czas*

Równie częste są także konstrukcje kalkujące czeskie wypowiedzi zawierające formy czasownika posiłkowego *být*:

- (4) pol. *Oprócz tego **jest ważne** poznawanie nowej kultury i kraju.*

Co ciekawe zdarzają się nawet uchybienia wynikające z próby uniknięcia tego błędu:

- (5) pol: *Przede wszystkim **to jest** udoskonalenie obcego języka!*

Obok tendencji do kalkowania czeskich konstrukcji syntaktycznych zawierających zaimek *się* i formę osobową czasownika *być* (w funkcji łącznika w orzeczeniu imiennym), pojawiają się liczne interferencje w zakresie przydawki przymiotnikowej. Ta bowiem występuje w polszczyźnie w prepozycji, jeśli jest przydawką charakteryzującą. Prepozycji towarzyszy natomiast postpozycja przydawek wyróżniających (gatunkujących, klasyfikujących)⁷. Interferencje dotyczą przede wszystkim wypowiedzeń zawierających kilka niejednorodnych

⁷ Vide: JODŁOWSKI, S.: Podstawy polskiej składni. Warszawa 1976, s. 168-169.

przydawek (w związku z dominującą prepozycją przydawek w języku czeskim):

- (6) a. pol. *Michał mówił o najnowszych literackich prądach.*
b. czes. *Michal mluvil o nejnovějších literárních proudech.*
- (7) a. pol. *Rozmawialiśmy o amerykańskim obywatelskim społeczeństwie.*
b. czes. *Mluvili jsme o americké občanské společnosti.*

Błędy składniowe pojawiają się również w rozbudowanych wypowiedzeniach zawierających dopełnienie. Ta część zdania może w polszczyźnie zajmować różne pozycje, jednak zdecydowanie przeważa postpozycja względem orzeczenia. Umieszczenie dopełnienia po podmiocie, ale przed orzeczeniem, nie jest zatem konstrukcją typową dla polszczyzny. Czescy studenci budują jednak tego typu zdania zgodnie z dopuszczalną w czeszczyźnie normą:

- (8) a. pol. *Najlepszy przyjaciel ją zupełnie zawiódł.*
b. czes. *Nejlepší přítel ji úplně zklamal.*

Dzięki analogicznym badaniom na materiale zebranych przez słowackich polonistów udało się wykazać, że także czeskim studentom najmniej problemów przysparza lokowanie okolicznika. A jak ostrożnie podkreśla zajmująca się tematyką szyku zdania Maria Magdalena Nowakowska, kontekstowa motywacja lokowania okolicznika powoduje względną dowolność. Ta zaś przekłada się na wypowiedzenie *budzące wątpliwości pod względem poprawności linearnej*⁸.

Mimo pozornej zgodności terminy *swobodny slyk* i jego czeski odpowiednik – lecz nie równoważnik! – *volný slovosled* odnoszą się do odmiennych norm oraz konwencji językowych. A zgodnie z tym, co zostało zilustrowane, stanowią one doskonały przykład istnienia miejsca szczególnie trudnego czyli komunikatywnej pułapki, która jednoznacznie rzutuje na ostatecznie uzyskiwaną jakość komunikacji, a początkowo niedostrzegana przez lektora może też znacząco wydłużyć proces kształcenia językowego.

Wciąż jednak otwarte pozostaje pytanie o bezpośrednią przyczynę występowania tego typu interferencyjnych zaburzeń na płaszczyźnie linearnej. Precyzyjna odpowiedź uwzględniająca wszystkie wskazane typy interferencji znacznie przekroczyłaby ramy tego artykułu. Warto jednak pokusić się o próbę choćby przykładowej interpretacji jednego z omawianych zjawisk.

Błędy językowe popełniane przez obcokrajowców są generowane przez różne czynniki. Od nieznanost reguły, przez jej błędne zrozumienie, po jednostkowe i kontekstowo wytłumaczalne uchybienia. Nakłada się na to również typowy dla danego systemu wyjściowego sposób kategoryzowania rzeczywistości pozajęzykowej. W sytuacji, gdy język I i język II inaczej kategoryzują rzeczywistość, nieopanowanie normy rodzi silną i wyrazistą interferencję. Zgodnie z hipotezą Sapira-Whorfa istnienie w różnych językach odmiennych kategorii gramatycznych⁹ skutkuje nieprzystawalnym i specyficznym postrzeganiem rzeczywistości

⁸ NOWAKOWSKA, M. M.: Problemy nauczania składni polskiej – slyk głównych składników w wypowiedziach polskich i słowackich, [w:] Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Glottodydaktycznej. Red. P. Garncarek. Warszawa 2005, s. 506-510.

⁹ W strukturze wypowiedzi wszystkie kategorie leksykalne stają się kategoriami gramatycznymi. Ta współzależność wiąże się z faktem, że to właśnie kategorie gramatyczne dostarczają treściom

pozajęzykowej. Oczywiście jaskrawych przykładów dostarczają najbardziej odległe języki, jednak hipoteza ta wskazuje, że między obrazami generowanymi przez najbliższej spokrewnione systemy muszą również pojawiać się subtelne różnice. Jak bowiem stwierdzał Benjamin Lee Whorf:

Myślenie jest czymś tajemniczym i niemal całą naszą dotychczasową wiedzę o nim zawdzięczamy badaniom języka. Wynika z nich, iż myśli człowieka formowane są przez nieubłagane prawa wzorców, z których nie zdajemy sobie nawet sprawy. Wzorami owymi są zawile, niedostrzegalne szablony rodzimego języka, uwidaczniające się natychmiast przy bezstronnym zestawieniu go i porównaniu z innymi językami, zwłaszcza pochodzącymi z jednej rodziny¹⁰.

Porządek linearny odzwierciedla układ hierarchiczny składników realizowany przez jedną z możliwych konstrukcji składniowych. Każdy język posiada też ściśle określony wachlarz możliwych schematów. Porządek linearny może tym samym ukazać sposób kategoryzowania rzeczywistości pozajęzykowej. Czy zatem interpretacja pozycji przydawki względem określanego przez nią rzeczownika pokazuje, że dla użytkowników polszczyzny typowe jest myślenie podkreślające odmienną i nieprzystawalną jakość posiadanych przez desygnat cech? Jeśli tak, wydaje się prawdopodobne, że błędy językowe popełniane w tym zakresie przez prymarnie czeskojęzycznych użytkowników polszczyzny są też konsekwencją szeregowego i syntetycznego postrzegania cech desygnatu, a co za tym idzie – większej koncentracji na nim samym. Można bowiem założyć, że obligatoryjna w czeszczyźnie prepozycja sygnalizuje konieczność pojawienia się w schemacie zdaniowym opisywanej istoty, przedmiotu, czy też zjawiska – i na ten właśnie fakt kieruje uwagę odbiory komunikatu.

Polszczyzna wraz z postpozycją przydawki gatunkującej i wyróżniającej w większym stopniu kładzie nacisk na rodzaj desygnatu. Samo zaś elementarne znaczenie obiektu jest przez to mniej eksponowane niż w analogicznych komunikacyjnie konstrukcjach generowanych przy pomocy języka czeskiego.

Ze względu na niewielką objętość niniejszy artykuł zaledwie przybliżył temat współwystępowania dwóch odmiennych trudności w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Pozwolił jednak ukazać znaczenie poruszanej problematyki, a także udowodnić, że mimo najbliższego pokrewieństwa genetycznego możliwe jest wskazanie nie tylko podstawowych różnic między dwoma systemami językowymi, ale też ich odmiennego wpływu na ocenę i postrzeganie rzeczywistości pozajęzykowej, co z kolei najlepiej obrazuje materiał glottodydaktyczny.

Summary

Syntactic errors made by Czech-speaker trainees are first of all sentence order disorders. Their proximate causes are mother tongue interferences. Both false locations for the reflexive pronoun 'się' (the copulative function in the nominal predicate) and verb forms of 'być' are definitely dominant. Interferences connected with false adjunct locating in preposition emerge as well. Both object and adverbial locating errors appear most infrequently. According to the

leksykalnym ram strukturalnych. Odmiennie ramy są więc konsekwencją mniejszych lub większych różnic pomiędzy samymi kategoriami gramatycznymi. Vide: Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa. Red. E. Tabakowska. Kraków 2001, s. 32-40.

¹⁰ WHORF, B. L.: Język, myśl i rzeczywistość. Przeł. T. Hołówka. Warszawa 1982, s. 339.

Sapir-Whorf hypothesis, the reason why wrong word order occurs may be the differences in perceiving the non-linguistic reality. These differences are best illustrated in the glottodidactical materials.

Bibliografia:

1. JODŁOWSKI, S.: *Podstawy polskiej składni*. Warszawa 1976.
2. KLEMENSIEWICZ, Z.: *Problematyka psychologicznej interpretacji zdania gramatycznego*, BPTJ 1953, XII.
3. KOMOROWSKA, H.: *Nauczanie gramatyki języka obcego a interferencja*. Warszawa 1969.
4. NOWAKOWSKA, M. M.: *Problemy nauczania składni polskiej – szyk głównych składników w wypowiedziach polskich i słowackich*, [w:] *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej*. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Glottodydaktycznej. Red. P. GARNCAREK. Warszawa 2005.
5. UHLÍŘOVÁ, L.: *volný slovosled*. [w:] *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002.
6. WHORF, B. L.: *Język, myśl i rzeczywistość*. Przeł. T. HOŁÓWKA. Warszawa 1982.
7. *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Red. E. TABAKOWSKA. Kraków 2001.
8. *Się – hasło*. [w:] *Słownik języka polskiego*. T. 3. Red. M. SZYMCZAK. Warszawa 1989

Лексический состав и тематическая организация имен существительных, обозначающих объекты природного ландшафта, в Псалтири царя Давида

Юлия Кувандыкова

The lexicon and the thematic organization of the nouns, denoting objects of the landscape in psalter of tsar David

***Abstract:** The results of the initial period of the work are presented in the present paper. It is devoted to the research of thematic group of the nouns, denoting objects of the landscape in the Psalter of Tsar David. The aim of the author is to determine the corpus of the nouns, included in this thematic group in the Psalter. The author structures thematic group by dividing the group into the subgroups. System organization in the thematic group and subgroups are also given and the connection of subgroups with the theme of psalms is proved.*

***Key words:** lexicon, thematic organization, noun, system method, classification.*

***Contact:** N.I. Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod, e-mail: irik391@mail.ru*

В последние десятилетия усилился интерес к священным текстам Библии со стороны филологов. Предметом исследования являются лексика, поэтика и строение текстов книг, входящих в состав Библии. Библейсты подробно и успешно изучили текстологические проблемы, но филологическая сторона ограничивается частными наблюдениями, которые составляют работы по сопоставлению греческих, славянских и русских переводов.

Что касается собственно филологических исследований библейских текстов, то здесь можно отметить большой интерес к истории отдельных слов, словосочетаний, фразеологических выражений. Проблемы системного анализа лексики и поэтики еще далеки от своего решения. Между тем, тексты Священного писания, по справедливому мнению академика Аверинцева, представляют литературные произведения всемирной значимости. Сказанное достаточно убедительно обоснует актуальность постановки филологической проблемы на материале сакральных текстов. Объект исследования – лексико-тематическая группа имен существительных, обозначающих объекты природного ландшафта в Псалтири царя и пророка Давида. Названная тема еще не нашла своего отражения в филологических исследованиях, цель предпринятого исследования состоит в выявлении состава указанной тематической группы, ее семантики и тематической организации. Конкретные задачи на начальном этапе работы сводятся к следующим:

1. установить корпус имен существительных, обозначающих объекты природного ландшафта в Псалтири царя Давида;
2. структурировать тематическую группу путем выявления подгрупп, входящих в состав этой тематической группы;

3. уяснить проявление системной организации как тематической группы в целом, так и входящих в нее подгрупп;
4. обнаружить связь той или иной подгруппы с темой псалмов.

Псалтирь – лирическое произведение древнееврейской литературы. В еврейской Библии эта книга называется «тегиллим», что значит – хваление, а в греческой «ψαλτήριον» – древний музыкальный инструмент, похожий на нашу гитару. Псалтирь состоит из 151 песни. Песни – хвалебные, предметом их обращения является Бог. Писателями Псалтири были многие лица. В псалмах встречаются указания на события до-Давидовского времени, Давидовского, до-пленного, времени плена Вавилонского и после-пленного периода. Существовала точка зрения, что Псалтирь была написана только Давидом, так как: 1) в некоторых местах священного Писания при описании богослужений встречается только имя Давида; 2) в Новом Завете псалмы, не имеющие надписаний, считаются псалмами Давида; 3) события после-Давидовского времени считаются написанными Давидом и объясняют это даром пророчества Давида. Но это ошибочные рассуждения, так как большинство псалмов в Псалтири принадлежит Давиду и так как поэтический талант Давида был очень разнообразен и силен, то последующие писатели старались подражать ему как в содержании, так и во внешней форме изложения. Известны такие имена писателей псалмов: Моисей, Давид, Соломон, Асаф, Еман, Ефан и сыновья Кореевы. Начало общественно-церковного употребления псалмов положено Давидом. В первый раз он дал свой псалом для богослужебного исполнения при перенесении Завета в Иерусалим. Давидом при богослужении было введено употребление музыкальных инструментов. В христианском богослужении Псалтирь пользуется широким употреблением. Начало было положено Христом, когда он, по совершении тайной вечери «воспевши» пошел на гору Елеонскую. Псалтирь принята и иудаизмом, и христианством. Каждая песня Псалтири – целостное, законченное лирическое произведение. Псалмы отличаются разнообразием во внешних способах построения и выражения мыслей. Псалмы делят на:

1. хвалебно-благодарственные;
2. молитвенные;
3. учительные;
4. мессианские;
5. покаянные;
6. смешанные.

В хвалебно-благодарственных псалмах выражается благоговение пред Богом, благодарение за различные Его дары.

В молитвенных псалмах писатели обращаются к Богу с каким-либо прошением, воплями о помощи, заступлении. Содержание учительных псалмов – размышления по поводу обстоятельств личной жизни народа. В мессианских содержится пророчество об Иисусе Христе. Мессианские делятся в свою очередь на 1) пророческие; 2) прообразовательные. То обстоятельство, что главным предметом содержания Псалтири служит обращение к Богу, отрывает читателя от интересов будничной, земной жизни и возвышает его дух, удовлетворяя высшим его запросам.

Методологической основой исследования является системный подход к лексике, который позволяет за единицу принимать объединение слов в виде лексико-тематической группы. Это не исключает индивидуального подхода к каждому слову, но вместе с тем системный подход помогает выявить закономерности развития лексического состава тематической группы. Системный подход предполагает рассматривать сакральный текст как воплощение двойного реализма, т.е. священный текст отражает не только конкретную

действительность, но и действительность сакральную. Этот подход позволяет решить на материале лексики не только собственно семантические задачи, но и выявить особенности поэтической функции лексики. Это последнее включает изучение лексики в аспекте использования поэтических средств в сакральных текстах. Мы имели в виду переносное и образное употребление слов, их использование в символической функции (например: «...боже, низведеши ихъ во студенець истления...», «...ископаша предъ лицомъ яму, и впадоша въ ню.», где *яма* – символ могилы), их применение в сравнениях, параллельных синтаксических конструкциях, парных сочетаниях (напр.: «страхомъ устрашитъся).

Опираясь на изложенные принципы, мы провели сплошную выборку из Псалтири. В тексте было обнаружено 28 лексем (напр.: *река, море, земля, гора, ровъ, юдоль, источникъ, ровенникъ, холмъ*), которые входят в состав изучаемой тематической группы. Было подсчитано, что на каждый псалом в среднем приходится по 5 лексем. В тематической группе «объекты природного ландшафта» выделены наибольшие подсистемы: «земная поверхность» и «водная поверхность», которые и будут изучаться в этой работе. В этих смысловых группах выделены подгруппы. Так, в группе «земная поверхность»: *земля* – это общая лексема, ее синонимы *твердь, персть*; в отдельную подгруппу войдут: *гора, горы, холм*; в следующую: *ровъ, яма, ровенникъ*; можно объединить слова, обозначающие целые пространства, напр.: *юдоль, пустыни, дебри, село, поле*. В группе «водная поверхность» выделяются подгруппы слов, обозначающих более крупные объекты, сюда же войдет общая лексема *вода*, часто как синоним к слову *вода* употребляется лексема *море*. Средние по размеру водные объекты – это *река, озеро*. И в отдельную подгруппу можно включить различные названия источников: *исходище, источникъ, студенець*.

Далее привожу статистические данные по наблюдениям. В группе учительных псалмов встречается 12 лексем из изучаемых подгрупп тематической группы имен существительных, обозначающих объекты природного ландшафта. Это составляет 44 % от общего числа лексем тематической группы. В группе молитвенных псалмов найдено 16 лексем этой тематической группы. В группе хвалебно-благодарственных – 20 лексем, это 74 % от общего числа лексем. И в мессианских псалмах 11 лексем: 40 % от общего числа лексем. Больше всего лексики данной тематической группы употребляется в хвалебно-благодарственных псалмах. На втором месте с разницей в 15 % используются лексемы

в группе молитвенных псалмов. В учительных псалмах встречается 44 % лексики тематической группы. И в мессианских псалмах употребляется меньше всего лексики, относящейся к изучаемой тематической группе. Как мы видим, количество лексем колеблется в различных группах псалмов. Самая продуктивная группа псалмов – хвалебно-благодарственные псалмы. Изучение семантики лексем и их употребление в псалмах в зависимости от семантики – это дальнейшее изучение.

Вывод

1. Использование рассмотренной тематической группы существительных не является спорадическим, а является необходимым компонентом поэтического языка Псалтири.
2. Для данной группы лексики характерна избирательность её использования в соответствии с содержанием псалма.

3. В лексике данной тематической группы отражены реалии окружающего мира, что дает представление о языковой картине физического мира.

Summary

In conclusion we should say that the lexicon was classified the frequency of usage of the words, was counted in the definite psalms. It was found that the words depend on the themes of psalms. Semantics of the words, usage of words in symbolic function, in extended meaning will be observed in the future.

Библиография

1. *Псалтырь на церковнославянском языке (любое издание).*
2. *Взаимодействие слова и контекста в истории древнерусской и русской письменной речи: Межвуз.тематич.сб.науч.тр./ ЗАХАРОВ, Б. Ф., КЛИМЕНКО, Л. П., КОЛЕСОВ, В. В., РУСИНОВ, Н. Д. ННГУ, Н. Новгород 1989.*
3. КЛИМЕНКО, Л. П.: *Лексико-семантическая система древнерусского глагола и ее отражение в памятниках письменности XI – XIV вв.: Учебное пособие.* Под ред. Русинова, Н. Д. Горьк.гос. ун-т, Горький 1990.
4. КУЗНЕЦОВА, Э. В.: *Лексикология русского языка: Учеб.пособие для филолог. фак. ун-тов. – 2-е изд., испр. и доп.* Высш. шк., М. 1989.
5. *Лексические минимумы современного русского языка/* МОРКОВКИН, В. В., САФЬЯН, Ю. А., СТЕПАНОВА, Е. М., ДОРОФЕЕВА, И. В. Под ред. Морковкина, В. В. – Рус. яз., М. 1985.
6. ФИЛИН, Ф. П.: *Очерки по теории языкознания.* Наука, М. 1982.
7. ШРАМ, А. И.: *Очерки по семантике качественных прилагательных.* Л. 1979.

Štandardizácia – nepriateľka štylistickej slobody

Natália Ďurníková

Standardization – enemy of stylistic freedom

Abstract: *The paper focuses on the standardization in legal texts on the example of the Slovak Code of Criminal Procedure, forms of variation of standardized forms, their functions and relation to genre, macrostructure, intertextual relations and general characteristics of legal communication.*

Key words: *standardisation – stylistic freedom – legal texts – variation.*

Contact: *Matej Bel university, Faculty of Humanities, Department of Slovak Language and Literal Science, e-mail: danaida7@gmail.com.*

Každý odborný jazyk je napriek rozmanitosti charakterizovaný súborom znakov spoločných pre komunikáty daného odboru, ktoré ho vymedzujú oproti ostatným odborným jazykom. Špecifika právneho jazyka a právnej komunikácie sú dôsledkom viacerých faktorov, medzi ktorými možno spomenúť napr. **významnú pozíciu jazyka v kontexte odboru** (jazyk je primárnym nástrojom odborníkov), **jeho úzke prepojenie so všeobecným jazykom** (veľká časť právnej slovnej zásoby čerpá zo všeobecnej lexiky), **pluralitu adresátov právnych textov** (napr. text zákona je určený tak odborníkom, ako aj laikom), ich **prevažne preskriptívny charakter a transdisiplinárnosť** (ambíciou práva je upraviť pokiaľ možno všetky oblasti života). (porov. FRILLING 1995, s. 17-18; SANDRINI 1999, s.14) Právny jazyk sa vyznačuje **abstraktnosťou, vecnosťou, obširnosťou, intertextualitou a štandardizáciou** (porov. STOLZE, in: Sandrini 1999, s.55 a nasl.; POMMER 2006, s. 23 a nasl.) Práve posledne menovanú vlastnosť možno mierne dramaticky nazvať nepriateľkou štylistickej slobody a práve ona je predmetom tejto štúdie. Štandardizácia sa v právnej komunikácii prejavuje napr. vo formulároch alebo v podobe tzv. jazykových šablón. Jazykové šablóny sú spolu s termínmi a slovnými spojeniami súčasťou právnej slovnej zásoby, ide o ustálené, habitualizované formy prekračujúce status lexémy, resp. slovného spojenia. (porov. ABRAHÁMOVÁ – ŠKVARENINOVÁ 2006, s.79; TOMÁŠEK 1998, s. 49) Pomenovanie **jazyková šablóna** evokuje dojem, že tieto formy sú nemenné, no ako ukáže nasledujúca analýza vybraného právneho textu, konkrétne Zákona č. 301/2005 Z.z. Trestného poriadku, nie je tomu tak.

Z hľadiska štruktúry sa jazykové šablóny delia na **lexikálne, vetné a konštrukčné**, z hľadiska funkcie, či skôr pozície na **uvádzacie, záverečné a vnútorné** (porov. ABRAHÁMOVÁ – ŠKVARENINOVÁ 2006, s.80; TOMÁŠEK 1998, s.49)

Kjaer rozlišuje v práve 4 skupiny štandardizovaných foriem, fráz:

1. frázy, ktorých forma je určená zákonom a ktorá sa v istých žánroch a dokumentov nesmie meniť, inak to môže mať za následok neplatnosť celého dokumentu,

2. frázy objavujúce sa v určitých fázach pojednávania, ktorých forma síce nie je záväzná, ale jej zmeny môžu spôsobiť problémy v komunikácii,

3. frázy používané právnikmi v nezmenenej podobe v snahe zabrániť nesprávnym interpretáciám,

4. nepredpísané frázy, ktoré nie sú obsahovo ustálené, ale ktoré sa používajú kvôli úspore času, zo zvyku a ktoré nemajú vplyv na účinok textu (porov. Sandrini, 1996, s.256)

Táto klasifikácia už naznačuje niektoré funkcie štandardizovaných foriem. Najprv je však nevyhnutné zamerať sa na predpoklady ich používania. Pri analýze štandardizovaných foriem vzniká otázka, akú úlohu zohráva pri tomto jave žáner textu. V súvislosti so žánrom ako vzorcom, modelom vznikajú u recipienta isté očakávania. Ich miera je pri každom žánri rozdielna, pri objektívnych štýloch, v oficiálnej komunikácii sa zvyšuje. Práve do tejto sféry patrí aj analyzovaný text zákona. V zákonodarnom procese sa konvencionalizovala istá forma, ktorá môže byť až obligatónym znakom daného žánru v danom jazykovom spoločenstve a v danom právnom systéme. Ide napr. o úvodnú formulku opakujúcu sa na začiatku textov zákona: *Národná rada Slovenskej republiky sa uzniesla na tomto zákone*. Názov zákonodarného orgánu sa môže meniť v závislosti od doby prijatia zákona. Ustálenou súčasťou zákonov sa stala aj informácia o predmete zákona, ktorej výskyt nie je až tak striktné daný ako pri šablóne uvádzajúcej celý zákon. Informácia má nasledovnú podobu: *Tento zákon upravuje (...)*. Existujú aj varianty tejto štandardizovanej formy, v ktorých sa nachádza konkrétny názov zákona, napr. *Trestný zákon upravuje (...)*. Intertextualita, ktorá bola spomínaná ako znak právnej komunikácie, sa prejavuje aj v ostatných formuláciách spoločných pre legislatívne texty, ktoré sa však v jednotlivých zákonoch objavujú opakovane, niektoré viac, iné menej: *ak tento zákon neustanovuje inak; ďalej len „x¹“, Toto neplatí, ak; v (iných) prípadoch ustanovených týmto zákonom, Ustanovenie odseku x sa primerane použije aj vtedy/ pri (...)* apod. Opakovaný výskyt možno zaznamenať aj pri formuláciách, ktorých používanie nie je v žánri takýmto spôsobom univerzálne: *Ak ide o vec, ktorá nestrpí odklad; Ak je dôvodná obava, že (...)*.

Ďalším faktorom ovplyvňujúcim rekurenciu je makroštruktúra a subtémy, keďže niektoré formy sa opakujú iba v rámci jedného paragrafu. Formálna identickosť definuje problém a variantnosť naznačuje snahu o zachytenie celého spektra hľadísk pri riešení toho istého problému: *Na trestné stíhanie poslanca Národnej rady Slovenskej republiky je potrebný súhlas Národnej rady Slovenskej republiky. Na trestné stíhanie sudcu, sudcu ústavného súdu a generálneho prokurátora Slovenskej republiky (ďalej len „generálny prokurátor“) je potrebný súhlas ústavného súdu*. Ide o typický znak právnych, či presnejšie legislatívnych textov, ktorých úlohou je jazykovo zachytiť, a tým legislatívne upraviť pokiaľ možno všetky potencionálne situácie.

Zmeny štandardizovaných foriem majú rôzne podoby. Ktoré z nich vznikajú ako prejav štylistickej slobody a ktoré z nich sú determinované inými faktormi? Jednou z foriem modifikácie je **permutácia**, a to buď **interná** (t.j. obmieňa sa poradie jednotlivých komponentov v rámci štandardizovanej formy) alebo **externá** (mení sa pozícia štandardizovanej formy v rámci vyššieho celku.). Prvým prípadom je napr. zmena *Samosudca neverejné zasadnutie nevykonáva*. → *Neverejné zasadnutie samosudca nevykonáva*, druhým napr. šablóna *ak tento zákon neustanovuje inak*, ktorá môže byť uvádzacou, ako aj záverečnou jazykovou šablónou. Slovenčina má relatívne voľný slovosled, poradie vetných členov sa riadi prevažne na základe aktuálneho členenia vety. Z hľadiska kontextu možno usúdiť, že zmena, ku ktorej v prvom prípade došlo, nebola nevyhnutná.

Obmenu môže spôsobiť špecifikácia, táto zmena je podmienená zmenou, rozšírením

¹ x = premenná.

propozície. Ak tento zákon, medzinárodná zmluva vyhlásená spôsobom ustanoveným zákonom (ďalej len „medzinárodná zmluva“) alebo rozhodnutie medzinárodnej organizácie, ktorým je Slovenská republika viazaná², neustanovuje inak. Pozícia špecifikácie nie je daná. Niektoré rozšírenia ustálených foriem sa objavujú tak často, že i v takejto podobe sa štandardizujú. Napr. vo formulácii Proti rozhodnutiu je prípustná sťažnosť možno doplniť predmet rozhodnutia prostredníctvom predložkovej väzby o x alebo odkazom podľa odsekov x/ v odseku x, resp. dôsledok sťažnosti: ktorá má odkladný účinok. Zmenu predstavuje aj negácia, takisto vyvolaná zmenou propozície: sťažnosť nie je prípustná.

Variantnosť prirodzene spôsobuje aj okolie štandardizovanej formy, keď sa flektívne slovné druhy prispôbujú gramatickými kategóriami ďalším členom syntagiem. Táto variantnosť samozrejme nie je výrazom stylistickej slobody a býva zase obmedzená vlastnosťami právneho jazyka, napr. tak, že pri slovesných formách sa vyskytuje iba tretia osoba, čo je podmienené zníženou operatívnosťou textu zákona (v zmysle Mikovej štylistiky): môže/ môžu ponúknuť prevzatie záruky za dovŕšenie nápravy odsúdeného. Forma sa taktiež prispôbuje aj mimojazykovej skutočnosti, napr. zmenou prítomného času na budúci: pôsobí/ bude pôsobiť na svedkov, znalcov, spoluobvinených alebo inak marí/ mariť objasňovanie skutočností závažných pre trestné stíhanie.

Napriek tomu, že snaha o variáciu nie je pre právny štýl príznačná, nájdu sa aj úplne rôzne formy pre ten istý obsah, napr. pôsobnosť x súdu/ súdov (...) sa vzťahuje na (...) → x súdu podliehajú aj (...). Táto zmena už môže byť klasifikovaná ako prejav stylistickej slobody, ale môže byť len dôsledkom plurality autorov textu zákona, resp. dodatočných zásahov v podobe novely zákona. Nejednotnosť štandardizovaných foriem je spôsobená napr. aj varírovaním spojok rovnakého typu (pokiaľ → ak) v tých istých formuláciách. Často popri sebe koexistujú štandardizované formulácie, ktoré sa líšia iba tým, že vzťažná veta je nahradená polovetnou konštrukciou alebo naopak: Kondenzácia, resp. uvoľnenie syntactickej štruktúry je výsledkom stylistického rozhodnutia: Ak je osoba, ktorá podlieha pôsobnosti x súdov → Ak je osoba podliehajúca pôsobnosti x súdu (...).

Štandardizácia sa niekedy dostáva do konfliktu s jazykovou ekonómiou. Hoci právny jazyk preferuje v záujme presnosti obšírnosť, ak sú informácie v kontexte dostačujúce, je možné pri zachovaní významu formu (aj tú štandardizovanú) redukovať napr. prevzatie záruky za dovŕšenie nápravy odsúdeného → prevzatie záruky za nápravu odsúdeného → prevzatie záruky. Význam zostáva vo všetkých prípadoch rovnaký.

Niektoré štandardizované formy sú úzko spojené s konkrétnou funkciou. Napr. skrátené výrazy sa uvádzajú spojením ďalej len, pričom skrátená forma je uvedená v úvodzovkách.

Výklad pojmov možno realizovať prostredníctvom formy: (pojmem) je / sú (definícia), ale v zákonoch (niekedy aj v iných žánroch, napr. v zmluvách) sa uprednostňuje forma (pojmem v inštrumentáli) sa rozumie/ rozumejú (definícia). Ide o významnú funkciu, keďže, ako je známe, právne pojmy sú charakterizované relatívnosťou, čiže ich definícia sa môže v jednotlivých druhoch práva líšiť, či môže byť dokonca definovaná v rámci jedného zákona, vtedy sa šablóna rozširuje: (pojmem v inštrumentáli) sa na účely tohto zákona rozumie/ rozumejú (definícia).

Zákon má v systéme právnych žánrov osobitné postavenie. Jednak preto, lebo sa naň odvolávajú ďalšie právne texty, a jednak z toho dôvodu, že zákon stanovuje aj formulácie, ktoré musia byť reprodukované presne, ak sa má dosiahnuť ten istý právny účinok. Napr. v prípade poučenia: „Ako obvinený máte právo vypovedať alebo odoprieť vypovedať. K priznaniu vás nikto nesmie nútiť. Máte právo zvoliť si obhajcu. Ak nemáte prostriedky na zaplatenie obhajcu,

² Podčiarknuté sú variantné informácie.

máte právo žiadať, aby vám bol obhajca ustanovený. Máte právo žiadať, aby sa obhajca zúčastnil na vašom výsluchu a bez jeho prítomnosti nevypovedať.“ alebo úvodných slov rozsudku: „V mene Slovenskej republiky“.

Štandardizácia je často dôsledkom snahy o presnosť, zásadné zmeny formy by totiž mohli spôsobiť posun vo význame. Ide aj o rešpektovanie terminologického charakteru niektorých viacslovných termínov, ktoré sú významovo prepojené a ich častý spoločný výskyt z nich môže vytvoriť šablónu, ktorá je za istých okolností rozložiteľná: je pozbavený spôsobilosti na právne úkony alebo ktorého spôsobilosť na právne úkony je obmedzená. Rovnaká forma pomáha identifikovať rovnaký význam, a tým aj rovnakú skutočnosť.

Analýza vybraného textu teda potvrdila význam štandardizácie v právnych textoch. Ako sa ukázalo, jej výskyt významne ovplyvňuje všeobecná charakteristika právneho jazyka, žánér, jeho makroštruktúra a medzitextové vzťahy. Napriek ustálenosti je možné aj pri týchto formách pozorovať istú variantnosť, ktorá však v prevažnej miere nie je dôsledkom stylistického rozhodovania. Frekvencia variantných foriem nie je rovnaká. Funkcie štandardizovaných formulácií súvisia taktiež s vlastnosťami právneho jazyka alebo konvencionalizáciou výberu istých jazykových prostriedkov na plnenie špecifických úloh.

Zusammenfassung

Der Beitrag befasst sich mit Standardformeln in der Rechtssprache am Beispiel der slowakischen Strafprozessordnung. Die Analyse dieser Mittel hat die Bedeutung der Standardisierung in der Rechtskommunikation bestätigt und gezeigt, dass das Vorkommen dieser Formen durch allgemeine Charakteristika der Rechtssprache, Textsorte, ihre Makrostruktur und intertextuelle Beziehungen beeinflusst wird. Bei der Variation dieser Formen handelt es sich meistens nicht um das Resultat der stilistischen Entscheidung. Der Beitrag gibt auch einige Funktionen dieser Mittel an.

Bibliografia

1. ABRAHÁMOVÁ, E. – ŠKVARENINOVÁ, O.: *Kapitoly zo štylistiky a rétoriky pre právnikov*. UK, Bratislava, 2006, ISBN 80-7160-219-1.
2. FRILLING, S.: *Textsorten in juristischen Fachzeitschriften*. Waxmann, Münster – New York 1995, ISBN 3-89325-286-X.
3. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Veda, Bratislava 2003, ISBN 80-224-0750-X.
4. MINÁRIK, Š. A KOL.: *Trestný poriadok*. Iura Edition, Bratislava 2006, ISBN 80-8078-085-4.
5. POMMER, S.: *Rechtsübersetzung und Rechtsvergleichung*. Peter Lang, Frankfurt am Main 2006, ISBN 3-631-54849-4.
6. TOMÁŠEK, M.: *Překlad v právní praxi*. Linde, Praha 1998, ISBN 80-7201-125-1.
7. SANDRINI, P. (HRSG.): *Übersetzen von Rechtstexten* Fachkommunikation im Spannungsfeld zwischen Rechtsordnung und Sprache Narr, Tübingen 1999 ISBN 3-8233-5359-4.

Lakoff-Johnsonova kritika Aristotela z pozic kognitivní lingvistiky

Mikuláš Horský

Lakoff's and Johnson's critiques of Aristotle from the cognitive linguistics point of view

Abstract: *Two american cognitive linguists Lakoff and Johnson, each propose to rebuild philosophy from the ground up, starting from clearly known facts about the mind. George Lakoff and Mark Johnson decry Aristotle's use of metaphors, his categories and also his theory of truth. Their critiques are not always based on skilled or scientific knowledge and understanding of Aristotle's original texts. Actually, their views seem surprisingly often, to overlap.*

Key words: *cognitive linguistics, Aristotle, metaphor, categories, theory of truth.*

Contact: *Pedagogical Faculty of Charles University in Prague, The Chair of Civics and Philosophy, e-mail: mikulashorsky@seznam.cz*

Četba knih autorské dvojice George Lakoffa a Marka Johnsona je četbou velice podnětnou, čehož důkazem nám může být i vzrůstající zájem o kognitivní lingvistiku u nás. Ne vždy však lze tyto podněty označit jako pozitivní. V našem příspěvku se zaměříme na filosofická východiska těchto knih, zejména na odkazy k Aristotelovi – na to, jak je autory čten (nečten) a chápán. Stručné shrnutí kritiky jejich pojetí kognitivní lingvistiky ozývající se ze světových lingvistických kruhů (ať už kognitivních či jiných) lze najít v závěru knihy *Ženy, oheň a nebezpečné věci* v textu Dominika Lukeše.

Lakoff a Johnson v předmluvě ke své knize *Metafory, kterými žijeme* uvádějí: „Během týdne jsme zjistili, že jisté předpoklady současné filosofie a lingvistiky, které byly považovány v západní tradici za nepochybné již od starých Řeků, nám předem zabraňují, abychom jen položili jistý druh otázek, na něž jsme se chtěli zaměřit. Nešlo zde totiž o problém rozšíření nebo vyspravení nějaké existující teorie významu, nýbrž o revizi ústředních předpokladů západní filosofické tradice.“ (LAKOFF, JOHNSON 2002, 9 – 10). Takto naplňovaný program samozřejmě s sebou nese nutnou konfrontaci s konkrétními historickými texty a Lakoff s Johnsonem nejvyšší díl zájmu věnují právě Aristotelovi. Tomuto jejich zájmu se budeme věnovat v našem příspěvku.

Východiskem dvojice autorů je „odvrhnout možnost jakékoli objektivní pravdy a spoustu dalších příbuzných předpokladů“ (LAKOFF, JOHNSON 2002, 10) a v protikladu k objektivismu a subjektivismu vypracovávají zkušenostní alternativu (*Experientialist Philosophy*), jejímž ústředním pojmem je *metafora*. Právě za víru v absolutní pravdu jsou podle autorů odpovědné Platonovy jemné a elegantní metafory. Naopak Aristotelova chvála epistemologické hodnoty metafor „nikdy nebyla přenesena do moderního filozofického myšlení.“ (LAKOFF, JOHNSON 2002, 207). V rozhovoru nad knihou *Philosophy in the Flesh* (LAKOFF, JOHNSON 1999), která

vysvětluje filosofickou základnu kognitivního přístupu nejšíře, Lakoff uvádí: „What we discovered was fascinating: Each major philosopher seems to take a small number of metaphors as eternal and self-evident truths and then, with rigorous logic and total systematicity, follows out the entailments of those metaphors to their conclusions wherever they lead. (...) Plato's metaphors entail that philosophers should govern the state. Aristotle's metaphors entail that there are four causes and that there cannot be a vacuum. Descartes' metaphors entail that the mind is completely disembodied and that all thought is conscious. Kant's metaphors lead to the conclusions that there is a universal reason and that it dictates universal moral laws.“ Český překlad M.Horský: „To, co jsme odhalili, je fascinující: ukazuje se, že každý významný filosof užíval malé množství metafor jako věčných a evidentních pravd, na základě kterých s rigorózní logikou a zcela systematicky odvozuje logické důsledky, ať už jsou jakékoliv. (...) Platonovy metafory činí nutným svěřit vládu státu filosofům. Aristotelovy zase, že jsou čtyři příčiny a že nemůže existovat vakuum. Descartovy metafory vedou k chápání těla zcela odděleného od mysli a k tomu, že všechny myšlenky jsou vědomé. Kantovy metafory vedou k závěrům, že zde je univerzální důvod diktující morální zákony.“ (BROCKMAN 1999)

Domníváme se, že žádný soudný a z hlediska faktů důvěryhodný autor by takováto tvrzení neuvedl bez detailnějšího rozboru užitých pojmů, tak jak je např. Aristoteles používal a chápal. Příkladem takové metodické nedbalosti mohou být Lakoffovy a Johnsonovy reference k Aristotelovu pojmu *aitia* (*aitia*), přeloženému do latiny jako *causa*, který anachronicky chápou jako přímý ekvivalent anglického slova *cause*, které prodělalo značné významové změny, například pod vlivem newtonovské fyziky.

Ukažme si nyní na konkrétních textech, jak Lakoff s Johnsonem Aristotela dezinterpretují. Obrátme naši pozornost k Aristotelově pojetí Pravdy, vůči kterému se oba autoři vymezují nejčastěji. Klasická Aristotelova definice Pravdy, resp. za klasickou definici považovaná vinou snad již syrské, určitě však arabské interpretace Aristotela snažící se z náznaků konstruovat „hotovou“ teorii, definice, kterou lze nalézt ve čtvrté knize *Metafyziky* v kapitole věnované zásadě o vyloučení třetího a která slouží za základ adekvační (korespondenční) teorii pravdy, zní: „pravdou jest, řekneme-li, že jsoucí jest a že nejsoucí není.“ (Metafyzika 1011b) Odmítnutí této definice jakožto „hotové“ či konečné je třeba začít u skutečnosti, že v podstatě identickou definici nalézáme již v Platonově úchvatném dialogu *Kratylos*: „Sokr.: Nuže, řekni mi tohle. Užíváš o něčem názvů „mluviti pravdu“ a „nemluvit pravdu“? Herm.: Zajisté. Sokr.: Tedy by asi jedna byla řeč pravdivá a druhá nepravdivá. Herm.: Ovšemže. Sokr.: Ta, která říká věci, jak jsou, je pravdivá, a která, jak nejsou, nepravdivá, ano? Herm.: Ano. Sokr.: Jest tedy možné říkati řečí věci, které jsou a které nejsou. Herm.: Ovšemže.“ (Kratylos 385b) A dále třeba v jeho dialogu *Sofistés*: „Host: Avšak podle našich slov musí mít každá z řečí jistou vlastnost. Theait.: Ano. Host: Jakou jest tedy nazvati jednu i druhou z těchto? Theait.: Patrně jednu nepravdivou, a druhou pravdivou. Host: Ta pravdivá pak vypovídá o tobě něco jsoucího, jak to jest. Theait.: Jak jinak? Host: Avšak nepravdivá něco různého od jsoucího. Theait.: Ano. Host: Mluví tedy o nejsoucí jako o jsoucí.“ (Sofistés 263b) Na této definici (resp. i obdobných definicích Platonových) považujeme opět za klíčové vztázení Pravdy k samotnému Bytí. Adekvace myšleného a skutečného se pak zdá v Aristotelově díle završena ztotožněním podstat s věcmi samými, resp. jejich stejností (*homoiosis*), o které hovoří v pojednání *O vyjadřování*. Právě tuto záměnu *totožnosti* a *stejnosti* pokládáme za mylnou interpretaci stojící u zrodu adekvační (korespondenční) teorie pravdy tak, jak je přisuzována Aristotelovi.

Nám se z průběhu čtení celého zachovaného Aristotelova díla jeví, že mu o hledání slovní definice Pravdy nešlo a že to, co bývá nazýváno adekvační teorií pravdy, je pro Aristotela pouze

jednou z podmínek nalezení pravdy, nikoli její definicí, za kterou ji v Evropě pokládá celá tomistická tradice. Tato podmínka či lépe pojetí leží již hluboko v předaristoteltské tradici sahající až k Parmenidovi (a jeho otázce po bytí a jeho přístupu k němu jakožto k *aletheia*) a Aristotelem je přirozeně přijata jakožto spjatost otázky po bytí s otázkou po Pravdě. Slovní explikace Pravdy (stejně jako vyjádření Bytí) tu naráží na neřešitelný problém jazyka jakožto činnosti směřující k určitému cíli, který nemůže být spolehlivou oporou vyjádření Bytí a Pravdy, neboť je pouhým výtvorem obecně sdílených systémů označování vyrůstajících z konkrétních a vždy odlišných situací. Aristoteles si toho byl plně vědom, a proto vztáhl prakticky vymezitelnou Pravdu k jednotlivým situacím, a proto je jeho definice Pravdy (lze-li v této situaci vůbec o definici hovořit) tak málo konkrétní a tak hodně vězící v předchozí filosofické tradici.

Existuje však předpoklad, který je Aristotelovou „definicí“ vyjádřen a který je součástí adekvátní (korespondenční) teorie pravdy: to, zda je něco pravdivé či nikoli, lze rozhodnout pouze v případě, kdy je toto jasně dáno a poznáno, tedy je vnitřně nerozporné a jasně ohraničené. „Jest však vůbec něco zvláštního chtít rozhodovat o pravdě ze zjevu, že se věci vezdejší mění a nikdy netrvají v témž stavu. Neboť pravdu je třeba hleděti si získati z toho, co se chová stále stejně a co nepodléhá žádné změně.“ (Metafyzika K, 6, 1063a) Toto však pro Aristotela rozhodně nejsou slova, která by měla být takto nerozporná a jasně ohraničená. V jeho hledání zdroje poznání řeč, jejíž imanentní vývoj byl v antickém Řecku díky bohaté dialektové diferencovanosti znám s určitostí i Aristotelovi, nemohla plnit hlavní roli uspokojivým způsobem.

Další postup Aristotelovy argumentace vztahu pojmů a skutečnosti, kterou označují, se nese v duchu důrazu na skutečnou praxi (nejsilněji toto nalézáme v jeho etice) a je experencialistické teorii kladoucí důraz na sepětí sémantiky s pragmatikou u Lakoffa a Johnsona velice blízký (srov. Lakoff 2006:145). Takto o ideji Dobra hovoří Aristoteles v *Etice Níkomachově*: „Dobré totiž není něco, co by bylo nějak společné vzhledem k jedné ideji. Ale jakým způsobem se tedy o něm mluví? Nepodobá se totiž, co má jen náhodou společné jméno.“ (Etika Níkomachova A,4, 1096b) Tím má Aristoteles zřejmě na mysli užívání slova *dobro*, popř. *dobry* ve skupinách vět typu: Toto jídlo je dobré. Je dobré to jídlo sníst. Je dobré nejíst tohoto jídla příliš. Je dobré část tohoto jídla nechat na zítra. Je dobré toto jídlo dát hladovému atd., kdy se vlastní význam slova *dobry* nutně váže nikoli pouze na určitou situaci, ale i na různé pohledy v ní obsažené, a přesto se nevyklučující, pohledy sjednocené na úrovni pochopení slova *dobro*. Potvrzení naší interpretace můžeme nalézt v Aristotelově textu navazujícím na předchozí citaci: „Dobro se chápe právě v tolika rozmanitých způsobech jako bytí.“ (Etika Níkomachova A,4, 1096b). Takto pojaté Dobro tedy není Dobrem „o sobě“, ale vždy s ohledem na určitou situaci a na jednání v ní: Dobro umožňující člověku jednání jako *ergon* přiměřený tomuto jednání vzhledem k *telos*. Vidíme tak, že Aristotelova snaha všimnout si během poznání stálého je neustále konfrontována s faktem, že mezi každou skutečností a námi vytvořenou významovou stránkou rozumění je nutně metaforický přenos.

S vlastním pojmem souvisí samozřejmě problém kategorizace pojmů, kterému je v díle Lakoffa a Johnsona věnována velká pozornost. Kategorie jsou údajně od dob Aristotela „považovány za neproblematické, za něco, čemu dobře rozumíme“. (LAKOFF 2006, 20) Podívejme se, jak o kategoriích, ve kterých lze o skutečnosti vypovídat, hovoří Aristoteles v úvodu druhé kapitoly šesté knihy své *Metafyziky*: „Ale jsoucno, jež se vyznačuje jako jsoucno prostě, vypovídá se v mnoha významech: jedno je ve významu jsoucna nahodilého, mimotného, druhé ve významu jsoucna jako pravdivého a proti tomu nejsoucna jako nepravdivého; mimo to jsou jednotlivé způsoby kategorií, na příklad co jest

to, jakost, kolikost, místo, doba a jestliže se ještě něco jiného tak označuje. Dále sem náleží ještě jsoucno v možnosti a ve skutečnosti.“ (Metafyzika E, 1, 1026a) Z uvedeného i bez hlubšího rozboru vyplývá, že Aristotelovo pojetí kategorií a zejména tvrzení, že „jsoucno, jež se vyznačuje jako jsoucno prostě, vypovídá se v mnoha významech“ není žádnou ustrnulou formulí, nýbrž se v této větě, jak při rozboru této knihy Aristotelovy *Metafyziky* uvádí Heidegger, „projevuje celý fundamentálně nový postoj, k němuž Aristoteles ve filosofii navzdory celé předchozí době i navzdory Platonovi propracoval, a to nikoli ve smyslu nějakého systému, nýbrž ve smyslu úkolu“. (HEIDEGGER 2002, 17) I zde vidíme, že myšlenková hloubka původního přístupu, který Lakoff s Johnsonem zjednodušují

a dezinterpretují, dalece přesahuje jakékoli další vývody této dvojice autorů a jejich pojetí vztahu skutečnosti a kategorií, kterými o ní vypovídáme. Aristotelská definice pojmů pomocí *genus proximu* a *differentia specifica* je autory mylně pokládána za Aristotelovu definici kategorie, aniž dojde k povšimnutí, že tato klasifikace lexikálního systému má smysl pouze v rámci kategorie, ve které vypovídáme o jsoucnu ve smyslu odpovědi na otázku *Co je to?* a již se sice v Aristotelově výkladu neustále dostává přednosti, která však je vnitřně tolikrát členěna, kolikrát jí můžeme o daném jsoucnu vypovídat: „Ježto tedy z toho, co se vypovídá, jedno označuje podstatu čili co jest (*ti esti*), jiné jakost čili jaké jest co, dále kolikost, vztah, činnost nebo trpnost, místo a dobu, má bytí čili že něco jest, s každou takovou výpovědí tentýž význam.“ (Metafyzika D, 1017b)

George Lakoff v knize *Philosophy in the Flesh* jako rozhodující pro veškerou kategorizaci a celé naše myšlení antropocentricky postuluje naše tělo. Opomíjí zcela náš vztah ke světu, který na naši metaforiku má zásadnější vliv. Nevšimá si, že některé metafory chápání nejen redukuje, ale mnohdy i obohacují a rozvíjejí. Možná i proto nikde v jeho knihách nelze nalézt otázku vhodnosti užívaných metafor, proto autoři neumožňují poznávající lidské bytosti volit mezi vhodným a méně vhodným způsobem přístupu ke skutečnosti v podobě volby „lepší“ a „horší“ metaforizace. Absolutizují a tím vlastně sami vyvracejí vlastní přístup ke kategorizaci metafor (ontologická metafora, strukturální metafora, orientační metafora), jež by mohly mít nějakou potenciální poznávací hodnotu ve vztahu ke světu, nikoli pouze ve vztahu k nám a našemu tělu.

Tímto příspěvkem samozřejmě nechceme říci, že všechna Aristotelova pojetí jsou pravdivá, a naopak že pojetí Lakoffa a Johnsona pravdivá nejsou. Nástinem problematiky epistemologie a ontologie u Aristotela a způsobu, jak se vůči ní vymezuje autorská dvojice kognitivních lingvistů, chceme upozornit na to, že se autory proklamovaná destrukce filosofické tradice nekoná (a mnohdy, nebo alespoň v případě Aristotela by na filosofické tradici stejným způsobem, jakým je odmítána, mohla být kognitivní lingvistika budována – a leckdy by to bylo i mnohem snazší) a že na takto často zjednodušeném pohledu nelze zodpovědně stavět žádnou lingvistickou teorii poznání, natož nějakou z ní odvozenou ontologii. Příkladem nám může být třeba místo, kde Lakoff píše o práci B. L. Whorfa, v níž se zabývá jazykem hopi: Lakoff srovnává selektivní vyjadřování významů angličtinou a jazykem hopi jakožto dvěma různými jazykovými celky. Na tomto rozlišení způsobů vnímání se snaží prokázat vtělesněné používání gramatiky: obligatorní významový prvek výpovědi, který je v jazyce hopi vyjádřen gramaticky, angličtina vyjadřuje lexikálně. Shodou okolností se konkrétně vyjadřuje o slovesných prefixech, které „jemně rozlišují mezi typy pohybu“ (srov. LAKOFF 2006, 310) – stejná situace je u lexikální funkce slovesných prefixů i v češtině.

Takto je přehlížena typologie jazyků a imanentní typologická proměna jazyka, jejímž důkazem je přítomnost různých typologických prvků v jednom jazyce v jednom okamžiku jeho vývoje a zároveň typologická odlišnost těchto prvků ve dvou různých vývojových stadiích. V důsledku Lakoff a Johnson ignorují historický vývoj lidského poznání, ve kterém lze hledat apriorní a inherentní

vlastnosti našeho poznávacího aparátu, a stavějí se na pozici relativistické sofistiky, jež byla vlastním a snad i nejdůležitějším impulsem počátku naší myšlenkové tradice, v jejím zrodu představované trojicí filosofů Sokrates, Platon a Aristoteles.

Summary

George Lakoff and Mark Johnson each claim a new approach to metaphors based on the argument that metaphors are primarily a conceptual construction and that metaphor has been seen within the Western scientific tradition as a purely linguistic construction. They try to prove this statement through their interpretation of Aristotle's texts. Unfortunately, they make their conclusions without deeper analysis of how the words metaphor, category, truth and cognition were actually used by Aristotle. Therefore, the indicated consequences for modern epistemology theory and also the consequences for ontology are questionable, and the claimed destruction of our current historical view, is invalid.

Bibliografie

1. ARISTOTELES: *Etika Níkomachova*. Rezek, Praha 1996. ISBN 80-901796-7-3.
2. ARISTOTELES: *Metafyzika*. Rezek, Praha 2003. ISBN 80-86027-19-8.
3. ARISTOTELES: *O vyjadřování*. In *Organon II*. Československá akademie věd, Praha 1959.
4. BROCKMAN, J.: "*Philosophy In The Flesh*" A Talk With George Lakoff [online]. 1999 [cit. 2009-03-19]. Dostupný z WWW: http://www.edge.org/3rd_culture/lakoff/lakoff_p2.html.
5. HEIDEGGER, M.: *Aristotelova Metafyzika IX, 1-3*. OIKOYMENH, Praha 2002. ISBN: 80-7298-042-4
6. LAKOFF, G.: *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Triáda, Praha 2006. ISBN 80-86138-78-X.
7. LAKOFF, G. - JOHNSON, M.: *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6.
8. LAKOFF, G. – JOHNSON, M.: *Philosophy in the Flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. Basic Books, Chicago-London 1999. ISBN 0-465-05674-1.
9. PLATON: *Kratylos*. In *Platónovy spisy*. Sv. I. OIKOYMENH, Praha 2003. ISBN 80-7298-062-9.
10. PLATON: *Sofisté*. In *Platónovy spisy*. Sv. I. OIKOYMENH, Praha 2003. ISBN 80-7298-062-9.

Konceptológia a jej odraz v kognitívnej lingvistike

Andrej Hanic

Conceptosphere as reflected in cognitive linguistics

Abstract: *The paper is devoted to the issue of cognitive theory and literary texts, in particular how the human knowledge about the world is stored and what linguistic structure it takes while communicating. Cognitive theory is also being dealt with when explaining (various) social and cultural phenomena. The concept, being the basic notion of the cognitive linguistics and the key element for the linguistic image of the world, has been analyzed by the human beings. Concepts or mental essences reflecting the cultural and national visions of humans of the world have a great impact on the culture as a whole. In the forefront, the artistic concept in the work by F. M. Dostojevsky is placed.*

Key words: *cognitive science, literary text, concept, linguistic image.*

Contact: *Alexander Dubček University in Trenčín, Faculty of Social-economic relations, Department of languages, Slovakia, e-mail: andrej_hanic@yahoo.de.*

Cieľom príspevku je charakterizovať a vymedziť metodologickú základňu kognitívnej lingvistiky, s cieľom vyjasnenia základného funkčného pojmového aparátu, úloh, cieľov a východísk v súčasnej lingvistickej tradícii.

„Kognícia“ (z latinského cognoscere: spoznať/vedieť/vnímať) nie je tradičným odborným výrazom. Pojem kognitivizmus (cognitivism) je pomerne mladou disciplínou a používa sa ako hromadné označenie pre koncepcie v rámci niektorých disciplín kognitívnej vedy menovite filozofie, psychológie a lingvistiky.

V 20. storočí sa vedecký výskum kognície označuje často ako „kognitivistický obrat“. Začal sa uplatňovať v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Veľkú úlohu zohrala aj koncepcia kognitívnej lingvistiky od Noama Chomského, ktorá sa výrazne orientovala na teóriu formálneho systému. Tento známy americký lingvista písal: „Когнитивная революция относится к состояниям разума / мозга и тому, как они обуславливают поведение человека, особенно к когнитивным состояниям: состояниям знания, понимания, интерпретаций, верований и т.п.“.

V kognitivistike sa hlavná pozornosť sústreďuje na kogníciu človeka, skúmajú sa nielen pozorované procesy, ale aj ich mentálne reprezentácie (vnútorné predstavy, modely), symboly, stratégie človeka, ktoré zároveň vytvárajú procesy na základe poznatkov; to znamená kognitívny svet človeka sa verifikuje na základe jeho správania a činnosti a ktoré zároveň prebiehajú pri aktívnej účasti jazyka, vytvárajúceho jazykovo – významový základ ľubovoľnej ľudskej činnosti – formujúc jeho motívy a zameranie.

Vo výsledku kognitívneho procesu sa vytvára systém významov, ktoré sa vzťahujú k tomu, že individuum pozná a premýšľa o svete. Práve výskum toho, ako človek operuje symbolmi, ako chápe

seba vo svete, spojilo lingvistiku s ďalšími disciplínami, skúmajúcimi človeka a spoločnosť, vytvoril kognitívnu lingvistiku. Práve ona vzniká na základe kognitivismu v intenciách súčasnej antropologickej paradigmy, ktorá rozširuje horizonty lingvistických výskumov. Obsahová informácia, vznikajúca v procese poznávajúcej činnosti človeka nachádza svoje vyjadrenie v jazykových formách. Alexander N. Leontjev píše: „Языковое сознание вообще и значение слова как его фрагмент есть форма структуризации и фиксации общественного опыта людей, знаний о мире..., форма презентации и актуального удержания знания в индивидуальном сознании“.

Ešte Wilhelm von Humboldt sa domnieval, že jazyk je najdôležitejšou činnosťou ľudského ducha, cez ktorý prenikajú všetky sféry ľudskej existencie a ľudského poznania. Celú poznávaciu činnosť človeka (kogníciu) možno sledovať ako činnosť, ktorá rozvíja schopnosť orientovať sa vo svete a táto činnosť je spojená s nevyhnutnosťou stotožňovať a rozlišovať predmety.

Pojmy koncept, konceptosféra patria v súčasnej kognitívnej lingvistike medzi kľúčové. Ako prvý tento pojem vniesol do lingvistiky S. A. Askoldov – Aleksejev v roku 1928. Koncept vníma ako myslený útvar, ktorý v procese myslenia zastupuje nedefinovateľné množstvo predmetov, javov a myšlienkovitých funkcií toho istého druhu (koncepty rastlina, spravodlivosť, matematické koncepty).¹

Koncept podľa D. S. Lichačeva spĺňa zastupujúcu funkciu v jazykovej komunikácii.² D. S. Lichačevovi patrí aj termín konceptosféra. Konceptosféru charakterizuje ako súhrn konceptov národa a je vytváraná všetkými potenciálmi konceptov nositeľov jazyka. Čím je bohatšia kultúra národa, jej folklór, literatúra, veda, výtvarné umenie, historická skúsenosť, náboženstvo, tým je bohatšia konceptosféra národa.

Josif Sternin a Zinaida Popova³ rozlišujú v súčasnosti nasledujúce smery v kognitívnej lingvistike:

1. Kulturologický smer – výskum konceptov ako elementov kultúry. Tieto výskumy nie sú spojené výlučne s lingvistikou; jazyk v tomto prípade vystupuje len ako jeden z prameňov poznatkov o konceptoch.
2. Lingvokulturologický smer – výskum konceptov pomenovaných jazykovými jednotkami ako elementov národnej lingvokultúry s ich spojitosťou s národnými cennosťami tejto kultúry: smer „od jazyka ku kultúre“.
3. Logický smer – analýza konceptov logickými metódami mimo priamej závislosti od ich jazykovej formy (N. D. Arutjunova).
4. Sémanticko – kognitívny smer – výskum lexikálnej a gramatickej sémantiky jazyka ako prostriedku dostupného k obsahu konceptov, ako prostriedku ich modelovania od sémantiky jazyka ku konceptosfére (E. S. Kubrjakova, N. N. Boldyrev, E. V. Lukaševič, A. P. Babuškin, Z. D. Popova, I. A. Sternin, G. V. Bykova).
5. Filozoficko – semiotický smer – skúmajú sa kognitívne základy znakovkej sústavy.

Našu pozornosť budeme venovať predovšetkým sémanticko – kognitívnej smeru, cieľom ktorého je výskum korelácie jazykovej sémantiky s konceptosférou národa, súvisť a závislosť sémantických procesov s kognitívnymi.

Elena Samojlovna Kubrjakova charakterizuje koncept ako „оперативную единицу

¹ АСКОЛЬДОВ, С. А.: *Концепт и слово // Русская словесность: Антология*. Под ред. В. Н. Перознака. Academia, М. 1997, s. 267 – 280.

² ЛИХАЧЕВ, Д. С.: *Концептосфера русского языка // Русская словесность: Антология*. Academia, М. 1997, s. 28-37

³ В работе этих ученых изложен взгляд на соотношение слова и концепта.

памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, квант знания. Самые важные концепты выражены в языке“.⁴

Marina Vladimirovna Pimenova zdôrazňuje: „Človek vie, myslí, má predstavy o predmetoch vonkajšieho a vnútorného sveta a to je to, čo sa nazýva konceptom. Koncept – predstava o fragmente sveta. Cit. „Концепт это некое представление о фрагменте мира или части такого фрагмента, имеющее сложную структуру, выраженную разными группами признаков, реализуемых разнообразными языковыми способами и средствами. Концептуальный признак объективируется в закрепленной и свободной формах сочетаний соответствующих языковых единиц – репрезентантов концепта. Концепт отражает категориальные и ценностные характеристики знаний о некоторых фрагментах мира. В структуре концепта отображаются признаки, функционально значимые для соответствующей культуры. Полное описание того или иного концепта, значимого для определенной культуры, возможно только при исследовании наиболее полного набора средств его выражения“.⁵

Špecifickosť prozaického textu.

Lingvistické metódy, ktoré sa používajú pri opise lexikálnej a gramatickej sémantiky jazykových jednotiek, sa stávajú metódami lingvokognitívneho výskumu. Kognitívna lingvistika skúma sémantiku jednotiek, ktoré reprezentujú (objektívizujú, verbalizujú) v jazyku ten alebo iný koncept.

Špecifikum prozaického textu a zároveň imanentno-zmyslový potenciál každého z reprezentantov definujú štyri „sféry“ analýzy vývinu umeleckého konceptu v umeleckom texte: plán pomenúvania postáv; hypertext (text v texte) ako prejav mimotextových spojitostí; plán ideológie; plán textovej situácie a jej logicko – zmyslovej štruktúry.

Textové štruktúrovanie umeleckého konceptu môže byť spojené s tromi úrovňami: úrovňou syntaktiky, ktorá obsahuje paradigmatickú a syntagmatickú charakteristiku jednotiek; úrovňou sémantiky, spojenej s obsahovou stránkou vyčlenených jednotiek; úrovňou pragmatiky, ktorá povoľuje skúmať znak v jeho súvzťažnosti k systému hodnôt daného spisovateľa.

Kognitívny smer, formulujúci sa v súčasnej vede, má predovšetkým interdisciplinárny charakter a jeho hlavnou úlohou je štúdium procesov, spojených s poznatkom a s informáciou. (KUBRJKOVA 1994, 17).

Kľúčovými pojmami kognitívnej lingvistiky sú koncept, konceptualizácia, kategorizácia, konceptosféra a svetový obraz.

Úlohou lingvistickej konceptológie je zistenie celostnej zostavy jazykových prostriedkov, ktoré reprezentujú (vyjadrujú, verbalizujú, objektívizujú) skúmaný koncept a zároveň maximálne opísanie sémantiky týchto jednotiek (slov, slovných spojení, asociatívnych polí, parémii, textov). Za cieľ si kladie aj modelovanie obsahu skúmaného konceptu ako globálnej, mentálnej jednotky v jej národnej podstate a špecifikáciu miesta skúmaného konceptu v konceptosfére.

V značnej miere sa v kognitívnej lingvistike praktizuje aj konfrontácia rôznych národných konceptosfér medzi sebou, čo umožňuje bližšie verifikovať národnú špecifickosť konceptualizácie podobných javov na základe vedomia rôznych národov, špecifikovať

⁴ *Краткий словарь когнитивных терминов*. 1996, s. 90–92.

⁵ ПИМЕНОВА, М. В.: *Предисловие*. In: *Введение в когнитивную лингвистику*. Отв. Ред. М. В. ИППК „Графика“, Кемерово 2004.

bezekvivalentné koncepty a konceptuálne lakúny (neprítomnosť konceptu).

V hierarchii filozofických, etických a psychologických konceptov patrí popredné miesto axiológickým konceptom „Duša“, „Láska“ a „Šťastie“.

Pokiaľ by sme chceli bližšie špecifikovať napr. koncept „Duša“, zistíme, že súvzťažnosť medzi významom/konceptom a samotným slovom sa zdá byť veľmi zložitou a nejednoznačnou, pretože odráža sa tu národno-kultúrna, mentálno-psychologická špecifickosť a hodnotová orientácia daného národa.

Problematika významu slova duša sa postupne stala centrálnym predmetom diskusií. Táto skutočnosť podmienila špecifickosť formovania a explikácie v jazykovom obraze sveta daného národa, samostatnej bytosti a základných konštruktívnych jazykových jednotiek. V „Slovníku ruského jazyka“ (4 zväzky) možno nájsť 6 definovaní daného superkonceptu, čo svedčí o mnohotvárnosti sémantických a významových modifikácií, o možnostiach interpretácie tohto významu v závislosti od osobnosti, od jeho jazykového obrazu sveta, jazykového stavu etc.

Každá konkrétna sémanticko-psychologická a emocionálno-estetická realizácia konceptu „duša“ v rámci umeleckého diskurzu sa určuje zvláštnosťami jazykového vedomia, osobnosti. Na umelecký diskurz sa v danej súvislosti chápe ako niečo, čo označuje svoj „konkrétny textový svet“ Cit. „Данный текстовый мир имеет свою строго очерченную предметную область в которой объекты характеризуются определенными свойствами и отношениями и имеют своё особое текстовое существование, основанное на intersubъективности идентифицируемых значений языковых выражений“.

V slovníku od V. Daľja sa môžeme stretnúť s definíciou ducha, ktorá nesie v sebe kognitívno- psychologické korelácie a je typickou pre národné vedomie: „Дух – бестелесное существо, обитатель не вещественного, а существенного мира, бесплотный житель недоступного нам духовного мира. Относя слово это к человеку, иные разумеют душу его, иные же видят в душе только то, что даёт жизнь плоти, а в духе высшую искру Божества, ум и волю, или же стремление к небесному“.

„Душа – бессмертное духовное существо, одаренное разумом и волею, в общем значении человек, с духом и телом. Душа также душевные и духовные качества человека, совесть, внутреннее чувство, напр. Душа есть бесплотное тело духа, в этом значении дух выше души“.

Môžeme teda konštatovať, že obraz „duše“ u rôznych autorov dostáva špecifické psychologicko–emocionálne a sémantické črty. Je preto ťažké diferencovať tento koncept jednoznačne.⁶

Na záver príspevku možno taktiež spomenúť, že umelecký text v spomínaných aspektoch sa chápe ako zložitý významový znak, ktorý vyjadruje poznatky autora o skutočnosti, stotožnených v jeho diele formou individuálno-autorského obrazu sveta. (BABENKO 2000,30). A práve tento fakt nás núti venovať pozornosť výskumu konceptu v umeleckom texte a hypoteticky sa domnievať o jeho centrálnej organizujúcej úlohe v danom diele.

Summary

In the framework of the current anthropological paradigm, we have attempted to view the language as a part of the human cognitive activities. We have attempted, at least marginally, to systemize essential knowledge of cognitive linguistics and the tasks to be addressed. The

⁶ БУЯНОВА, Л.: *Концепт „душа“ как основа русской ментальности: особенности речевой реализации.*

concept being the mental essence reflecting the cultural and national human images of the world has become the key starting point in different concepts of linguistics. In the future, their interpretation in literary texts shall be deemed as the most significant.

Bibliografia

1. МАСЛОВА, В. А.: *Когнитивная лингвистика: учеб пособие*. ТетраСистемс, Мн. 2005. ISBN 985-470-333-9.
2. БАРАНОВ, А. Г.: *Функционально-прагматическая концепция текста*. Ростов н/Д. 1993.
3. ДАЛЬ, В. И.: *Толковый словарь великорусского языка*. Т. 1-4, М. 1989.
4. ЗАЛЕВСКАЯ, А. А.: *Психолингвистический подход к проблеме концепта*. In: *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж. 2001.
5. КОЛЕСОВ, В. В.: *Язык и ментальность*. Санкт-Петербург 2004, s. 12–16.
6. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Ред. Кубрякова, Е. С., Демьянков, В. З. Панкрац, Ю. Г., Лузина, Л. Г. Москва 1996.
7. ПОПОВА, З. Д., СТЕРНИН, И. А.: *Когнитивная лингвистика*. Восток-Запад, АСТ 2007.
8. http://www.relga.rsu.ru/n80/cult80_1.htm.

Strojový překlad

Maja Živko

Machine translation

Abstract: *The quality of translation may be improved by showing the natural language text in a suitable way. MT is a translation produced by state-of-the-art technology, without the intervention of human translators. Machine translation shows how to program a computer that will "understand" a text as a person does, and that will "create" a new text in the target language that "sounds" as if it has been written by a person.*

Key words: *translation, translator, machine translation, polysemy, analysis, generation, interlingua.*

Contact: *Charles University in Prague, Faculty of Philosophy and Arts, Institute of Slavistic and East-european Studies, e-mail: majaziv@yahoo.com*

Překládat znamená zachovat rovinu obsahu, zatímco měníme rovinu výrazu. Jinými slovy, při překládání se musí výrazy vstupního jazyka převést do cílového jazyka tak, aby byly ekvivalentní.¹

Proces překládání se skládá ze tří základních prvků: a) obsahem a cílem překládání je vzkaz, který se ve svém původním tvaru odesílá příjemci pomocí výměny jazykového kódu, tj. pomocí překládání, b) aby vzkaz vstoupil do procesu překládání, musí být vyjádřen jedním přirozeným jazykem, aby poté byl transformován do odpovídajícího vzkazu v druhém jazyce prostřednictvím ekvivalentních jazykových prostředků, c) v obou jazycích musí být vzkaz svým obsahem a formou totožný. Mezi vstupním a cílovým jazykem musí být stejné médium komunikace, odesílatel a příjemce musí oba vzkazy rozumět a tímtéž způsobem interpretovat jeho obsah, který se kóduje v jednom a dekóduje v druhém jazykovém systému.²

„Překladatel musí mít solidní znalost jazyků, s nimiž pracuje, měl by mít široké kulturní povědomí, a pokud jde o technické překládání, musí se dobře orientovat v oblasti, do níž překládaný text spadá.“³

„Překlad není jenom vzájemné působení jazyků, ale také vliv různých kultur mezi sebou. Z toho důvodu by měla teorie překladu brát v úvahu sociokulturní kontext a mimojazyková fakta, která na něj mají velký vliv.“⁴

¹ „Překládání je přenášení významu daného textu z jednoho jazyka do druhého pro nového příjemce“ (NEWMARK, P.: *A Textbook of Translation*. 1996, s. 4). Může se odvíjet ve formě ústní nebo písemné.

² PREMUR, K.: *Teorija prevodjenja*. 1998, s. 18.

³ LADMIRAL, J. R.: *Kako prevoditi: Teoremi za prevodjenje*. 2007, s. 32.

⁴ Jde o sociální, kulturní, psychologická fakta, atd.

Translatologie je interdisciplinární lidská činnost,⁵ i když na ni má největší vliv teorie literatury a lingvistika.

V translatologii se rozlišuje literárněteoretický a lingvistický přístup ke zkoumání problematiky překládání.⁶

„Moderní komunikační technologie mají silný vliv na proces překládání. Pomineme-li řadu omezení, která plynou z často neúspěšného řešení problému mnohoznačnosti (ambiguity),“⁷ je dnes strojový překlad (Machine Translation, dále jen MT) efektivní a ekonomický.

„Přednosti MT jsou: rychlost, cena, kvalita, dostupnost.“⁸ „Takové překládání: zaručuje důslednost v použití terminologie, eliminuje nudné a pomalé odstraňování ortografických a gramatických chyb, internet umožňuje překladateli přímý přístup k on-linovým slovníkům, textům stejného nebo podobného obsahu.“⁹

První pokusy MT předpokládaly překládání každého slova zvlášť.¹⁰ Později se začala překládat i slovní spojení (syntagmata, kolokace).¹¹

„Na internetu existuje systém, který nabízí MT z angličtiny do španělštiny, francouzštiny, němčiny a obráceně. Tento systém tvoří překlad zhruba (není propracovaný) a používá se pro rychlé a levné překlady. Další úpravy je potom nutné udělat ručně.“¹²

„Jsou tři nejdůležitější doporučení, která bychom měli dodržovat, pokud chceme získat co nejkvalitnější překlad prostřednictvím MT.“¹³

1. doporučení

Každá věta musí mít co nejjednodušší a nejjasnější skladbu. To znamená, že pokud je věta dlouhá a komplikovaná, je nutno ji rozdělit na více kratších vět, a jestliže je sloveso vzdálené od podmětu, musí být podmět zopakován, aby se zajistila jeho shoda se slovesem.

We enjoyed our stay here and hope to return one day. – Bylo nám tady hezky a doufáme, že se jednoho dne vrátíme.

⁵ Což znamená, že je v interakci s antropologií, psychologií, filozofií, sociologií, kulturologií, teorií komunikace, atd.

⁶ V literární teorii je sám proces překládání považován za nové tvoření, interpretaci vstupního textu do textu cílového (jde o volný překlad), zatímco pro lingvistickou teorii překladu je proces překládání výměnou jazykových symbolů prostřednictvím lexikologické, ortografické a ortoepické znalosti překladatele, která je především jazykového charakteru (jde o doslovný překlad).

⁷ Viz *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj, Izazovi na početku 21 st.* In: PRITCHARD, B.: *Strojno prevođenje: izazovi i ograničenja*. 2000, s. 465.

⁸ Viz TRUJILLO, A.: *Techniques for Machine Translation*, 1999.

⁹ Viz *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj, Izazovi na početku 21 st.* In: PRITCHARD, B.: *Strojno prevođenje: izazovi i ograničenja*. 2000, s. 465–466.

¹⁰ Což není žádoucí.

¹¹ Zde je nutné přidat informaci, která je čerpána z okolí.

¹² Viz *Prevođenje: Suvremena strujanja i tendencije*. In: LÁSZLÓ, M.: *Strojno prevođenje za svakoga gdje god bio ili koliko stroj može pomoći prevoditelju*. 1995, s. 422.

¹³ Dtto, s. 422–424.

Použijeme-li MT, dostaneme větu *Bylo nám tady hezky a naděje, že se jednoho dne vrátíme*. Počítač víceznačné slovo *hope*, které může být podstatné jméno nebo sloveso, špatně přeložil, protože bral v potaz nejbližší okolí, jež neukazuje, že se jedná o sloveso. Z tohoto důvodu bylo aplikováno podstatné jméno. Tuto chybu lze odstranit, pokud se zopakuje podmět *we* (my), čímž se nejbližší okolí stane slovesným.

2. doporučení

Je třeba co nejméně používat slova, která patří k různým slovním druhům (např. *like*, které může být předložkou nebo slovesem).

Boys like girls.

Tato příkladová věta má dva významy: Chlapci jako dívky nebo Chlapcům se líbí dívky. MT kvůli nedostatku přidané informace zvolí první význam.

I like you.

Zde je smysl jednoznačný a MT používá sloveso.

3. doporučení

Je nutné vyhýbat se spojením slov, která se nepřekládají doslovně a nejsou ve slovníku.

you'd better

Z angličtiny by byl doslovný překlad *Vy jste měli lepší*. Vhodnější by tedy bylo použít *you should – měli byste*.

I have to get ready for our party. – Musím se připravit na party.

Doslovný překlad by byl *dostat hotové*. Proto musíme toto sloveso zaměnit slovesem *to prepare* (*i have to prepare for our party*).

Je lépe odstraňovat slovesa s předložkovým vazbami. Místo *come about* je vhodnější použít *happen*, místo *go on – continue, come back – return, come across – find*.

Nesmí se vynechávat vztažná zájmena *that* a *which*.

4. doporučení

„Osobní jména a názvy, které se nepřekládají, je nutno předepsaným způsobem označit, aby se během překládání nepřeložily.“

„Rozvoj umělé inteligence umožnil další rozvoj teorie překladu a teoretického modelování za použití posledních dosažených formálních lingvistických a logických teorií popisujících přirozený jazyk. Výsledkem toho jsou dnes četné programy (EU-SYSTRAN, METEO, HANSARD), komerční programy pro firmy (corporate MT software, TRADOS, DejaVu, IMB

Translator) a profesionální národní a mezinárodní projekty, softwary velkých počítačových firem, vědeckých institucí a jednotlivců. Programy dnes zapojují podprogramy pro odstraňování mnohoznačnosti na rovině lexika, morfologie, syntaxe (taggery, parsers), sémantiky (semantic diambiguators and disriminators) a pragmatiky (Knowledge-Based MT), což velmi zlepšuje kvalitu překladu, zvláště v určitých typech textů.¹⁴

„V dnešní době jsou tři systémy MT: přímé systémy (direct systems), systémy transferu (transfer systems) a systém interlingua. První systém se skládá ze složitého procesu nalezení a zjišťování povrchových struktur (string patterns), kterým se připisují odpovídající struktury v cílovém jazyce, s tím, že se tyto struktury poněkud přizpůsobují syntaktickým pravidlům cílového jazyka (např. slovosled). Tento systém je nejstarší a nejjednodušší.“¹⁵

Systém transferu (přenosu) má tři komponenty: analýzu, transfer a výrobu. Překládání začíná syntaktickou a sémantickou analýzou vstupních údajů (struktur) ze vstupního jazyka. Následuje jejich přetváření do tzv. transferní struktury, která je získána vysokým stupněm gramatické abstrakce a generalizace ve vztahu k struktuře (text) vstupního jazyka. Poté se taková struktura vstupního jazyka překresluje do odpovídající syntaktické struktury v cílovém jazyce, připisují se jí sémantické informace v tomto jazyce a postupně se generuje nová věta (překlad).

V systému interlingua, který obsahuje jen dvě komponenty – analýzu (jejímž výsledkem je interlinguální reprezentace) a výrobu (povrchové struktury v cílovém jazyce se generují přímo z výsledku postupu analýzy), se analýzou vět ze vstupního jazyka tvoří nová, na přirozeném jazyce nezávislá jazyková struktura, z níž se pak generují věty cílového jazyka. Abstrahování, tj. generalizace formálního popisu (representation), zapojuje informace na syntaktické, sémantické a lexikální rovině.

Proces překládání pomocí počítače lze členit do tří fází: 1. Analýza, 2. Transfer, 3. Generování.

„Všechny tři fáze předpokládají problém mnohoznačnosti, ale v 90. letech se díky dalšímu rozvoji formální lingvistiky, **Normal Form Grammar** (zasloužili se o ni zvláště badatelé, jako byli Chomsky, Jackendoff, Pustejowsky, Fodor, Miller), dospělo k významnému pokroku v modelování MT. Ve fázi analýzy program zapojuje následující podprogramy: POS TAGGING – určování druhu slov, PARSING – ukazování řešení mnohoznačností na syntaktické rovině, výběr jedné syntaktické struktury vylučující ostatní, WORD SENSE DISAMBIGUATION – výběr jednoho z možných významů lexémů.“¹⁶

Existují-li mezi jazyky výrazné kulturní a konceptuální rozdíly, je text často obtížně přeložitelný i pro zkušeného překladatele. Jde o hru slov, přísloví, metafor, metonymií a jiných tvarů přeneseného významu. MT z tohoto důvodu nemůže takové texty překládat.

Přestože je dnes strojový překlad stále zkvalitňován,¹⁷ dosud se nepodařilo odstranit problém dvojsmyslnosti a mnohoznačnosti (lexikální, syntaktické, sémantické) a stále nelze zařadit lidské poznávání světa a kontext situace. Není tedy zatím možné realizovat konečný cíl automatického překládání, jak byl předpokládán v období prvotního nadšení z MT.

¹⁴ Viz PRITCHARD, B.: *Strojno prevođenje: izazovi i ograničenja*. 2000, s. 466.

¹⁵ Viz SOMERS-RUTZLER: *Machine Translation*. 1996; Truhillo, 1999.

¹⁶ Viz PRITCHARD, B.: *Strojno prevođenje: izazovi i ograničenja*. 2000, s. 471.

¹⁷ Od začátku 90. let MT ve větší míře využívají v praxi velké podniky (zejm. v Japonsku). Je to období rozvoje výkonných počítačových systémů, který podmiňuje i další rozmach MT.

Bibliografie

1. BONAČIĆ, M.: *Tekst, diskurs, prijevod*. Književni krug, Split, 1999.
2. FAWCETT, P. D.: *Translation and Language: Linguistic Theories Explained*. St. Jerome, Manchester 1997.
3. HATIM, B.: *Communication Across Cultures. Translation Theory and Contrastive Text Linguistics*. University of Exeter Press, Exeter 1997.
4. LADMIRAL, J. R.: *Kako prevoditi: Teoremi za prevođenje*. Politička kultura, Zagreb 2007.
5. LÁSZLÓ, M.: *Strojno prevođenje za svakoga gdje god bio ili koliko stroj može pomoći prevoditelju, // Prevođenje: Suvremena strujanja i tendencije*. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb 1995.
6. NEWMARK, P.: *A Textbook of Translation*. 1996.
7. PREMUR, K.: *Teorija prevođenja*. Ladina TU, Dubrava, 1998.
8. PRITCHARD, B.: *Strojno prevođenje: izazovi i ograničenja. // Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj, Izazovi na početku 21 st.* Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb 2002.
9. SOMERS, H., RUTZLER, C.: *Machine Translation*, Rachel Owens (ed.), *The Translators Handbook (3rd ed)*. London, 1996.
10. TRUJILLO, A.: *Techniques for Machine Translation*. 1999.
11. <http://europa.eu.int/comm/translation/index.htm>.

Анализ фонетических ошибок студентов, допускаемых в процессе синхронного перевода со словацкого языка на русский

Наталья Докучиц

A Study on phonetic mistakes in the process of simultaneous interpretation from Slovak into Russian made by students

Abstract: *The article covers the study of student performances on the phonetic level in the process of simultaneous interpretation from Slovak into Russian and its further analysis and classification. The study also explains basic differences in the phonetic systems of Russian and Slovak and also shows the impact of the above mentioned differences on interpretation. The study was necessary in order to present the most problematic points students should pay special attention to. This work is devoted mainly to students of language studies who plan to build their careers in the area of professional simultaneous interpretation.*

Key words: *simultaneous interpretation; mistake; phonetics; oral speech; language competence; communicative goal of interpretation; interpreting skills.*

Contact: *Comenius University in Bratislava, Faculty of Arts, Department of Russian Language and Literature, e-mail: natalya.dakuchyts@gmail.com*

1. Анализ ошибок на фонетическом уровне

Прежде, чем начать анализ ошибок на данном уровне, необходимо сказать, что фонетика изучает материальную звуковую сторону языка, в которую входят не только звуки речи, но и ударение, а также интонация (КАРНЕВСКАЯ ET AL., 1999, с. 5). Фонетический уровень – это единственный уровень, который не рассматривается с точки зрения перевода, но играет в нём достаточно важную роль. Такие ошибки невозможно выявить путём сравнения текста оригинала с текстом перевода, так как звуковое оформление перевода не может быть эквивалентным звуковому оформлению текста оригинала (ОПАЛКОВА, 2002, с. 109), и зависит от индивидуальных знаний и способностей переводчика. Тем не менее, указать на наличие таких ошибок необходимо, так как это поможет не только приблизиться к правильному произношению, но и улучшить выступления студентов даже на родном языке.

Материалом для анализа послужили записанные на магнитную плёнку выступления словацких студентов 4 и 5 курсов специальности «переводчик». Переводимые тексты, как правило, подготовлены дома, но в кабинке у студентов их не было. Студенты полностью надеялись на свои силы и память. В работе рассматриваются 14 выступлений семи учащихся. Анализ проводится путём сравнения текстов устного перевода с текстом оригинала. В работе представлены самые распространённые ошибки студентов.

При анализе ошибок мы исходили из принципа «от комплексного к более простому», т.е. по схеме *высказывание* → *слово* → *звук*. Причиной, по которой мы выбрали данную схему, является степень влияния фонетических ошибок на передачу информации, общее восприятие текста перевода слушателем, а также частота появления этих ошибок в выступлении студентов.

1.1 Ошибки на уровне интонации

В русском языке существует несколько интонационных конструкций (ИК); Козлова их насчитывает пять (KOZLOVA ET AL., 2004, с. 15), а Фецаинова (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 101) и Виссон (2007, с. 191), например, семь. В нашей работе мы коснёмся лишь ИК-1 и ИК-2, так как остальные типы либо вообще не встретились в наших записях, либо появлялись исключительно редко. Необходимо заметить, что ошибки в интонации были допущены всеми без исключения студентами.

ИК-1 употребляется для выражения завершённости в повествовательных предложениях:

-----\1 ----\1 _

Это господин Петров. Он аудитор (KOZLOVA ET AL., 2004, с. 15).

В нашем случае студенты очень часто не заканчивали предложение интонационно, таким образом, создавалось впечатление, что высказывание продолжается, однако, никакого продолжения не наступало, и студенты начинали новую фразу.

1. *Свойства, унаследованные от матери, например, литературный и музыкальный талант, чувства честности, справедливости, веры..., были*

-----\1 -----\ _ _ /3

основной частью жизни, частью его молодости.

2. *О том, что можно заниматься политикой и остаться человеком,*

----- /3 --

свидетельствует работа и жизнь Роберта Шумана.

3. *Повысятся расходы Канады на вооружение.*

Данные примеры заканчиваются восходящим тоном, что присуще ИК-3 при выражении вопроса, незавершённости, просьбы (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 102). Синхронный переводчик никогда не должен забывать, что его слушают, и что отсутствие законченности предложений может привести слушателя в замешательство. Именно поэтому синхронист должен делить речь на словосочетания и конструкции, которые удобны для восприятия (ВИССОН, 2007, с. 198).

ИК-2 употребляется в вопросительных предложениях с вопросительным словом, например:

\2 _ _ \2 _ _ _

Кто это? Сколько вам лет? (KOZLOVA ET AL., 2004, с. 15)

Студенты в таких предложениях часто забывали выразить вопрос интонацией. В большинстве случаев это происходило также от волнения или из-за боязни не услышать следующее предложение оратора.

4. Сколько млн. долларов будет канадское правительство охотно
 -----\| __
 предоставить на перестройку собственной армии?

5. Сколько миллионов долларов будет правительство Канады готово
 -----\| _____
 потратить на переобразование собственной армии?
 --\| _
6. Где взять деньги?

Несомненно, прежде всего, переводчик должен выполнить свою коммуникативную задачу (МИРАМ, 2004, с. 98), однако, известны случаи, когда неправильная интонация может полностью исказить смысл высказывания, как в примере, который приводит Фецанинова (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 100): *Казнить! Нельзя помиловать! – Казнить нельзя! Помиловать!*

Не стоит также переносить интонацию одного языка на другой, так как это может привести к искаженному восприятию высказывания. Бывают даже случаи, когда такой «дословный» перенос интонации приводит к тому, что слушатель думает, будто переводчик передразнивает выступающего (ВИССОН, 2007, с. 191).

Из вышесказанного следует, что синхронист должен не только заменять лексические единицы исходного языка лексическими единицами целевого, но и заменять интонацию исходного выступления интонацией, присущей принимающей среде. Стрессовое состояние не оправдывает студента, так как сопровождает и профессионального синхрониста, поэтому необходимо, чтобы голос переводчика звучал спокойно и уверенно, даже если он нервничает (ВИССОН, 2007, с. 198).

1.2 Неверная постановка ударения

Неправильная постановка ударения обуславливается в основном тем, что в словацком языке словесное ударение падает на первый слог (BÖNNEROVÁ, 2001, с. 8). В русском же языке ударение является свободным, т.е. может находиться на любом слоге слова (Fecaninová, Kuželová, 1993, с. 45):

7. *Шуман, война, (содействовать военным) делам.*

Слов с неправильно поставленным ударением в записях встречается много. Учащиеся на подсознательном уровне произносят слова так, как им кажется, они могли бы произноситься в русском языке. Единственное, что может сделать студент во избежание неправильной постановки ударения, это постоянно проверять себя в словаре (конечно, не в процессе перевода) и заучивать их наизусть. В следующих примерах сначала приводится ошибка студента, а после правильный вариант слова:

8. *справедливость [справедливость], в (политической) деятельности [деятельности];
 оплатить (сумму) [оплатить], некоторые [некоторые], выгодные
 [выгодные];
 дорогостоящий [дорогостоящий], Украина [Украина], (является) шагом
 [шагом], опубликован [опубликован]; новые страны [страны], значимый
 [значимый], потеряли [потеряли], главы стран [главы].*

В ряде случаев студенты не видят разницы между долготой звука в словацком и ударным звуком в русском языке, они также не чувствуют, что ударения в обоих языках неодинаковы по своему качеству (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 52). Неправильная

постановка ударения в некоторых случаях может привести к искажению смысла сказанного. Такие пары слов, как например, *плачу-плачу, мука-мука*, различаются лишь местом ударения в слове (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 94). Данное явление не стоит недооценивать.

1.3 Несоблюдение правил редукации

Ещё одну ошибку, связанную с ударением, допускают студенты в процессе перевода довольно-таки часто – это неправильное произношение гласных в безударной позиции. По формуле А. А. Потебни бывают *гласные первой степени безударности* и *гласные второй степени безударности* (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 65). В основу такого деления была положена отдалённость безударного слога от ударного. Формула Потебни выглядит следующим образом: 12311, где цифрами обозначена звучность слога (РЕПКИН, 2004). Иными словами, цифрой три обозначен ударный слог, который произносится с полной силой. Под цифрой 2 находится гласный первой степени безударности, т.е. гласный, редукация которого проявляется в видоизменении его произношения и долготы. Гласные в слогах под цифрой 1 – это гласные второй степени безударности; они подвергаются редукации больше всего. Фецаанинова (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 65) характеризует последние как сверхкраткие звуки, которые произносятся лишь как призвуки при согласных либо вообще не произносятся.

Несмотря на то, что многие студенты осознают явление редукации, они часто редуцируют гласные неправильно. Например, применительно к слову *хорошо*, формула Потебни должна была бы выглядеть как 123, но у студентов она часто представляет собой комбинацию 223, т.е. *гласный первой степени безударности* и *гласный второй степени безударности* имеют одинаковое звуковое оформление. В следующих примерах сначала приводится ошибка студента, а после правильная транскрипция слова.

9. *Дужекова* [дужэкова] 3233 – [дужьквэ] 3111; *из бюджета* [б'уджэта] 333 – [б'уджэтъ] 231; *клиентов* [кл'ий'энтлф] 232 – [кл'ий'энтъф] 231; *получили* [пллуч'ил'и] 2233 – [пльлуч'ил'ь] 1231; *уровень* [уров'эн'] 333 – [уръв'ьн'] 311, *продукта* [продуктл] 332 – [прлдуктъ] 231.

1.4 Ошибки в произношении отдельных звуков

Следующим недостатком на фонетическом уровне является неточное произношение словацкими студентами некоторых русских звуков. Наиболее часто встречаются случаи твёрдого произношения звуков [ч'] и [ш:'], которые в русском языке всегда мягкие (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 26). Словацкие звуки *č* и *š* также являются мягкими (SALTIKOVÁ, TARÁBEK, 2003, с. 27), но их мягкость имеет более «твёрдый» характер, чем русские [ч'] и [ш:'].

10. В слу[ч]ае, окон[ч]ательная (сумма), тыся[ч]а, достато[ч]но; страны-[ч]лены, [ч]erez, (правительство) Ме[ч]ара; не вклю[ч]ены, более [ч]ем, на пле[ч]ах; е[ш:]ё, недостато[ч]но, су[ш:]ествуют.

С другой стороны, студенты часто мягко произносят звуки [ж], [ш], [ц], которые являются в русском языке всегда твёрдыми согласными (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 26).

11. *К со[ж']алению, рас[ш']ирение, Пиль[ш']и; боль[ш']инство, потен[ц']иал, организа[ц']ии; в кон[ц']е, в [ц']елом, о[ж']идается, вло[ж']ения, пригла[ш']ены, вы[ш']е; информа[ц']ии.*

Кроме того, в некоторых словах произношение многих звуков искажалось под влиянием словацкой артикуляции, несмотря на то, что это же слово студент мог произнести правильно в другом тексте или предложении.

12. *Кварти[р']ы; кри[м']ерии, бы[л]и, пункт програ[м']ы; отде[л]ение, это значи[м'], стремим[с]я, цент[р']ы.*

Усвоение правильного произношения перечисленных выше звуков во многом зависит от правильной реализации твёрдости или мягкости согласного, как стоящего перед гласным, так и следующего после него (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 62).

Следующие примеры указывают на проблему употребления дифтонгов, которые присущи словацкому языку (BÖNMEROVÁ, 2001, с. 9), но в русском языке отсутствуют, хотя некоторые звуки могут иметь дифтонгоидный характер (FECANINOVÁ, KUŽELOVÁ, 1993, с. 56).

13. *Нет вр[ue]мени, мен[у]ы; пр[ua]мые расходы, военным д[ue]лом; ц[ue]н, во врем[ua], ум[ue]ренную, довер[ua]ют; Меч[ua]ра.*

Эти ошибки допускаются студентами в тех местах, где дифтонги чаще всего встречаются в словацком языке. Например в словацком слове *priamy* после согласного «r» стоит дифтонг «ia», при произношении русского слова *прямой* словацкие студенты применили аналогичное произношение русского слова, т.е. *пр[ua]мой*.

1.5 Некоторые ошибки, обусловленные незнанием ораторской техники

Последним вопросом, который мы хотели бы выделить в данной работе, является наличие таких помех как кашель, «мычание» и даже смех. Мы отвели этой проблеме отдельное место, так как ошибки подобного характера не могут повлиять на смысл высказывания, но в процессе перевода также играют важную роль с точки зрения восприятия информации. Студенты иногда заполняли тишину покашливанием, в результате чего прослушивание было не самым приятным. Были случаи, когда студент смеялся над ошибкой, которую совершил. Такое «поведение» для синхрониста считается недопустимым в профессиональной деятельности. Кашель и смех могут изменить формальную и содержательную стороны речи, потому что звучание выступления интенсивно влияет на восприятие, а также на понимание текста (LACZKOVÁ, 2001, с. 163). Более того, смех, покашливание и вздохи в микрофон могут поставить под сомнение компетентность синхрониста, а значит, и доверие к нему.

14. *Повышается ээмм количество денег в хождении. [Кашель]*

Словакия была надёжным ээмм партнёром.

Этот период был эээ самым мммм интенсивным периодом его жизни.

Болгария, Эстония, Латвия, Lithuania [смех], Словакия, были приглашены.

Эти ошибки указывают на незнание переводящего ораторской техники. Лацкова, (LACZKOVÁ, 2001, с. 164-165) в своей монографии *Auditívne znaky v komunikácii tlmočníka*, говорит, что профессии, которые используют в коммуникации язык, должны не только чётко следить за произношением, но и овладеть техникой дыхания. Она также утверждает, что тщательная артикуляция необходима для полного понимания выступления, а без знания техники дыхания просто невозможно говорить правильно. Из этого следует, что синхронист, как и любой другой устный переводчик, должен владеть

ораторскими способностями не хуже самого выступающего, так как оба они выполняют подобную задачу: доносят информацию до ушей слушателей.

В заключение, необходимо отметить, что на фонетическом уровне у учащихся много подобных ошибок и недочётов, что является естественным в данной области, так как каждый из студентов с детства усваивал родную фонетическую систему языка со всеми её принципами. С лингвистической системой русского языка учащиеся познакомились позже, лишь в школьном возрасте, поэтому и не владеют произношением идеально, т.е. на уровне родного языка. Учитывая фонетико-фонологический уровень, добрым советом на пути к профессиональной деятельности синхронного переводчика мы считаем – не забывать о том, что устный перевод необратим, поэтому каждый студент должен научиться не возвращаться к уже сказанному предложению с целью исправить произношение того или иного слова, или изменить интонацию высказывания. Для этого учащиеся должны уметь исправлять такие ошибки в процессе обучения с последующим запоминанием верного решения того или иного вопроса. В процессе синхронного перевода студенты также должны научиться произносить каждое слово с уверенностью, даже если они сомневаются, правильно ли оно подобрано, и не должны глотать окончания. Всему этому лучше научиться «дома», чем после быть неуверенным на практике.

Summary

In her book „The profession of interpreting [Professija perevodchik]” Gennadij Miram states that a professional simultaneous interpreter is a rare phenomenon and would not be found in every country (Мирам, 2004, с.88). This is the reason why it would be ridiculous to think that simultaneous interpreter (and what is more, students) would interpret without any mistake.

The quality of interpretation depends on many factors such as knowledge, skills, mood of the interpreter and also the conditions they work under. It is necessary for students to study interpreting mistakes in order to improve their knowledge and correct their own speech. Garbovskij (2004, с. 515) includes mistake analysis in the special branch of interpretation critique and sees the main reason for them as insufficient interpreter education. Insufficient education could mean poor knowledge of the language or interpreting subject. In this work we studied linguistic mistakes of students, to be more precise, we analysed the acoustic organization of students’ interpretations. There are several ways to analyse interpreting mistakes in interpretation theory. In this work we worked only with the oral speech of students recorded on tape while they were interpreting in class. The author of this article is a Russian native speaker, who came to the conclusion that the main problem of Slovak students is that they don’t pay enough attention to linguistic self-education. There are many mistakes in intonation, in pronunciation and also in reduction of vowels. Difficulties also appeared in word stress, in transformation of diphthongs into Russian and some other issues. Students make many mistakes of the same type on a phonetic level for the reason that they grew up in a non-Russian culture and were introduced to the Russian language only at school when they already had their articulation set for their native Slovak language.

A good piece of advice for students of interpretation studies would be to remember that their speech in interpretation cannot be recalled. It is better to gain skills and knowledge at school than to lack confidence in a booth.

Библиография

1. ВИССОН, Л.: *Синхронный перевод с русского на английский: Приёмы. Навыки. Пособия*. 7-е изд. Р.Валент, Москва 2007, 320 с. ISBN 978-5-93439-229-2.
2. BÖHNEROVÁ, A.: *Slovak for you: Slovak for speakers of English: textbook for beginners [Slovenčina pre vás: Slovenčina pre anglicky hovoriacich: učebnica pre začiatočníkov]*. PERFECT, a.s., Bratislava 2001. ISBN 80-8046-106-6.
3. ГАРБОВСКИЙ, Н.: *Теория перевода: Учебник*. Издательство Московского университета, Москва 2004, 544с. ISBN 5-211-04802-4.
4. CALTIKOVÁ, M. – TARÁBEK, J.: *Prehľad gramatiky a pravopisu slovenského jazyka. 2. dopl. a preprac. vyd. dotlač. DIDAKTIS, s. r. o., Bratislava 2003. ISBN 80-85456-90-7.*
5. КАРНЕВСКАЯ, Е. – РАКОВСКАЯ, Л. – МИСУНО, Е. – КУЗЬМИЦКАЯ, З.: *Практическая фонетика английского языка*. 3-е изд., перераб. Ураджай, Минск 1999, 319 с. ISBN 985-04-0165-6.
6. KOZLOVA, T. ET AL.: *Dogovorilis: Obchodujete, podnikáme a komunikujete v ruštině*. 1. vydání. Nakladatelství Fraus, Plzeň 2004. ISBN 80-7238-155-5.
7. LACZKOVÁ, M.: *Auditívne znaky v komunikácii tlmočníka*. In: *Preklad a tlmočenie 3*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v dňoch 20. a 21. júna 2001 v Banskej Bystrici. Vyd. 1. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, Filozofická Fakulta, 200, 197 s. ISBN 80-8055-588-5.
8. МИРАМ, Г.: *Профессия: переводчик*. 3-е изд. Киев: Ника-Центр, Эльга 2004. ISBN 966-521-286-9.
9. OPALKOVÁ, J.: *Tlmočenie v rámci profesionálnej prípravy*. In: *Preklad a tlmočenie 4*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v dňoch 5. a 6. júna 2002 v Banskej Bystrici. Vyd. 1. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, Filozofická Fakulta, 2002. 292 s. ISBN 80-8055-682-2
10. РЕПКИН, В.: *Начало начал. Анализ звуковой формы слова*. In: Начальная школа, 2004, № 16. Доступно в интернете: <http://nsc.1september.ru/2004/16/4.htm>.
11. FESANINOVÁ, U. – KUŽELOVÁ, O.: *Fonetika ruského jazyka (Materiály a texty na štúdium ruského jazyka)*. Vysokoškolské skriptá. Vyd. 2. Bratislava Univerzita Komenského v Bratislave 1993, 204 s. ISBN 80-223-0496-4.

Чеські еквіваленти українських неузгоджених означень, виражених прийменниково-відмінковою формою іменника

Jan Habernal

Czech equivalents of the Ukrainian incongruent attributes expressed by noun in prepositional cases

Abstract: *The main theme of this thesis is incongruent substantive attributes in prepositional cases. The research method of this thesis consists in synchronic research of Czech equivalents of Ukrainian prepositional constructions. Czech equivalents have been divided into three categories: full, partial and different.*

Key words: *incongruent substantive attributes, prepositional cases, synchronic research of Czech equivalents of Ukrainian prepositional constructions, confrontation of the formal way of expression.*

Contact: *Palacký University Olomouc, Philosophical Faculty, Department of Slavonic Studies, e-mail: jhabernal@seznam.cz*

Неузгоджені субстантивні означення у формі непрямого відмінка широко вживаються в українській і чеській мовах. Вони виконують однакову синтаксичну функцію – поширюють опорний іменник. Однак формальні засоби їх вираження в обох мовах можуть до значної міри відрізнятися.

Чеськими відповідниками українських означень цього типу можуть бути:

1. прийменниково-відмінкові форми з однаковим прийменником або його точним відповідником (повні еквіваленти),
2. прийменниково-відмінкові форми з іншими прийменниками або означення без прийменника (часткові еквіваленти)
3. конструкції іншого типу – узгоджені означення, конструкції з іншими членами речення або підрядні речення (відмінні еквіваленти).

Українська і чеська мови успадкували з праслов'янської ряд первинних прийменників, які є до сьогодні для обох мов спільними і які зберігають своє первинне значення, напр.: *до, з, на, за, в, від (од), над, під*. Крім первісного значення (здебільшого адвербіального), яке в обох мовах збігається, вони набули також інших значень, які вже суттєво відрізняються, пор.: *житло – úvěr na byt*.

В багатьох випадках чеський відповідник виражається за допомогою іншого прийменника, який семантично збігається з українським, пор.: *нотатки про Балтію – poznámky o Pobaltí*. Чеський прийменник *o* є у своєму первісному значенні повним еквівалентом українського прийменника *про*. Тому й вищенаведена чеська конструкція ми вважатимемо повним еквівалентом.

Повними еквівалентами ми вважатимемо також конструкції з прийменником, який має в обох мовах відмінне керування. Конкретно йдеться про такі прийменникові пари:

- про + знахідний відмінок – о + місцевий відмінок
- для + родовий відмінок – pro + знахідний відмінок
- проти + родовий відмінок – proti + давальний відмінок
- після + родовий відмінок – po + місцевий відмінок

Повними еквівалентами ці пари вважатимемо лише тоді, якщо різниця між ними полягає лише у формальному оформленні і керуванні і якщо вони виконують у рамках неузгодженого означення однаково семантичну роль.

1. Повні еквіваленти

Повними еквівалентами (60 % прикладів) є майже всі чеські конструкції з первинними прийменниками з первісною адвербіальною семантикою. Особливо йдеться про прийменники *do* – *do*, *vy* – *v*, *na* – *na*, пор.: *квиток до Києва на літак – letenka do Kyjeva*; *асортимент м'ясних і молочних продуктів у супермаркетах – sortiment masných a mléčných výrobků v supermarketech*. Винятком є лише вираження напрямку, який виражається в чеській мові у більшості випадків по-іншому ніж в українській, пор.: *Це перший міністр культури, який зробив вилазку у світ – To je první ministr kultury, který podnikl cestu do světa*.

До повних еквівалентів належать також конструкції з іншими прийменниками, вжитими в адвербіальному значенні: *між* – *mezi*, *після* – *po*, *під* – *pod*, *біля* – *u*, *vedle*, напр.: *десь на проплаченому мітингу під різнокольоровими прапорами – někde na zaplaceném mítinku pod různobarevnými vlajkami*.

В українській і чеській мовах однаково виражається тимчасова ознака предмета, особи (найчастіше йдеться про одяг), пор.: *чоловік у військовому вбранні – muž ve vojenském oděvu*.

Українському прийменникові *про* відповідає чеський прийменник *o*. Однаково перекладаються чеською мовою конструкції з прийменником *pro*, які виражають зміст чого–небудь, предмет розмови, думки тощо, пор.: *твердження про «інтернаціоналізм» Одеси – tvrzení o internacionalismu Oděsy*. Однак прийменник *pro* має в українській мові ширше значення ніж у чеській. Цією проблематикою займемося у наступному підрозділі.

Український прийменник *з* збігається з двома чеськими прийменниками – *z* та *s*. Оскільки в українській мові (на відміну від російської) немає прийменника *с* і його функцію виконує прийменник *з*, всі чеські конструкції з прийменниками *z* і *s* будемо розглядати як повні еквіваленти. За допомогою ідентичної конструкції перекладаються такі українські конструкції з прийменником *з*, які виражають: адвербіальні значення (місця і часу, напрямку дії, походження тощо), пор.: *еміграція з України – emigrace z Ukrajinu*; *У ніч із 24 на 25 грудня – V noci z 24. na 25. prosince*, вибірковість, пор.: *один з головних сюрпризів – jedno z hlavních překvapení*, характеристичний компонент означуваного предмета, пор.: *пригощаюся кавою і канапками з бринзою – rochutnávám si na kávé a chlebičcích s brynzou*, взаємну або спільну дію, пор.: *він розповів нам про контакти з українською меншиною – vuprával nám o kontaktech s ukrajinskou menšinou*.

Однаково в обох мовах часто виражається мета. Українським конструкціям з прийменниками *на*, *за*, *для* тут відповідають чеські конструкції з прийменниками *na*, *za*, *pro*, пор.: *довгострокові позики на придбання житла – dlouhodobé půjčku na koupi bytu*; *боротьба за волю – boj za svobodu*.

Конструкції з прийменником *від* (*od*) в обох мовах збігаються лише тоді, якщо прийменник *від* зберігає свою первісну адвербіальну семантику (походження), пор.: *чотири тисячі гривень від дев'ятнадцяти студентів* – *čtyři tisíce hřiven od devatenácti studentů*.

Деякі українські конструкції з адвербіальними прийменниками можуть мати однакові чеські відповідники, навіть якщо ці прийменники набули іншого, вторинного значення. Конкретно йдеться про конструкції з прийменниками *над* та *навколо*, пор.: *перемога над збіркою Італії* – *vítězství nad reprezentací Itálie*; *ситуація навколо підприємства погіршилася* – *situace kolem podniku se značně zhoršila*.

2. Часткові еквіваленти

А) Чеські еквіваленти, виражені конструкцією з іншим прийменником

Українським прийменниково-відмінковим конструкціям у ролі неузгодженого субстантивного означення у багатьох у приблизно 20 % випадків відповідають чеські конструкції з іншими прийменниками. Причиною може бути відмінне керування (слабке) опорного слова, пор.: *кандидат у прем'єр-міністра* – *kandidát na ministerského předsedu*, відмінне керування віддієслівного опорного слова (яке зберігає керування первинного дієслова), пор.: *думка про колорадських жуків* – *myšlenka na coloradské brouky*, відмінне вираження однієї і тієї ж дійсності, яке впливає з відмінного історичного розвитку української та чеської мов, пор.: *в Литві за день до тестування став відомим зміст тестів* – *v Litvě byl obsah testů znám den před zkouškami*.

В українській мові деякі прийменники мають ширше значення ніж їхні чеські відповідники, тому й вони можуть у рамках неузгодженого означення виражати більше семантичних відтінків. Це стосується особливо прийменників *до*, *про*, *від*, яким відповідають чеські прийменники *do*, *o*, *od*.

Українські конструкції з прийменником *до* широко вживаються у різних значеннях. У чеській мові означення з прийменником *do* вживаються лише у конструкціях з адвербіальною семантикою напрямку, напр.: *cesta do školy*, але існує чимало винятків, пор.: *вступ до вищих навчальних закладів* – *vstup na vysokou školu*. Українські конструкції з прийменником *до* мають часто об'єктне значення, особливо якщо в ролі опорного слова виступає віддієслівний іменник. Чеськими відповідниками бувають конструкції з прийменниками *k*, *na*, пор.: *ставлення до своєї країни* – *přístup ke své zemi*; *підготовка до опалювального сезону* – *příprava na topnou sezónu*. Прийменник *до* вживається в українській мові також у конструкціях, які виражають спрямованість дії або ставлення до якоїсь особи, предмета. Чеськими відповідниками тут бувають конструкції з прийменником *k/ke*, *vůči*, пор.: *симпатія до України* – *sympatie k (vůči) Ukrajině*.

Прийменник *про* має в українських означеннях ширше значення ніж у чеських. Чеські конструкції з прийменником *o* виражають здебільшого зміст чого-небудь, предмет розмови. Українські конструкції з прийменником *про* можуть виражати ще зміст думки, уточнювати опорне слово. Чеськими відповідниками бувають або конструкції з прийменником *na*, або конструкції без прийменника, пор.: *Із «Думкою» про Голодомор* – *S myšlenkou na hladomor*.

Український прийменник *від* має ширшу семантику ніж чеський прийменник *od*. Означення з прийменником *від* можуть виражати, крім походження, також часову семантику. Чеськими відповідниками тут є конструкції з прийменником *z*, пор.: *ухвала Верховного суду від 8 квітня 2008 року – usnesení Nejvyššího soudu z 8. dubna 2008*. За допомогою конструкцій з прийменником *z* перекладаються чеською мовою також деякі українські означення, які виражають джерело прибутку, пор.: *гроші від відкритого продажу... – peníze z otevřeného prodeje*.

Український прийменник *на* має навпаки вужче значення ніж його чеський відповідник *na*. Українські конструкції з прийменником *на* виражають здебільшого лише адвербіальне значення місця, напрямку. В цій області вони в більшості випадків збігаються з чеськими, хоча існують винятки, пор.: *задоволення від праці на рідній землі – uspokojení z práce v rodné zemi*.

Українські конструкції з прийменником *в* у більшості випадків збігаються з чеськими. Винятком є лише деякі стійкі словосполучення, пор.: *кандидат у прем'єр-міністри – kandidát na premiéra*, та конструкції, яке в українській мові виражають адвербіальне значення напрямку і які перекладаються чеською мовою за допомогою конструкцій з прийменниками *do*, *na*, пор.: *масова депортація естонців, латвійців і литовців у Сибір, Казахстан – masová deportace Lotyšů a Litevců na Sibiř a do Kazachstánu*.

Українському прийменникові *для* у ролі складової частини неузгодженого означення відповідають аж три чеські прийменники – *pro*, *na*, *k/ke*. Це стосується насамперед конструкцій, які виражають призначення предмета, пор.: *Одних напівфабрикатів для приготування шашилку – Jedny polotovary na přípravu / pro přípravu / k přípravě šašliku*.

Українські конструкції з прийменником *з* у більшості випадків збігаються з чеськими конструкціями з прийменниками *s* і *z*. Відмінності спостерігаються тоді, якщо українське означення з прийменником *з* виражає сферу чи мету діяльності певної групи людей, організації тощо, напр.: *голова Держкомітету з державного матеріального резерву*. Прийменник *z* є у таких випадках точним відповідником (іноді калькою) російського прийменника *по* і йому відповідає чеський прийменник *pro*, евентуально поширена чеська конструкція *pro záležitosti*, пор.: *від Державної комісії з цінних паперів – od Státní komise pro cenné papíry*.

Чеським відповідником українського прийменника *при* буває прийменник *u*, пор.: *чесні люди при владі – čestní lidé u moci*

Б) Чеські еквіваленти, виражені безприйменниковою конструкцією

Невелика кількість українських прийменниково-відмінкових конструкцій (приблизно 5 % прикладів) перекладається чеською мовою за допомогою конструкцій без прийменника. Чеським відповідником тоді буває найчастіше генітивне означення.

У перекладі чеською мовою можуть випускатися прийменники *z*, *від* з адвербіальним значенням часу, пор.: *з нагоди 110-ї річниці від дня народження...* (УМ № 76/2008, с. 3).

За допомогою безприйменникової конструкції можуть перекладатися чеською мовою деякі українські означення з прийменником *про*, які лише уточнюють опорне слово, пор.: *оголошення про зупинку українською мовою – hlášení zastávek v ukrajinštině*.

Для вираження точної кількості українська мова вживає конструкції з прийменником *в /у*. У чеській мові прийменник випускається, пор.: *Так само на сумі у сім тисяч доларів понався викладач – Stejně tak byl při přebírání částky sedm tisíc dolarů chycen...*

Деякі відмінності у вираженні однієї і тієї ж семантики в українській та чеській мовах виникають з усталеної традиції, пор.: *кілограма м'яса в живій вазі – Cena za kilogram masa živé váhy; підняти світову ціну на цю продукцію – zvýšit světovou cenu těchto produktů.*

3. Відмінні еквіваленти

До відмінних чеських еквівалентів (приблизно 15 % прикладів) зараховуємо підрядне (найчастіше означальне) речення, інші члени речення (напр. додатки або обставини) та узгоджене означення.

А) Чеські еквіваленти, виражені за допомогою підрядного речення

Трансформація неузгодженого означення у речення завжди викликає зміну цілої синтагми. Синтагма означення трансформується у предикацію, внаслідок чого виникає нова синтаксична одиниця – підрядне речення, пор.: *політична складова істерії не зважає на об'єктивну оцінку громадськості щодо рівня підготовки тестування – politická součást celé hysterie nevěnuje pozornost tomu, jak úroveň přípravy testů hodnotí veřejnost. У даних випадках опорний іменник трансформується у присудок, а означення – у додаток.*

У речення можуть трансформуватися означення, виражені комбінацією прийменника та віддієслівного іменника. Тоді у присудок трансформується не опорне слово, а означення, виражене віддієслівним іменником, пор.: *Кабмін вирішив створити робочу групу для розробки пропозиції – Vláda se rozhodla vytvořit skupinu, která by zpracovala návrhu...*

У речення змінюються часто типово українські конструкції з прийменником *щодо*. Хоча існує чеський відповідник *ohledně*, дослівний переклад ненатуральний для природи чеського речення, пор.: *Адже земля виділена прозоро на аукціоні і є висновки фахівців щодо безпеки функціонування заводу – Přese pozemky byly otevřeně vyhrazeny na aukci a k dispozici jsou i názory odborníků, že provoz závodu je bezpečný.*

У предикацію можуть при перекладі трансформуватися також деякі означення виражені субстантивованим активним дієприкметником минулого часу, пор.: *Панахиди за померлими з голоду – Panychidy za ty, kteří zemřeli hladem.*

Б) Чеські еквіваленти, виражені іншим членом речення

Чеським відповідником українського неузгодженого означення, вираженого прийменниково-відмінковою формою іменника може бути також інший член речення – додаток, обставина або узгоджене означення.

У багатьох випадках трансформація означення в інший член речення (найчастіше додаток) при перекладі викликана відмінним способом вираження предикації

в українській та чеській мовах. Українська мова, на відміну від чеської для вираження предикації часто вживає складені конструкції, пор.: *брати участь у – účastnit se; мати зниження ціни – mít slevu, zlevnit; тримати образ – být uražený; зазнавати утисків – být utlačován.* При перекладі вищенаведених конструкцій неузгоджене означення завжди змінюється в інший член речення, оскільки його опорне слово перетворюється в присудок або іменну частину складеного присудка, пор.: *Компанія зазнає утисків від Державної комісії – Společnost je utlačována státní komisí;*

У рідкісних випадках чеським еквівалентом українського означення може бути обставина, якщо означення виражає причину, пор.: *Панахиди за померлими з голоду) – Panychidy za ty, kteří zemřeli hladem.*

Інколи опорний іменник у ролі відокремленої прикладки може змінитися у прислівник, внаслідок чого виникає складне прислівникове відокремлене означення, пор.: *Перші українці, вихідці з Тернопільщини... – První Ukrajinci, původem z Ternopolské oblasti...*

Чеським еквівалентом українських прийменникових конструкцій може бути також узгоджене означення – просте або поширене. За допомогою узгодженого означення перекладаються чеською мовою здебільшого терміни та стійкі словосполучення, пор.: *Наше підприємство... виготовляє візки для інвалідів – Naše firma vyrábí invalidní vozíky.* За допомогою постпозитивного узгодженого означення можна перекласти чеською мовою деякі українські конструкції з прийменниками *стосовно, щодо*, пор.: *чому її підопічні... порушують справи стосовно технічних помилок – proč její svěřenci připomínají záležitosti týkající se technických chyb.* За допомогою узгодженого постпозитивного означення перекладаються також типово українські конструкції з прийменником *з*, які специфікують вид діяльності, пор.: *можливість розпочати роботи з демонтажу устаткування – možnost zahájit práce spojené s demontáží vybavení.*

Інколи чеським еквівалентом українського неузгодженого означення у прийменниково-відмінковій формі бувають зовсім інші конструкції, що впливає з відмінної термінології, пор. *свідоцтво про народження – rodný list.*

Проаналізувавши чеські еквіваленти українських неузгоджених субстантивних означень у прийменниково-відмінкових формах, ми дійшли до таких головних висновків:

а) Більша частина (60 %) українських неузгоджених субстантивних означень цього типу має свої точні чеські відповідники. Повні еквіваленти мають здебільшого конструкції з адвербіальним значенням місця (за винятком напрямку). Найчастіше в обох мовах збігаються конструкції з прийменниками *з* (з різною семантикою) та конструкції з прийменниками *в/у, на, біля, між, під*, які виражають адвербіальне значення. Українському прийменникові *про*, в конструкціях, які виражають зміст опорного слова, завжди відповідає чеський прийменник *о*.

б) Найбільше відмінностей між українською та чеською мовою спостерігається у конструкціях з прийменниками у вторинному (неадвербіальному) значенні (напр. для вираження мети, часових відношень, уточнення тощо). Найбільше відмінних чеських еквівалентів мають українські конструкції з прийменниками *від, для, щодо, стосовно*.

Summary

The main theme of this thesis is incongruent substantive attributes in prepositional cases. Purpose of this research is the short confrontation of the formal way of expression incongruent substantive attributes in prepositional cases in Ukrainian and Czech newspaper language and

also making some certain typological conclusions. The language material for research (about three hundred attributes) has been excerpted from Ukrainian newspapers. The research method of this thesis consists in synchronic research of Czech equivalents of Ukrainian prepositional constructions. Czech equivalents have been divided into three categories: full, partial and different. Analysis of the language material has shown that 60 % Czech equivalents are full equivalents. In most cases the constructions with prepositions used in original (adverbial) meaning correspond in both languages. On the contrary, most different are constructions with prepositions used in secondary (non-adverbial) meaning.

Bibliografie

1. ВИХОВАНЕЦЬ І. Р.: *Граматика української мови*. Синтаксис. Либідь, Київ 1993.
2. *Граматика чеської мови*, за ред. В. М. Русанівського. Наукова думка, Київ 1992.
3. *Сучасна українська мова*, за ред. О. Д. Пономарева. Либідь, Київ 2005.
4. FLÍDROVÁ, H. – ŽAŽA, S.: *Синтаксис русского языка у сопоставлении с чешским*. Univerzita Palackého, Olomouc 2005.
5. GREPL, M., - KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. SPN, Praha 1986.
6. ŠMILAUER, V.: *Novočeská skladba*. SPN, Praha 1966.

Problematika motivácie lekárskeho termínov v slovensko-nemeckej komparácii

Eva Schwarzová

Motivation of medical terms in Slovak-German comparison

Abstract: *This article presents the role of motivation in process of term formation in medicine. The aim is to show motivation in term formation in two different languages in Slovak and German. It is emphasized that there is a broad influence of ancient Greek and Latin terms, the basic source of much of our medical terminology.*

Key words: *motivation, medical terms and terminology, Slovak-German comparison.*

Contact: *Matej Bel University, Faculty of Humanities, Department of German Studies, e-mail: schwarzova.eva@fhv.umb.sk.*

Ak sa pri väčšine termínov dá zistiť, z akého základu a akým spôsobom sú tvorené, potom na prvom mieste treba uviesť práve túto vlastnosť termínov — ich *motivovanosť*. V jazykovednej literatúre sa spomedzi základných vlastností termínu spomína často práve *motivovanosť* ako jeho prvá a základná vlastnosť. Sám názov *motivovanosť* prešiel u nás určitým vývinom. V starších terminologických prácach sa stretáme aj s názvom *významová priezračnosť* (HORECKÝ, 1956, s. 45) alebo *motivačná zreteľnosť* (HORECKÝ, 1967, s. 130).

„*Motivovanosť* je vlastnosť termínu, ktorá zo synchronného pohľadu ukazuje na motív (podnet, stimul) a spôsob jeho utvorenia“ (MASÁR, 1991, s. 38).

O *motivovanosti* sa hovorí aj v súvislosti s takými procesmi v odbornom jazyku, ako je internacionalizácia a unifikácia terminológie. Tieto procesy sú súčasťou „svetového jazykového procesu, v ktorom sa jazyky navzájom zblížujú, najmä pokiaľ ide o základné prvky vedeckého jazyka, o terminológiu“ (HORECKÝ, 1978, s. 321). Následkom internacionalizácie v odbornom jazyku je preberanie lexiky jednak z bohatého fondu slov grécko-latinského základu, ale i preberanie z iných národných jazykov. Ďalším znakom je aj „preberanie motivácie pomenovania, najmä pri termínoch utvorených na základe metafory. Aj pri preberaní hotových pomenovacích prostriedkov, aj pri preberaní motívu pomenovania sa sleduje rovnaký pragmatický cieľ: uľahčiť odborný styk a zefektívniť ho“ (MASÁR, 1983, s. 293).

V praxi sa neraz vynára otázka, či uprednostniť motivovaný termín pred nemotivovaným. I. Masár (1991, s. 39) radí jednoznačne uprednostniť motivované termíny tvorené z domácich základov a domácimi slovtvornými prostriedkami. *Motivovanosť* termínov prispieva k systémovosti terminológie, k vytváraniu klasifikačných schém v pojmovo-terminologických systémoch vedných odborov.

J. Dolník (1983, s. 133-134) konštatuje, že potrebám odbornej komunikácie vyhovujú termíny s onomaziologickou (pomenovacou) štruktúrou, v ktorej sa redukovane, ale pritom

priezračne premieta príslušná pojmová štruktúra. Tejto požiadavke zodpovedajú motivované termíny, ktorých vnútorná forma je pevne zladená s logicko-gnozeologickou (poznávacou) štruktúrou označovaného pojmu. Pri utváraní, resp. revidovaní termínov sa dbá o to, aby sa v ich formálnych štruktúrach zafixovali príznaky z definícií pomenovaných pojmov. Je však otázne, či sa táto požiadavka dá splniť v celom rozsahu odborného jazyka.

Našími úvahami chceme poukázať na to, akú úlohu zohráva motivácia v procese tvorenia terminologických pomenovaní v medicíne – konfrontujeme vzorku slovenských a nemeckých lekárskeho termínov.

Lekárska terminológia je jednou z najstarších terminológií a vždy do istej miery odrážala stav a vývin medicíny v určitom časovom období. Najmä klinická terminológia používa dodnes niektoré historické termíny, ktorých pôvod je jasný len na základe podrobného etymologického výkladu. Platí to aj opačne, jazykový rozbor niektorých termínov pomáha pri objasňovaní niekdajších názorov na istý príznak, symptóm, ochorenie.

Terminológia medicíny spočíva na dvoch základných pilieroch – anatomická nomenklatúra (založená vo vyše 80 % na latinčine, pravidelne revidovaná a systematizovaná každých päť rokov na medzinárodných kongresoch anatómov) a klinická lekárska terminológia, (pomenovania chorôb, terapeutických postupov a laboratórnych techník, prevažne gréckeho pôvodu a značne neprehľadná). Súčasnú lekársku terminológiu môžeme prehľadne zhrnúť nasledovne:

Anatomická lexika	Klinická lexika
prevažne latinské pomenovania	prevažne grécke pomenovania
vo forme nomenklatúry	nie je vo forme nomenklatúry
malý vplyv moderných jazykov	veľký vplyv moderných jazykov, najmä angličtiny
eponymá sa vylučujú	viac než 30 000 eponým
relatívne nemenná	problém systematizácie – pribúdanie nových názvov

(porov. BUJALKOVÁ, 2008, s. 325).

Lekárska terminológia prezentuje snahu lekárov a vedcov z rôznych krajín o poznanie podstaty človeka, stavby a funkcie jeho organizmu, príčin vzniku chorôb i metód ich liečenia. V porovnaní s inými vedeckými odbormi lekárska a tiež biologická terminológia dosiahli najvyšší stupeň internacionalizácie. Je to celkom prirodzené, ak si uvedomíme, že celé stáročia až dodnes mali na lekársku terminológiu vplyv dva klasické jazyky – starogrécky a latinský. Gréčtina a latinčina sa tradične považujú za základný zdroj dopĺňania lekárskej terminológie. Termíny grécko-latinského pôvodu ľahko prenikajú do terminológie iných národných jazykov a po prispôbení sa na základe foneticko-morfologických daností týchto jazykov sa menia na internacionalizmy (medzinárodné pomenovania). Medicína však nedoplňuje svoju terminológiu len na základe latinčiny a gréčtiny. Dodnes existujú a používajú sa aj pomenovania domáceho pôvodu v jednotlivých národných jazykoch. Väčšinou sú to jednoslovné názvy z anatómie, napr. *hlava – Kopf, oko – Auge, ucho – Ohr, ústa – Mund, ruka – Hand, srdce – Herz, pľúca – Lunge* atď. Ďalším zdrojom sú aj termíny prevzaté z iných jazykov: z francúzštiny napr. *chrípka – Grippe, tampón – Tampon, kanyla – Kanüle*; z taliančiny napr. *malária – Malaria, pelagra – Pellagra, šarlach – Scharlach*; ďalej tiež z čínštiny, holandčiny, španielčiny.

Z jazykového aspektu je zaujímavé a podnetné sledovať v terminológii typologicky odlišných jazykov (v našom prípade v lekárskej terminológii) pomenovania z hľadiska ich motivovanosti. Ako tvrdí G. Poláčková (1992, s. 340) motivovanosť je najpriezračnejšia v čase vytvorenia nového termínu alebo v čase, keď sa slovu z bežnej slovnej zásoby priraduje odborný význam. Pri dlhodobom bežnom používaní sa motivovanosť termínu neraz stráca. Ako

príklad uvedieme termín *ovčie kiahne* – *Windpocken* (čes. neštovice). Podľa vysvetlenia historika medicíny J. Junasa detská choroba, ktorú označujeme ako ovčie kiahne, je vlastne modifikáciou kiahní, ktoré sa vyskytovali na slizniciach a vemenách oviec a kráv. Názov tejto choroby teda vznikol pravdepodobne preto, že túto chorobu si v minulosti všimli aj u oviec.

G. Poláčková (1992, s. 340) rozlišuje tri typy motivácie termínov a uvádza príklady z lekárskej terminológie v niekoľkých jazykoch (my sa obmedzíme na príklady zo slovenčiny a nemčiny):

1) Motivovanosť môže byť vyjadrená priamo – bezprostredným zachytením významného príznaku, napr.:

- plastika žalúdka – Magenplastik,
- hluchonemota – Taubstummheit,
- krvný obeh – Kreislauf,
- slabomyseľnosť – Geistesschwäche,
- ďalekozrakosť – Weitsichtigkeit,
- zadný mozog – Hinterhirn,
- zubný kaz – Zahnkaries a iné.

Uvedené termíny vznikli v oboch jazykoch na základe rovnakej motivácie spojením rôznych príznakov do jedného pojmu.

2) Motivovanosť môže byť vyjadrená nepriamo, prostredníctvom rôznych asociácií. Sú to názvy založené najmä na metaforách a prirovnaniach, t. j. sú utvorené od slov nemedicínskeho pôvodu. Ide o rozsiahlu skupinu termínov, ktorá je nesporne zaujímavá aj z konfrontačného hľadiska.

V takýchto termínoch sa uplatnili ako motivanty rôzne fenomény. Napríklad názvy niektorých živočíchov:

- rakovina – Krebs (lat. cancer – rak),
- lupus – Lupus (lat. lupus – vlk),
- ichtyóza – Ichthyosis (gr. ichthys – ryba),
- zajačí pysk – Hasenscharte (lat. labio leporinum, t. j. lepus – zajac),
- sval – Muskel (lat. musculus – myška bežiacia pod kožou /doslovný preklad/)
- Podobnosť so zbraňami je motivačným prvkom v týchto termínoch:
- mečovitý výbežok – Schwertfortsatz (gr. xiphos – meč), ide o pomenovanie časti hrudnej kosti, ktorá tvarom pripomína čepel meča;
- štítna žľaza – Schilddrüse (gr. thyroides – štítový),
- pošva – Scheide (lat. vagina – pošva).
- Ďalšie motivanty sú napr.:
- hudobný nástroj: bubienok – Trommelfell (lat. tympanum – bubon), sluchová trubica – Ohrtrompete (lat. tuba auditiva – sluchová trubica);
- predmety domácej potreby: lopatka – Schulterblatt (lat. scapula – lopata), panva – Becken (lat. pelvis – panva), kladivko – Hammer (lat. malleus – kladivo), hrebeň – Kamm (lat. spina – hrebeň, napr. spina ischiadica – hrebeň sedacej kosti);
- poľnohospodárske plodiny: sezamská kostička – Sesambein (lat. sesamon – sezam), Adamovo jablko – Adamsapfel (prominentia laryngea), jačmeň – Gerstenkorn (lat. hordeum – jačmeň), hľuza – Knolle (lat. abscessus – hľuza /dutina vyplnená hnisom/, blastula – Blastula, Blasenkeim (lat. blastos – výhonok /posledné štádium vajíčka po oplodnení/).

Niektoré termíny sú motivované menom literárneho alebo mytologického hrdinu vyznačujúceho sa určitými črtami osobnosti či životného osudu, napr. *sadizmus* – *Sadismus*, *narcizmus* – *Narzißmus*.

V niektorých prípadoch je ťažké určiť motivovanosť daného termínu, keďže existuje viacero verzií vysvetľujúcich etymológiu slova. Tieto verzie si niekedy môžu aj protirečiť. Podľa prameňov zo Stedman`s medical dictionary (1972, s. 1132, 1245) je takýmto prípadom neolatinický termín *sectio caesarea* (cisársky rez – *Keiserschnitt*). Podľa jednej verzie slovo *caesarea* pochádza od mena G. J. Cézara – tento panovník sa narodil pomocou tohto rezu, podľa druhej verzie je slovo odvodené od latinského slova *caedere* – *rezať* a podľa tretej, ktorá sa zdá najpresvedčivejšia, slovo *caesarea* je odvodené od podstatného mena *caesar* – *cisár, vládca*, keďže jednému zo starorímskych vládcov pripisovali ustanovenie zákona, ktorý zaväzoval odstrániť pred pochovaním plod z maternice zomrelej tehotnej ženy.

3) Neutrálne vyjadrenú motivovanosť pozorujeme v termínoch, pri ktorých nie je žiaden náznak o podstatných príznakoch pojmu. K takýmto termínom patria názvy odvodené od vlastných mien (väčšinou priezvisk) vedcov, lekárov alebo chorých – ide o eponymá. V súčasnej klinickej terminológii sú eponymá (viacslovné pomenovania tvorené pomocou mena osoby, ktorá daný jav objavila, alebo opísala ako prvá a jej meno sa stalo označením pre túto vec, gr. *eponymus* = dávajúci meno niekomu, niečomu) veľmi frekventované a ich počet sa každý rok zvyšuje. Eponymá (podľa Masára, 1991, tzv. dedikačné termíny, z lat. *dedicare* = venovať) najčastejšie označujú nejakú chorobu, symptóm, syndróm, reflex, skúšku, reakciu, postup atď. Napríklad:

- **choroba:** *Addisonova choroba* – *Addison-Krankheit* (chronická nedostatočnosť nadobličiek, hypokortikalizmus),
- *Parkinsonova choroba* – *Parkinson-Krankheit* (degeneratívne postihnutie mozgu, ktoré vedie postupne k poruche hybnosti),
- *Crohnova choroba* – *Crohn-Krankheit* (chronické zápalové ochorenie tráviaceho ústrojenstva, najčastejšie hrubého čreva),
- *Pagetova choroba* – *Paget-Krankheit* (progresívne ochorenie kostí spôsobujúce ich deformáciu);
- **syndróm:** *Morfanov syndróm* – *Morphan-Syndrom* (ochorenie spojivového tkaniva spôsobujúce degeneráciu organizmu a život ohrozujúce poruchy),
- *Downov syndróm* – *Down-Syndrom* (vrodená choroba, pri ktorej je v genetickej výbave o jeden 21. chromozóm viac tzv. trizómie 21);
- **reflex:** *Pavlov reflex* – *Pavlov-Reflex* (podmienený reflex);
- **reakcia:** *Widalova reakcia* – *Widal-Reaktion* (postup pri odbere krvi a príprave séra na *serologické* reakcie);
- **skúška:** *Abgarovej skóre* – *Abgar-Wert* (hodnotiaca skúška popôrodnej adaptácie novorodenca).

Tieto termíny sa používajú väčšinou v hovorenom styku lekárov. Niektoré eponymá sú také rozšírené, že sa apelatizovali – vlastné meno (*proprium*) sa stalo odvodzovacím základom na utvorenie všeobecného mena (*apelatíva*), napr. *röntgen*, *allzheimer*, *mendelizmus*, *basedow* (porov. BUJALOVÁ, 1999, s. 272).

Vznik eponým je spôsobený tým, že nie vždy je možné zachytiť v názve podstatný príznak určitého pojmu jedným či dvoma výrazmi. Hoci ani eponymá neinformujú o obsahu pojmov priehľadne, našli v lekárskej terminológii uplatnenie. Mnohé eponymá z anatomickej terminológie, pre ktorú je významová priehľadnosť termínov dôležitá, sa v súčasnosti nahrádzajú termínmi, v ktorých sa príznaky pojmu zachytávajú prostredníctvom významovo priehľadných prvkov, napr. *Bartoliniho žľaza na predsieňová žľaza* – *Bartolini` Drüse*, *Eustachova trubica na sluchový kanál* – *Eustachio` Tube ako Ohrtrumpete*, *Highmorova dutina na čelútná dutina* – *Highmore` Hölle ako Kieferhöhle* (porov. POLAČKOVÁ, 1992, s. 343; POLAČKOVÁ – DŽUGANOVÁ, 2000, s. 523).

Z uvedených poznatkov a príkladov vyplýva, že motivácia existuje ako objektívny

jazykový fakt a má významný vplyv aj pri tvorbe termínov z oblasti medicínskej lexiky. V oboch konfrontovaných a typologicky odlišných jazykoch možno pozorovať uplatňovanie zhodných motivačných prvkov, ktoré sú často vyjadrené aj rovnakými jazykovými prostriedkami. Existencia motivácie dokazuje užitočnosť i potrebu pracovať v oblasti terminológie s týmto javom ako jedným zo základných kritérií.

Summary

Motivation is the first and basic quality of the term that can be easily proven by an analysis of terms in different scientific fields. Motivation leads up to understand the semantic connection between the derived, the special and the primary meaning of a given word. The aim of this article is to present what historically was, and continues to be the role of motivation in term formation, specifically for the field of medicine. To this aim, we have made a Slovak – German comparison of a sample of medical terms.

Bibliografia

1. BUJALKOVÁ, M.: *Eponymá v lekárskej terminológii*. In: Bratislavské lekárske listy. Bratislava, SAP, 5/1999, s. 271-272.
2. BUJALKOVÁ, M.: *Quo vadis, terminologia medica? (Alebo o smerovaní súčasnej lekárskej terminológie)*. In: Kultúra slova, 42, 2008, s. 321-326.
3. DOLNÍK, J.: *Motivácia a hodnota termínu*. In: Kultúra slova, 17, 1983, s. 133-140.
4. HORECKÝ, J.: *Základy slovenskej terminológie*. 1. vyd. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1956, 148 s.
5. HORECKÝ, J.: *O zásadách pri tvorení názvoslovia*. In: Kultúra slova, 1, 1967, s. 129-132.
6. HORECKÝ, J.: *O internacionalizácii a unifikácii terminológie*. In: Kultúra slova, 12, 1978, s. 321-324.
7. JUNAS, J.: *Dejinami rakoviny*. In: Zdravie, 48, 1992, s. 10-11.
8. MASÁR, I.: *Niektoré dynamické javy v odbornej terminológii*. In: Kultúra slova, 17, 1983, s. 291-295.
9. MASÁR, I.: *Príručka slovenskej terminológie*. Veda, Bratislava 1991, 189 s.
10. POLAČKOVÁ, G.: *Motivovanosť anglických, ruských a slovenských lekárskeho termínov*. In: Kultúra slova, 11-12, 1992, s. 338-346.
11. POLAČKOVÁ, G. – DŽUGANOVÁ, B.: *Confrontational analysis of motivation in medical terminology*. In: Bratislavské lekárske listy, 101, 2000, s. 522-525.
12. *Stedman`S Medical Dictionary*. 22. vydanie. Baltimore, Williams and Wilkins company 1972. 1583 s.

Verbonominálne spojenia a ich preklad do slovenčiny

Jana Miškovská

Translation of verbal-nominal expressions into Slovak

Abstract: *The paper focuses on the translation of German functional relations of verbo-nominal expressions into Slovak. These items consist of abstract nouns which are the primary vehicle of meaning, and of functional verbs (Funktionsverb) which express the beginning, the continuation and the end of an action. The form and the usage of verbo-nominal expressions is a typical phenomenon of professional texts from the fields such as journalism, civic matters/administration, judiciary. These verbo-nominal expressions contribute to the exactness, accuracy of expression and they support nominalization trends in scientific texts.*

Key words: *professional text, verbo-nominal expressions, translation, journalism, civic matters /administration, judiciary texts.*

Contact: *Matej Bel University, Faculty of Humanities, Department of German Studies, e-mail: Miskovska.Jana@fhv.umb.sk*

„Mehr oder weniger feste Redewendungen, deren Bedeutung zwar regulär aus den Bedeutungen der Einzelteile rekonstruierbar ist (transparent), bei denen jedoch das Verb, im Vergleich zum normalen Gebrauch des Vollverb, ähnlich einem Hilfsverb oder einer Kopula primär dazu dient, die Tempus-, Modus- und Genusmerkmale zu tragen, die die Prädikation erfordert.“¹

Verbonominálne väzby tvoria zvláštnu skupinu a patria k najspornejším frazeologizmom. Tieto väzby sa skladajú z abstraktného podstatného mena ako hlavného nositeľa významu a tzv. funkčného slovesa (Funktionsverb), ktorého najdôležitejšou funkciou je vyjadriť začiatok, priebeh a koniec deja, teda fázovosť (napr. in Bewegung setzen – uviesť do pohybu). V týchto väzbách je nositeľom významu podstatné meno, sloveso stráca svoj význam úplne – lexikálny význam celého spojenia spočíva na substantíve, sloveso má len gramatickú funkciu (prenesenú z pôvodného významu).

Čo sa týka ich postavenia v jazykovom systéme: K. Daniels definuje túto skupinu ako hraničnú medzi syntaxou a frazeológiou: „Als allgemeinstes äusseres Merkmal nominaler Umschreibungen gilt die Koppelung eines Substantivs mit einem Verbum.“² Podľa Fleischera patria verbonominálne spojenia k tzv. frazeošablónam (Phraseoschablonen), pretože ležia na hranici frazeológie a syntaxe. Ich zaradenie do frazeológie je sporné. Do frazeológie sa zaraďujú ako tzv. verbálne frazeologizmy (verbale Phraseologismen). Jedná sa o syntaktické štruktúry,

¹ GLÜCK, H.(HRSG.): *Metzler Lexikon Sprache*. J.B. Metzler-Verlag, Stuttgart/Weimar 1993, s. 202.

² DANIELS, K. In: FLEISCHER, W.: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2. Aufl., Niemeyer-Verlag, Tübingen 1997, s. 137.

ktorých lexikálna náplň je variabilná, ale vykazujú určitý druh syntaktickej idiomatickosti.³ Podľa Findru a Gotthardovej je verbonominálna väzba koordinatívna syntagma, ktorá spája dve gramaticky a významovo rovnocenné jednotky, je to príznaková konštrukcia, ktorá môže meniť tempo a rytmus prejavu, ako aj sémanticky gradovať text.⁴ Podľa Hausmanna sú verbonominálne väzby podskupinou kolokácií: jedná sa o kombináciu dvoch slov, ktoré sú v determináčnom vzťahu. Helbig rozlišuje 3 typy týchto spojení podľa deja, tzv. Aktionsarten:

- spojenia vyjadrujúce stav resp. dej (duratívne, kurzívne) – in Beziehung stehen (byť v styku, byť vo vzťahu)
- spojenia vyjadrujúce zmenu stavu (inchoatívne) – ins Rollen kommen (dať sa do pohybu)
- spojenia vyjadrujúce dôsledky zmeny stavu (kauzatívne) – ins Schwanken bringen (zaváhať, zapochybovať, uviesť do pochybností)

Podmienkou klasifikácie substantívno-verbálneho slovného spojenia ako verbonominálnej väzby je zaradenie substantíva ako tzv. Nomen actionis.⁵

Podľa štruktúry existujú dva typy verbonominálnych väzieb:

1. spojenie slovesa a substantíva
2. spojenie slovesa a predložkovej väzby

Syntakticky tieto väzby zodpovedajú plnovýznamovému slovesu, sémanticky ale východiskovému slovesu zodpovedajú len veľmi zriedkavo – odlišujú sa od neho väčšinou morfológicky, sémanticky aj štylisticky. Typické pre tieto väzby je skutočnosť, že substantívam sa spravidla nedá priradiť žiaden prívlastok ako aj to, že substantívum resp. predložková fráza nie je pronominalizovateľná a nedá sa na ňu utvoriť otázka. Negácia sa potom v nemčine tvorí pomocou nicht/kein, a celá väzba sa v nemčine správa, čo sa týka slovosledu, ako sloveso.

K prekladu verbonominálnych väzieb do slovenčiny:

Tvorba a používanie verbonominálnych väzieb je typická pre odborné texty – publicistické, administratívne, právnické a pod. Ich používanie v zvýšenej miere prispieva k vzniku tzv. „verwissenschaftlichten Sprache“.

Prečo sa používajú? Formulácie s použitím verbonominálnych väzieb sú precíznejšie a exaktnejšie vo výraze ako všeobecné hovorové formulácie. Tendencie vo zvýšenej miere používať tieto väzby v odborných textoch sú badateľné aj v iných jazykoch: napr. vo francúzštine, češtine a slovenčine. Keďže nositeľom informácie je substantívum – nomen-podporujú tieto väzby nominalizačné tendencie v odborných textoch (tzv. Nominalstil).

Pri preklade nemeckých verbonominálnych väzieb do slovenčiny zachováваме kategóriu slovných druhov, ale nejde tu o doslovný preklad (kalk), podstatné meno implikuje použitie určitého slovesa – sémantický význam tohto slovesa je ale iný v odbornom texte ako v texte všeobecnom.

Pri preklade verbonominálnych spojení všeobecne existujú tri možnosti:

- preklad plnovýznamovým slovesom (zum Stopp kommen – zastaviť)
- preklad menným prísudkom – slovesom a podstatným menom (die Hilfe leisten –

³ FLEISCHER, W.: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2. Aufl., Niemeyer-Verlag, Tübingen 1997, s. 131.

⁴ FINDRA, J. - GOTTHARDOVÁ, G.: *Slovenský jazyk a sloh*. SPN, Bratislava 1986, s. 354.

⁵ HELBIG, G. - BUSCHA, J.: *Deutsche Grammatik*. 15. Aufl., Langenscheidt, Leipzig/Berlin/München 1993, s. 184.

- poskytnúť pomoc)
- slovesom a prídavným menom (Respekt genießen – byť rešpektovaný)
- slovesom a zámenom
- slovesom a príslovkou – (durch Vertrag übertragen – zmluvne previesť)
- slovesom a predložkovou väzbou (Anteil haben an – mať podiel na čom, podieľať sa na čom)
- preklad celou vetou, čiže opisne

Pri preklade sa teda používajú predovšetkým sémantické prekladové postupy – mení sa logicko-sémantický, štylistický význam väzby resp. význam rečového aktu (čiastočne alebo úplne) – prichádza často k modulácii (generalizácii aj k opačnému javu – ku konkretizácii), čo sa týka rozsahu ku kompresii (univerbizácii).

K najväčším významovým posunom podľa výskumu prichádza predovšetkým v právnických textoch, menej sa s týmto javom stretávame v ekonomických textoch, najmenej sa významovými posunmi pri preklade verbonominálnych jednotiek stretávame v publicistických textoch, kde aj najčastejšie prichádza ku kompresii a generalizácii.

Zusammenfassung

Die Autorin widmet sich der Übersetzung der Funktionsverbgefüge aus dem Deutschen ins Slowakische. Die theoretische Einführung fasst die Basiskenntnisse über die FVG zusammen, vor allem was die Klassifizierung und Systematisierung angeht. Im zweiten Teil befaßt sich die Autorin mit konkreten Übersetzungsmöglichkeiten und Übersetzungsverfahren, die bei der Übersetzung der FVG angewendet werden. Den dritten Teil bildet ein Glossar aus je 15 ausgewählten FVG aus den 3 wichtigsten Anwendungsbereichen: aus den publizistischen, ökonomischen und juristischen Texten.

Glosár

Právnické texty:

- den Eid leisten – zložiť prísahu, prisahať (leisten – vykonať, poskytnúť)
- den Einspruch erheben – namietať, protestovať (erheben – zdvihnúť, pozdvihnúť)
- die Willenserklärung abgeben – predložiť prejav vôle (abgeben – odovzdať)
- die Nebenabreden treffen – prijať resp. uzavrieť vedľajšie dojednania (treffen – stretnúť)
- durch Vertrag übertragen – zmluvne previesť (übertragen – previesť)
- die Einwendung erheben – uplatniť námietku (erheben – zdvihnúť, pozdvihnúť)
- unter Anklage stehen – byť obžalovaný (stehen – stáť)
- über jmdn. eine Strafe verhängen – uložiť niekomu trest (verhängen – zastrieť, uložiť)
- ein Testament aufsetzen – zriadiť testament (aufsetzen – nasadiť, postaviť)
- den Beitrag erlassen – odpustiť výživné (erlassen – vydať, odpustiť)
- ein Urteil fällen – vyniesť rozsudok (fällen – rúbať, stínať)
- einen Vertrag aufsetzen – zostaviť, skoncipovať zmluvu (aufsetzen – nasadiť, postaviť)
- für Recht erkennen – právoplatne rozhodnúť (erkennen – spoznať)
- die Beschwerde führen - podať sťažnosť (führen – viesť, riadiť)

einen Abgabenbescheid erlassen – vydat' rozhodnutie o poplatku (erlassen – vydat', odpustiť)

Ekonomické texty:

den Anforderungen gerecht werden – splniť/plniť požiadavky (gerecht werden – zvládnuť, spravodlivo posúdiť)

die Ziele aufstellen – stanoviť ciele (aufstellen – postaviť, umiestniť)

einen Auftrag erhalten – získať objednávku (erhalten – dostať, obdržať, získať)

die Ware beziehen – odoberať tovar (beziehen – potiahnuť, obtiahnuť, zaujať miesto)

den Kontakt herstellen – nadviazať kontakt (herstellen – postaviť, vyrobiť)

die Gebühren entrichten – uhradiť poplatky (entrichten – zaplatiť, vyplatiť)

die Zweigstelle errichten – zriadiť pobočku (errichten – zriadiť, založiť)

den Gewinn erzielen – mať zisk/docieliť zisk (erzielen – docieliť, nadobudnúť)

die Anreize geben – dať podnet/popud, stimulovať (geben – dať)

die Struktur aufweisen – vykazovať štruktúru (aufweisen – vlastniť, vykazovať)

die Verbreitung finden – rozšíriť sa (finden – nájsť)

die Vorteile erzielen – nadobudnúť/získať výhody (erzielen – docieliť, nadobudnúť)

die Kontrolle durchführen – previesť kontrolu, kontrolovať (durchführen – previesť, vykonať)

die Produktion aufnehmen – začať výrobu (aufnehmen – zdvihnúť, prijať)

die Zahlung leisten – platiť (leisten – vykonať, poskytnúť)

Publicistické texty:

auf Tiefstand liegen – byť na historickom minime (liegen – ležať)

ins Spiel bringen – vrátiť do hry (bringen – priniesť, priviesť)

den Anspruch haben auf etw. – mať nárok na čo (haben – mať)

einen Auftrag auf etw. einbringen – podať žiadosť o čo (einbringen – dopraviť, zadržať)

die Schüsse abgeben – strieľať, vystreliť (abgeben – odovzdať, dať do úschovy)

an die Spitze stellen – postaviť sa na čelo (stellen – postaviť)

Respekt genießen – byť rešpektovaný (genießen – užívať, vychutnávať)

im Zeugenstand stehen – svedčiť (stehen – stáť)

etw. zu Ausdruck bringen – vyjadriť (bringen – priniesť, priviesť)

zur Verfügung stellen – dať k dispozícii (stellen – postaviť)

unter Kontrolle haben – mať pod kontrolou (haben – mať)

zur Diskussion stehen – byť predmetom diskusie (stehen – stáť)

die Regie führen – režírovať (führen – viesť)

die Maßnahmen treffen – prijať opatrenia (treffen – stretnúť)

etw. in Betracht ziehen – vziať niečo na zreteľ (ziehen – ťahať, stiahnuť)

Bibliografia

1. FINDRA, J., GOTTHARDOVÁ, G.: *Slovenský jazyk a sloh*. SPN, Bratislava 1986.
2. FLEISCHER, W.: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2. Aufl., Niemeyer-Verlag, Tübingen: 1997.
3. FÖLDES, C.: *Deutsche Phraseologie kontrastiv*. Julius Groos-Verlag, Heidelberg 1996.
4. HELBIG, G., BUSCHA, J.: *Deutsche Grammatik*. 15. Aufl., Langenscheidt, Leipzig/Berlin/München: 1993.
5. KOLEČKOVÁ, O., HAUPENTHAL, T.: *Vazby německých sloves s podstatnými jmény*. Polyglot, Český Těšín 1994.
6. GLÜCK, H.(HRSG.): *Metzler Lexikon Sprache*. J.B. Metzler-Verlag, Stuttgart/Weimar 1993.
7. MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. SPN, Bratislava 1984.
8. STOLZE, R.: *Die Fachübersetzung: Eine Einführung*. Narr, Tübingen 1999.

Glosár zostavený podľa:

Právnická nemčina:

1. *Deutsche Verfassung – Artikel 5*.
2. ABRAHÁMOVÁ, E.: *Deutsch für Jurastudenten*. Právnická fakulta UK, Bratislava, 1997.

Hospodárska nemčina:

1. časopis *Markt*, Nr. 13, Hrsg. von Goethe Institut.
2. *Markt*, Nr. 16, Hrsg. von Goethe Institut.

Publicistické texty:

1. *Der Standard*, Freitag 20.9. 1996, Nr. 2368.

Substantívne deminutíva a prechýlené názvy v nemčine a slovenčine

Zdenko Dobřík

Substantive demunitives and motion in German and Slovak

Abstract: *The presented paper deals with the formation of demunitives and motion in German and Slovak languages. The author points to the congruencies, similarities and differences in both languages. The theoretical and methodological basis of the research stems from onomasiological concept of the confrontational word-formation by Dokulil.*

Key words: *demunitives, motion, confrontational analysis, German language, Slovak language.*

Contact: *Matej Bel University, Faculty of Humanities, Department of German Studies, e-mail: dobrik.zdeno@fhv.umb.sk*

Objavná hodnota Dokulilovej onomaziologickej orientovanej koncepcie konfrontácie slovotvorby slovanských jazykov spočíva v zistení, že v každom jazyku prebiehajú slovotvorné procesy, ktoré vytvárajú: a) vzťahy medzi jednotlivými slovnými druhmi (interkategorálne vzťahy); b) vzťahy vo vnútri jednotlivých slovných druhov (intrakategorálne vzťahy). Dokulilova onomaziologická koncepcia konfrontácie slovotvorby, jej retrospektívne hľadisko, je teoreticko-metodologickým východiskom tohto príspevku, pretože umožňuje zistenie zhôd, podobností a rozdielov, ktoré sa vzťahujú na slovotvorbu substantívnych deminutív a prechýlených názvov v nemčine a slovenčine. Odvolávajúc sa na Dokulila (1963) konštatujeme, že vytváranie substantívnych deminutív a prechýlených názvov je späté so slovotvornými procesmi, ktoré vytvárajú vzťahy vo vnútri podstatných mien, t.j. intrakategorálne vzťahy. Podľa Furdíka (2004, s. 100) patria substantívne deminutíva a prechýlené názvy spolu s augmentatívami, názvami mláďat, kolektívami a negatívami k modifikačným kategóriám substantívnych derivátov. Predstavy Fleischera (1974) a iných renomovaných nemeckých lingvistov o slovotvorbe sa v princípe zhodujú s predstavami Dokulila a Furdíka. Fleischer (1974) a Ohnheiserová (1987) sa odvolávajú častokrát najmä na Dokulilove práce. Skôr ako prejdeme k jadrú témy, zmienime sa o ďalších podstatných vlatnostiach retrospektívneho a prospektívneho hľadiska onomaziologickej koncepcie, aby sme poukázali na všeobecnú platnosť jej použitia pri porovnávaní slovotvorby v ľubovoľných jazykoch.

Retrospektívne (statické) hľadisko onomaziologickej koncepcie vychádza zo slovného druhu motivovaného slova, teda z výsledkov derivačného procesu (DOLNÍK, 1993, s. 97). Jeho základ tvorí binárne chápanie pomenúvacieho útvaru. Porovnávací základ retrospektívneho hľadiska predstavuje systém onomaziologických kategórií, ktoré nadobúdajú konkrétnejšie vyjadrenie v slovotvorných kategóriách a slovotvorných typoch. Jednotlivé typy onomaziologických kategórií sú zoskupené súbory onomaziologických kategórií na základe

konfigurácie kritérií, ktoré sledujú: a) či pri slovotvornom akte (ne)dochádza k zmene slovného druhu motivátu v porovnaní s motivantom; b) či pri slovotvornom akte (ne)dochádza k zmene lexikálneho významu motivátu v porovnaní s motivantom (FURDÍK, 2004 s. 87). V súlade s týmito kritériami jestvujú univerzálne typy onomaziologických kategórií (mutácia, modifikácia, transpozícia) a špecifikované typy onomaziologických kategórií (reprodukcia, integrácia). Mutačný typ onomaziologickej kategórie (syntakticko-sémantická derivácia) sa zakladá na uskutočnení významovej zmeny motivátu, avšak slovnodruhovú zmenu sa môže, ale nemusí uskutočniť. Zmena významu je teda nezriedka sprevádzaná aj zmenou syntaktických vlastností motivátu. Ak je výsledkom slovotvorného procesu iba sémantická špecifikácia motivátu, potom ide o modifikačný typ onomaziologickej kategórie (sémantickú deriváciu). Pri transpozičnom type onomaziologickej kategórie (syntaktickej derivácii) dochádza k slovnodruhovej zmene, ktorá prináša aj zmenu v syntaktickej funkcii motivátu. Reprodukčný typ onomaziologickej kategórie (FURDÍK, 2004, s. 88) sa vzťahuje iba na slovesá. Slovesné motiváty sú odvodené najmä od citoslovieč a zámen. Významová zmena sa realizuje metajazykovo. Motivovaným slovesom reprodukuje istý jazykový výraz. Integračný typ onomaziologickej kategórie sa vzťahuje na priradovacie kompozitá, pri ktorých nenastáva zmena slovného druhu. Význam zloženého slova sa skladá zo súčtu významov jeho zložiek. Obidva slovotvorné základy sú nositeľmi onomaziologickej bázy (FURDÍK, 2004, s. 88).

Fundamentálny základ prospektívneho (dynamického) hľadiska predstavuje pojem derivačný krok (DOLNÍK, 1993, s. 97). Každý derivačný krok sa spája s určitým všeobecným slovotvorným významom motivujúceho a motivovaného slova. Všeobecný slovotvorný význam, napr. „substancia, ktorá má vzťah k procesu“, sa môže realizovať v jednotlivých slovotvorných významoch: a) osoba alebo predmet, ktorý vykonáva určitú činnosť, b) výsledok činnosti, c) objekt činnosti, d) miesto činnosti, atď. Zatiaľ čo všeobecné významy sú zjavne univerzálne a základné vzťahy medzi slovnými druhmi, v rámci slovotvorby v rôznych jazykoch sa zhodujú, môžu existovať rozdiely v oblasti slovotvorných kategórií, ktoré sa spájajú s určitým derivačným krokom. Z pohľadu prospektívnej koncepcie je motivačný vzťah rekurzívny, to znamená, že motivát sa môže stať motivantom ďalšieho slova, ba dokonca aj viacerých slov. Okolo jedného východiskového slova sa utvárajú slovotvorné hniezda. Do toho istého slovotvorného hniezda sa začleňujú slová, ktoré majú spoločný koreň a zároveň existujú medzi nimi reálne motivačné vzťahy, t.j. vzťahy, ktoré vnímajú príslušníci jazykového spoločenstva v súčasnom jazyku. Slovotvorné hniezdo sa skladá zo slovotvorných radov a slovotvorných paradigiem. Od východiskového nemotivovaného slova možno utvárať nezriedka mnohostupňové slovotvorné rady, pričom sa tieto v porovnávaných jazykoch zhodujú i odlišujú. Slovotvorná paradigma predstavuje súbor motivátov (komotivátov) tvorených bezprostredne od jedného motivanta, pričom komotiváty nie sú navzájom motivované.

V nemčine je podmienená distribúcia deminutívnych sufixov zakončením slovotvorného základu (motivantu). Podrobnú pozornosť jej venuje Fleischer (1974, s. 178-182). Najproduktívnejší sufix *-chen* sa spája s motivantami končiacimi na *-l(e)*, napr. *Spielchen*, *Seelchen*. Sufix *-lein* spravidla nadväzuje na motivanty so zakončením na *-ch*, *-g*, *-ng*, napr. *Bächlein*, *Ringlein*, *Tüchlein*. Substantíva na *-el* možno „zdrobňovať“ sufixami *-chen* a *-lein*. V prípade použitia sufixu *-lein* dochádza k vypusteniu neprízvučného vokálu *-e*, ktorý je súčasťou motivantu, napr. *Englein*, *Spieglein*, *Mäntlein*, *Decklein*. Distribúcia sufixu *-chen* spravidla nespôsobuje vynechanie neprízvučného *-e*, napr. *Engelchen*, *Mäntelchen*, *Spiegelchen*, *Deckelchen*. Výnimku predstavuje *Deckchen*. Ďalšie pravidlá distribúcie sufixov *chen* a *-lein* uvádza Fleischer (1974, s. 179). Suffixy *-chen* a *-lein* nie sú v jednotlivých slovách vždy ľubovoľne zameniteľné, pretože majú dištingtívnu funkciu – diferencujú ich význam, napr. *Männchen* (samček) – *Männlein*, *Weibchen* (samička) – *Weiblein*. *Männlein* vo význame

samček a Weiblein vo význame samička nepoužívajú. Okrem týchto sufixov sa vyskytujú v spisovnej nemčine oveľa zriedkavejšie *-el*, napr. *Krümel*, *Ränzel*, sufixálne spojenie *-el-chen*, napr. *Büchelchen*, *Blümelchen* a cudzojazyčný sufix *-ine*, napr. *Sonate* – *Sonatine*, *Viola* – *Violine*.

V slovenčine závisí distribúcia deminutívnych sufixov od gramatického rodu motivanta. Jednotlivým rodovým subkategóriám prislúcha špecifický inventár slovotvorných sufixov. Absolútna väčšina z nich patrí do *-k*-ového typu. Kritériom nasledujúceho usporiadania sufixov je ich produktivnosť (Trnková, 1991, s. 91). V mužskom rode sú najproduktívnejšími sufixami *-ík/-ik*, *-ok*, *-ko*, *-ček/-tek*, *-ec*, *-ul'ko*, *-enko*, *-inko*; v ženskom rode *-ka*, *-ička*, *-očka/-ôčka*, *-enka/-ienka*, *-inka*, *-uška*, *-ul'ka* a v strednom rode *-ko*, *-ce*, *-ičko*, *-iečko/-ečko*, *-očko/ôčko*, *-iačko*, *-uško*.

Deminutíva sa vyznačujú v oboch jazykoch kvantitatívnymi a kvalitatívnymi vlastnosťami, ktoré sú výsledkom mentálneho spracovania určitého segmentu mimojazykovej skutočnosti predstaviteľmi jazykového spoločenstva. Kvantitatívna vlastnosť deminutív sa prejavuje tak, že označené denotáty vnímajú používatelia jazyka „ako menšie než je ich stereotypná veľkosť“, napr. *domček ako priestor na bývanie, majúci menší priestor, ako je obvyklá predstava*. Deminutíva v kontexte obsahujú pomerne často sémantický príznak expresívnosti (kvalitatívnu vlastnosť), ktorá sa prelína s ich kvantitatívnou (pojmovou) zložkou významu. Kladná aj záporná expresivita deminutíva (sympatia, náklonnosť k niekomu/niečomu; ironizovanie, odmietnutie niekoho/niečoho) môže dokonca odsunúť jeho pojmovú zložku významu do periférneho priestoru, napr. *Do takéhoto domčeka by som nevložil za žiadnu cenu ani groš. Keby sme mali takýto domček, bolo by nám sveta žiť. Das Bierchen schmeckt gut. Solches Sümchen würde mir gefallen*.

V hovorovej slovenčine podliehajú niektoré lexikálno-sémantické skupiny substantív, napr. hypokoristiká viacnásobnej deminutivizácii, ktorá znásobuje intenzitu vyjadrenia (*Janulka*, *Janička*, *Janinka*). V nemčine sa tento jav s najväčšou pravdepodobnosťou nevyskytuje. V hovorovom jazyku sa používajú ženských mien, napr. *Jan(i)lein*. Okrem toho sú deminutívne sufixy v slovenčine súčasťou niektorých zoológických a botanických mien, ktoré nemajú nezdrobnené náprotivky, napr. *nosáčik*, *plochul'ka*, *černuška.*, *žltuška* (Horecký, 1989, s. 67).

Z uskutočnenej porovnávacej analýzy slovotvorby deminutív vyplýva, že

- a) v oboch jazykoch patrí sufixálnej derivácii dominantné postavenie; avšak v nemčine je menší počet deminutívnych slovotvorných typov (sufixálnych modifikácií);
- b) v slovenčine sa opakovane navrstvujú na seba formanty pri deminutivizácii
- c) hypokoristik, v nemčine tento jav neexistuje;
- d) distribúcia deminutívnych sufixov je podmienená v porovnávaných jazykoch rozdielnymi
- e) kritériami;
- f) v slovenčine spoluvytvárajú deminutívne sufixy mená, ktoré nemajú nezdrobnené
- g) náprotivky.

Tvorenie prechýlených názvov súvisí s kategóriou rodu, pričom sa slovotvorný proces uskutočňuje väčšinou v smere maskulinum (motivant) – femininum (motivát). V oboch jazykoch sa zriedkavo vyskytujú inverzné prechýlené názvy, t.j. femininum (motivant) – maskulinum (motivát), napr. *Ente* – *Enterich*, *Gans* – *Gänserich* ale aj *Ganser*, *Taube* – *Täuberich* ale aj *Tauber*, *Witwe* – *Witwer* *striga* – *strigáň*, *líška* – *lišiak*. Zatiaľ čo Furdík (2004, s. 91) označuje aj inverzné názvy ako feminitíva; Sokolová (FURDÍK, 2004, s. 168) ako maskulinatíva. Uprednostňujeme používanie termínu maskulinatíva, pretože tento transparentne odráža priebeh a najmä výsledok priebehu prechýľovania, t. j. vznik prechýleného názvu

(motivátu) patriaceho do prirodzenej kategórie mužského rodu. Imanentnými zložkami prechýľovania ako modifikačnej kategórie sú teda v oboch jazykoch frekventované feminatíva (motiváty) a neproduktívne maskulinatíva (motiváty).

Najmarkantnejšie rozdiely medzi spisovnou nemčinou a slovenčinou sa ukazujú v oblasti tvorenia prechýlených názvov – priezvisk. V spisovnej nemčine zostávajú priezviská žien bez prechýľovacej prípony. V slovenčine je najproduktívnejšou príponou *-ová*, napr. *Nováková*. Od vlastných mien s formou prídavných mien sa prechýlené ženské formy tvoria príponou *-á*, napr. *Podhradská*. Bez prechýľovacej prípony zostávajú priezviská na *-ovie*, napr. *Anna Matejovie*, české priezviská na *ů*, napr. *Tomšů* (MISTRÍK A KOL. 1993, s. 342). Okrem toho sa môžu uvádzať bez prechýľovacej koncovky priezviská žien cudzieho pôvodu. Tieto sú nesklonné.

V nemčine sa používajú feminatíva priezvisk už len v hovorovom jazyku, napr. *die Müllern*, *die Dresslern*. V obmedzenom rozsahu používaná koncovka *-e(n)* je redukovanou podobou koncovky *-in*, pomocou ktorej sa bežne tvorili prechýlené názvy priezvisk do konca 18. storočia a čiastočne ešte aj v 19. storočí. (FLEISCHER, 1974, s. 184). V slovenčine zodpovedajú feminatívam *die Müllern*, *die Dresslern* hovorové náprotivky (ekvivalenty) *Müllerka*, *Dresslerka*. Okrem slovotvornej prípony *-ka*, napr. *Husárka*, *Béreška* sa tvoria hovorové formy ženských priezvisk aj súfixami *-čka/-ička*, napr. *Pavlovička*, *Radička*.

V nemčine existujú konkurenčné názvy. Sufixu *-in* konkurujú zložené slová, ktorých druhú zložku tvorí koreňová morféma *-frau* za predpokladu, že prvá zložka kompozita označuje názvy osôb. V niektorých prípadoch nie sú medzi konkurenčnými názvami podstatné významové rozdiely, napr. *Bettlerin* – *Bettelfrau*, *Botin* – *Botenfrau*, *Händlerin* – *Handelsfrau*. V iných prípadoch existujú medzi konkurenčnými názvami vyššie spomenutých slovotvorných typov zreteľné významové rozdiely. Feminatíva končiace príponou *-in* označujú osoby vykonávajúce určité povolanie, napr. *Ärztin*, *Gärtnerin*; zložené slová s druhou zložkou na *-frau* pomenúvajú manželky mužov vykonávajúcich konkrétne povolanie, napr. *Arztfrau*, *Gärtnerfrau* (FLEISCHER, 1974, s. 184). V slovenčine im zodpovedajú viacslovné pomenovania *lekárova manželka* (manželka lekára), *záhradníkova manželka* (manželka záhradníka).

Z uskutočnenej porovnávacej analýzy prechýľovania vyplýva, že

- a) v oboch jazykoch patrí súfixálnej derivácii dominantné postavenie; avšak v nemčine je menší počet deminutívnych slovotvorných typov (súfixálnych modifikácií);
- b) v nemčine je komplementárnym slovotvorným postupom k súfixácii tvorenie zložených slov, v slovenčine sú to viacslovné pomenovania;
- c) v spisovnej nemčine sa feminatíva priezvisk nevyskytujú;
- d) v nemčine sa vyskytujú konkurenčné prechýľovacie názvy, ktoré sú v synonymickom vzťahu.

Zusammenfassung

Im Beitrag wird die Aufmerksamkeit den Diminutivbildungen und der Movierung im Deutschen und Slowakischen gewidmet. Der Autor weist dabei auf die Übereinstimmungen, Ähnlichkeiten und Unterschiede in beiden Sprachen hin. Der theoretisch-methodologischen Basis liegt die konfrontative onomasiologische Konzeption der Wortbildung von Dokulil zugrunde.

Bibliografia

1. BUZÁSSYOVÁ, K.: *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. VEDA vydavateľstvo SAV, Bratislava 1974. 240 s. ISBN 80-224-0047-5.
2. DOKULIL, M.: *Ke koncepcii porovnávací charakteristiky slovanských jazykú v oblasti tvoření slov*. Slovo a slovesnost, 24, 1963. s. 85-105.
3. DOLNÍK, J. – BENKOVIČOVÁ, J. – JAROŠOVÁ, A.: *Porovnávací opis lexikálnej zásoby*. VEDA vydavateľstvo SAV, Bratislava 1993. 189 s. ISBN 80-224-0344-X.
4. FURDÍK, J.: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Modrý Peter, Levoča 1993. 200 s. ISBN 978-80-969760-7-2.
5. FURDÍK, J.: *Slovenská slovotvorba*. Vydavateľstvo Náuka, Prešov 2004. 200 s. ISBN 80-89038-28-X.
6. OHNHEISER, I.: *Wortbildung im Sprachvergleich Russisch – Deutsch*. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1987. 154 s. ISBN 3-324-00139-0.
7. TRNKOVÁ, J.: *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*. Slovenská reč, 56, 1991, s. 87-95.

Vokálny systém v slovenčine a v arabčine

Eva Čulenová

The Vowel System in Slovak and in Arabic

Abstract: *The article The vowel system in slovak language and in arabic language obtains the system of vowels in both language, constitutes important phenomenons in these languages. It wants to take concern mainly in different phenomenons in the pronunciation but explains the similar effects too.*

Key words: *Slovak language, Arabic language, vowels, fonology.*

Contact: *Matej Bel University, Faculty of Humanities, Department of Slovak Language and Literal Science, e-mail: Culenova.Eva@fhv.umb.sk*

Úvod

Príspevok sa snaží v krátkosti priblížiť základné javy vokálneho systému slovenčiny a jedného z hlavných predstaviteľov semitských jazykov – arabčiny. Ide o dva celkom odlišné jazyky: slovenčina patrí do indoeurópskej jazykovej rodiny – do skupiny západoslovanských jazykov; arabčina je členom semito-hamitskej jazykovej rodiny. Obe jazykové rodiny, nehovoriac už o menovaných jazykoch, majú odlišné jazykové javy, históriu, geografickú príslušnosť. Ich fonologické, morfológické, syntaktické aj štruktúrne charakteristiky sa preto veľmi odlišujú, čo je dôsledkom najmä ich vývinu, histórie, mentality a kultúry používateľov a geografického lokalizovania. Napriek tomu, že arabčina je vo svete veľmi rozšíreným jazykom (hovorí ním asi 270 mil. ľudí, ako *lingua franca* je používaná aj v ďalších krajinách; je jazykom islámu a Koránu, ktorý číta asi 950 mil. ľudí; je úradným jazykom v asi 20 krajinách – údaj podľa: ČERMÁK, F., 2001, s. 304), u nás je stále považovaná za akýsi „exotický“ jazyk a pomerne málo ľudí ním hovorí a učí sa ho.

Slovenčina je naším materinským jazykom, je možné dohovoriť sa ňou v Čechách, v Poľsku a do istej obmedzenej miery aj v rusky hovoriacich krajinách. Z týchto dôvodov sa nám javí zaujímavé pristaviť sa pri krátkej komparácii menovaných jazykov. Keďže ide o veľmi širokú tému, príspevok sa venuje časti fonologických systémov oboch jazykov, a to vokálnemu systému, ktorý je v oboch jazykoch veľmi odlišný.

Slovenský a arabský jazyk v kontexte svetových jazykov

Slovenčina patrí do indoeurópskej jazykovej rodiny (cca 2,5 miliardy ľudí), do skupiny slovanských jazykov.

Slovanské jazyky sa delia do troch vrstiev:

- Západoslovanské jazyky – radíme sem dolnolužitskú a hornolužitskú srbčinu (lužitská podskupina); poľštinu a vymreté jazyky: pomorančinu, kašubčinu, polabčinu a severnú slovinčinu (lechická podskupina) a češtinu, slovenčinu a vymretú knaančinu (česko-slovenskú podskupinu).
- Východoslovanské jazyky – radíme sem ruštinu, bieloruštinu, rusínčinu, ukrajinčinu a vymreté jazyky: staroruština, starobieloruština a staronovogorodský dialekt. Na zápisy žijúcich jazykov sa zväčša používa azbuka alebo cyrilika.

Medzi južnoslovanské jazyky patria slovinčina, srbčina, chorvátčina, bosniačina (západná podskupina) a bulharčina, macedónčina, cirkevná slovančina a vymretá staroslovienčina (východná podskupina).

Predpokladá sa, že slovanské kmene sa na územie Slovenska prisťahovali asi v 6. st. z oblasti medzi Dneprom a Vislou. Hovorí ňou vyše 5 miliónov ľudí.

Vykazuje špecifické a charakteristické znaky slovanských jazykov.

Predovšetkým treba konštatovať, že ide o flektívny jazyk, kde sa operuje najmä prostredníctvom sufixov a prefixov. Z morfológického hľadiska ide o syntetický jazyk, no vyskytujú sa aj analytické tvary (najmä slovesné).

Z fonologického hľadiska ide o intonačný, dôsledne vokálny jazyk. Vokály sa chápu ako základ slabiky, dôsledne sa vyslovujú, dbá sa na dodržiavanie kvantity vokálov a veľmi dôsledne sa zapisujú. Vokály a ich vlastnosti majú dištingtívne vlastnosti.

Arabčina patrí podľa K. Sorbyho (2005, s. 5) do semito-hamitskej rodiny, ktorá je rozšírená v juhozápadnej Ázii, v celej severnej a severovýchodnej Afrike. Hamitská skupina zahŕňa egyptskú, berberskú, kušitickú a čadskú jazykovú skupinu; semitské jazyky sa delia na severovýchodnú, severozápadnú a juhozápadnú skupinu.

- Severovýchodnú skupinu semitských jazykov tvorí klinopisná akkadčina (datovateľná asi od roku 2500 p. n. l.) a jej neskoršie vývinové štádiá – babilónčina a asýrčina.
- Do severozápadnej vetvy semitských jazykov patria nedostatočne doložené jazyky z 2. tis. p. n. l.: amoritčina, ugaritčina, kanaančina, biblická a postbiblická hebrejčina spolu s tvritom, úradným jazykom Izraela, fénitčina, púnčina, početné obmeny aramejčiny.
- Juhozápadná skupina semitských jazykov sa skladá z arabskej a etiópskej podskupiny.
- Arabčina sa veľmi bohato rozvinula hlavne ako tzv. jazyk predislámskej poézie (6. st.) a ako jazyk Koránu. Kodifikovaná bola v 8. a 9. storočí a v podstate v tejto podobe ostala až do konca 18. storočia. V 19. storočí bola kodifikovaná tzv. moderná spisovná arabčina, ktorá je záväzná pre celý arabský svet.

Arabčina je prevažne syntetický a flektívny jazyk, pričom veľmi výrazne používa vnútornú flexiu. Základným nositeľom lexikálneho významu je spoluhláskový koreň, ten sa potom spresňuje pomocou samohlások a afixov, ktoré vytvárajú aj morfológické charakteristiky daného koreňa.

Napr.: ب ت ك [KTB] = koreň s lexikálnym významom pre písanie:

أبتكأ [(a)Nā] aKTuBu] = (ja) píšem, مآبكت [MaKTaBatun] = písací stôl, كتابك [KiTāBun] = kniha.

Arabský jazyk sa vyznačuje veľmi bohatou synonymiou a polysémiou.

Ide o intonačný a výrazne konsonantický jazyk. Konsonanty sa chápu ako základ lexikálneho významu a aj ako základ slabiky. Preto moderná arabčina (na rozdiel od klasickej) vokály nezapíše, chápu sa ako nepodstatné. Pre cudzincov je však sťažené čítanie nevokalizovaného zápisu.

Moderná spisovná arabčina sa používa v médiách, v tlači a na verejnosti. Okrem toho sa však v súkromných sférach využíva celá plejáda dialektov, ktoré sa spravidla delia nasledovne:

1. dialekty sýrsko-palestínske (Sýria, Libanon, Palestína, Jordánsko);
2. iracký dialekt;
3. dialekty Arabského polostrova (Saudská Arábia, Kuvajt, Bahrajn, Qatar, Spojené arabské emiráty, Omán, Jemen);
4. egyptský a sudánsky dialekt;
5. dialekty severnej Afriky (Líbya, Tunisko, Alžírsko, Maroko). (SORBY, 2005, s. 6).

Často sú dialekty tak odlišné, že úlohu dorozumievacieho jazyka v celom arabskom svete plní spisovná arabčina, ktorej význam stále narastá a má aj obrovský politický význam.

Systém vokálov v slovenčine a v arabčine

1. Spisovný slovenský vokalický systém pozostáva z:

- a) piatich samohlások: *a, e, i, o, u, ä* a ich dlhých variantov: *á, é, í, ó, ú*;
- b) štyroch diftongov: *ia, ie, iu, ô*.

Okrem toho slovenské vokály diferencujeme a klasifikujeme podľa viacerých hľadísk, a to podľa:

- A. Polohy jazyka: ■ nízke, stredné, vysoké
 ■ predné, stredné, zadné
- B. Podľa účasti pier na ich artikulácii:
 ■ labializované (zaokrúhlené)
 ■ nelabializované (Klasifikácia podľa: Kráľ, Á., 1996, s. 48)

Kvôli prehľadnosti uvádzame nasledujúcu tabuľku:

	nelabializované		labializované
	PREDNÉ	STREDNÉ	ZADNÉ
vysoké	i		u
stredné	e		o
nízke		ä, a	

Tabuľka č. 1 Systém slovenských vokálov (podľa: Kráľ, Á., 1996, s. 51)

Diftongy sú v slovenčine kľzavé zvuky, zložené z dvoch komponentov: z polovokálu (í, v jednom prípade ů) a z hlavného, plnovokalického komponentu (a, e, u, o). Podľa hlavného komponentu rozlišujeme dvojhlásky na: prednú (ie), strednú (ia), vysokú (iu) a zadnú (ô). Slovenské diftongy sa nikdy nedelia do slabík, pretože ide o jeden kľzavý zvuk, teda ide o jednu fonému. To znamená, že diftongy sú dôsledne monosylabické.

2. Spisovná arabčina pozná v zásade len tri základné, krátke samohlásky: *a*, *i*, *u* a ich dlhé varianty: *á*, *í*, *ú* (klasifikácia podľa: Sorby, 2005, s. 38)

a je stredná, nízka, nelabializovaná, neutralizovaná samohláska

i je predná, vsoká, nelabializovaná, jasná samohláska

u je zadná, vysoká, labializovaná a hlboká samohláska (artikuluje sa jazyk zdvihne vysoko k velu, avšak s porovnaním so slovenským u/ ú sa jeho artikulácia posúva ešte viac dozadu)

Okrem uvedených základných samohlások však arabčina pozná aj ich rôzne varianty.

Podľa K. Sorbyho (2005, s. 38) sú to: *æ*, *a* a *â* ako varianty neutrálneho *a* a *o* ako variant *u* (tieto problémy rozoberieme nižšie).

Okrem vokálov používa arabčina aj dva diftongy: *aW* a *aJ* – nejde však o samostatné fonémy, ako má slovenčina svoje diftongy, ale sa vyskytujú len v tých slovách, ktoré majú v koreni *w* alebo *j*. Pr.: نضياً [aJDan] = tiež, قوف [FaWQa] = nad /prepozícia/, يلاوحد [HCHaWāLī] = približne, okolo (časovej jednotky)

Diftong *aW* pozostáva z krátkeho vokálu *a* a z bilabiálneho, úžinového konsonantu *W*.

Diftong *aJ* sa skladá z krátkeho vokálu *a* a z palatálneho, úžinového konsonantu *J*, ktorý však vyslovujeme ako náš polovokál *ĭ* na konci slova [kraĭ].

Z artikuláčného hľadiska možno konštatovať, že v arabčine existuje väčšie rozpätie artikulácie vokálov na osi prednosť – zadovosť než v slovenčine, čím vznikajú predovšetkým hlboké samohlásky. Ovplyvnené to je najmä zvýšeným výskytom velár a hrdelných hlások, ktorými arabčina operuje a ktorým sa prispôsobuje aj výslovnosť samohlások.

Samohláskové javy

1. Kvantita samohlások

V úvode je dôležité konštatovať základný rozdiel medzi slovenským a arabským jazykom v oblasti fonológie: kým slovenčina je, podobne ako aj ostatné slovanské jazyky, počítovaná ako výrazne vokalický jazyk, arabčina je konsonantickým jazykom, čo sa prejavuje aj v samotnom vnímaní tohto jazyka jeho používateľmi. Napr. moderná spisovná arabčina (na rozdiel od klasickej arabčiny) v písanom prejave ignoruje vokály, zapisujú sa len konsonanty a príslušné morfológické znaky (alif maksúra, alif mamdúda s fathou a pod., ktoré sa ale čítajú ako vokály). Keďže však má kvantita vokálov v arabčine dištingtívnu funkciu, dlhé samohlásky sa zapisujú, ich nositeľmi sú však buď znak pre *J* (na zápis *ĭ*), *W* (na zápis *ú*) alebo alif mamdúda (na zápis *á*), ktorý je len grafickým znakom. Takýto text sa nazýva nevokalizovaný text a pre cudzincov je jeho čítanie značne sťažené, pretože je nutné poznať dané slovo. Samotní používatelia arabského jazyka totiž berú do úvahy ako dôležité práve konsonanty, a to z toho dôvodu, že sú ako korene slov nositeľmi lexikálneho významu a vokály len dopĺňajú ich morfológické charakteristiky.

Napr. سلخ [ĜLS] = koreň slova pre význam sedieť;

برك [KRB] = koreň slova pre význam čítať; برش [ŠRB] = koreň slova pre význam piť;

سرد [DRS] = koreň slova pre význam vyučovať a pod. (Samozrejme, existujú aj prípady, keď je komponentom koreňa slova ain,عktorý ale nie je chápaný ako vokál, ale ako mäkký hlasový začiatok (o tom nižšie).

Slovenčina považuje vokály za veľmi dôležitý prvok, pretože o. i. chápe za základ slabiky práve vokál (príp. diftong), a nie konsonant, ako to je v arabčine. Preto ich aj dôsledne ich zapisuje.

Ako v slovenčine, tak aj v arabčine je dôležitým javom rozdiel medzi krátkymi a dlhými vokálmi, pretože má dištingtívnu funkciu. Trvanie dlhého vokálu je v oboch jazykoch približne rovnaký a rovnako dôležité je kvantitu aj dodržiavať.

Napr. v SJ: sud – súd, mame – máme

Napr.: v ArJ: رطم [MaṬaR] = dážd'; راطم [MaṬāR] = letisko; لواط [ṬaWiLun]= stôl; ليوط [ṬaWiLun] = dlhý

Špecifickým javom, s ktorým sa v slovanských jazykoch nestretávame, je výslovnosť skupiny a + ain (ء)+ u. Keďže sa ain nepovažuje za samohlásku, ale o mäkký hlasový začiatok, realizuje sa len artikulačným prekĺznutím do danej samohlásky. Vzniká tak zaujímavý kvantitatívny, hlboký samohláskový zvuk, ktorý sa znie medzi a a u.

Pr.: لعب [La'Batun] = hračka

2. Palatalizácia a velarizácia samohlások

Palatalizácia samohlások vzniká tak, že sa artikulácia samohlásky prispôsobí susednej hláske, ktorou je palatálny konsonant. V slovenčine palatálne samohlásky ako také neexistujú, sčasti môžeme hovoriť o zatvorených samohláskach, ktoré vznikajú tak, že jazyk sa postaví oproti neutrálnej pozícii vyššie a ústa sú viac zatvorené. V spisovnej slovenčine sa však zatvorenosť samohlások chápe ako ortoepická chyba (vniká najmä vplyvom maďarčiny na výslovnosť hovoriaceho), no oproti češtine však má slovenčina zatvorenejšie e a i. (KRÁL, Á., 1996, s. 92)

Arabčina však palatálne fonémy pozná, hoci ich špeciálne nezapisuje. Ide o palatalizáciu a, á na æ, æ. K ich vzniku dochádza najmä v susedstve spoluhlások b, t, th, hch, d, dh, z, s, f, k, j (Sorby, K., 2005, s. 38)

Pr.: يماما [THāMāNiJa] = osem; ي [HCHaJJun]= štvrť, obvod v meste

Podobne ako palatalizácia samohlások, ani velarizácia samohlások sa v slovenčine nevyskytuje.

V arabčine vznikajú velarizované vokály v susedstve velárnych, emfatických spoluhlások a v susedstve r zmenou a, á na ʾ, kvantitatívne ʾ (Sorby, K., 2005, s. 38)

Pr.: ملة [QaLaMun]= pero; درة [QiRDun] = opica

Špecifickým javom, ktorý slovanské jazyky nemajú, je zmena vokálu u na vokál o, čím vzniká velárna samohláska. K takémuto javu dochádza v susedstve hrdelníc a velárnej spoluhlásky q (ق).

Pr.: قفرغ [ĠuRFatun = izba]

3. Rytmické krátenie

Rytmické krátenie je pre slovenčinu veľmi typický a výrazný jav, ktorý vzniká striedaním prízvučných a neprízvučných slabík. Ide o jeden z najdôležitejších fonologických javov, ktorý sa realizuje aj v pravopise: napr. nepíše sa mliekáraň, ale mliekareň; nie prevádzkár, ale prevádzkar. Hoci v slovenčine existujú výnimky z rytmického zákona, ktoré sú podrobne opísané v Pravidlách slovenského pravopisu, vo všetkých gramatikách slovenského jazyka i v Pravidlách slovenskej výslovnosti.

Arabčina naproti tomu často systémovo neuplatňuje rytmický zákon, hoci nemožno povedať, že v nej neexistuje. Napr. substantíva pomerne systematicky dodržiavajú rytmický zákon, porušenia rytmu vznikajú najmä pri tvorbe adjektív odvodených zo substantív zakončených na – ija, adjektíva sa potom končia na – ijī. V tomto prípade sa neskracuje predchádzajúca slabika. Pr.: سوربي [SūRiJJun] = sýrsky, odvodené od vlastného substantíva [SūRiJa]. Pri tvorbe takého adjektíva sa zároveň v sufixe zdvojuje J.

Porušenia rytmu ďalej v arabčine existujú aj v substantívach zakončených na alif maksúra, napr.: شاط [ŠāṬā] = pobrežie; v posesívnych substantívach a adjektívach, napr.: كرسبي [KuRSiJJī] = moja stolička a v konjugovaných slovesách, napr.: يشام [MāŠī] = išiel som.

Vo všeobecnosti (ale nie systémovo) možno povedať, že porušenia rytmického zákona v arabčine vznikajú na základe zmeny morfológických charakteristík, hoci je potrebné konštatovať, že sa niekedy vyskytujú aj v základovom slove. V slovenčine existujú výnimky z rytmického zákona na základe etymológie daného slova alebo paradigmy slova: v adjektívnom vzore páví, pri časovaní verb s dlhou slabikou v koreni slova v prezente: (oni) chvália, v paradigme substantív skloňovaných podľa

vzoru vysvedčenie, v sufixe –í G pl. feminím (hrádzí), v tvaroch G pl. s vkladným diftongom –ie, v tvaroch prézenta verb vo vzore rozumieť, v tvaroch minulého činného prídavia –vší, v nedokonavých verbách zakončených na –ievať (blúdievať), v kompozitách (tisíckrát), v tvaroch neurčitých zámen s časticami: (niečí), slovách s predponami –ná, –zá, –sú (zásielka).

4. Tvrдый hlasový začiatok, ráz a mäkký hlasový začiatok

Výslovnosť samohlások sa po prestávke alebo po inej hláske vo vnútri slova môže začínať mätko alebo tvrdo, resp. aj s rázom.

Ráz je podľa Pravidiel slovenského pravopisu neznelá hlasivková explozívna spoluhláska, vzniká činnosťou hlasiviek. Hlasivky sa pevne zovru, vznikne záver a zvuková prestávka, lebo počas záveru hlasivky nekmítajú, ale netvorí sa ani šum. Potom sa hlasivky prudko otvorí, lebo ich rozrazí tlak vzduchu a začínajú kmítať.

Tvrдый hlasový začiatok samohlások sa môže začínať artikulácia samohlásky po prestávke na začiatku slova alebo vo vnútri slova za začiatku morfémy, a to po samohláske alebo po spoluhláske. Pri ňom nie je záver taký pevný a efekt explózie nie je taký výrazný ako pri ráze. Hlasivky sa nerozkmitávajú postupne a nekmítajú od začiatku plynulo, ale a rozkmítajú prudko, nárazovo, takže prvý hlasivkový kmit býva väčší než nasledujúce kmity. Ráz má fonetické vlastnosti neznej spoluhlásky.

Slovenská spisovná výslovnosť je založená na splyývavej výslovnosti, preto sa vyslovovanie rázu chápe ako ortoepická chyba, v nepripravených a súkromných prejavoch je však výskyt tohto javu frekventovaný. K vytvoreniu rázu dochádza v nespisovných hovorených prejavoch najmä na hraniciach slov. Pr. [mama ' a ' oco], správne má byť: [mama_a_oco]

V spisovnej slovenčine sa tvrдый hlasový začiatok vyskytuje v týchto pozíciách:

- na začiatku viet,
- na začiatku častí súvetí, vždy v začiatku novej vety,
- vo vymenúvaní.

V slovenčine však neexistuje prerušenie kmitania hlasiviek a ráz alebo tvrдый hlasový začiatok uprostred slova; slová majú vo všetkých (spisovných i nepripravených) prejavoch vždy plynulý priebeh.

Naproti tomu sa v arabčine tvrдый hlasový začiatok vyskytuje, dokonca má aj dištinktívne vlastnosti (ukážka v príklade) a je dôsledne zapisovaný znakom pre hamzu (ء, ة) – ak je na začiatku slova, znakom ة – ak je v strede slova a znakom ء, ak je na konci slova. Pr.: ساعة [aSSá °] = hodina; تيار [aNá Ra°Jtu] = videl(a) som

Mätký hlasový začiatok sa v slovenčine vyskytuje v súvislosti so splyývavou výslovnosťou vždy na hraniciach slov v spisovnom hovorenom prejave. Nevyskytuje sa v prípadoch, ktoré sem menovali v súvislosti s tvrдыйm hlasovým začiatkom. Základnou fonologickou vlastnosťou mätkého hlasového začiatku v slovenčine je schopnosť spôsobiť znelostnú asimiláciu, ktorej dodržiavanie je v spisovnej slovenčine nevyhnutné. Napr. ak by sme slovné spojenie *potok hučí* vyslovili bez plývavej výslovnosti, vznikne medzi slovami ráz a nedôjde k požadovanej asimilácii: [potok' hučí]; právna výslovnosť je však nasledovná: [potog_hučí].

V arabčine sa mätký hlasový začiatok vyskytuje a tiež má dištinktívnu vlastnosť. Ak stojí na začiatku slova, ktoré sa začína samohláskou, je potrebné artikuláciu „prekĺznut“. Tento jav v slovenčine nemáme, napr.: أرض [aaRDH] = zem.

Príklad: ماء [Má] = čo; ماء [Maa] = s (predložka); ماء [Má°] = voda

Záver

Slovenský jazyk ako súčasť slovanských, indoeurópskych jazykov a arabský jazyk ako člen juhozápadnej skupiny semitských jazykov sú dva úplne odlišné fenomény. Odlišujú ich od seba predovšetkým ich lokalita pôsobenia, ich vývin, kultúra používateľov a ich celkový „život“. Z toho dôvodu je zložité porovnávať ich, avšak arabčina je na našom území neprebádaný jav, často označovaný za exotický jazyk. Len málo odborníkov ho ovláda a vie ho naozaj používať, priznám sa, že ja som len v začiatkoch učenia sa. Tento príspevok však vznikol z eminentného záujmu o tento jazyk i o môj rodný jazyk – slovenčinu, ktorý som študovala; zo záujmu sledovať ich zhodné a odlišné prvky, štruktúru a zloženie.

Fonologický systém jazyka sa študent vždy učí ako prvý jav, preto som sa rozhodla všimnúť si práve tento jav. Keďže ide o príliš širokú tému, zúžila som ju na pozorovanie a komparáciu vokalického systému, v ktorom sledujeme veľa odlišných vlastností opísaných v príspevku.

Summary

The article explains the problems in fonology of arabic and in slovak language, specially takes notice of the vowels system of both languages. Slovak language is the indoeuropean language, it is a element of slavic languages. It express oneself as vowel language, because there are vowels and diftongs very important. It menas in slovak language there are specially phenomenon in the pronunciation: the assimilation, fly-away pronunciation asw. Arabic language is semitic language – the important element of south-west language group and there are for us specially pronunciation and vowel system. The author is thinking about interresting and very differencing phenomenons in these languages and she want to explain this phenomenons.

Použité značky

- Pri fonetickom prepise slovenského textu sme používali neúplnú fonetickú transkripciu, označovali sme len pre našu tému dôležité javy.
- Pri transliterácii arabského textu do latinky sme postupovali podľa odporúčania K. Sorbyho a zaužívaného systému transliterácie arabčina – slovenčina: konsonanty sme písali veľkým písmenom, vokály malým písmenom.
- ā = kvantitatívne á
- ī = kvantitatívne í
- ū = kvantitatívne ú
- arabské ض sme prepísali ako DH, pretože sme nemali k dispozícii zaužívanú značku D s bodkou pod písmenom
- značku pre ain ع sme prepísali ako°, pretože sme nemali k dispozícii príslušnú značku (malé c v hornom rohu písmena)
- arabské ث sme prepísali akoTH, pretože sme nemali k dispozícii príslušnú značku
- arabské ح sme prepísali ako HCH, pretože sme nemali k dispozícii príslušnú značku

Bibliografia

1. KRÁL, ÁBEL: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Kodifikačná príručka slovenskej výslovnosti. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996. Tretie vydanie, 626 s. ISBN 80-80-00305-7
2. SORBY, KAROL R.: *Moderná spisovná arabčina*. 1. diel. SAP, s. r., o. Druhé, doplnené a opravené vydanie, 439 s. Bratislava 2005 ISBN 80-89104-68-1
3. OLIVERIUS, J. – ONDRÁŠ, F.: *Moderní spisovná arabština*. SetOut, Praha 2007, 287 s. ISBN 80-86277-51-8
4. FLEISSIG, J. – BAHBOUH, CH.: *Základy moderní spisovné arabštiny*. Dar Ibn Rushd, Praha 2004, 208 s. 80-86149-39-0
5. SCHULZOVÁ, O.: *Úvod do fonetiky slovenčiny*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1970, 127 s.
6. Kolektív autorov: *Pravidlá slovenského pravopisu*. Veda, Bratislava 2000, 590 s. ISBN 80-224-0655-4

Pod'akovanie

Ďakujem mojej učiteľke arabského jazyka Suher Teryaki (Banská Bystrica, Slovakia) za pomoc pri písaní tohto príspevku, za jej celkovú ochotu a podporu.

I thank my teacher of Arabic language Suher Teryaki (Banská Bystrica, Slovakia) for help when I had wrotten this article and mainly for her earning with me.

Problematika prekladu samosprávnej terminológie v Poľsku a na Slovensku

Gabriela Gombalová

Municipal terminology translation in Poland and Slovakia

Abstract: *The article gives attention to municipal terminology translation problems in Poland and in Slovakia. The need to translate different administrative and legal documents concerning this terminological field not only is very important but according to constantly developing cooperation of lower municipalities (merging in so called microregions) also pressing. In practice, very often serious translation mistakes are made while translating these kind of texts, which is mostly because of insufficient knowledge from the field of realia of Poland and Slovakia. The author of the article points out mainly problematic points of this terminological field and translation of terms and proposes relevant translational solutions.*

Key words: *municipality, terminology, translation, translation problems.*

Contact: *Matej Bel university, Faculty of Humanities, Department of Slavic Languages, e-mail: gombalova.gabriela@fhv.umb.sk*

Vstup Slovenskej a Poľskej republiky do Európskej únie priniesol týmto novým členským štátom nové možnosti hospodárskeho a spoločenského rozvoja. Ich európske smerovanie však neprináša iba jednoduchý proces skvalitňovania a napredovania všetkých oblastí spoločenského života, ale aj komplikovanejšiu administratívu a prísne právne normy Európskej únie. Tieto sa nevyhli ani náročným procedúram pri získavaní finančných prostriedkov z fondov EÚ. Regióny (či najnovšie mikroregióny) majú možnosť uchádzať sa o nemalé peňažné sumy pre projekty vypracované za účelom rozvoja jednotlivých, a to najmä menej rozvinutých regiónov. Komplikované, časovo a právne náročné projekty sa ich predkladatelia snažia zdokonaľovať aj prostredníctvom odovzdávania si skúseností, a to nielen na národnej ale aj medzinárodnej úrovni. Často preto napríklad Poliáci a Slováci organizujú informačné stretnutia predstaviteľov mikroregiónov, na ktorých diskutujú o postupoch, možnostiach a využívaní dotácií z fondov Európskej únie.

Problematiku prekladu samosprávnej terminológie Poľska a Slovenska sme sa rozhodli spracovať na základe osobnej účasti na takomto informačnom stretnutí, na ktorom bola komunikácia zúčastnených značne skomplikovaná z dôvodu ich neznalosti rozdielov v územnosprávnom členení Poľskej a Slovenskej republiky. Uvedme konkrétny príklad, ktorým odôvodníme opodstatnenosť nášho príspevku:

„W związku z powyższym chętni do wzięcia udziału w programie proszeni są o zgłaszanie się w Urzędzie Gminy w dniach...“

Tlmočník, pravdepodobne neznalý problematiky územnosprávneho členenia Poľska (dovolíme si tvrdiť, že ide o základné vedomosti o reáliách susedného štátu), pretlmočil túto vetu takto:

„Prosíme záujemcov, ktorí sa chcú do už spomínaného programu zapojiť, aby sa prihlásili na obecnom úrade...“

Takto pretlmočená veta vyvolala u poslucháčov dojem, že sa skutočne majú prihlasovať na obecnom úrade. V tomto prípade však nejde o obecný úrad v slovenskom ponímaní. V prípade, že by sa takýto preklad územnosprávnej terminológie vyskytol v právnej dokumentácii alebo dôležitých zmluvách, ich následnou interpretáciou by mohlo dôjsť k značnej dezinformácii, prípadne až k ich porušeniu alebo súdnym sporom (napr. ak by poľská strana v zmluve uviedla, že za jej dodržiavanie je zodpovedná gmina a v slovenskom preklade by to bola obec, zákonite by došlo k následným sporom, keďže zodpovednosť za dodržiavanie predmetnej zmluvy by neniesli samosprávne jednotky rovnakej úrovne).

Preklad terminológie územného a správneho členenia týchto štátov Európskej únie teda nie je iba translatologickým ale aj spoločensko-právnym problémom, ktorý sa bohužiaľ v dnešnej vysoko informovanej spoločnosti vyskytuje, a to nie zriedka. V našom príspevku sa preto pokúsime priblížiť túto problematiku ešte viac, a to nielen prostredníctvom priblíženia základných rozdielov v územnosprávnom členení Poľska a Slovenska, ale hlavne načrtnutím možných prekladateľských riešení a poukázaním na to, prečo k takýmto hrubým translatologickým chybám vôbec dochádza.

Územnosprávne členenie Slovenskej republiky¹

Z pohľadu úrovne (záberu a rozsahu) samosprávy na území Slovenskej republiky možno rozlišovať teoreticky aj prakticky:

- **nižšie jednotky územnej samosprávy** – sem môžeme zaradiť výbory a príslušné občianske komunity (Výbory zriaďuje mesto v mestských častiach, tieto reprezentujú mestské časti a podieľajú sa na samospráve mesta. Občianska komunita – sem možno priradiť aj oprávnenia skupiny obyvateľov obce tzv. občianska komunita na riešenie určitej zásadnej otázky. Takáto aktívna účasť na správe verejných vecí sa prejavuje v možnostiach bezprostredne rozhodovať v ľudovom hlasovaní, tzv. miestnom referende o určitej otázke, a tým sa zúčastňovať na verejných rozhodnutiach. Typickým príkladom je napr. hlasovanie o odčlenení časti obce podľa zákona o obecnom zriadení.)

¹ Územnosprávne členenie SR je upravené v troch právnych predpisoch. Je ním zákon č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadaní Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov, ku ktorému patrí vykonávací predpis – nariadenie vlády č. 258/1996 Z. z., ktorým sa vydáva Zoznam obcí a vojenských obvodov tvoriacich jednotlivé okresy. Zákon č. 221/1996 Z. z. poskytuje základné delenie SR do 8 krajov a 79 okresov, nariadenie vlády potom delí jednotlivé mestá a obce do konkrétnych okresov. Z dnešného pohľadu – z pohľadu decentralizovaného štátu - okresy ako územná a správna jednotka stratili na svojom vtedajšom význame. O územnom a správnom členení hovorí aj zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch) v znení neskorších predpisov, ktorý len napĺňa dikciu zákona č. 221/1996 Z. z., t. j. územie vyššieho územného celku je zhodné s územím kraja.

Zdroj: http://www.unia-miest.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600175&id=1094&p1=1266

- **základné jednotky územnej samosprávy** – miestna samospráva (obce) miestna samospráva. Sú nimi obce v súlade a v rozsahu Zákona o obecnom zriadení, opierajúc sa o ústavné zakotvenie obcí na území Slovenska. Na čele obce stojí starosta alebo primátor v prípade mesta.
- **vyššie jednotky územnej samosprávy** – regionálna samospráva (samosprávne kraje, resp. vyššie územné celky). Podstatu vyššieho územného celku ako územnej samosprávnej korporácie možno vymedziť tak, že obvod jeho pôsobnosti je tvorený územím väčšieho počtu základných samosprávnych jednotiek (obcí). Pritom sa stále vedú diskusie, či členom takéhoto vyššieho územného celku sú priamo obce alebo aj obyvatelia týchto obcí. Zmyslom a cieľom vyššieho územnosprávneho celku je, že ide o úroveň:
 - s pôsobnosťou pre samosprávne funkcie tzv. nad obecného významu, t.j. potrebou riešiť úlohy, ktoré presahujú rámec a kompetencie jednotlivých obcí,
 - s koordinačnou funkciou vo vzťahu k obciam - t.j. koordinácia samosprávnych aktivít,
 - s potrebou decentralizácie ďalších úloh zo štátu na samosprávne jednotky, t.j. napĺňanie všeobecného európskeho právneho štandardu zakotveného v Európskej charte miestnej samosprávy, ktorou sa dotvára právny vzťah: štát – vyšší územný celok – obec s funkčnými a systémovými väzbami.²

V slovenskej terminológii územného a správneho členenia štátu sa teda stretávame s nasledujúcimi termínmi (keďže cieľom nášho príspevku je poukázať na translatologický problém, neuvádzame úplný prehľad tejto terminológie):

- obec, starosta, obecný úrad, obecná samospráva, obecné zastupiteľstvo
- mesto, primátor, mestský úrad, mestská samospráva, mestské zastupiteľstvo, okres, obvodný úrad, vojenský obvod,
- kraj (župa), samosprávny kraj, krajské zastupiteľstvo, krajská samospráva.

Územnosprávne členenie Poľska

Prvou úrovňou samosprávy sú vojvodstvá, ktorých je v Poľsku od roku 1999 šesťnásť. Do roku 1998 bolo v Poľsku 49 vojvodstiev. Do parlamentu vojvodstva sú zástupcovia volení v priamych voľbách. Počet zástupcov vychádza z počtu obyvateľov, na čele stojí **predseda vojvodstva** (marszałek). Slovník poľského jazyka definuje toto slovo ako *przewodniczący sejm lub senatu, najwyzszy urzédnik wojewódstwa*.³

„Maršálek“ je volený spomedzi zvolených poslancov vojvodstva a je volený miestnym vojvodským parlamentom. Výkonným orgánom je úrad predsedu. Zástupcom štátu (čiže štátnej správy) je na tejto úrovni **vojvoda**, ktorého menuje predseda vlády. Výkonným orgánom je **vojvodský úrad**. Vojvoda vykonáva štátne úlohy na úrovni vojvodstva. Už na tejto základnej úrovni je teda zrejmé, že poľský marszałek a slovenský župan nemajú úplne rovnaké kompetencie a povinnosti, preklad poľského termínu slovenským župan teda nie je možný. Pokiaľ by predseda len došlo k prekladu termínu marszałek spôsobom, aký uvádzame, mohlo by dôjsť k značným komplikáciám v komunikovaní kompetencií a povinností predstaviteľov vyššej úrovne samosprávy, nehovoriac už o právnych následkoch, ku ktorým by mohlo dôjsť takýmto nekompetentným prekladateľským riešením. To isté samozrejme platí aj v prípade termínu

² KRÁLIK, J. – DJOVČOŠ, M.: *Reformy regiónov ako živý systém. Možnosti a problémy komparácie regiónov EÚ*, 2009 (v tlači).

³ *Słownik języka polskiego*, PWN 2003.

vojvodský úrad. Jednoznačne nie je možné prekladať ho slovenským krajským úradom.

Druhou úrovňou samosprávy sú **powiaty**, ktorých je v Poľsku 320. Výkladový slovník ich definuje ako *jednostka teritorialnego i administracyjnego podziatu państwa, obejmująca pewną liczbę gromad, osiedli i miast*⁴. Do tohto bodu by sa definícia powiatu zhodovala so slovenským okresom. Avšak powiaty sú určené zákonom. Sú nepriamou úrovňou samosprávnej administrácie. Táto konštrukcia vyplýva z toho, že powiaty vykonávajú verejné záujmy, ktoré nevykonáva najnižšia úroveň, a to gminy. Powiat je nepriama spojka medzi gminami a vojvodstvami. Powiaty zabezpečujú napr. úlohy, ako je stavba ciest mimo gmín a na území powiatu, lebo gminy budujú cesty len na úrovni obce. Powiaty na svojom území zabezpečujú napr. aj registráciu vozidiel, vydávanie vodičských preukazov a pod. Orgánom powiatu je **Rada powiatu**, ktorá je volená priamo jeho občanmi. Je to dané zákonom, ktorý určuje počet členov rady v závislosti od počtu obyvateľov na území powiatu. Výkonným orgánom je **starosta**, ktorý vykonáva svoje úlohy prostredníctvom zamestnancov úradu starostu powiatu. Starosta je vybraný spomedzi členov rady powiatu, a to voľbami v rade. Od roku 2002 nie je možné byť poslancom vojvodstva aj radným powiatu. Z uvedeného je zrejmé, že ani powiat nemožno porovnávať so slovenským okresom a teda prekladať ho týmto slovenským termínom územnosprávneho členenia.

Tretia úroveň samosprávy sú **gminy**. Slovník definuje gminu ako *jednostka administracyjna utworzona z jednej lub kilku sąsiednich osad, wsi, dzielnic miasta*.⁵ Gminy sú celky zložené z viacerých obcí a miest alebo určené mestá. V Poľsku sa rozoznávajú až **štyri úrovne veľkosti obce**: dedinka – väčšia obec – mestečko – mesto, ktoré má svojich reprezentantov: „sołtys – wójt – burmistrz – prezydent“, vo vzťahu k voľbe predstaviteľa svojej samosprávy. Všetci sú volení v priamych voľbách od roku 2002, predtým boli vo väčšine volení spomedzi členov mestskej rady.

Na úrovni malej dedinky (wieś) sa volí všetkými občanmi obce jej samosprávny predstaviteľ sołtys (šoltýs), ale dedinka nevolí poslancov. Tu vidíme, že by v slovenčine bolo možné použiť archaický výraz šoltýs, avšak v tomto prípade by sme narazili na nevedomosť slovenského poslucháča, ktorý už v dnešnej dobe celkom iste nemá prehľad a neorientuje sa vo význame archaických výrazov. Šoltýs nemá úrad, má len tabuľku na dome svojho bydliska a je to čestná funkcia, za ktorú formálne nepoberá odmenu. Šoltýs vyberá dane a z výberu daní má za svoju prácu určené percento. Všetky veci samosprávy chodí vybavovať za „wójtom“, ktorému preúčtováva náklady na dopravu, poštovné a pod. *Wójt* je starosta volený v malých obciach, *burmistrza* volia vo väčších mestách a *prezydenta miasta* v najväčších mestách. V Poľsku je zákonom určená **skupina veľkých miest**, ktorých je 49. Majú prezidenta mesta a tieto mestá sú nielen gminami, ale vykonávajú aj úlohy powiatu.

Záver

Z uvedeného vyplýva, že terminológiu územnosprávneho členenia Poľska a Slovenska nemožno stotožňovať a prekladať zdanlivo ekvivalentnými termínmi. Podľa nášho názoru je najlepšou možnosťou a riešením ponechať v prekladanom texte pôvodný názov, ktorý bude následne explikovaný buď priamo v texte, alebo v poznámke pod čiarou, pričom z dôvodu lepšej orientácie a prehľadnosti textu navrhujeme poznámku pod čiarou. Ak by z akýchkoľvek

⁴ *Słownik języka polskiego*, PWN 2003.

⁵ *Słownik języka polskiego*, PWN 2003.

dôvodov nebolo možné termín explikovať, navrhujeme uvádzať strešný, resp. všeobecný pojem, napr. základná samosprávna jednotka či najvyššia samosprávna jednotka. Problematike prekladu terminológie, no v anglofónnom prostredí sa vo svojich podnetných prácach venuje tiež Vallová.

Summary

The article deals with translational problems arising while translating texts of municipal offices which are full of problematic municipal terminology. In practice, very often unexperienced translators incorrectly identify equivalents of municipal terms in Polish and Slovak language what may cause serious legal problems. The author identifies concrete places in municipal terminological system to point out, which are so problematic and have to be handled carefully.

Bibliografia

1. KRÁLIK, J., DJOVČOŠ, M.: *Reformy regiónov ako živý systém. Možnosti a problémy komparácie regiónov EÚ*, 2009 (v tlači).
2. VALLOVÁ, E.: *Právna angličtina*, vydavateľstvo DALI-BB, s.r.o., Banská Bystrica 2008, ISBN: 78-80-89090-49-5.
3. *Słownik języka polskiego*, PWN 2003 .
http://www.unia-miest.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600175&id=1094&p1=1266.

Formálno-syntaktické a funkčné diverzity vedľajších viet v slovenčine a nemčine

Jana Lauková

The formal-syntactic and functional diversities of dependent clauses in Slovak and German

Abstract: *It is an indisputable fact that the contemporary tendencies of interlingual comparison are strongly connected with linguistic pragmatism, i.e. linguistics oriented on cultural studies.*

The most important researches are those related to several structural and functional aspects of interlingual relations. Without explaining these aspects we have no complex and confrontational understanding of language systems and their implementation in speech.

German linguistic studies in Slovakia include many German-Slovak comparative works dealing with syntax; however, most of them are only of partial character and are written from the perspective of a Slovak recipient. There is a lack of works dealing with more systematic and complex confrontation of syntax from the perspective of representatives of Slovak culture.

Our paper is a part of a broad scientific research that we carried out in our dissertation thesis focused on syntactic level of language. Diversities in syntactic expressions of hypotaxis in German and Slovak are in the centre of our attention. Based on clearly defined formal, syntactic and functional criteria we analyze and categorize the contrasts of this bilateral confrontation.

Key words: *interlingual research; syntactic subordination; hypotaxis; dependent clauses; Slovak and German; diversity; contrast.*

Contact: *Matej Bel university, Faculty of Humanities, Department of German Studies, e-mail: jana.laukova@umb.sk príp. laukova.jana@fhv.umb.sk*

Z hľadiska syntaktickej roviny definujem subordináciu ako inkorporáciu, resp. integráciu podradených (závislých) viet do nadradených (nezávislých) viet, označujem ich v súlade s tradičnou terminológiou ako vedľajšie a hlavné vety podrad'ovacieho súvetia. V centre pozornosti predloženého príspevku je bilaterálna konfrontácia so zameraním na formálne a funkčné diverzity vedľajších viet v slovenčine a nemčine.

Za relevantné pre svoj kontrastívny výskum považujem nasledovné aspekty vedľajších viet hypotaxy v oboch jazykoch:

- formálne kritériá (spájacie prostriedky, deiktické výrazy, resp. možnosť ich doplnenia v hlavnej vete, t. j. korelácia, slovosled a vetosled v podrad'ovacom súvetí),
- funkčné kritériá (vetnočlenská funkcia vedľajšej vety v štruktúre hypotaxe)

Pre tento výklad je účelné rozdeliť si pozorované typy podrad'ovacích súvetí do troch základných skupín:

1. "obsahové vedľajšie vety" (Inhaltssätze – Subjektsätze a Objektsätze),
2. "vzťazné vety" (Relativsätze – z hľadiska funkcie ide o prívlastové vedľajšie vety – Attributsätze),
3. "príslovkové vety" (Verhältnissätze – Adverbialsätze).

Toto rozdelenie korešponduje s diferencovaním podradovacích súvetí podľa Bauera, ktorý nadväzuje na Ertla a Trávníčka¹ a podľa nemeckej gramatiky Duden Grammatik (1998)². Zároveň táto kategorizácia zodpovedá rozčleneniu Darovca (1993), ktorý sa zaoberal konfrontáciou slovenského a českého súvetia.³ Ako jeden z dôvodov takéhoto rozdelenia uvádza autor tú skutočnosť, že pre každú skupinu týchto súvetí je charakteristický istý druh spájacích výrazov, pre obsahové vedľajšie vety tzv. nésemantické spojky, t. j. spojky s výlučne syntaktickou funkciou a pre vzťazné a príslovkové vety špecifické spojky, väčšinou polysémantické, ako prostriedky vyjadrovania vecnovýznamových vzťahov medzi vetami:

"Vety obsahové prinášajú vlastný obsah toho, čo sa v nadradenej vete len obecné naznačuje (nadradená veta, príp. niektorá jej časť, má vzhľadom k obsahovej vete vlastne povahu uvádzajúcej vety)...Vety doplňovacie (vzťazné) doplňajú v nadradenej vete niektorý vetný člen, ktorý je nevyhnutný pre úplnosť výpovede a v nej samotnej buď nie je vyjadrený alebo je zastúpený len odkazovacím zámenom... Vety určovacie (príslovkové) rozvíjajú nadradenú vetu nejakou okolnosťou, sú nevyhnutné pre úplnosť nadradenej vety len do tej miery ako ekvivalentné typy príslovkového určenia v jednoduchej vete..." (JÄGER 1968, s. 29).

V oboch jazykoch existujú z formálno-syntaktického hľadiska afinity a kontrasty v rozdelení vedľajších viet na spojkové a vzťazné, a to podľa spájacích prostriedkov a odkazovacích výrazov, v inventári spájacích výrazov, ako aj rozdielov vo frekvencii a rozsahu ich používania. Kontrasty sú v začleňovaní subjektových a objektových viet do hlavných viet, pričom v nemeckom jazyku je častý výskyt týchto typov vedľajších viet bez spájacieho výrazu. Rozdiely sa vyskytujú napr. pri voľbe zodpovedajúcej spojky, ktorá je viazaná na jednotlivé slovesá resp. na určité významové skupiny slovík alebo je podmienená významom súvetného vzťahu. Ako príklad uvediem, že nemeckej spojke "dass", ktorá plní len syntaktickú funkciu spájacieho výrazu zodpovedajú slovenské spojky "že" a "aby". Ako uvádza Štícha (2003, s. 672), ich významový rozdiel súvisí s ich syntaktickou funkciou, pričom spojka "že" vyjadruje skôr konštatovanie a spojka "aby" výzvu. V tejto súvislosti sa spravidla spája s modálnymi slovesami alebo slovesami, ktoré vyjadrujú želanie, výzvu, prosbu atď. Kontrasty sa následne prejavujú aj pri inkorporácii predmetovej vety do vety nadradenej, keď v nemeckom jazyku môže byť podmetová aj predmetová veta uvedená bez spojky (tzv. uneingeleiteter Objektsatz). V slovenskom jazyku sa ako ekvivalentná konštrukcia v takýchto prípadoch používa vedľajšia veta uvedená spojkou.

Príklad: *Ich glaube, er wird das nicht schaffen. Myslím, že to nezvládne.*

Ku kontrastom dochádza aj pri transformácii obsahových vedľajších viet na infinitívne alebo participiálne konštrukcie v nemeckom jazyku, kedy je podradená veta vo funkcii subjektu alebo objektu vyjadrená formou infinitívu alebo participiu, ktorý je do nadradenej vety formálne aj významovo začlenený. V tomto prípade zodpovedá nemeckému infinitívu v slovenčine vedľajšia veta uvedená spojkou "že" alebo "aby". Okrem toho sa táto kategória tzv. "polopredikatívnych resp. polovetných konštrukcií" v slovenskom jazyku vyskytuje len pri

¹ JÄGER 1968: 29f.

² Duden Grammatik. Dudenverlag, Mannheim 1998, s. 756.

³ DAROVEC, M.: *Konfrontačný opis slovenského a českého súvetia*. In: *Studia Academica Slovaca*. 22, Stimul, Bratislava: 1993, s. 51-61.

príslovkových vetách, konkrétne pri transformácii podmienkových viet na polopredikatívnu konštrukciu.

K podstatným kontrastom dochádza v postavení prísudku v tzv. nepriamom slovoslede v nemeckej vedľajšej vete. Tento syntaktický jav slovenčina nepozná, a preto v podobných konštrukciách často dochádza k interferencii a následne nesprávne použitiu. Pod vplyvom tejto skutočnosti existuje tendencia používať prísudok na konci vedľajšej vety aj v slovenskom jazyku, resp. tendencia umiestňovať prísudok pri prekladoch zo slovenčiny do nemčiny podľa slovosledných pravidiel slovenského jazyka.

Rozdiely sa prejavujú aj v korelácii, ktorá ako súvŕažnosť odkazovacieho výrazu (zámena alebo príslovky) so subjunktorom alebo vzťahným zámenom signalizuje integráciu vedľajšej vety do vety hlavnej. Používanie korelátov je podmienené syntakticky relevantnými vlastnosťami slovesa (valencia) a je viac-menej gramatikalizované (týka sa to hlavne predmetových viet). V oboch jazykoch je používanie korelátov pri niektorých slovesách za určitých syntaktických, významových či komunikatívnych podmienok obligatórne. Preferenčné používanie korelátov (s platnosťou normy) sa prejavuje v oboch jazykoch pri prísudkoch s pevnou obligatórnou väzbou na doplnenie objektu v predložkovom páde (napr. *hinweisen auf etw. – poukazovať na niečo, sich um etwas kümmern – starať sa o niečo*). V nemeckom jazyku musia niektoré slovesá objekt vždy vyjadriť lexikálne, teda aj s korelátom, pričom v slovenčine predložková väzba sama o sebe korelát vždy nevyžaduje (*sich auf etwas verlassen – spoliehať sa*). Používanie korelátu pri slovesách s genitívnou väzbou v slovenčine prevláda, resp. je dané dokonca normou. Je potrebné zobrať do úvahy aj postavenie korelátov v hlavnej vete, ktoré je v nemeckom jazyku dané rámcovou štruktúrou nemeckej vety. Koreláty sa vyskytujú v oboch jazykoch v obsahových, príslovkových a vzťahných vetách a ich použitie je fakultatívne aj obligatórne.

Slovosled a vetosled v podrad'ovacom súvetí skúmam z hľadiska gramatického vetosledného princípu. Obidva jazyky sa vyznačujú podobnosťami v rámci vetosledu. Všeobecne sa tu vychádza z vetnočlenskej platnosti vedľajšej vety a z tohto dôvodu je aj v nemčine aj v slovenčine uzualizované postavenie vedľajšej vety v postpozícii. Ustálené poradie majú prívlastkové vety a účinkové vety, pri ostatných typoch viet je vetosled voľný (známe je napr. anteponovanie obsahových viet). Kontrasty sa prejavujú v slovoslede v rámci súvetia. V nemčine patrí gramatický slovosled k výrazným a centrálnym gramatickým javom, špecifická je hlavne pozícia určitého slovesného tvaru, vetný rámec a slovosled komponentov zloženého prísudku. K spoločným slovosledným javom v oboch jazykoch v rámci subordinácie patria: pozícia spojok, substantív a zámen vo funkcii subjektov a objektov a pozícia morfémy *sa (sich)*. Špecifickým a charakteristickým syntaktickým javom v slovenskom jazyku je existencia viet s nevyjadreným podmetom, kde takisto dochádza v porovnaní s nemeckým jazykom ku kontrastom, čo môže mať za následok prípadnú interferenciu v procese prekladu predovšetkým u translatológov-začiatočníkov.

Z hľadiska funkčných aspektov subordinácie sa kontrasty týkajú predovšetkým valencie prísudku hlavnej vety, konkrétne:

- diferenciácie prístavkových podmetových viet,
- špecifikácie obsahového a cieľového predmetu v slovenčine vo forme vedľajšej vety,
- diferenciácie doplnkových viet k podmetu a predmetu,
- možnosti transformácie podmetových a predmetových viet, ale aj niektorých príslovkových viet na infinitívne resp. participiálne konštrukcie,
- ďalšieho rozdelenia a špecifikovania príslovkových viet atď. (napr. slovenčina rozlišuje pri spôsobových resp. modálnych vetách prirovnávacie vety, účinkové vety, ale aj tzv. zreteľové vety).

Predpokladaný prínos výskumu spočíva v prezentácii deskriptívneho obrazu vybraného

výseku slovenského a nemeckého jazyka na syntaktickej rovine, ktorý zodpovedá základnej orientačnej potrebe slovenského apercipienta a zistenia vyplývajúce z výskumu môžu nemecky a slovensky hovoriacemu recipientovi priblížiť systematickejší a ucelenejší pohľad na danú tematiku.

Výsledky sú využiteľné predovšetkým pri translačných aktivitách, konkrétne pri prekladaní a tlmočení z nemčiny do slovenčiny, resp. naopak; pri osvojovaní si syntaxe nemeckého jazyka, ako aj pri aktivitách predpokladajúcich pochopenie princípov tvorenia a stavby nemeckých syntaktických konštrukcií v rámci subordinácie.

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag fokussiert aus der Sicht einer bilateralen Konfrontierung ausgewählte Aspekte der formal-syntaktischen und funktionalen Diversität der Nebensätze einer Hypotaxe (Subordination) in der slowakischen und deutschen Sprache. Im Zentrum der Aufmerksamkeit stehen formal-syntaktische und funktionale Kontraste der Nebensätze in beiden zu vergleichenden Sprachen. Aus der Sicht der formal-syntaktischen Gesichtspunkte handelt es sich um die strukturelle Form der Nebensätze – formale Mittel, die die Subordination anzeigen, z. B. das einleitende Wort des Nebensatzes, d. h. Konjunktionen bzw. Subjunktionen, Pronomina, Pronominal- und Relativadverbien usw. Aus der Sicht der funktionalen Gesichtspunkte geht es um das Kriterium der Satzgliedwertigkeit, d. h. die syntaktische Funktion eines Nebensatzes in einem Satzgefüge. Aufgrund der festgelegten Kriterien werden die Diversitäten untersucht, kategorisiert und zusammengefasst, wobei im Zentrum der Aufmerksamkeit hauptsächlich Kontraste stehen.

Die Konfrontierung konzentriert sich auf die Inhaltssätze (Subjekt- und Objektsätze), Relativsätze (in der Funktion eines Subjekts, Objekts und einer Adverbialbestimmung) und Verhältnissätze (Adverbialsätze).

Bibliografia

1. DOLNÍK, J., BAJZÍKOVÁ, E., MLACEK, J., TOMAJKOVÁ, E., ŽIGO, P.: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Stimul, FF UK Bratislava 1999.
2. DOLNÍK, J.: *Základy lingvistiky*. Stimul, Bratislava 1999.
3. Duden. *Grammatik der Deutschen Gegenwartssprache*. Band 4. 1984. 4. völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Dudenverlag, Mannheim 1984.
4. ENGEL, U.: *Deutsche Grammatik. Neubearbeitung*. Iudicium Verlag, München 2004.
5. HELBIG, G. – BUSCHA, J.: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, Leipzig, Berlin, München 1993.
6. KAČALA, JÁN: *Syntaktický systém jazyka*. Formát, Pezinok 1998.
7. MISTRÍK, J.: *Slovosled a vetosled v slovenčine*. SAV, Bratislava 1966.
8. MISTRÍK, J.: *Gramatika slovenčiny*. SPN, Bratislava 2003.
9. MOŠKO, G., NIŽNÍKOVÁ, J., SABOL, J.: *Súčasný slovenský jazyk. Cvičenia zo syntaxe*. Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, Košice 1992.
10. MOŠKO, G.: *Príručka vetného rozboru*. Náuka, Prešov 1997.
11. ORAVEC, J., BAJZÍKOVÁ, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. SPN, Bratislava 1982.
12. SCHWANZER, V.: Zur Syntax im unmittelbaren deutsch-slowakischen Sprachkontakt. In:

- Jazykovedný časopis*, ročník XX, č. 1, 1969, s. 3 – 15.
13. ŠIMEČKOVÁ, ALENA: *Úvod do studia jazykovědné germanistiky*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2005.
 14. ŠTÍCHA, F.: *Česko-německá srovnávací gramatika*. Argo, Praha 2003.
 15. TROŠOK, R.: Bemerkungen zur Topologie der Infinitivkonstruktionen in deutschen und slowakischen Nebensätzen. In: *Zu eigenen Problemen der kontrastiven Beschreibungen des Deutschen*. (Vorträge). Verlag Karl Stutz, Nitra-Passau 1996, s. 22–29.
 16. TROŠOK, R.: *Syntaktische Analysen*. FF UKF, Nitra 2002.
 17. VAŇKO, J.: *Lingvistické a didaktické otázky slovenskej syntaxe*. Metodické centrum, Banská Bystrica 2000.

Etnolingwistyczne badania obszarów wiejskich

Anna Piechnik

Ethnolinguistic research of rural areas

Abstract: *The article presents the accomplishments of the Polish ethnolinguistic school. It concentrates on the presentation of the linguistic image of the world method in linguistic research. In particular, the article concerns the linguistic image of the world of the country people.*

Key words: *ethnolinguistics, linguistic image of the world of country people, Polish ethnolinguistic school.*

Contact: *Jagellonian University in Krakow, Faculty of Polish Studies, e-mail: annapiechnik@interia.pl*

Celem niniejszego referatu jest zaprezentowanie (z racji ograniczeń objętościowych tekstu – skrótowe) polskiej szkoły etnolingwistycznej oraz nieco bardziej szczegółowe przedstawienie językowego obrazu świata (JOŚ) – jednej z najczęściej w Polsce stosowanych metod badań etnolingwistycznych. W sposób szczególny tekst skoncentrowany zostanie na prezentacji językowego obrazu świata mieszkańców wsi.

Etnolingwistyka zwana jest inaczej lingwistyką kulturową, lingwokulturologią bądź lingwistyką antropologiczną czy lingwistyką antropologiczno–kulturową. Jako metoda badawcza zrodziła się na bazie myśli filozofów zachodnich – amerykańskich: E. Sapira, B. L. Whorfa, F. Boasa oraz niemieckich: J. F. Herdera, W. Humboldta, L. Weisgerbera.

Polska etnolingwistyka skupiona jest wokół Uniwersytetu Marii Curie–Skłodowskiej w Lublinie, a za jej ojca uznaje się J. Bartmińskiego. Polska lingwistyka antropologiczna wywodzi się z założeń moskiewskiej etnolingwistyki dialektologicznej N. I. Tołstoja. Wspólne dla tych szkół jest zainteresowanie językiem w połączeniu z kulturą ludową, folklorem i obyczajem. Zadania tego nurtu badawczego wyznacza J. Bartmiński w artykule pt. *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*. Pisze w nim: „Ambicją etnolingwistyki jest opisać język nie tylko jako narzędzie komunikacji społecznej, ale także jako składnik kultury. Składnik niezwykły, bo nie tylko skupiający w sobie cechy istotne kultury jako całości, nie tylko zawierający inwentarz jej zasobów, ale też ujawniający przyjęte w tej kulturze sposoby konceptualizacji i kategoryzacji rzeczy, systemy stosowanych wartościowań, punktów widzenia, utrwalonych społecznie postaw wobec świata. W efekcie składnik kultury, który gwarantuje jedność całej kultury w stopniu wyższym niż jakikolwiek inny” [BARTMIŃSKI 1986, 16].

Językowy obraz świata, stanowiący efekt analiz etnolingwistycznych jest „zawartą w języku interpretacją rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie” [Bartmiński 1990, 110]. Językowo–kulturowy obraz buduje się w oparciu o dane języka

mówionego oraz pisanego (zwłaszcza tekstów artystycznych). W odtwarzaniu JOŚ bierze się pod uwagę etymologię słów, kolokację, wartościowanie w nich zawarte, stereotypy i symbole obecne w języku, a przede wszystkim szeroko rozumianą semantykę, obejmującą zarówno dane słownikowe jak i treści konotowane przez kontekst kulturowy. Etnolingwistyczne analizy uwzględniają podmiotowy, subiektywny punkt widzenia użytkowników języka. Przekazuje obraz świata będącego – w najgłębszych pokładach – „...harmonijną jednością rzeczy i ludzi” [BARTMIŃSKI 1996, 9]).

Językowy obraz świata odtwarza się w oparciu o różnorakie metody. Do najczęstszych należą: tworzenie definicji kognitywnych oraz metoda ogniskowania materiału leksykalnego wokół faset bądź pól semantycznych. Kategoryzacja, zgodnie ze wskazówkami lubelskiej szkoły etnolingwistyki, powinna być jak najprostsza: „...za dobrą kategoryzacją należałoby uznać najbardziej banalną, taką, która w maksymalnym stopniu zbliżałaby się do doświadczeń, odczuć, intuicji człowieka prostego, plebejusza, nosiciela kultury ludowej” [BARTMIŃSKI 1980, 20].

Przykładem całościowej rekonstrukcji językowego obrazu świata ludu polskiego jest projekt opracowany przez zespół językoznawców pod kierunkiem J. Bartmińskiego. Owocem pracy badaczy jest zeszyt próbny *Słownika ludowych stereotypów językowych* [1980] oraz tom 1. *Słownika stereotypów i symboli ludowych pt. Kosmos* [1996]¹. Ludowych stereotypy były rekonstruowane nie tylko w oparciu o język, ale także o zapisy wierzeń, obyczajów, zachowań oraz ludowej sfery tabu. Zagadnień lingwistyki antropologicznej dotyczy także lubelskie czasopismo *Etnolingwistyka* oraz wrocławska seria *Język a Kultura*² oraz tzw. czerwona seria lubelska.

Badania etnolingwistyczne z założenia mają charakter interdyscyplinarny. Język odzwierciedla system aksjologiczny obecny w danej społeczności a także niesie informacje o tradycji i obyczajowości jego użytkowników. Etnolingwistyczna metoda badań znakomicie nadaje się do analiz dialektologicznych. Przed upowszechnieniem się tego kierunku dialektolodzy zajmowali się badaniem słownictwa i wypowiedzi, zaś folklorysty i etnografowie – zbieraniem i analizą pieśni, obrzędów, wierzeń, tradycji i zachowań. Mogło to sprawiać błędne wrażenie, że kultura ludowa jest dychotomiczna, wyraźnie podzielona. Tymczasem w rzeczywistości wiejskiej język szczególnie mocno łączy się z kulturą i jej towarzyszy. Etnolingwistyczna metoda analizy pozwala zatem spojrzeć całościowo na język i kulturę wsi, wychodząc poza dane czysto językowe.

Językowy obraz świata stanowi odzwierciedlenie kultury określonej społeczności, wobec tego jest on niepowtarzalny. Językowo-kulturowy obraz ludności wiejskiej można odczytywać z różnych poziomów języka: z fonetyki, fleksji, leksyki, frazeologii a także z tekstów folklorystycznych i „historii mówionych” [por. NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, Wasiuta 2008]. Dane językowe nie mogą stanowić jedynej drogi odtwarzania JOŚ – konieczne jest wzbogacenie ich o tzw. dane przyjęzykowe [por. BARTMIŃSKI 2007a, 14].

Słownictwo gwarowe rejestruje cechy istotne dla kultury wiejskiej, „...utrwała pewien

¹ J. Bartmiński w przedmowie do 1. tomu *Słownika stereotypów...* wskazuje, że podjęte przedsięwzięcie leksykograficzne jest „...próbą rekonstrukcji tradycyjnego obrazu świata i człowieka – dokonaną metodami etnolingwistyki i folklorystyki. Obraz ten – utrwalony w języku, folklorze, obrzędach – stanowi klucz do poznania kultury, obecnej w niej pewnej postawy wobec świata i swoistej mentalności” [BARTMIŃSKI 1996, 9].

² Język wsi oraz kultura ludowa stanowią główny przedmiot zainteresowania *Etnolingwistyki* lubelskiej, natomiast seria *Język a Kultura* postrzega to zjawisko jako jedno z wielu zagadnień językowych, traktując pojęcie lingwistyki antropologicznej szeroko, bez ograniczania się do obszaru ludowości.

rodzaj widzenia rzeczywistości. W gwarze są to przede wszystkim realia życia codziennego, ale też sfera obyczajowości, wierzeń, obrzędów czy nawet magii. Człowiek nie tylko orzeka o formach istnienia otaczającego go świata, ale także go wartościuje. Słownictwo jest swoistym filtrem, przez który przechodzi sfera ludzkich zachowań, sposobu interpretacji świata i oceny otaczającej rzeczywistości, a użycie określonych słów nie jest przypadkowe” [PELCOWA 2001, 185]. Językowy obraz świata społeczności wiejskiej akcentuje mocny związek człowieka z naturą, fundamentalne znaczenie rodziny, wartość pracy, religijność, przypisywanie elementom rzeczywistości magicznej funkcji [por. KUREK 2003, 46–7]. Fundamentalne znaczenie w kształtowaniu językowo–kulturowego obrazu rzeczywistości ludności wiejskiej posiada tradycja, ustalająca niezmienny od pokoleń system wartości. Wiejscy użytkownicy języka angażują się emocjonalnie w interpretację świata, zatem nazwy nie tylko określają obiekty czy zjawiska, ale również je waloryzują w oparciu o wspólną dla danej społeczności ramę doświadczeniową [BARTMIŃSKI, NIEBRZEGOWSKA 1998, 213].

Językowo–kulturowy obraz świata ludności wiejskiej odzwierciedla sposób konceptualizacji rzeczywistości twórców i użytkowników nazw, w którym wyraźnie widoczna jest tendencja do konkretyzacji. W mowie mieszkańców wsi niezwykle rzadko pojawiają się abstrakcyjne pojęcia, niemal w ogóle nie są stosowane hiperonimy (słowa określające pojęcia nadrzędne, często podlegają konkretyzacji, np. nie pojawia się określenie *rodzice*, ale: *ojce, ojcowie, ojciec i matka*).

Społeczność wiejska zabiega o przejrzystość etymologii leksemów, zatem nieczytelne etymologicznie określenia zyskują odpowiedniki gwarowe. Wnikliwie i drobiazgowo opisywane jest w słownictwie gwarowym najbliższe otoczenie człowieka (ukształtowanie terenu i położenie pól – odzwierciedlone w mikrotoponimii, rośliny uprawne i szkodzące uprawom, zwierzęta, grzyby), ludzkie zajęcia (uprawa roli i związane z nią nazwy narzędzi rolniczych, zajęcia gospodarskie), a najbardziej szczegółowo i z największym ładunkiem emocjonalnym opisywany jest sam człowiek, którego dotyczy najliczniejsza grupa gwarowych ekspresywizmów (zarówno określenia apelatywne, jak i nieoficjalne antroponimy [por. PIECHNIK 2008]). Człowiek pozostaje głównym lokalizatorem, względem którego sytuuje się przedmioty w przestrzeni [por. PAJZIŃSKA 1990, 68]. Antropocentryczny punkt widzenia wskazuje na możliwość rozpoznania desygnatów za pomocą zmysłów: np. wzroku (tu m.in. *barwa*³ [por. *cårny* ‘grzyb jadalny, który ma bardzo ciemny wierzch kapelusza, borowik’] ich wielkość [por. *duża* ‘grzyb jadalny o dużym kapeluszu, rodzaj gołąbka’], lokalizacja [por. *Wośicdk* ‘grzyb jadalny rosnący pod osiką’]), powonienia (np. *trupzoZat* ‘grzyb niejadalny, wydający nieprzyjemny zapach’), smaku (*mlyc* ‘grzyb jadalny wydzielający substancję podobną do mleka’). Ważnym czynnikiem brany pod uwagę podczas porządkowania świata, w efekcie którego dokonuje się nominacja, jest funkcja oraz wartość, jaką pełni dany element świata dla człowieka. Uwidocznia się to chociażby w postaci – obcego taksonomii naukowej – podziału na rośliny użyteczne (rośliny uprawne, zioła) i chwasty czy też podziału na grzyby *dobre* i *xuby* (*dobre* i *truZaki*).

W ciągu ostatnich dziesięcioleci na wsi dokonał się szereg przemian społeczno-ekonomicznych i gospodarczych. Przeobrażeniu uległa m.in. struktura zatrudnienia, wykształcenia (pojawiała się inteligencja chłopskiego pochodzenia), w obrębie rolnictwa pojawiły się zmiany techniczne (dawne narzędzia i sprzęty rolnicze zastąpiono nowymi). Zanika „tradycyjna” polska wieś, która była społecznością zintegrowaną, cechującą się małą migracją,

³ Jako ilustracja sposobu kategoryzowania świata przez ludność wiejską posłużyły nazwy grzybów odnotowane przez autorkę artykułu na terenie południowej Polski (Pogórze Ciężkowicko-Rożnowskie), zaś sposób definiowania przejęty został za artykułem H. Kurek [KUREK 2004].

hołdująca zasadom moralnym opartym w przeważającej mierze na regułach religii chrześcijańskiej i uznająca istnienie zjawisk magicznych. Przekształceniom tym towarzyszą zmiany w obrębie języka. Wszystko to z kolei prowadzi do przeobrażeń w językowo-kulturowym obrazie świata. H. Pelcowa zauważa, iż w JOŚ dzisiejszej wsi współistnieją dwie grupy zjawisk: związane z dawną wsią i wartościowane najczęściej ujemnie oraz nowe, łączące się z przemianami technicznymi i społecznymi. Do pierwszego typu zalicza badaczka elementy nawiązujące do świata odchodzącego w przeszłość, obecne w języku starszych mieszkańców wsi. Na płaszczyźnie fonetycznej są to takie zjawiska gwarowe, jak np. mazurzenie, labializacja, prejotacja, zaś w sferze leksyki – określenia nieistniejących współcześnie desygnatów [por. PELCOWA 1999, 255]. Cechy dialektalne – pod wpływem wspomnianych przemian oraz rozpowszechnienia środków przekazu – zanikają. Gwara jest jednak wyjątkowo silnie związana z wiejską kulturą (głównie z kulturą znaną najstarszym generacjom), toteż oddziałuje na nowe dla niej zjawiska (nazwy wytworów współczesności nierzadko wymawiane są z zastosowaniem gwarowej fonetyki: np. *kumbajn*, *tylwizor*) [por. PELCOWA 1999, 255–226]. Współistnienie tradycji i nowoczesności to charakterystyczna cecha językowo-kulturowego obrazu dzisiejszej wsi. Jak wskazuje H. Pelcowa, „...nowa, zunifikowana technika nie jest bowiem w stanie stworzyć nowego obrazu świata, jest on więc w dalszym ciągu kreowany przez to, co charakterystyczne i swoiste dla wsi, co stanowi jej istotę, gdyż wieś pozbawiona przeszłości traci swoją tożsamość kulturową i staje się obca nawet dla jej mieszkańców” [PELCOWA 2002, 384].

Dla oceny zjawisk świata i postaw człowieka przez wiejskich użytkowników języka wyjątkowo istotne znaczenie ma rola opinii społecznej i tradycji istniejącej na danym obszarze od pokoleń. Wyraźnie uzewnętrznia się podział na to, co znane, swojskie i to, co nowe, niezakorzone w tradycji. Elementy uświęcone tradycją z reguły wartościowane są wyżej niż niezadomowione. W ocenie tego, co „obce” bądź „inne” uzewnętrznia się sposób autopercepcji użytkowników języka, uznających własne zachowania i postawy za właściwe, zgodne z normą. Nadając nazwy dotyczące człowieka, społeczność wiejska wskazuje cechy desygnatu niezgodne z właściwościami egzemplarza prototypowego [por. KAŚ 2002].

Wizja świat odbijająca się w języku starszego pokolenia mieszkańców wsi jest znacznie bardziej złożona i unikalna niż obraz świata młodszego pokolenia. Sposób postrzegania, interpretowania i wartościowania świata, jak to już zostało powiedziane, odzwierciedla się w języku. Socjolingwistyczne badania dowodzą, że język mieszkańców wsi jest niejednorodny. Fonetyczne czy leksykalne cechy gwarowe pojawiają się w mowie użytkowników gwary w różnym natężeniu, zależnie m.in. od sytuacji komunikacyjnej (oficjalna czy nieoficjalna) czy typu rozmówcy (użytkownik gwary czy nieznający gwary, mieszkaniec wsi czy mieszkaniec miasta) [zob. KUREK 1995]. W związku z tymi różnicami, niejednakowy jest prezentowany obraz świata. JOŚ przekazywany przez najstarszych użytkowników gwary znanej im osobie z tego samego kręgu językowo-kulturowego w sytuacji nieoficjalnej będzie zatem wyraźnie odmienny niż wizja świata prezentowana osobie nieznannej, spoza wiejskiego kręgu kulturowego w sytuacji oficjalnej.

Przykład ludności wiejskiej pokazuje, jak duże znaczenie ma metoda językowego obrazu świata w poznawaniu mechanizmów myślowych i językowych reprezentantów danej kultury. Wskazuje także, jak mocno z przemianami językowymi łączą się czynniki pozajęzykowe (przemiany gospodarcze, społeczne, obyczajowe). Dowodzi także, jak wielki potencjał tkwi w etnolingwistyce jako metodzie badania języka i kultury.

Summary

Ethnolinguistics as a research method was inspired by the thought of American and German philosophers. Polish ethnolinguistics originates from the principles of Moscow dialectological ethnolinguistics of N. I Tolstoy and is associated with Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. Jerzy Bartmiński is considered to be its founder. Polish anthropological linguistics examines language combined with folk culture, and customs. Linguistic image of the world, being an effect of ethnolinguistic analyses, is a reflection of the perception, interpretation, and assessment of reality. Ethnolinguistic analyses take into consideration the subjective point of view of language users. The reality image presented by dialect users to a person from the same culture and language environment is significantly different from the image presented to people not belonging to the rural area. This reality image is based on sensory cognition and it reflects the axiological system of country people, which includes work, family, Christian religion, and social relationships. The example of country people shows the specific nature of the method of projection of the linguistic and cultural image of the world. It also proves the great potential that resides in ethnolinguistics as a research method of language and culture.

Bibliografia

1. BARTMIŃSKI J., 1980, *Założenia teoretyczne słownika*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, pod red. tegoż, Wrocław, s. 7–36.
2. BARTMIŃSKI J., 1986, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent” nr 4, s. 16–22.
3. BARTMIŃSKI J., 1990, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. tegoż, Lublin, s. 109–126.
4. BARTMIŃSKI J., 1996, *O Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1. *Kosmos*, pod red. tegoż, Lublin, s. 9–34.
5. KAŚ J., 2002, *Wizerunek mężczyzny i kobiety w tradycyjnej społeczności wiejskiej (na materiale gwar orawskich)*, [w:] *Rozmaitości językowe ofiarowane prof. dr hab. Januszowi Strutyńskiemu z okazji Jego jubileuszu*, pod red. M. SKARŻYŃSKIEGO i M. SZPICZAKOWSKIEJ, Kraków, s. 101–109.
6. KUREK H., 1995, *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne*, Kraków.
7. KUREK H., 2004, *Językowy obraz świata wiejskiego obszaru językowo–kulturowego*, [w:] *W kręgu wiernej mowy*, pod red. M. Wojtczak i M. Rzeszutko, s. 147–162.
8. NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., WASIUTA S. (red.), 2008, *Historie mówione w świetle etnolingwistyki*, Lublin.
9. PAJDZIŃSKA A., 1990, *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, *Etnolingwistyka* 3, s. 59–68.
10. PELCOWA H., 1999, *Przeszłość w językowym obrazie świata współczesnej wsi*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, pod red. A. PAJDZIŃSKIEJ i P. KRZYŻANOWSKIEGO, Lublin, s. 253–266.
11. PELCOWA H., 2001, *Metodologia badań leksyki gwarowej u schyłku XX wieku*, [w:] *Gwary dziś. I. Metodologia badań*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 183–189.
12. PELCOWA H., 2002, *Dialektologia wobec wyzwań XXI wieku*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejnie*, pod red. S. Gali, s. 383–392.
13. PELCOWA H., 2006, *Językowy obraz przeszłości w systemie wartości mieszkańców wsi*, [w:]

Polszczyzna Mazowska i Podlasia cz. X, Polszczyzna miast i miasteczek, pod red. H. Sędziak, Łomża, s. 191–200.

14. PIECHNIK A., 2008, *Wizerunek kobiety i mężczyzny w językowym obrazie świata ludności wiejskiej (na przykładzie gminy Zakliczyn nad Dunajcem)* [w druku].

Výučba soft skills

Jozef Štefčík

Teaching soft skills

Abstract: *The paper points out the necessity of teaching soft skills and their implementation in the teaching process as an inseparable part of translation studies. The soft skills include mainly negotiation skills, ethics (code of conduct), translation marketing and stress management. In order to prepare the students of translation studies for the real labor market and thus to increase efficiency and attractiveness for translation studies, these skills are meant to be trained in the practical sessions with hard skills simultaneously.*

Key words: *soft skills, declarative and procedural knowledge, global simulation, personal profile, negotiation skills, code of conduct, translation marketing, crisis management*

Contact: *Constantine the Philosopher University, Faculty of Arts, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Department of German Studies, e-mail: jstefcik@ukf.sk*

Čo sú to soft-skills?

Soft skills – jemné zručnosti (dosl. preklad z angl.) môžeme voľne označiť ako všeobecno-osobnostné sociálne predpoklady jednotlivca, ktoré pozitívne dotvárajú výsledok jeho odbornej činnosti s ohľadom na ich efekt v spoločenskom a odbornom prostredí. Ich protipólom sú tzv. *hard skills* (dosl. preklad z angl. je hrubé zručnosti) – ktoré predstavujú procedurálne (odborné zručnosti – ako?) a deklaratívne (odborné znalosti – čo?) poznatky v určitom odbore. Metaforicky vyjadrené, *soft skills* sú obalom, či formou nejakého produktu, pričom *hard skills* sú jeho vnútorným jadrom. Obe zručnosti sú však zložky, ktoré nemožno oddeľovať, pretože sa vzájomne dopĺňajú.

Soft skills je možné chápať ako určitý doplnok, ktorý by mal dotvárať odbornoprofesionálnu stránku osobnosti. Hoci výskum týchto zručností patrí spoločenským a humanitným vedám, ako je napr. sociológia, psychológia a pedagogika, ich poznatky sú uplatniteľné v každej odbornej činnosti, ktorá sa priamo týka spoločensko-profesionálnej komunikácie. Do kategórie *soft skills* môžeme zaradiť osobnostné predpoklady jednotlivca, akými sú napr. *negociačné a diplomatické schopnosti* patriace do kategórie rétoriky, psychologické požiadavky, ako napr. *schopnosť tímovej práce, zvládanie krízového manažmentu spojeného s rýchlou interpretačnou a improvizáčnou schopnosťou*, morálno-etické predpoklady, ku ktorým možno zaradiť *taktnosť, diskretnosť, zachovanie obchodného tajomstva, vyhýbanie sa nekalej konkurencii a konfliktu záujmov* a ďalšie. Mnohé z týchto predpokladov sa medzi laickou verejnosťou označujú ako „prirodzené“, či vrodené schopnosti jednotlivca. Toto tvrdenie nemôžeme zatiaľ bez konkrétnej didaktickej aplikácie potvrdiť, ani vyvrátiť. V ďalších kapitolách sa preto pokúsime nájsť odpoveď na tieto otázky:

- Prečo sú soft skills dôležité pre prekladateľov a tlmočníkov?
- Kto a akým spôsobom by mal túto výučbu vykonávať?
- Dajú sa tieto zručnosti nadobudnúť špeciálne koncipovanými cvičeniami?

Dôležitosť aplikácie „soft skills“ vo výučbe budúcich prekladateľov a tlmočníkov

Záujem o štúdium odboru prekladateľstvo – tlmočníctvo na Slovensku je pomerne veľký. Tento fakt súvisí predovšetkým s geopolitickou situáciou, t.j. začlenením SR do európskych a medzinárodných štruktúr, ako aj vstupom zahraničných investorov na Slovensko. To vo veľkej miere znamená zvýšenie konkurencie v akejkoľvek oblasti, prekladateľov a tlmočníkov nevynímajúc. Vyhrávať v konkurenčnom boji je možné najmä permanentnou inováciou a vysokou kvalitou služieb. Dnes je potrebné, aby vzdelávacia inštitúcia zefektívnila svoju výučbu, ktorou by si jej absolvent osvojil aj flexibilné a praktické myslenie. Charakteristickým ukazovateľom uvedeného javu je zvyšovanie počtu zamestnaných v terciárnom a kvartérnom sektore, čiže oblasti služieb, do ktorej patrí aj oblasť prekladu a tlmočenia.

Preto, ak chceme pripravovať absolventov pre súčasný trh, musíme s ním aj nevyhnutne spolupracovať, poznať jeho požiadavky a „zákulisie“. Súkromné prekladateľsko-tlmočnicke agentúry majú už v súčasnosti možnosť väčšieho dopytu, než to bolo napr. v 90. rokoch pri prechode na trhovú ekonomiku. Zadávatel' má dnes zväčša jasnú predstavu o tom, aké osobnostné predpoklady by mal tlmočník, či prekladateľ spĺňať. Majiteľka jednej prekladateľskej agentúry sa vyjadrila takto: *„Ak niekto prichádza do kontaktu s ľuďmi na kongresoch a výstavách, musí byť súčasne kultivovaný, empatický, príjemný, musí spontánne reagovať na všetky vzniknuté situácie. Máme ostrieľanú tlmočničku, ktorá už vekovo nepatrí k najmladším, no je mimoriadne žiadaná. Tlmočí aj slovenským politikom a záujem o ňu je mimoriadne veľký. Spĺňa totiž všetky kritériá, o ktorých som hovorila.“*¹ Pre vzdelávacie inštitúcie z toho plynie záver, že spolu s teoreticko-praktickými disciplínami – ktoré sú podmienkou štúdia každého absolventa univerzity – by sa študenti mali oboznamovať a konfrontovať s „prekážkami“, ktoré na nich čakajú v reálnej praxi a ktoré nie sú len odborného charakteru. Dôvod je jednoduchý: Väčšia časť absolventov sa zamestnáva v komerčnej sfére, istá časť v štátnej sfére, z ktorej najmenej pracuje v akademicknej oblasti. Ďalej je potrebné vytvorenie profesionálnej komunity, ktorá dokáže úspešnejšie konkurovať ľuďom bez potrebnej kvalifikácie a tým dosiahnuť kvalitu, o ktorú by sa mali usilovať všetky vzdelávacie inštitúcie.

Praktická výučba na univerzite verzus realita

Mnohí vyučujúci tlmočnicko-prekladateľských disciplín môžu často počuť od študentov kritické ohlasy na to, že im chýba viac prepojenia s praxou. Odpoveď na túto kritiku by sme mohli diplomaticky nájsť v objektívnom tvrdení, že pravdu sotva nájdeme na jednej, alebo druhej strane. Nemôžeme s tvrdením študentov súhlasiť, pretože študenti na Oddelení translatológie FF UKF v Nitre môžu prekladateľskej činnosti „privoňať“ v rámci povinnej praxe v prekladateľskej agentúre. V tlmočení je to so získavaním praxe ťažšie a preto aj tu je potrebné nájsť riešenie. Je preto vhodné rozširovať semináre, na ktoré sú prizvaní odborníci z praxe a ktorí za adekvátny honorár vedú semináre s možnosťou diskusie. Oddelenie translatológie UKF v Nitre taktiež organizuje „ateliéry prekladu“, na ktoré sú pozývaní odborníci,

¹ HABLÁKOVÁ, M.: *Pre jazykovú zrozumiteľnosť*. In: *SME*, Streda 3. decembra 2008.

prekladatelia z praxe a didaktici. Okrem iného boli organizované už aj semináre o etike prekladu, semináre na oboznámenie sa s najpoužívanejším prekladateľským softvérom (napr. Trados).

Treba však zdôrazniť, že ateliéry prekladu, ako aj ostatné vzdelávacie semináre nepatria k povinným disciplinám a preto sa na nich nezúčastňujú všetci študenti translatológie. Z tohto pohľadu by mohli kritickejšie reagovať vyučujúci a poukázať na potrebu vyvíjať väčšiu iniciatívu zo strany študentov.

V praxi sa stretávame s rôznymi študentmi a treba povedať, že je medzi nimi mnoho motivovaných a iniciatívnych jedincov. Ak však chceme zvyšovať požiadavky na seba ako vyučujúcich a zároveň aj na študentov, musíme striktnjšie vymedziť pravidlá šudijného programu *translatológia* tak, že *soft skills* sa zaradia do výučby spôsobom implementácie vyselektovaných problémových okruhov do praktických seminárov. Mali by to byť semináre, ktoré sa budú okrem osvojovania si prekladateľsko-tlmočnických zručností týkať aj osvojovania spoločensko-komunikačných zručností *soft skills*. Tieto zručnosti sa v posledných rokoch výrazne vyžadujú a stali sa populárnymi v rámci výučby na univerzitách, odborných vysokých školách a vzdelávacích inštitútoch v západných krajinách EU v akejkoľvek oblasti. Cvičenia konkrétnej „*soft skill*“ sa realizuje vždy v závislosti od predmetu danej činnosti². Majú prevažne charakter doplnkovej priamej výučby, rovnako aj vo forme rozširujúceho celoživotného vzdelávania, pretože obsahová náplň ich výučby má flexibilne reagovať na aktuálne požiadavky pracovného trhu. Výučbu týchto zručností majú realizovať didaktici prekladu a tlmočenia v úzkej spolupráci s odborníkmi z praxe.

Štruktúra výučby *soft skills* pre translatológov

Aplikáciu výučby *soft skills* v prekladateľsko-tlmočnických seminároch je možné realizovať pravidelne v riadnom vyučovacom čase počas semestra, samozrejme vždy s ohľadom na primeraný počet účastníkov v skupine. Prekladateľsko-tlmočnicke semináre realizované napr. formou globálnej simulácie by sa mali niesť v duchu „tímovej“ práce, pri ktorej by sa všetci na základe príkladov iniciovaných vyučujúcim podieľali na riešení konkrétnych problémových situácií, aké sa už v minulosti stali, prípadne sa reálne môžu stať. Môže ísť napr. o *nedodržanie termínu prekladu*, *neoprávnený zásah zadávateľa do finálnej verzie prekladu*, *nedodržanie daných zmluvných podmienok*, *spôsob dojednávania zákazky*, *náhla nevoľnosť*, *či strata hlasu pri tlmočení*, a mnohé ďalšie. Ku konkrétnym problémovým situáciám sa vyučujúci podľa potreby vracajú viackrát, kde na ne mali poukázať porovnaním na konkrétnom texte, či komunikačnej situácii.

Vyselektované špecifiká môžeme začleniť do niekoľkých tematických okruhov, ktoré sa môžu navzájom prelínať:

- Etika prekladateľa a tlmočníka;
- Prekladateľsko-tlmočnický marketing;
- Právna náuka pre prekladateľov a tlmočníkov (vyučujúci s právnym vzdelaním);
- Rétorika (napr. pre zlepšenie negociačných zručností);
- Práca s prekladateľským softvérom (vyučuje prekladateľ s didaktickými skúsenosťami).

² Napr. v SRN sa v odborných kruhoch objavila požiadavka, aby športoví rozhodcovia absolvovali špeciálne psychologické semináre na zvládanie vypätých situácií, ku ktorým dochádza v konfrontácii so športovcami.

Uvedené okruhy nie sú záväzné a majú len všeobecno-informatívny charakter. Preto je ich potrebné modifikovať a dopĺňať podľa požiadaviek pracovného trhu. V prípade flexibilnej výučby soft skills navrhujeme postupovať metódou syntézy, t.j. aktuálnymi prípadmi vytvárať subdisciplíny a tie potom začleniť do hlavných disciplín (napr. dojednanie zákazky patrí do podskupiny negociačných zručností, ktoré prináležia hlavnej disciplíne – rétorike).

V nasledujúcich didaktických návrhoch sú uvedené sporné prípady, ktoré vznikli v prekladateľsko-tlmočnickej praxi.

Didaktické návrhy kurzov etiky, prekladateľsko-tlmočnickeho marketingu a rétoriky

Výučba by mala byť zameraná na etické princípy a vytváraní úsudku k sporným udalostiam. Tento postup je veľmi náročný, lebo v praxi sa stretávame s často diskutabilnými situáciami, na ktoré nie je možné nájsť jednoznačnú odpoveď. Cieľom tvorenia úsudku k sporným veciam prostredníctvom metód interpretácie, metód pokusov a omylov, tézou a antitézou sa možno dopracovať k akceptovateľnému riešeniu.

Seminár sa zvyčajne začína nastolením všeobecných téz, prostredníctvom ktorých si účastník kurzu vytvára globálnu predstavu o danej problematike, ktorej obsah recipuje prostredníctvom konkrétnych príkladov.

Študenti pracujú v skupinkách (prípadne vo dvojiciach) a následne zodpovedajú tieto otázky:

- Čo si predstavujete pod pojmom profesionálna etika? Nájdite príklady zachovania etiky v iných profesiách a porovnajte ich s etikou tlmočníka-prekladateľa.
- Čo pre Vás znamená „porušenie etiky pri preklade a tlmočení“? Nájdite príklady.

Po krátkej diskusii nasleduje zhrnutie vo forme ďalších otázok:

- Prečo je potrebné dodržiavať etické princípy pre tlmočníkov a prekladateľov?
- Aký by mal byť osobnostný profil tlmočníka a prekladateľa?
- Čo by mala obsahovať zmluva, prípadne dohoda o pracovnej činnosti pre tlmočníka a čo pre prekladateľa?

Nasleduje diskusia o všeobecných, etických a obchodných princípoch, kde je dôležité poukázať na množstvo nepredvídateľných a sporných situácií. Preto je vhodné rozlišovať zákonom stanovené (písané) princípy s nepísanými princípmi (eticko-morálne princípy). Potom sa spoločne hľadajú príklady formou brainstormingu, ktoré vyučujúci zapisuje na tabuľu.

Vyučujúci vizuálne znázorní na spätnom projektore základné princípy výkonu povolania tlmočníka-prekladateľa. Následne uvádza všeobecné príklady, na základe ktorých majú študenti určiť, či sa vzťahujú aj na prekladateľov a tlmočníkov. Na záver sa na tabuľu napíšu dva stĺpce. Jeden z nich sa označí heslom „Čo má tlmočník-prekladateľ v rámci svojej práce povolené?“ a druhý heslom „Čo v žiadnom prípade nesmie urobiť?“

Nakoniec vyučujúci zosumarizuje všetky odpovede a postuluje požiadavky, ktoré vizualizuje pre ostatných napr. prostredníctvom farebných kartičiek s mottom. Napr: **Pracuj vždy vo svojom mene, načas, vnímavo, nestranne, zodpovedne!**

Didaktické príklady:

1. *Prekladateľ pracuje pre dve konkurenčné spoločnosti: XY a YX, ktoré vyrábajú rovnaký tovar a preto vie o všetkom, čo sa v oboch firmách a za akých podmienok vyrába.*

Problém č.1: Prekladateľ emailom omylom poslal finálnu verziu preložených zmluvných podmienok spoločnosti XY spoločnosti YX. Fírme XY vznikla škoda z dôvodu zníženia odbytu, pretože konkurenčná fírma YX si zmluvné podmienky upravila tak, aby boli „zaujímavejšie“, než podmienky fírmy XY. Táto fírma sa to dozvedela a žiada, aby prekladateľ uhradil čiastku 5000,- EUR za vzniknutú stratu. Čo prekladateľ v tomto prípade urobí?

Problém č.2: Prekladateľ porušil v bode 1. dohodu o utajených informáciách, pričom nemal uzavreté poistenie zodpovednosti za škodu.

Ako by mal prekladateľ postupovať, ak chce dokázať neúmyselné vyzradenie informácií, týkajúcich sa interných záležitostí fírmy XY?

- 2. Prekladateľ dostane zákazku na preklad textu v odbore lesné hospodárstvo. Zákazku odmietne s odôvodnením, že danému odboru sa nevenuje. Zadávateľ ho však presvedčí zákazku prijať s tým, že to určite zvládne, lebo je to text len pre vnútorné potreby fírmy, pre účely zaškolenia nových zamestnancov a pod. Prekladateľ zákazku prijme, text preloží a zinkasuje honorár. Po troch týždňoch zadávateľ zákazku u prekladateľa reklamuje s odôvodnením, že preložený text obsahoval veľa vecných a formálnych chýb a žiada vrátenie honorára. Kto je v práve a ako má prekladateľ v tomto prípade postupovať, ak nechce prísť o peniaze a tiež o dôveru a dobré meno?*
- 3. Tlmočník dostane od organizátora štvordňovej konferencie ponuku tlmočiť v tíme viacerých tlmočníkov s rôznymi jazykmi. Organizátor zabezpečuje dopravu, stravu, a ubytovanie v hoteli pre celý tlmočnický tím, čo je vopred dohodnuté v zmluve.*

Problém č.1: Konferencia sa koná v tlmočnickovom rodnom meste, v ktorom už nebýva. Bývajú tam však jeho rodičia, u ktorých by mohol počas štyroch dní konferencie bývať. Môže sa tlmočník zriecť nároku na ubytovanie a stravu a požadovať namiesto toho vyšší honorár? Dopúšťa sa tlmočník etického konfliktu? Ak áno, voči komu? Hľadajte riešenia.

Problém č.2: a) Tlmočník sa napokon bude chcieť dohodnúť s podmienkami zadávateľa a prijať rovnaký honorár, ako ostatní kolegovia, avšak s tým, že sa ubytuje u svojich rodičov.

b) Deň pred začatím konferencie však dostal zákazku tlmočiť na inej akcii s oveľa vyšším honorárom, ktorá sa koná v inom meste a v inom čase, vo večerných hodinách. Tlmočník nechce prísť o prvú zákazku a preto sa rozhodne každý deň po od tlmočení prvej akcie, ktorá je v dopoludňajších hodinách, dochádzať večer na druhú akciu.

Ako možno tieto postoje chápať z pohľadu tlmočnickej etiky a profesionality? Sú akceptovateľné? Ak áno, prečo? Ak nie, prečo? Diskutujte o danom probléme (v skupinkách, vo dvojiciach, alebo celá skupina spolu).

- 4. Každý účastník kurzu dostane za úlohu dohodnúť rozdielne zmluvné podmienky jednotlivej tlmočnickej zákazky, ktorá nie je prispôsobená štandardným obchodným podmienkam. Úlohou účastníka je vhodnou formou prezentovať svoje kvalitné služby a dojednať čo najvýhodnejšie zmluvné podmienky z pohľadu tlmočníka. Vyučujúci vystupuje v úlohe zadávateľa a spolu s ostatnými študentmi monitoruje a hodnotí vystupovanie vybraného komunikanta.*

Príklad: Máte ponuku od zadávateľa XY na tlmočenie jednej väčšej akcie v oblasti inovatívnych produktov a technológií, ktorá sa má uskutočniť o dva týždne. Máte tlmočiť jeden deň, čas – podľa potreby (cca 5 hodín). Otázka od zadávateľa: Aký hodinový honorár požadujete? Vyjadrite sa k ponuke.

Summary

Soft skills are to become a compact element within the translation studies of any form: internal, external or even postgraduate. Under some modifications, teaching of soft skills might be put into practise for would-be translators and interpreters, potentially for the graduates. The subject of teaching soft skills must go hand in hand with the criteria relating to practice and its topicality. The application of soft skills in the teaching process, in an interdisciplinary cooperation with other experts of different fields (eg. psychology, sociology, marketing, etc.) will help us to define personal profiles of translators and interpreters. Therefore, their reciprocity to the teaching of declarative and procedural knowledge might considerably enrich one of the most attractive study programmes nowadays, which is undoubtedly *translation studies*.

Soft skills by sa v budúcnosti mala stať kompaktným prvkom vo vzdelávaní študentov translatológie v dennej, externej, a postgraduálnej forme. Výučba soft skills by v istých modifikáciách mohla byť realizovaná pre začínajúcich prekladateľov a tlmočníkov, resp. čerstvých absolventov. Ich obsahová náplň musí spĺňať kritériá aktuálnosti a prepojenia s praxou. Aplikácia *soft skills* do didaktického prevedenia nám určite v interdisciplinárnej spolupráci s expertmi iných vedecko-odborných disciplín (psychológia, sociológia, marketing, atď.) pomôže presnejšie definovať možnosti rozvoja osobnostného profilu tlmočníkov a prekladateľov. Ich vzájomné prepojenie s výučbou deklaratívnych a procedurálnych vedomostí môže výrazne obohatiť nepochybne atraktívny študijný odbor *translatológia*.

Bibliografia

1. HABLÁKOVÁ, M.: Pre *jazykovú zrozumiteľnosť*. In: *SME (slovenský denník)*. Streda 3. decembra 2008. <http://www.sme.sk>.
2. KALINA, S.: *Zur Professionalisierung beim Dolmetschen – Vorschläge für Forschung und Lehre*. In: KELLETAT, ANDREAS F. (HRSG.) (2001). *Dolmetschen. Beiträge aus Forschung, Lehre und Praxis. Publikationen des Fachbereichs Angewandte Sprach- und Kulturwissenschaft der Johannes-Gutenberg-Universität Mainz in Gernersheim*, Reihe A. Kutz, W. Frankfurt a. M.: Peter Lang, 2001, s. 51-64.
3. *Korrektives Dolmetschen: Funktionen, Techniken, Ergebnisse und Grenzen. Lebende Sprachen*. Leipzig. 2007, s. 18-34. ISSN 0023-9909.

Učenje slovenščine na dvojezični osnovni šoli v špetru in interference iz italijanščine

Urška Kerin

Learning Slovenian language at the bilingual primary school in Špeter and interferences with Italian language

Abstract: *Studying the language ability in Slovene of students attending a bilingual primary school in Špeter gives an insight into the school's success in this area. Having a written test is the easiest way to ensure the objectivity, reliability and validity of the test. Such criteria are a prerequisite for a successful test. It is possible to opt for a standardized, frequently used language test, or alternately, a special written test can be compiled. With the tasks of various stages, proceeding from receptive to productive, both grammar and communicative abilities can be examined. Test results can help discern the flaws of the existing school curriculum and help establish needed improvements in teaching.*

Key words: *Slovenian language, sociolinguistics, bilingualism, primary school, Špeter.*

Contact adress: *Izletniška pot 19, 6000 Koper, Slovenia, e-mail: urskakerin1@gmail.com*

Preučevanje jezikovne zmožnosti v slovenščini pri učencih dvojezične osnovne šole v Špetru nam da določen vpogled v uspeh delovanja šole na tem področju. S pisnim testom najlažje zagotovimo izpolnitev objektivnosti, zanesljivosti in veljavnosti testa, kar je pogoj za to, da test uspešno meri. Lahko se odločimo za standardiziran, že uveljavljen jezikovni test ali pa sami sestavimo pisni test. S stopenjskimi nalogami, ki prehajajo od receptivnih k produktivnim, lahko preverimo tako slovnično kot sporazumevalno zmožnost. S pomočjo analize testnih rezultatov pa lahko ugotovimo pomanjkljivosti obstoječega učnega programa in način poučevanja izboljšamo.

1 Uvod

S prisotnostjo slovenskega narečja so Slovenci v Beneški Sloveniji uspeli omejiti močno prodiranje italijanščine v vse sfere jezikovne rabe. Ž. Gruden (1996) potrjuje, da je bilo vse to zelo plodno, saj se danes Beneška Slovenija ponaša z razvitim narečnim jezikom v umetnostnih in neumetnostnih besedilih. V tem prostoru je narečje omogočilo, da se danes pripadniki manjšine lahko sploh sporazumevajo v slovenskem jeziku. Nekateri manjšini niso naklonjeni in podpirajo diglosijo. Prizadevanja manjšinske skupnosti pa gredo v smer bilingvizma, torej enakopravne rabe slovenskega in italijanskega knjižnega jezika na vseh področjih, tako v javni

kot v zasebni sferi. Slovenski knjižni jezik se po zaslugah manjšine danes pojavlja na javnih prireditvah, ob uradnih priložnostih, poleg narečja in italijanščine je pogost v periodičnem tisku in v različnih publikacijah iz Beneške Slovenije, tudi v otroških knjigah. Prizadevanja manjšinske skupnosti pa se kažejo tudi v ustanovitvi dvojezičnega vrtca in šole.

Dolga leta se zaradi političnih razlogov v Italiji o Slovencih v Beneški Sloveniji ni govorilo. Argument za to so nasprotniki manjšine našli v tem, da se je slovensko narečje, ki so ga govorili prebivalci, preveč razlikovalo od slovenskega knjižnega jezika.

Špeter je eden večjih krajev na področju Beneške Slovenije, kjer živijo Slovenci. Slovensko narečje je bilo tam dolga leta namenjeno le družinski rabi. Zaradi odsotnosti šole se slovenski knjižni jezik ni mogel razvijati, poznali so ga le izobraženci in duhovniki (po Čeligoj 1988). Uradni jezik je bil italijanski. Do konfliktov je začelo prihajati, ko je tudi slovenski jezik začel vstopati v uradno sfero. V drugi polovici 20. stoletja je slovenski jezik začel prevzemati nove vloge. Začelo se je razvijati kulturno delovanje. Danes v slovenskem jeziku nastajajo številna umetnostna in neumetnostna besedila. Slovenski jezik se pojavlja na javnih prireditvah, ob uradnih priložnostih, pogost je v periodičnem tisku in v različnih publikacijah, tudi v otroških knjigah. Danes se slovenskega jezika kot knjižnega jezika manjšina uči v šolskem središču v Špetru. Leta 1984 je začel delovati dvojezični vrtec, dve leti kasneje, leta 1986, pa je vrata odprla tudi petletna dvojezična osnovna šola. Podatek, da je v prvi generaciji osnovno šolo obiskovalo 6 prvošolcev, danes pa vrtec in šola obiskuje okoli 150 otrok, potrjuje zanimanje za dvojezično izobraževanje.

2 Jezikovno načrtovanje v Šolskem centru v Špetru

Pojem jezikovnega načrtovanja je tesno povezan s pojmom jezikovne politike in pomeni »poskus razumevanja dejavnosti, povezanih z vzpostavitvijo statusa kakega jezika in njegovim uveljavljanjem kot jezika javnega življenja naroda ali države« (POGORELEC 1996: 41). Pojem Pogorelčeva razvija še naprej in deli jezikovno načrtovanje na družbeno (ko gre za načrtovanje statusa jezika) in jezikovno (ko gre za načrtovanje jezikovnega korpusa). Na podoben način razume pojem tudi Marko Stabej (2006), ki pojmuje »odločitev za neko spremembo v jezikovni situaciji kot jezikovnopolično dejanje, določitev poti do cilja in izvedbenih korakov pa za jezikovnonačrtovalno dejanje«. V tem smislu je eden izmed izvedbenih korakov pri spreminjanju jezikovne situacije tudi poučevanje slovenščine na dvojezični šoli.

Rezultat jezikovnega načrtovanja je lahko določena jezikovna zmožnost. Simona Kranjc deli jezikovno zmožnost na slovnično in pragmatično ali sporazumevalno. Slovnična zmožnost pomeni obvladovanje slovničnih pravil na več jezikovnih ravneh. Sporazumevalna pa obvladovanje pragmatičnih načel, ki »ustrezajo vprašalnicam kdaj, kje, s kom, kako, o čem in zakaj govoriti« (Kranjc 2004: 145).

Dvojezična šola je pomemben dejavnik jezikovnega načrtovanja Slovencev v Beneški Sloveniji. Že vzgojiteljici v vrtcu uporabljata oba knjižna jezika: »italijanska« vzgojiteljica /.../ obnavlja model okolja, torej diglosijo slovensko narečje/italijanski knjižni jezik, »slovenska« pa uresničuje normalen slovenski diasistem in diglosijo prerašča« (Gruden 1991: 58). O diglosiji govorimo, kadar dva jezika v določenih jezikovnih položajih nista enakovredno rabljena. Italijanska učiteljica uporablja italijanski knjižni jezik in slovensko narečje, slovenska pa z uporabo slovenskega knjižnega jezika pomaga dati slovenščini enakovreden položaj. V vrtcu otrokom ponudijo stik z narečjem in slovenskim knjižnim jezikom, s prehodom v osnovno šolo pa postaneta slovenski in italijanski knjižni jezik enakovredna nosilca učnega programa. Pri poučevanju velja načelo »ena oseba – en jezik«. Za vsak predmet imajo otroci slovensko in

italijansko učiteljico. Kljub temu, da morajo otroci poslušati nek predmet dvakrat, pa se razlage ne ponavljajo, ampak dopolnjujejo. Knjižno slovenščino se otroci učijo skupaj z obravnavano snovjo.

3 Preverjanje jezikovne zmožnosti

Raba slovenskega jezika je pomemben dejavnik ohranjanja manjšine, zato sem se odločila za preverjanje sporazumevalnih dejavnosti s pomočjo pisnih jezikovnih testov. Za to obliko preverjanja sem se odločila zaradi več razlogov. S pisnim testom je lažje zagotoviti enake pogoje testiranja, lažje ga je sestaviti kot pa sproti strukturirati nek ustni test ali voden pogovor, možno ga je reševati dlje časa in nudi bolj analitičen pogled v jezikovno zmožnost. Ugotoviti sem želela zmožnost razumevanja in tvorjenja v slovenskem jeziku s stopenjskimi nalogami, ki prehajajo od receptivnih k produktivnemu tipu nalog. Predvidevala sem, da bodo imeli učenci manj težav pri reševanju nalog receptivnega kot produktivnega tipa. Primerjati sem želela jezikovno zmožnost 3. in 5. razredov. Na ta način sem želela preveriti, kako uspešno šola posreduje znanje jezika in koliko so učenci napredovali od 3. do 5. razreda. Zato sem tudi uporabila isti tip nalog, saj je bila tako mogoča primerjava. Ugotoviti sem želela razlike med tistimi, ki doma govorijo, in tistimi, ki doma ne govorijo slovensko. Torej želela sem ugotoviti vpliv rabe slovenščine v domačem okolju. Vendar pa je treba upoštevati, da sami testi ne odsevajo dejanske rabe jezika. Naloge so bile zgolj pisne, take naloge je lažje oceniti bolj objektivno; pri testiranju nista bili upoštevani sporazumevalni dejavnosti govorjenja in poslušanja.

3.1 Sestavljanje testa

Test je sestavljen iz dveh delov, prvi del vsebuje besedilo v narečju, na katerega se nanašajo naloge. Dilemo, ali učenci težko povežejo narečje, ki ga govorijo doma, z narečjem v pisni obliki, sem rešila tako, da smo med testiranjem besedilo najprej prebrali naglas. Brali so ga tisti učenci, ki tudi doma govorijo slovensko. Drugi del pa sestavlja besedilo v slovenskem knjižnem jeziku, na katerega se nanaša isti tip nalog z dodanima dvema slovničnima nalogama. Slovnični nalogi sta namenoma dodani besedilu v slovenskem knjižnem jeziku, zato da otroke pri reševanju ne bi motile narečne interference iz besedila. Besedili sta sicer za otroke na prvi pogled kompleksni, vendar se obe nanašata na njihovo vsakdanjo stvarnost in sta jim zato bili med testiranjem dokaj razumljivi.

Prva stopnja pri pripravi jezikovnega testa je specifikacija (po Ferbežar 1998). Nekaj točk, ki sem jih tudi sama določila pri sestavljanju testa:

- namen testa (namen mojega testa je primerjati jezikovno zmožnost otrok na podlagi dveh spremenljivk – starost in ali doma govorijo slovensko),
- stopnjo jezikovnega znanja (predvidevala sem, da bodo stopnje znanja glede na izbrani spremenljivki različne – sestavila sem naloge, ki so prehajale od receptivnih k produktivnim ter od kognitivno manj zahtevnih k zahtevnejšim),
- testne osebe (učenci 3. in 5. razreda dvojezične osnovne šole v Špetru),
- zmožnosti in znanja (različne zmožnosti in znanja so udeleženci lahko pokazali z raznovrstnimi tipi nalog),
- tipe nalog (različni tipi nalog),
- ocenjevalna merila.

Posebno pozornost sem namenila izboru točno določenih tipov nalog. Sodobna didaktika in metodika (v I. Ferbežar, 1998) priporočata tako imenovane avtentične jezikovne teste, ki naj bi pri udeležencih testiranja izzvali take jezikovne dejavnosti, ki so običajne v resničnem življenju. Za sestavo testa je najprej treba izbrati gradivo v obliki besedil ali slik, iz katerega potem izhajajo testne naloge. Gradivo naj bi bilo uporabno in zanimivo za testne osebe. Izberemo raznovrstne in kandidatom poznane teme, pazimo pa, da gradivo ne bi kakorkoli žalilo ali diskriminiralo testnih oseb.

Tudi sama sem test zasnovala na tej ideji. Hotela sem v testiranje vključiti izsek iz realnega življenja, zato sem izbrala časopisna članka, objavljena v časopisu Novi Matajur, ki sta tematsko povezana z življenjem otrok špeterske osnovne šole. Oba članka opisujeta dejavnosti, v katere so bili vključeni tudi sami otroci, tako da je večina zelo dobro poznala temi in bila nad njima navdušena. Tudi tipi nalog so jim bil znani, saj podobne naloge rešujejo pri pouku. Naj ob tem še opozorim, da se otroci pri pouku nekoliko redkeje srečujejo z nalogami odprtega tipa.

Že v naprej sem določila ocenjevalna merila. Pri nalogah zaprtega tipa sem lahko predvidela vse možne pravilne rešitve in zato odgovore ocenila s prav/narobe,

kjer je bilo možnih več ustreznih rešitev, sem odgovore ocenila s smiselno/nesmiselno.

Pri nalogah odprtega tipa pa sem zaradi lažje analize in potrditve zastavljenih hipotez določila tri merila, ki sem jih upoštevala pri ocenjevanju, in sicer

slovnično pravilnost,

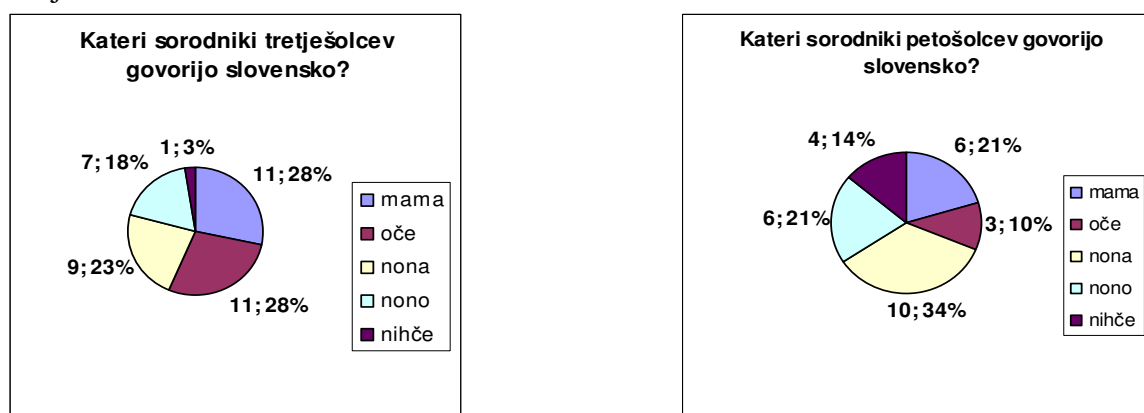
vpliv kohezije na koherenco in

vpliv negativnega prenosa iz italijanskega jezika oz. narečja.

3.2 Opis vzorca populacije

V 3. razredu je bilo skupno 17 učencev, od tega 16 starih 8 let in 1 star 9 let. V 5. razredu je bilo skupno 14 učencev, od tega 13 starih 10 let in 1 star 11 let. V 3. razredu je bil bolj zastopan moški spol (59 %), v 5. razredu pa je bilo več predstavnic ženskega spola (64 %). Po pričakovanjih se je večina otrok, tako v 3. kot v 5. razredu, doma najprej naučila italijanskega jezika. Manj (35 %) tretješolcev in večina (71 %) petošolcev doma govori slovensko. Za nekatere otroke je slovenščina materni jezik, za nekatere pa drugi ali tuji jezik.

Če pogledamo sorodstveno strukturo tistih, ki v družini govorijo slovensko, ugotovimo, da pri tretješolcih govorijo slovensko večinoma starši, pri petošolcih pa stari starši. Da se slovenščina ohranja tudi pri starših, je pozitiven znak prenašanja in ohranjanja jezika med generacijami.

Slika 1: Sorodniki tretješolcev in petošolcev, ki govorijo slovensko

3.3 Razdelitev populacije v skupine in hipoteze

Glede na strukturo populacije sem se odločila za opazovanje dveh spremenljivk, starosti in podatka, ali otroci doma govorijo slovensko. Populacijo sem razdelila v 4 skupine:

- 3.r-ne doma: otroci, ki hodijo v 3. razred in doma ne govorijo slovensko,
- 3.r-doma: otroci, ki hodijo v 3. razred in doma govorijo slovensko,
- 5.r-ne doma: otroci, ki hodijo v 5. razred in doma ne govorijo slovensko,
- 5.r-doma: otroci, ki hodijo v 5. razred in doma govorijo slovensko.

Pri analizi posameznih nalog sem preverjala sledeče hipoteze. Te sem zastavila na podlagi populacije:

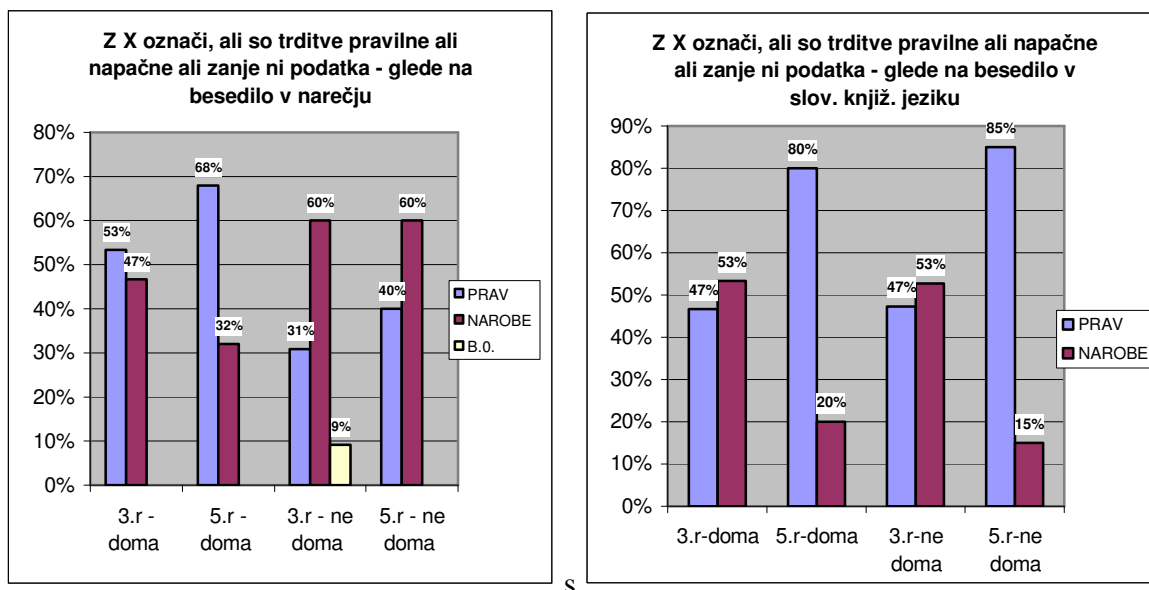
- Otroci, ki doma govorijo slovensko, bolje rešujejo naloge, vezane na besedilo v narečju.
- Petošolci bolje rešujejo naloge, vezane na besedilo v narečju.
- Petošolci bolje rešujejo naloge, vezane na besedilo v slovenskem knjižnem jeziku.
- Petošolci bolje rešujejo zadnji dve slovnični nalogi.
- Otroci, ki doma govorijo slovensko, bodo napisali daljše besedilo pri nalogah odprtega tipa.
- Vsi otroci so pri testiranju uspešnejši pri receptivnih kot pri produktivnih dejavnostih.

3.4 Analiza posameznih nalog

3.4.1 Analiza naloge I (*test v prilogi)

Naloga preverja stopnjo razumevanja zapisanega besedila. Učenci so morali na podlagi besedila označiti, ali so navedene trditve pravilne, napačne ali zanje v besedilu ni podatka. Tak tip naloge (po Ferbežar 1998) meri stopnjo razumevanja besedil, udeleženci pri reševanju običajno nimajo težav, nekoliko jim lahko reševanje otežuje uvedba tretjega stolpca – ni podatka. Odgovore sem ocenila s prav/narobe.

Pri nalogi, vezani na besedilo v narečju, so vidno pravilneje nalogo rešili tisti učenci, tako v 3. (53 %) kot v 5. (68 %) razredu, ki doma govorijo slovensko. Sklepamo lahko, da tisti, ki doma govorijo slovensko, bolje razumejo narečje. Pri nalogi, vezani na besedilo v slovenskem knjižnem jeziku, pa so rezultati pokazali izstopajoči uspeh petošolcev (80 % in 85 % pravilnih odgovorov). Petošolci so najverjetneje bolj vajeni dela z besedilom. Pravilneje so reševali tisti, ki slovenščine ne govorijo doma. Rezultat je presenetljiv, ti otroci najverjetneje bolj natančno preverijo podatke v besedilu. Možna pa je tudi razlaga, da otroci znanja jezika v šoli ne povezujejo s tistim jezikom, ki ga govorijo doma. Iz rezultatov lahko sklepamo, da je narečje bližje tistim, ki ga govorijo doma, slovenski knjižni jezik pa tistim, ki se ga dlje časa učijo v šoli, torej petošolcem.

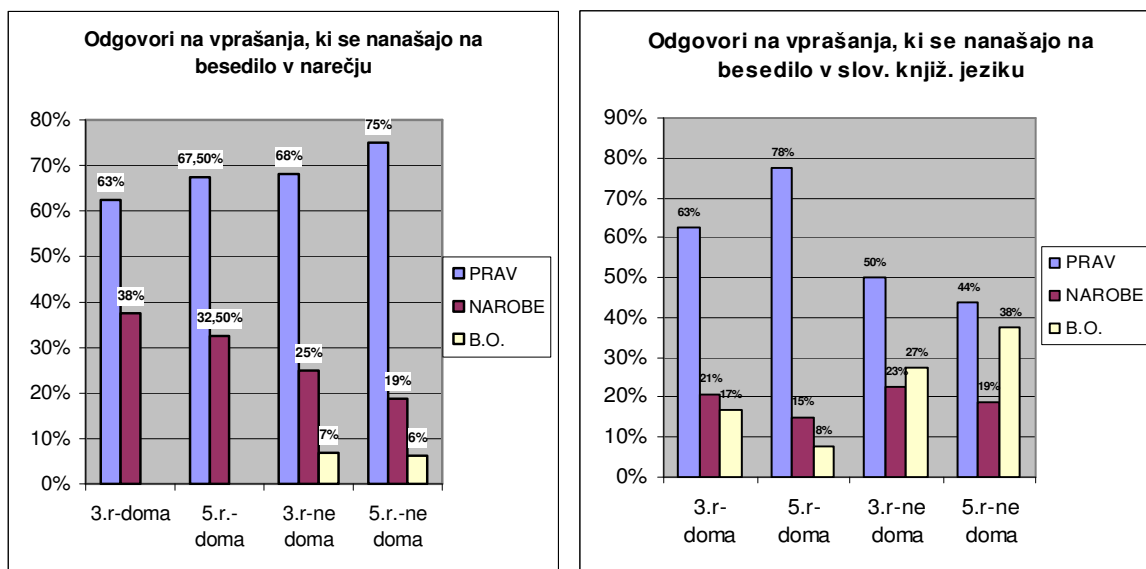

Slika 2: Primerjava rezultatov naloge I pri besedilu v narečju in slovenskem knjižnem jeziku

3.4.2 Analiza naloge II. a) (*test v prilogi)

Naloga preverja stopnjo razumevanja zapisanih besedil. Sama sem se odločila za specifična vprašanja s točno določenimi podatki iz besedila in odgovore ocenjevala s pravilno/nepravilno. Vrednotila sem vsebinsko, ne pa slovnično ustreznost odgovorov.

Pri nalogah, vezanih na narečje, je bil pri vseh štirih skupinah delež pravilnih odgovorov vidno večji od nepravilnih odgovorov ali rešitev brez odgovora. Pri tej nalogi je bilo več pravilnih odgovorov pri učencih, ki slovenščine doma ne govorijo (68 % in 75 %). Naloga je v primerjavi s prvo nalogo zahtevala več jezikovnega znanja, saj so morali otroci sami napisati odgovor, ne pa ga zgolj označiti s križcem. Otroci najverjetneje na zapisani narečni jezik niso vajeni, zato to, ali doma govorijo slovensko ali ne, ni vplivalo na rešitve. V teh skupinah se je pojavilo tudi nekaj takih, ki na vprašanje niso odgovorili (7 % in 6 %). Otroci, ki govorijo slovenščino doma, mogoče izhajajo iz širšega jezikovnega znanja in zato ne preverijo odgovorov v besedilu. Pri nalogah, vezanih na besedilo v slovenskem knjižnem jeziku, so včasih pisali, kar so sami znali že od prej, ne pa kar je od njih zahtevala naloga. Tako so na primer poznali pomen besedne zveze *Mali lujerji* in napisali, da »*Mali lujerji pomenjujejo mali otroci.*« V besedilu pa je bilo to ime pevskega zbor. Take primere sem označila kot nepravilne. V navedenem primeru je vidna tudi interferenca iz italijanščine, ki nima sklonov, v povedi namreč ni uporabljen tožilnik. Teste z besedili v slovenskem knjižnem jeziku so pravilneje reševali tisti, ki doma govorijo slovensko in so zato bolj v stiku s slovenskim jezikom. Pri tistih, ki doma ne govorijo slovensko, se poveča delež rešitev brez odgovora.

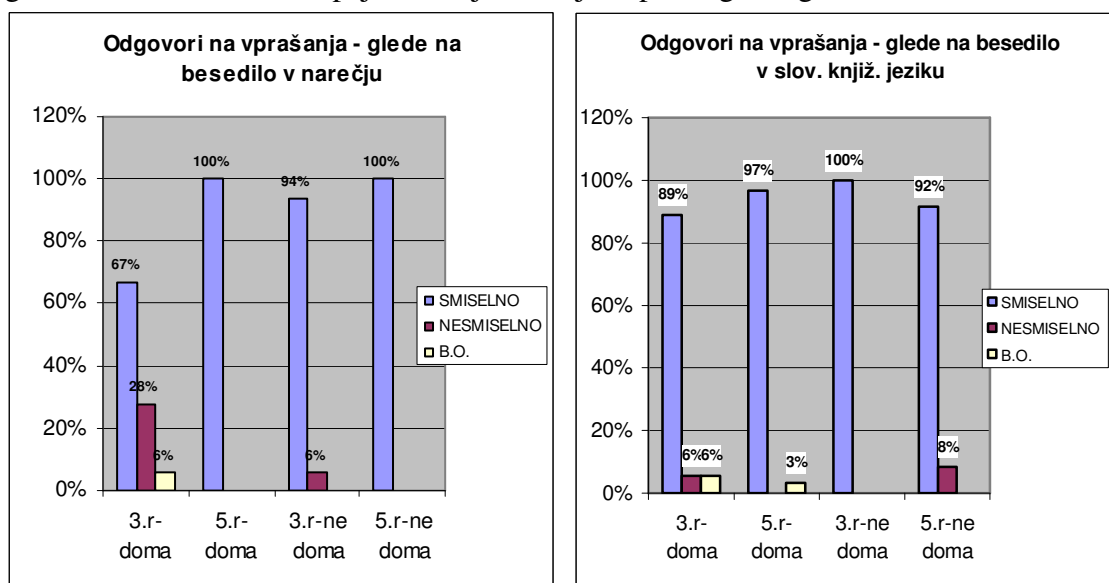

Slika 3: Primerjava rezultatov naloge II.a) pri besedilu v narečju in slovenskem knjižnem jeziku

3.4.3 Analiza naloge II. b) (*test v prilogi)

S to nalogo se začne prehod od reproduciranja podatkov k samostojnemu izražanju. Naloga sprašuje po lastnem mnenju, zato so odgovori večinoma pravilni. Posledično odgovorov nisem ocenjevala s pravilno/nepravilno, ampak s smiselno/nesmiselno.

Rezultati analize odgovorov se pri nalogah, vezanih na besedilo v narečju, pri treh skupinah od štirih bližajo 100 % smiselnim odgovorom. V 5. razredu je pri obeh skupinah smiselnost odgovorov 100 %. Odstopanja so zelo majhna, bolj opazno je odstopanje le pri 3. razredu, ki govori slovenščino doma. Vzrok bi lahko bil manjši stik z jezikom. Pri nalogi, vezani na slovenski knjižni jezik, je ponovno najmanjši delež smiselnih odgovorov v skupini tretješolcev, ki doma govori slovensko (89 %), kar potrjuje zgornjo ugotovitev. Uspeh 3. in 5. razredov je bil pri tej nalogi primerljiv. Pri določenih trditvah, npr. »Ja, ker so pustolojski«, je opazen učiteljev predlog. V razredu sem bila skupaj z učiteljem, ko je ta predlagal odgovor.

Slika 4: Primerjava rezultatov naloge II.b) pri besedilu v narečju in slovenskem knjižnem jeziku

3.4.4 Analiza naloge III (*test v prilogi)

Najbolj celostno je mogoče meriti jezikovno zmožnost z nalogami odprtega tipa, ko udeleženci testiranja sami napišejo določeno besedilo in pri testiranju merimo tako slovnično kot sporazumevalno zmožnost. Te naloge udeležencem ponujajo več ustvarjalnega prostora, jih je pa težje ocenjevati. Teme naj bi bile življenjske, tudi otroke sem spraševala po njihovih osebnih izkušnjah. Njihove izdelke sem ocenila opisno, z vidika treh ocenjevalnih meril: slovnične pravilnosti (predvsem skladnje), vpliva kohezije na koherenco in negativnega prenosa iz italijanščine oz. narečja:

- Vsi otroci so navajeni odgovarjati v celih stavkih. Tako več napišejo in imamo možnost bolj preveriti njihovo jezikovno zmožnost. V 3. razredu so odgovarjali večinoma z enostavnimi odgovori, v 5. razredu pa v več stavkih. Skladnja, predvsem tistim, ki doma govorijo slovensko, skorajda ni povzročala težav. (*Ne hočem pojet zakaj ker jast delam že atletiko (3.razred); Rada bi pela v zboru ker 5 pesmi se učiš bolje slovenščino in tudi ker je zelo lepo in ker grejo po mestu pevat. Ampak tudi ker učitelj Davide je zelo simpatičen in zabaven kot jaz (5.razred)*).
- V 3. razredu je v nekaterih primerih prišlo do nekoherentnosti zaradi slovnične nepravilnosti (*npr. Tudi če pojem ne me je všeč*).
- Veliko pa je bilo negativnih prenosov, predvsem iz italijanščine. V skupini 5. razreda, kjer doma govorijo slovensko, je bilo največ narečnih interferenc. (*Npr. Jaz bi rad piel v zboru Mali lujeri za intonacijo, za peti pesmi in za biti nuj z moji prijatelji an puno drug reči*).

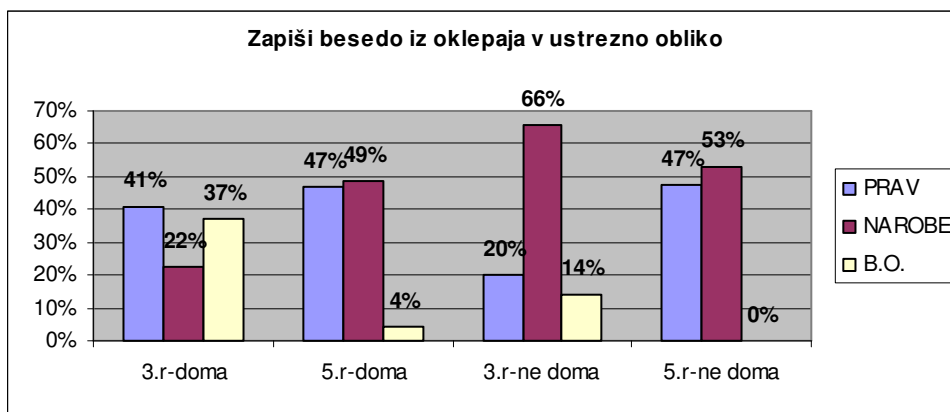
Pri nalogah, vezanih na besedilo v narečju, so otroci odgovarjali, kar so želeli, ne glede na to, kar je pisalo v besedilu. Pri nalogah, ki so se nanašale na besedilo v slovenskem knjižnem jeziku, pa so odgovori bolj vezani na to, kar so učenci prebrali v besedilu. Pri 5. razredih so se pojavljali bolj obširni odgovori. Odgovore sem ponovno opazovala z vidika treh ocenjevalnih kriterijev: slovnične pravilnosti (predvsem skladnje), vpliva kohezije na koherenco in negativnega prenosa iz italijanščine:

- razredi so v splošnem napisali manj, 5. pa več in bolj raznolika mnenja (Nekoč otroci ni so imeli tako velik in lepi knigi (3. razred); Za meni učasih so bili bolj srečni kot sedaj ker ni bila televizija ali play station, ali computer (5. razred)).
- V 3. razredih je prišlo večkrat do nekoherentnosti. V 5. razredih pa so otroci napisali daljše, bolj slovnično pravilne in razumljive stavke ter uporabili več parafraz.
- Zaradi narečnega besedila učenci niso bili pozorni na knjižnost ali so celo posnemali narečni kod. Pri vseh štirih skupinah so bile pogoste interference iz italijanščine. (*npr. ja, zakaj mislim da več knjig je več so veseli otroci v vsem svetu*).

3.4.5 Analiza naloge IV (*test v prilogi)

Testiranje jezikovne zmožnosti je po Nataši Pirih Svetina (2005) preverjanje sposobnosti prepoznavanja in razumevanja vloge posamezne besede v besedni zvezi, stavku, povedi in njene rabe, ki se površinsko kaže v pravilni obliki. Simona Kranjc (2004) tako jezikovno zmožnost poimenuje slovnična zmožnost. To sem želela preverjati v četrti nalogi, ko so morali učenci glagole in samostalnike postaviti v ustrezno obliko. Namenoma sem izbrala vstavljanje različnih besednih vrst, saj je tako naloga nekoliko otežena.

Naloga je šla bolje od rok 5. razredom. Najmanj pravih (20 %) in največ napačnih (66 %) odgovorov je bilo pri učencih 3. razreda, ki doma ne govorijo slovensko. Rezultati potrjujejo, da na pravilno reševanje vpliva daljši stik s knjižnim jezikom.

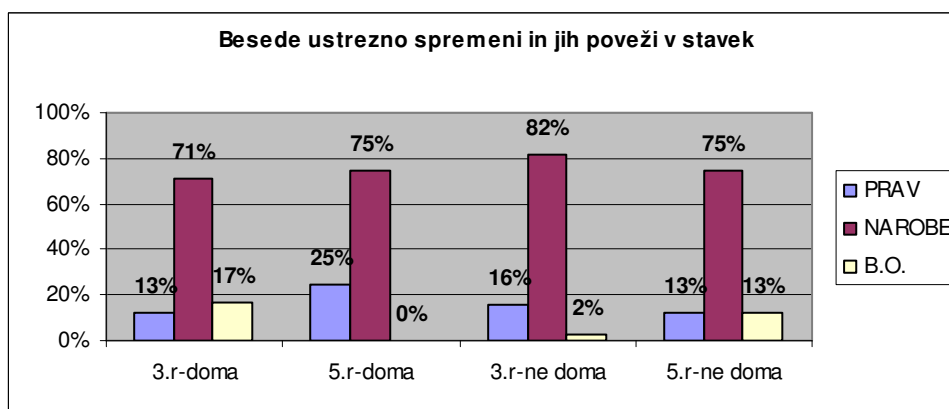

Slika 5: Prikaz analize rezultatov naloge IV

3.4.6 Analiza naloge V (*test v prilogi)

S to nalogo preverjamo prepoznavanje in razumevanje slovarskih pomenov posameznih besed in njihovih vlog v stavku. Nosilke določenih vlog so besede v besednih zvezah, stavkih in povedih, ki imajo določeno obliko (po Nataši Pirih Svetina 2005). Naloga je sestavljena iz verig besed, večinoma v slovarski obliki, ki jih morajo testiranci povezati v povedi.

V tej nalogi sem ocenjevala slovnično pravilnost. Treba je bilo sestaviti smiseln besedni red in uporabiti pravilne sklonske končnice. Večina odgovorov pri vseh štirih skupinah je bila napačnih, saj so se učenci velikokrat zmotili v vsaj eni končnici v stavku. Pri ocenjevanju sem bila pri tej nalogi stroga in že ob eni napaki v sklonski končnici ocenila odgovor kot nepravilen. Največ nepravilnih odgovorov je bilo v skupini 3. razreda, kjer doma ne govorijo slovensko (82 %). Največ pravih pa v skupini 5. razreda, kjer doma govorijo slovensko (25 %). Ker naloga zahteva slovnično znanje, je lažje rešljiva za tiste, ki so z jezikom bolj v stiku in so starejši ter imajo razvite kognitivne sposobnosti.

Slika 6: Prikaz analize rezultatov naloge V

3.5 Temeljne ugotovitve analize

3.5.1 Preverjanje hipotez

Z analizo nalog sem ugotavljala in primerjala jezikovno zmožnost otrok 3. in 5. razreda

osnovne šole. Pridobljeni podatki mi bodo pomagali potrditi ali zavrniti zastavljene hipoteze.

(1) Otroci, ki doma govorijo slovensko, bolje rešujejo naloge, vezane na besedilo v narečju.

Ta hipoteza se je potrdila. Vidno se je to pokazalo pri prvi nalogi, vezani na narečno besedilo, ko je bilo očitno, da so otroci, ki govorijo slovenščino doma, veliko bolje razumeli besedilo oz. bolje reševali nalogo.

(2) Petošolci bolje rešujejo naloge, vezane na besedilo v narečju.

To se je pri vseh nalogah, vezanih na narečje, potrdilo.

(3) Petošolci bolje rešujejo naloge, vezane na besedilo v slovenskem knjižnem jeziku.

Ta hipoteza se je potrdila. V splošnem lahko rečem, da so petošolci bolje kot tretješolci reševali naloge, vezane na slovenski knjižni jezik.

(4) Petošolci bolje rešujejo zadnji dve slovnični nalogi.

Ta hipoteza se je potrdila. Predvsem se je to pokazalo pri IV. nalogi. Petošolci so dlje časa v stiku s knjižnim jezikom in jim gre zato reševanje slovničnih vprašanj bolje od rok. Pri V. nalogi pa velikih razlik med 3. in 5. razredi zaradi velikega števila napačnih odgovorov pri obeh skupinah ni bilo.

(5) Otroci, ki doma govorijo slovensko, bodo napisali daljše besedilo pri nalogah odprtega tipa.

Ta hipoteza se ni potrdila. Največ besedila so tako pri besedilu v narečju kot v knjižnem jeziku napisali učenci 5. razreda. Poleg daljšega stika z jezikom bi to lahko razložili tudi s starostjo. Starejši otroci običajno razmišljajo bolj samostojno.

(6) Vsi otroci so uspešnejši pri receptivnih kot pri produktivnih dejavnostih.

Ta hipoteza se ni potrdila. Otroci so pri pouku navajeni na receptivni tip nalog. Po analizi dobljenih rezultatov pa vidimo, da so bili odgovori pri nalogah odprtega tipa zelo obširni in ustvarjalni. Nekoliko je k boljši oceni nalog odprtega tipa prispeval tudi kriterij ocenjevanja: naloge odprtega tipa sem ocenjevala smiselno/nesmiselno, medtem ko je bil kriterij pri nalogah zaprtega tipa prav/narobe.

3.5.2 Splošne ugotovitve

Narečje je bližje tistim, ki ga govorijo doma, ne glede na starost. Slovenski knjižni jezik pa tistim, ki se ga dlje časa učijo v šoli. Slovnični nalogi so bolje reševali starejši otroci, ki so več časa v stiku s slovenskim knjižnim jezikom. Tudi v splošnem so bili uspešnejši petošolci, ki imajo razvitejšo jezikovno zmožnost in so kognitivno razvitejši. Pri reševanju nalog odprtega tipa so vsi lahko nekaj napisali, tudi v tretjem razredu.

Pri testiranju sem upoštevala merske značilnosti testa. To, da je testiranje objektivno, sem zagotovila z enakimi pogoji za vse testirance, vsem sem skušala teste približati, naloge ustrezno razložiti. Zanesljivost in veljavnost testiranja sem zagotovila z nalogami različnih tipov (zaprtimi in odprtimi). Z nalogami zaprtega tipa sem merila bolj razumevanje, z nalogami odprtega tipa pa celovito jezikovno zmožnost otrok. Veljavnost testiranja sem preverjala tudi na koncu, s potrjevanjem in zavračanjem hipotez.

4 Sklep

Pomen izobraževanja v slovenskem jeziku je bil pri Beneških Slovencih vseskozi v ospredju, čeprav v zgodovini niso imeli slovenskih šol. Z ustanovitvijo Šolskega centra v Špetru in z njim povezanim jezikovnim načrtovanjem se je slovenska manjšina učinkovito zoperstavila asimilacijskim pritiskom. S testiranjem sem ugotavljala jezikovno zmožnost otrok

dvojezične šole. Izbrala sem časopisni besedili, ki sta sicer prvotno namenjeni odraslim bralcem, ampak so zaradi vsebine zelo blizu otrokom iz Špetra. Vsi otroci, tako v tretjem kot v petem razredu, so bili z vsebino seznanjeni, saj so tudi sami peli v pevskem zboru in zbirali knjige. Enega izmed člankov so celo napisali učenci petih razredov osnovne šole v Špetru. Otroci so uspešno rešili vse zastavljene naloge, zato testi niso bili pretežki za njihov nivo znanja. Pomanjkljivost testiranja je v tem, da ni bilo ustnega preverjanja. Je pa to morda dobro izhodišče za katero drugo raziskavo. Tako tretji kot peti razredi so reševali isti tip nalog, prav zato so bili rezultati primerljivi in sem lahko z njimi potrdila oz. zavrnila zastavljene hipoteze. Z raziskavo sem med drugim pokazala tudi to, da so naloge odprtega tipa za učence bolj privlačne, z njimi pa lahko bolj celovito preverjamo jezikovno zmožnost. Med prihodnje izzive odgovornih sodi odprto vprašanje nadaljevanja šolanja po končani dvojezični osnovni šoli. To je bistvenega pomena, saj brez te možnosti obstaja velika verjetnost, da se pridobljeno znanje v srednješolskih letih izgubi.

Priloga: primer testa

OSNOVNI PODATKI

Starost: _____

Spol (obkroži): moški ženski

Katerega jezika ste se najprej naučili? (obkroži) slovenskega italijanskega drugo

Ali doma kdaj govorite slovensko? (obkroži) da ne

Kdo v vaši družini zna govoriti slovensko? (obkroži)

mama

oče

nona

nono

drugi _____

POMLAD PARHAJA... MALI LUJERJI PIEJEJO

Naši mineni lujerji so jo spet lepuo zapiel. Takuo lepuo, de publiko, ki jih je paršu poslušat jih je na koncu tudi nagradiu, premju. Naši lujerji so otroc, ki hodejo v dvojezično šuolo an piejejo v zboru ki se kliče pru takuo, Mali lujerji. Uči jih Davide Clodig.

Tele krat so nastopil na reviji Zlata grla, ki so jo že peto lieto organizal an ki je namenjena pru otrokam, ki piejejo v otroških zborih. Revijo jo organizava Mladinski zbor Vrh sv. Mihaela s pomočjo prosvetnega društva Vrh sv. Mihaela an Združenja cerkvenih pevskih zborov. Lietos je ta revija potiekala v saboto 9. v Kulturnem domu v Sovodnjih an v nediejo 10. obrila pa v Gorici, v Kulturnem centru Lojze Bratuž. Zapielo je čez 370 otuok! Zbori, kori so bli iz Tržaškega, Goriškega an za Benečijo so jo zapiel pru naši lujerji, ki so se predstavili pred publiko v saboto 9. obrila. Takuo, ki smo jal, na koncu jih je publika nagradila kot te narbuj pridne.

Moreta mislit, kakuo so bli veseli tega naši pridni pieuci! Veseli tegà so bli tudi njih mame an tata. Za lepuo zarobit veselo vičer so šli vsi kupe v picerijo an tle naši te mali so jo spet zapiel, piel so piesmi, ki jih Davide uči, pru tiste, ki so se navadli v šuoli z meštrami. Piel so an piel, an takuo lepuo, de mame an tata so bli pru ganjeni (commossi). Vič ku kajšan od njih je šu s spomini nazaj v cajte, kar je pieu v zboru Pod lipo an so se po prireditvah ustavjuval kje priet, ku so se varnil damu an še ankrat jo zapiel.

I. Pozorno preberi besedilo v narečju in s križcem (×) označi, ali so naslednje trditve pravilne, napačne ali zanje v besedilu ni podatka, tako kot kaže prvi primer:

	PRAVILNO	NAPAČNO	NI PODATKA
1. Otroški zbor Mali lujerji obiskujejo otroci iz dvojezične šole.			
2. Nekoč so nekateri starši otrok peli v zboru Pod lipo.			
3. Publika je Male lujerje nagradila kot najbolj glasne.			
4. Mali lujerji so nastopili v nedeljo, 9. aprila.			
5. Revija Zlata grla je namenjena otrokom, ki pojejo v ženskih zborih.			
6. Na koncu so šli v picerijo in tam pili pivo in kokakolo.			

II. a) Na kratko odgovori na vprašanja, ki se nanašajo na besedilo:

1. Kaj poimenuje ime Mali lujerji?
 2. Kako se imenuje učitelj Malih lujerjev?
 3. Kdaj so se predstavili Mali lujerji?
 4. Kam so šli vsi skupaj po koncu prireditve?
- b) Odgovori še na naslednja vprašanja:
1. Ali poznaš zbor Mali lujerji?
 2. Si jih že slišal/a peti?
 3. Poznaš kakšno pesem, ki jo pojejo? Katero?

III. V 5 vrsticah opiši, ali bi rad/a pel/a v pevskem zboru. Zakaj?

ODNOS DO KNJIG

Na začetku šolskega leta smo uvedli projekt, preko katerega bi otroke v večji meri približali knjigi in branju. Izbrali smo dan v tednu, ko bi se vsak posameznik posvetil branju: vsak ponedeljek se tako cela šola četrt ure zatopi v branje. V učilnici imamo razredno knjižnico;

učenci petih razredov smo namreč v šolo prinesli tudi svoje knjige, kjer so vsakemu sošolcu na razpolago.

V teku šolskega leta smo obiskali občinsko knjižnico v Špetru in knjigarno v Čedadu. Odločili smo, da bomo knjige v naši razredni knjižnici katalogizirali. Potem so nam na misel prišle še nove ideje o tem, kako bi se še bolj poglobili v branje.

Najlepša se nam zdi ta, da smo v šolo povabili naše starše. Nekatere med njimi smo intervjuvali in vsak nam je zaupal svoj odnos, ki ga ima do knjige in branja. Razumeli smo, da smo srečnejši kot so bili otroci nekoč, saj je sedaj veliko več knjig in izbire. Seveda so nam starši dali tudi nekaj nasvetov: rekli so nam, da nam je branje v pomoč pri pravilnem izražanju tako v pisni kot v ustni obliki, razvija ustvarjalnost, domišljijo, širi naša obzorja...

Svetovali so nam tudi naj ne beremo knjig, ki spadajo v eno samo zvrst, temveč naj segamo po različnih zvrsteh in avtorjih. Seznanjš se tako z različnimi pisatelji, ki prihajajo iz različnih svetov, kultur in načinov življenja.

I. Pozorno preberi besedilo v slovenskem knjižnem jeziku in s križcem (x) označi, ali so naslednje trditve pravilne, napačne ali zanje v besedilu ni podatka, tako kot kaže prvi primer:

	PRAVILNO	NAPAČNO	NI PODATKA
1. Vsak ponedeljek se šola za pol ure posveti branju.		x	
2. Danes so otroci srečnejši, saj je knjig manj kot včasih in jim zato ni treba toliko brati.			
3. S projektom so hoteli otrokom približati knjige in branje.			
4. Na koncu šolskega leta so otroci obiskali občinsko knjižnico v Špetru in knjigarno v Čedadu.			
5. Otroci so v šolo povabili svoje starše.			
6. Starši so jim svetovali naj se odločijo za enega avtorja in naj berejo eno zvrst knjig.			

II. a) Na kratko odgovori na vprašanja, ki se nanašajo na besedilo:

1. Kdo je prinesel svoje knjige v šolo?
2. Koga so otroci povabili v šolo?
3. Zakaj so danes otroci srečnejši kot so bili otroci nekoč?
4. Naštej vsaj 3 nasvete, ki so jih dali starši svojim otrokom glede branja!

b) Odgovori še na naslednja vprašanja:

1. Ali rad/a bereš knjige? Zakaj?
2. Katera je tvoja najljubša knjiga?
3. Kaj ti je pri tvoji najljubši knjigi še posebej všeč?

III. V 5 vrsticah napiši mnenje, ali so danes otroci srečnejši kot so bili nekoč. Zakaj?

IV. Zapiši besedo iz oklepaja v ustrezno obliko na prazno mesto v povedi, tako kot kaže prvi primer:

Preko projekta so otroke v večji meri želeli (želeli) približati knjigam in branju.

_____ (izbrati) smo dan v tednu, ko naj bi se vsak posameznik posvetil branju. Branje je v pomoč pri pravilnem _____ (izražanje). Otrokom so starši svetovali, naj segajo po različnih zvrsteh in _____ (avtorji). _____ (odločiti) smo se, da bomo knjige _____ (katalogirati). Vsak od staršev nam je _____ (zaupati) svoj odnos do branja. V _____ (učilnica) imamo razredno knjižnico. Branje je v pomoč pri razvijanju ustvarjalnosti in _____ (domišljija). Seznaniš se lahko z različnimi _____ (pisatelji).

V. Besede spremeni v ustrezno obliko in jih poveži v stavek, tako kot kaže prvi primer:

1. Mi, imeti, v, učilnica, razredna knjižnica.
Mi imamo v učilnici razredno knjižnico.
2. Včeraj, otroci, prinesiti, v, šola, tudi, svoj, knjiga.
3. Tudi, starši, včeraj, dati, nekaj, nasveti.
4. Mi, prejšnji teden, seznaniti se, z, različni, pisatelji.
5. Mi, obiskati, včeraj, občinska knjižnica, v, Špeter, in, knjigarna, v, Čedad.

Summary

In region of Beneška Slovenija, where lives the Slovene minority, the education in Slovene language have a long tradition, although in the past they didn't have Slovene schools. And when Šolski center in Špeter in the year 1984 began with the language planning and education in Slovene language, first with the bilingual kindergarten and after with the bilingual primary school, the Slovene minority in this region successfully fight the Italian language assimilation.

With testing I tried to find out the language competence of the children who frequent the bilingual primary school. Pupils of the third and fifth class solved the same type of exercises,

this is why the results were comparable and in this way I could accept or deny the beginning hypothesis. With the research I showed, that the exercises that are of more open type are more interesting for the pupils, also in that way we can test the language competence in more appropriate way. In the article I present the analysis of the results of specific exercises. For the future an issue for the minority itself is how to organize the further education in the way that the study of Slovene language continue also after the primary school.

Literatura

1. »Le šola razvija višje vrste jezika ...«: intervju z ravnateljico Živo Gruden. *Mladika*, julij 2003. š. 5-7.
2. ČELIGOJ, M.: *Dvojezična šola v Špetru: mejnik v zgodovini Beneških Slovencev. Jadranski koledar*. 1988, š. 97-102.
3. FERBEŽAR, I.: *Kako testirati jezikovno zmožnost? Komunikativno*. Bešter, Marja (ur.): *Skripta 2. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. Ljubljana 1998, š. 67-82.
4. GRUDEN, Ž.: *Slovenščina proti toku: o dvojezičnem šolskem središču v Špetru. Jadranski koledar*. 1991, š. 55-60.
5. GRUDEN, Ž.: *Beneška Slovenija – od narečja h knjižnemu jeziku. Jezik in čas*, 1996, š. 153-156.
6. GRUDEN, Ž.: Dvojezično didaktično ravnateljstvo v Špetru. *Slovenščina v šoli*. 2004, š. 30-34.
7. GRUDEN, Ž.: *Dvajset korakov/Venti passi: dokumentarni zbornik ob dvajsetletnici dejavnosti dvojezičnega šolskega središča v Špetru*. Zavod za slovensko izobraževanje, Špeter 2005:
8. KRANJC, S.: *Besedni red, usvajanje prvega in učenje drugega/tujega jezika. Jezik in slovstvo*. 2004, št. 3-4. 145-157.
9. PIRIH SVETINA, N.: *Slovenščina kot tuji jezik*. Izolit, Domžale 2005.
10. POGORELEC, B.: *Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. Jezik in čas*. 1996, š. 41-62.
11. STABEJ, M.: (2006): *Obrisi slovenske jezikovne politike. Slovensko jezikoslovje danes*, 2006, 309-325.

Název: SLAVICA IUVENUM X
Mezinárodní setkání mladých slavistů pořádané pod záštitou Slavistické společnosti Franka Wollmana

Katedra: slavistiky
Vedoucí katedry: doc. PaedDr. Blažena Rudincová, CSc.
Vydavatel: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava
Počet stran: 310
Náklad: 120 ks
Vydání: první
Rok: 2009
Tisk: Tribun EU, s. r. o., Gorkého 41, 602 00 Brno
Editoři: PhDr. Jan Vorel, Ph.D.
Mgr. Ireneusz Hyrnik, Ph.D.
Mgr. Vítězslav Vilímek, DiS.

Návrh obálky: BcA. Markéta Pačková

Za obsah a jazykovou správnost odpovídají autoři příspěvků.

ISBN 978-80-7368-741-0